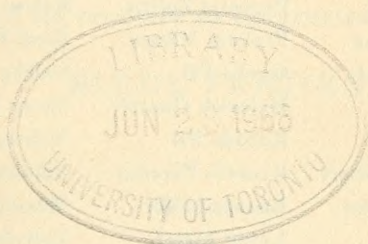

UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00011846 3

MAGYAR
REMEKIRÓK

LIBRARY
UNIVERSITY OF TORONTO

MAGYAR REMEKIRÓK

A MAGYAR IRODALOM FŐMŰVEI

Sajtó alá rendezik

Alexander Bernát
Angyal Dávid
Badics Ferencz
Bánóczi József
Bayer József
Beöthy Zsolt
Berzeviczy Albert
Endrődi Sándor
Erdélyi Pál
Erődi Béla
Ferenczi Zoltán
Fraknói Vilmos
Gyulai Pál
Heinrich Gusztáv
Koroda Pál
Kossuth Ferencz
Kozma Andor
Lévay József
Négyesy László
Rákosi Jenő
Riedl Frigyes
Széchy Károly
Váczy János
Vadnay Károly
Voinovich Géza
Wlassics Gyula
Zoltvány Irén

46. KÖTET

ARANY JÁNOS MUNKÁI

VI.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

magyar irod. intézet és könyvnyomda

1907

ARANY JÁNOS

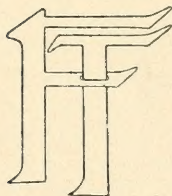
MUNKÁI

Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta

RIEDL FRIGYES

VI. kötet

Prózai dolgozatok

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

magyar irod. intézet és könyvnyomda

1907

Franklin-Társulat nyomdája.

PRÓZAI DOLGOZATOK

ZRÍNYI ÉS TASSO.

(Székfoglalóul olvastatott a M. T. Akadémia 1859 október 31-én tartott ülésében. Megjelent a Csengery Antal által szerkesztett Budapesti Szemle VII. és VIII. köteteiben.)

Sokáig haboztam, Tekintetes Akadémia, mi tárgyat válaszszak elmélkedésem alapjául ez ünnepélyes órára, midőn tisztelet, hála és szégyenkező önvád érzelmeivel fogok először helyet e tudományos gyülekezetben. Mert ha szives üdvözléssel körüljáratom szememet tagtársaim koszorúján, úgy találom, hogy a legnagyobb rész, — sőt, alig egy-kettő kivételével, valamennyi — a szoros értelemben vett tudomány mívelése által jutott eme díszes érdempolczra, hová engem csupán azon jóhiszemű törekvésért, melyet a gyakorló költészet terén mutattam, hívott meg a Tekintetes Akadémia kegyessége. Nem ok nélkül tartanom kelle azért, hogy a rendes foglalkozásom köréből választandó tárgy, akármi lenne is, aligha birand a tudomány érdekével; s tájékozásom, a helyett, hogy új eredmények följleplezése által a figyelmet ingerlené, sokszor és, lehet, jobban megvitatott dolgokat ismételve, csak fárasztani, csak időt rablani fog. Azonban megállapodásom elősegíté a gondolat, hogy itt elhangzó szavaim talán útat lelnek e terem falai közűl egy kevesebb igényű hallgatósághoz; fejtegetésem például, ösztönül szolgálhat ifjabb pályatársaimnak — értve a költészet gyakorlóit — efféle studiumra: s így, a nélkül, hogy tanítni láttassam, a kik tudnak, kisérletem eszmeébresztő hatással lehet azokra, kik

tanúlni akarnak. Ily szempontból a viszony fölfejtését választám, melyben Zrínyi közelebb Tassóhoz, s mindkettő az Aeneishez áll; igyekezvén egyszersmind a két előbbinek költői jellemét felfogva, úgy helyezni egymás mellé, hogy kitűnjék, vajon a mi nagyra tartott epikusunk csupán Tasso gyöngébb visszhangja-e, vagy daczára számos átvételeinek, eredeti, önálló költői egyéniség.

De nem vakmerő kegyeletlen dolog-e, Tassóval Zrínyit párhuzamba tenni? Amaz világhírű jelesség, ez nálunk is inkább nevéről, mint művéről ismeretes; az egy költői aranykor betetézője, emez rideg tünemény az ízlés hajnalának feltetszése előtt; Tasso egy legdúsabb fejleményű poetai nyelv, bájoló rhythmus, művelt technica előnyeit mesterileg fölhasználva, Zrínyi minden léptén csikorgatva a forma bilincseit, törve a hajlani nem tudó nyelvet; szóval amaz egy Dante, Petrarca, Ariosto gazdag örököse, a mienk holmi Tinódiak, Ilosvaiak közvetlen utódja. Hol itt az egybevetés érintkező pontjai? Szinte hallom a féltékeny óvást: mi szükség a nem egyenlőket egy talapra helyezni, hogy a középszerű még inkább eltörpüljön az óriás mellett? Mi szükség szerényebb holdunkat a naphoz emelni, hogy elhalványuljon kölcsönzött világa? Elég ha jóltevő fényt áraszt a mi éjünkre. Azonban, ha így volna is, ha Tasso csak nyerne, Zrínyi csak vesztene a párhuzam által, még is meg kellene ezt vonnunk az igazság érdekében; miután erre útal a szembetűnő követés, melylyel ez amannak nyomát kiséri. Van-e hát nekünk önálló Zrínyink, vagy csak nemzeti hiúság mondatja velünk, hogy van? E kérdés tisztába hozatala mindnyájunkat érdekel, nehogy elfogultan dicsekedjünk azzal, a mi nem sajátunk; vagy, ellenben, könnyelmű csekélyléssel fordítsunk hátat a jelesnek, ha némely alkotásai előrajzát egy vagy más régibb költeményben feltaláltuk. Én újra meg újra olvasván Zrínyit s nyomba mindjárt azon eposzokat, melyek hatása a «Szigeti Ostrom-

nak», úgy szólva, minden lapján feltalálható, — a sűrűn felismert kölcsönhelyek daczára is elenyészhetlen maradt nálam, a benyomás, minőt csak eredeti mű, s határozott költői egyéniség tesz az olvasóra. E benyomást gondolattá érlelni, s szavakban kifejteni czélja értekezésemnek.

Az eredetiség, feltalálás, a mennyiben nem csupán egyes lyrai mozzanatra, hanem az életviszonyok oly szövedékére vonatkozik, mely elbeszélő, vagy drámai költemény alapvázát, — egészben, vagy episodokban meséjét képezze, sohasem volt nagyon közönséges. A legtermékenyebb alkotó lángész ereje is, úgy látszik, némi megszorításnak vala e részben alávetve. Homérról, adatok híján, nem illik szólanunk: de ha azon hősdalokat, regéket, rhapsodiákat * ismernők, a melyek elszórt virágaiból ő az Iliás s Odyssea kettős koszorúját fonta, meggyőződnénk, azt hiszem, hogy legtöbb meséi szövetét oly elődöktől nyerte, kiknek nyoma névtelen homályban vész el a sokaság közt. Shakspeareről már tudjuk, hogy másként teremtő szelleme gyakran fordult kész anyaghoz, ha mesére volt szüksége: ilyenkor összeköté az egybe nem függőt, a hézagot kitölté, indokolá az esetlegest: szóval ereje itten nem annyira feltalálásban, mint rendezésben nyilvánult. Az eleven képzeletű római költő, kinek fényoldalául épen az inventiót emlegetik, «Átváltozásaiban» a hitrege szétszórt gyöngyszemeit fűzte, zsinórra mintegy: találékonysága nem e fabulák költése, csak felruházása körül jelentkezik. Hogy e részben Virgil sem mondható leleményesnek, minden Homér olvasó el fogja ismerni. Mellőzve Ossián és Firdusi énekeit, melyek forrása ismeretlen mondavilág sötétjéből ered, — mellőzve Ariostót, kinek özön kalandjainál nem vagyok oly helyzetben, hogy egyen-

* Tudom, hogy e szók: *rhapsodos, rhapsodia,* csak Homér *utáni* korban jőnek elé: de ebből nem következik, hogy Homér előtt s korában máskép nevezték az ily éneklőket s énekeket.

kint meghatározhassam, mi esik a saját lelemény rovására, csupán azt hozom még fel, hogy világhírű költő is lehet, a nélkül, hogy egynél több jóravaló inventiót birna felmutatni; s ez a Lusiada hírneves szerzője, kinek meséje, episódjai, mind elcsépelt ódonság, az egy *Cap* (Jóreményfok) személyítésén kívül, mely valóban szép. Igy látjuk Molière gazdag szellemét is a római vígjáték egyes foszlányaihoz folyamodni, melyeken viszont a hellen szövés kopott szálaira ismerünk. Ne hozza nekem föl senki a mai regényirodalom, s általában a romántika nagy könnyűségét a mese improvisatióban, vagy a Kotzebue-féle isten-áldást: vajmi kevés az ily szülemények közt ép-kézláb, elannyira, hogy különben magasztalt regények Achilles-sarka rendszerint a mesealkotványban rejlik. Hogy nem épen útféli dolog a jó alapmese, bizonyítják a Byron-féle lángelmék hajótörései, mutatja szerfölötti vonzódásunk a lyrai «könnyebb véghez», tanusítja három százados (XVI—XVIII.) epikai költészetünk, mely «Sziget Ostromán» s egy pár népi eredetű szerzeményen kívül mitsem alkotott, a mi teljes, egész volna.

Honnan a nagy elmék e feltűnő szegénysége? Az élet viszonyai, bármily tarkán jelentkeznek előttünk, nehány, számtanilag ugyan meg nem határozható, de korlátolt mennyiségű alapvonásra vihetők vissza. E vonások tisztán emberi természetünk eredményei, annálfogva örök ismétlésben újulnak fel, ivadékról, ivadékra. Az ember a nemi, családi, társas, nemzeti kapcsolatban többnyire ugyanazon benyomások alá vettetett: hasonlók vágyai, küzdelmei, az akadályok, a győzelem, a szakadás, a kiengesztelődés. Való, hogy ez alapviszonyok, egyéni színezet, továbbá azon esetleges járulék által, melyet azokhoz népirati sajátság, éghajlat, kor, műveltségi fejlődés stb. told, a végtelenig módosulhatnak: de az is igaz, hogy valamely költő előtt annál szükebb tere nyílik e részben az inventiónak, minél kevésbbé ölelheti föl az esetlegest,

a mindennapit, minél inkább tisztán emberi alapra utasítja őt a költeményfaj, melyben dolgozik. Ugyanis, a «teremtő képzelet», melylyel dicsekszünk, igazán szólva, nem «teremt» — nem hoz elő új képzeteket a semmiből; hanem az észrevett, megfigyelt régiekből rakja azokat össze: alkot. Ha már oly költeménynyel van ügye (regény), mely nem korlátozza, az általános emberin felül, az egyénit is ellesni, rajzolni, elemezni minden legkisebb árnyalatban, sőt megengedi, hogy kénye kedve szerint gazdálkodjék azzal is, a mi csupán héj, külszín, esetleges: könnyebb lesz eredeti inventió bélyegét nyomni meséire. Az alapszövedék talán hiányos, talán elcsépelt: de a mindennapi élet sürgelméből könnyen fölszedhető ezerféle pótvonásokkal felfrissítheti, módosíthatja, hiányait elfödheti, szükség esetén alkotásainak ügyvéde is lehet. Ellenben, ha a költő oda van szorítva, hogy tisztán emberi alapon, vagy legfölebb oly mellék képzetek hozzáadásával teremtsen érdekes emberi viszonyokat, melyek tapasztalása körén kívül esnek, legott érezi feladata nehézségét. Az általános emberi, mint lassú folyam, örök egyformasággal lejt alá szemei előtt, ritkán csavarodik örvénybe, ritkán vét nagyobbszerű hullámot; vagy, ha a néző látkörén túl szirtekbe verődött, ha merész bukásban porrá tördelve a szivárvány minden színét játszotta is, erről neki, a rónatájon szemlélőnek, semmi képzete, fogalma nincs. A szerelem, barátság, női hűség általános emberi érzelmek, minden nap, minden óra feltűnteti szokott vonásaikat, de honnan merítse a költő segéd képzeteit oly katastrophához, minő például a Pyramus és Thisbe szerelmét, Nisus baráti önfeláldozását, Deli Vid nejének hűségét ujjá, érdekessé, vonzóvá teszi? Költsön, teremtsen, hallom az ellenvetést; nem is tagadom, hogy az ihletés ritkább, szerencsésebb perczeiben sikerülhet, közönyös szálakból, melyek a költendő viszonyban többé fel sem ismerhetők, új, érdekes, megható egészet fonni össze: de kétségbe

vonom, a legnagyobb elmék példáján, hogy a tehetség, emberi viszonyokat, tapasztalás segítsége nélkül, mintegy eleve (a priori), tetszés szerint combinálni, bárkinek is nagy mértékben adatott volna. És ez helyzete, kivált az epicusnak, szemben az általános emberivel. Hátha még hozzáveszszük, hogy a költemény természete oly világba helyezi a szerzőt, hová minél kevesebbet tanácsos fölvennie azon mellékesből, mely az életben tarka változattal röpked szeme előtt, oly korba, midőn az egyéni sem volt még bizonyos naïv egyformaságból teljesen kibontakozva, oly kénytelenségbe, hogy a színt, külsőt, a történetes járulékot is tapasztalatán kívül eső forrásokból merítse: nem fogjuk csodálni, ha szemeit azon kész alapra függeszti, melyet a hagyomány az utódok számára fölkincselt; ha szivesen fogadja, művébe illeszti, vagy kellő módosítással reproducálja, mit az elődök szép iránti ösztöne, szóbeszéd vagy irás útján nemzetségről, nemzetségre szállított; ez által egyszersmind biztosítván magát a veszély ellen, nehogy minden áron újat keresve, szörnyeknek adjon lételt, mi gyakorta megesik a romanticismus képzelemcsigázóin.

Első és legnagyobb inventor a nép, a sokaság. Mint egy parton heverő sima kavicsról senki sem mondhatja meg, hol azon szirt, melynek egykor része vala, melyik hullám repeszté le, sodrá tova zömök koczkáját, melyik és hány rendbeli mosogatta éleit gömbölyűre: ép oly kevéssé nyomozhatnók ki azon mesék, kalandok, hosszabb rövidebb elbeszélések kútfejét, további alakulások tényezőit, melyek az ember ős természetéből fakadnak elő. Ennek talán megtörtént esemény ada lételt, azt egy névtelen képzelődése hozá forgalomba; emezt a szájról szájra adás kerekké görgette; az, csonkulva bár mint egy béna szobor, tisztán mutatja a művésznek, hol szükséges a javító kéz; egyik a gömbölyülés bizonyos fokán vesztegel, a másik teljes egészszé domborodott ki. Szerencsés esetben előáll egy külön dalnokraj, egy tes-

tület, mely az emberi szellemnek e talált gyermekeit mindenhonnan összegyüjti, felruházza, ápoló gondjai alá veszi. Ily énekes osztály, viseljen az rhapsod, bárd, vagy scald nevet, firól-fira örökíté a nemzet mondai kincsét, a tehetségesb új adalékkal is gyarapítja: végre jő a lángész, «alkotó æthert lehell» a mondavilágba, s az eposz meg van teremtve.

Ha már egy ily ős eredeti eposz létrehozásán is nem egyedül a névszerinti költő, hanem előtte, úgy szólva, nemzedékek működtenek: hogyan követelünk minden vonásig eredeti compositiót oly szerzőtől, ki a műveltség előhaladt korában, egészen más viszonyok közt él, mint az, melyből, ha feladatához hű kíván maradni, költeményét szőnie kell. Am tanulhatja Virgil Aristoteles szabályait, de ha bujdosóját érdekes kalandokba szeretné bonyolítni, akarja nem akarja, ott terem Odysseus, a mint Calypso bájai visszatartják czéljától, a mint tengeren hányatik, a mint a phæakok földére menekül, a mint elbeszéli kalandját, a mint az alvilágra száll, a mint Polyphemus szemét kiszúrja stb. s a jámbor Aeneasnak szintén hajótörést kell szenvednie, Libya partjára vetődni, elpanaszolni bujdosását, Didó karjai közt megfeledkezni végzetszerű nagy czéljáról, a Styx árnyait fölkeresni, és látni legalább a cyclopsot, kinek Ulysses oly feledhetlen vendége volt. Vagy Anchises hamvait méltóan akarja megtisztelni: nyomon felújul emlékezetében a hősjáték Patroclus sírja felett; onnan kölcsönzi vonásait; a szekérfutást hajóversenynyé módosítja, a cœstus-viadalt többnyire átveszi. Ajas comicus elestét az áldozatbarmok hulladékában, finomabb ízléshez alkalmazza, midőn Nisus *vérben* csúszik el; végre a nyilversenyt némi módosítással, az Ilias szerint adja. — (V. ö. Ilias XXIII. 258—897. Aen. V. 104—544.) Vagy paizsra van szüksége Aeneasnak: istenanyja jól emlékszik, hogyan szerzé Thetis az Achillesét; ez neki még könnyebben sikerül, mert a paizsművész tulajdon kedves férje. A paizson képek, jóslatok egész

sora szemlélhető: s a középkor összes epikai irodalma belészeret a képek, tropæumok, zászlók stb. általi jóslásba, Ariosto, Camoens, Tasso nem birnak e paizs bűbája alól menekedni. Maga Dante alvilági útján, nem csak ugy követi Virgil nyomát, mint biztos kalaúzét a «citta dolente» borzalmas ösvényein, hanem ugy is, mint költőét; s nem merném állítani, hogy az «Inferno» eszméje megfogamzott volna az Aeneis VI. könyve nélkül. Átalában, a mint Virgil Homérra támaszkodott, akkép támaszkodik őrá egész köre az epopoeiáknak, összes ugynevezett műeposzaink, melyekről elmondhatjuk, hogy azon egy tőnek különböző hajtásai, hogy «facies non omnibus una, nec diversa tamen.» Ariosto játékos szelleme, bár gazdag tárháza mindenféle classicai emlékezésnek, leginkább emancipálta magát ezen hatás alól; de ő sem állhatja meg, hogy a régiek egy-egy helyét be ne illeszsze a lovagkor phantasmái közé: milyen például a cyclops-kaland, felújítva az «orco» szörnyetegben (XVII.), Virgil hárpiái, Astolfó kalandjában (XXXIII.), Nisus és Euryalus episodja, Cloridan és Medor esetében (XVIII.), vagy a mint Aeneas, Polydorus sírja körül, vesszőt tépvén, a csemeték fájdalmasan vérzenek, s emberi panaszhang emelkedik a földből (Aen. III.), azon csuda elbeszélésében, mikor Ruggiero lovát egy mirtushoz kötvén, ez a rángatásra fájdalmat érez, s emberi hangon feljajdulva kiméletért esedezik (VI.), vagy az ó hitrege Andromedája a tengeri szörnynek hasonlóul kitett Angelicaban, a mint Ruggiero (Perseus) szárnyas lova segélyével megszabadúl (X.) stb. Camoens izetlen machinája, a portugallokat segítő Venus, és Indiát ellenök oltalmazó Bacchus, még elmés reproductio érdemével sem bir, hacsak azon találmányt nem veszszük elmésnek, midőn Paphos istennője az indiai útról visszatérő portugall hősöket fáradalmaikért a maga módja szerint, testi kéjekkel jutalmazza. — Nem illő komoly tárgyaláshoz, de meg nem állhatom, hogy föl ne hozzam Cervantes

egy furcsa helyét, annak bizonyságául, hogyan forog csak egy elmés anecdot is kézről kézre. Sancho alól a szamarat ellopják, midőn rajta szunnyad, oly módon, hogy nyergét négy karóval felpöczkelik s szépen kivezetik alóla a szerény állatot. Az ötlet Cervantesének gondolható, de épen igy orozza el, Ariostónál, a Sacripante lovát Brunello híres tolvaj:

> La sella su quattro aste gli suffolse,
> E di sotto il destrier modo gli dolse. (XXVII. 84.),
>
> Nyergét felpoczkolá négy szál karóra,
> S úgy a csupasz mént kilopá alóla.

Brunell a Károly-mondák famosus tolvaja, s a lopás ezen furfangos módja hihetően Ariostónál sem eredeti, hanem mondai részlet.

De egyik sem viseli a mondottak közül annyira magán Virgil bélyegét, mint a «Gerusalemme Liberata.» Ha a többieknél reminiscentia, szeszély, talán némi verseny fölújítja egyes helyeit az Aeneisnek: Tasso egész öntudattal, mint gazdag erű bányát, használja azt. Ugy lévén meggyőződve, és Virgil, mestere példája is arra mutatván, hogy a szépet, ha idegen is, szabad sajátunkká tenni, csakhogy szerkezetünkbe erőltetés nélkül beilljék, csakhogy művünk széptani becsét emelje: majd nyiltan lefordít egész jelenést a minta-eposzból, majd egyes cselekvényt, episodot, jellemet rak össze különböző virgili részletekből, majd átöltöztet, de ugy, hogy nem lehet az eredetire nem ismernünk, majd leirást, hasonlatot, egyes mondalmas (sententios) helyeket kölcsönöz, le szintén egy-egy hatályosb epithetonig. Többször lesz alkalmunk, Zrínyit tárgyalva, feltüntetni a Jerusalem írójának ebbeli eljárását: most csupán azon «imitatiók» közűl lássunk egy párt, melyek a Zrínyiászban elő nem fordulván, alább mellőztetni fognak. — «E közben a vérző, lépteit hosszú lándzsával támogató Aeneast, Mnestheus, a hű Achates, s kisérője Ascanius megállítják a táborban. Dühöng s a tört vesszejű

nyillal vesződik, hogy kiragadja. Parancsolja, vágják föl a sebet, bocsássák vissza az ütközetbe. És már ott vala Jäpix, Phoebus kedveltje mindenek fölött, kinek heves szerelmétől meghatva, jókedvében saját tudományát, ajándékit kinálta Apolló: a jóslást, cziterát és gyors nyilakat. Az, hogy élemedett atyja végperczét hátrálja, inkább óhajtá ismerni a fűvek erejét s gyógy használatát, s a néma mesterséget űzni, dicstelenül. Aeneas áll vala csikorgó dühében, roppant dárdára támaszkodva, s az ifjak, a kesergő Julus, nagy csoportozása, könnyei közt rendületlen. Az öreg (Jäpix) felgyürközve, Phœbus varázs fűveivel hiába erőlködik a nyilat kivenni, hiába bizgatja kezével, hiába fogdossa harapós fogóval a vasat. Ekkor Venus, megszánva fia gyötrelmét, a crétai Ida hegyről dictamnus (ezerjó) füvet szed: ismerik annak gyógyerejét a vadkecskék, ha röpülő nyil akadt hátukban. Ezt Venus, homályos ködbe burkolván magát, lehozza; ennek erejével járatja át a fénylő medenczékben öntött vizet, s titkon gyógyítva, ambrosia éltető nedvet hint abba és illatos panaceát. Az agg Jäpix, minderről semmit sem tudva, e fördővel enyhíti a sebet: s egyszerre minden fájdalom megszűn, a vér eláll, a nyildarab magától kiesik, a test megépül és Jäpix felkiált: hozzatok fegyvert a hősnek! mit állotok? — Nem emberi erőtől, nem orvosi tudománytól van ez, nem is az én kezem gyógyít meg, Aeneas; nagyobb isten működik itt, és téged nagyobbakra tart föl.» — Igy az Aeneis. (XII. 384—432.).

Lássuk, hogyan «követi» Tasso. — «E közben a sebesült vezér (Godofréd) nagy sátorába érkezett, oldalán a jó Sigier és Baldovino, körülötte sürű nagy csoportja szomorú barátinak. Ő, mig sietséggel vesződik, hogy kihúzza a sebből a nyilat, eltöri vesszejét. Parancsolja, hogy szélesen vágják ki a sebet. «Bocsássatok, ugymond, vissza a csatába! s hosszú láncsa nyelére támaszkodván, nyújtja sebes lábát a műtét

alá. És már az agg Erotimo, ki a Po partján született, hozzáfog a gyógyításhoz. Ez jól ismeri a füvek, a hathatós vizek minden erejét, s használatát. Kedves a múzsák előtt is, de jobban tetszik neki a néma művészet csekélyebb dicsősége. Csak azon volt, hogy kimentse a halálból a töredékeny testeket; pedig a neveket is halhatlanokká teheté vala. A vezér támaszkodva áll, rendületlen arczczal a sirás közt. Amaz, felövezkedve, s hátragyürve könnyü és egyszerü öltözetét, majd a hatályos fűvel kisérti, hasztalanul, kivonni a nyilat, majd tanult kezével, harapós vassal — de nem boldogúl. — Most őrangyala megszánva méltatlan fájdalmát a hősnek, «dittamo» füvet szed Ida hegyén, melynek erejét jól ismerik a hegyi kecskék, ha sebet kapnak, és oldalukban marad a szárnyas nyil. Ezt az angyal látatlan lehozza s a fürdő vizébe hinti, Lidia forrásából szent nedvet és illatos panaceát vegyítvén közé. Az öreg ezzel meglocsolja a sebet, s a nyil önként kihull, a vérzés eláll, a fájdalom megszünik, a test ép. Akkor kiált Erotimo: nem orvosi tudomány gyógyít meg téged, sem az én halandó kezem: nagyobb erő tart meg, azt hiszem angyal szállt le orvosodúl, mert égi kéz jeleit látom. Ragadj fegyvert! mit késel? menj vissza a csatába!» (XI. 68—75.). Érdekesebb az eredetiben nézni össze, hogy még a latin szónak megfelelő olasz is növeli a hasonlatot: elannyira, hogy azt hiszem, Tasso itt műfordítói ügyességét akarta bemutatni. — Szabadabb ennél az Aeneis egy másik helyének átkölcsönzése, midőn Venus halandó fiának megnyitja szemeit, hogy lássa a Tróját romboló isteneket (II. 189—625), mely, Jerusalem ostrománál, Godofréd hasonló látásában fölismerhető, a mint az angyal megmutatja neki a részén viaskodó mennyei seregeket. (XVIII. 92—96.) — Hanem elég.

Az eddigiek után nem fogunk oly könnyedén pálczát törni Zrínyi eredetisége fölött, ha egyes alkotásaiban oly részleteket fedezünk is föl, melyek egy

vagy más régibb költőre emlékeztetnek. De azt is illő megjegyezni, hogy nem mind kölcsönvétel, a mi annak látszik; hogy szerkezet, jellemzés, cselekvényfordúlat, machineria, sőt a stil is gyakran tűntet fel oly egyező vonásokat, melyek e Virgil nyomán haladó egész cyclus által mintegy közösnek, az epikai modorhoz, — mesterséghez — tartozónak tekintettek; ugyhogy inkább e vonások mellőzése, mint fölvétele tetszett volna előttök gáncsolandónak. Valamint az élő szájon zengő, firól fira örökített hősi ének, a vele bánó dalnokrend ajakán, némi egyformaságot, nyelv- és szerkezetben kiváló jelleget kap, mely, hogy ugy szóljak «*a czéh*» minden egyes tagjának szerzeményén fölismerhető: azonkép honosult meg az ugynevezett «classikai» epopoeiák szerzőinél is egy bizonyos módja a kezelésnek. Ilyen mingyárt elől a *föltét* (propositio), vagy is a tartalomnak rövid összefoglalása nehány sorban; ilyen a valamely fensőbb hatalomhoz, rendszerint a múzsához, intézett *segélyhivás* (invocatio), mégpedig nemcsak az epos elején, hanem rendesen a *seregszámla* (enumeratio) előtt is, vagy midőn a költő nagy dolog, rettenetes viadal stb. elbeszélését akarja megkezdeni. Rokon ezzel az ünnepélyes készület, vagy a költő félelme, önbizatlansága nagyszerű jelenetek leirása előtt. Ilyen a hadszámla (enumeratio), s ez alkalommal egyes hősök, vagy egész csapatok jellemzése, s utóbb kifejlő episodok alapjának letétele. Ilyen mód valamely egyén jövendő sorsát, valamely következő fordulatot előrejelenteni, vagy sejtetni legalább, (eposzi *anticipatiónak* volna nevezhető); midőn tudniillik maga a szerző épen az által gerjeszt várakozást, hogy a regényirók csattanó hatásra számított eljárását mellőzve, önként fellebbenti a fátyolt, mely hősei végzetét takarja. Szintén a mesterséghez tartozik, útleirás természetű, csak történeti «egymásután» kapcsaival biró eseményeket az által gömbölyítni egységbe, hogy a költő mingyárt eleinte az események kellő

közepébe (in medias res) ragadja olvasóját, s az elébb történteket utólag beszélteti el.

A csodálatos, a gépezet conceptiója is, főbb vonalokban, a Homér-Virgil-féle csapáson jár. Az Iliász istenségei nem harczolnak ugyan többé, két táborra oszolva, küzdő felek részén: de a törekvés, természetfölötti hatalmakat hasonló ellenkezésbe tenni egymással, a keresztyén eposzba is átjött. Az istenek tanácsa Olympuson, amaz égi jelenetek gondolatját szülé, minémű Ariostónál (XIV. 74—77.) s utána Tassónál (I.) és Zrínyinél is található, midőn isten a maga dicső trónján ülve, angyalai által intézi a halandók sorsát. Természetesen a mennyei akaratnak nem lehet ellenmondás, itt tehát nincs helye tanácskozásnak. Ilyenkor az égi küldöncz, (angyal) rendszerint Mercur vagy Iris classikai vonásiból kölcsönöz annyit, a mennyi összefér a keresztyén nézetekkel. — A halandónak megjelenő emberfölötti lény ritka esetben mutatja igazi alakját, többnyire valamely jól ismert halandó képét veszi magára, csak eltüntével adja jeleit istenvoltának, s az kivel társalgott, megérzi, és rendszerint felkiáltásban nyilvánitja, a reá gyakorolt csoda-hatást. A hős nagy veszélyben könyörög és *legott* meghallgattatik, isteni segélyt nyer; másszor ködburok által fedve bizton jár az ellen sorai közt; majd ha tekintélyre van szüksége, alakja csoda fenséggel környeztetik. Eposzi használatban a csodás majd nyilt, midőn semmi kétség, hogy természet-fölötti erő munkál, majd elfátyolozott, vagy félcsodás, midőn a költő oly halványan szinezi a rendkivülit, hogy csupán beszédképletnek (tropus) is gondolhatni; néha maga sem dönti el, természetes úton, vagy isteni erő által történt-e a szóban forgó esemény. Az álom, a látvány, természeti tünemények rendkivüliekké szinezése, többnyire a classicai epopoeia modorában kezeltetik; épen ugy a végzetes bajnok, a fatalis ló, fegyver s egyéb hősi szerszám, mely utóbbiak szintén birnak saját történettel, ugyhogy

gyakran némi kis episodot képeznek. Aztán a *jóslatok* különböző nemei: irott képek s tableau-k által; menny- vagy pokoljárat segélyével; bevallott jósok előre mondási; különben ily tehetséggel nem biró egyének jóslata, a lelkesedés perczében, vagy a halál révén; továbbá jelekből, madarak röptéből, természeti tüneményekből stb. Hasonlóan közös vonás, hogy a bevallott jós csalatkozik saját jövendőjében, hogy csak bizonyos dolgokat tud, a mint az eposz czélja kivánja, másokat nem; hogy jövendölései nem találnak hivőre s több efféle. Ide sorolható a titkos, szokatlan rémület, vagy fatalis elbizakodás, mely a hőst közvetlen a halálos veszély előtt elfogja.

De a cselekvény fordulatai s a jellemek színezése is gyakran mutatják az egymásra-hatást, e cyclus költői közt. A kifejlés elébe női kecs által vetett akadály (Calypso, Dido, Armida); a párviadal, mely hitszegés miatt átalános harczczá fejlődik (Pandaros, Oradino, Amirassen); vagy éj miatt félben szakad, és másszor megint folytattatik; magán ellenség a közös mellett: egy jó barát, egy növendék ifju, hív szolga, vagy úr, apa vagy fiú, megboszúlása; elesett bajnok hullája fölött kifejlő viadal; egyes bátor hősnek az ellen közé rekedése; magán barátság ellenek közt; vezér vagy hős, midőn elesett társát megsiratja, eltemeti; hadi tanács, ebben rendszerint ildomosan gyáva békepárt, s vakmerő harczpárt; kihívó követség az ellenhez; szavakkal objurgatio a vívás előtt; bajnok, a mint magát a harczra *mérgesíti;* merész hős, ki megvetéssel nézi le a lassu tactica előnyeit; egyszeri gyávaság jóvátétele vitézség által; nagy bajnok futása, e miatti szégyene; a főhős előtti rettegése annak, ki az ellen közt legnagyobb; két jó barát közös vállalatjai; férfias, harczos nőjellemek stb. stb. mind oly gyakran ismétlődő vonások, hogy csupán ezért, ha a kivitel önálló, a költőt nem érheti utánzás, vagy plagium vádja. Szinte így a stílban némely fordulatok, például: egész sorok ismétlése,

kivált midőn valamely követ elmondja a rábizottakat; a hasonlatúl vett tárgy részletes, szemlélhető kiszinezése, s általában a homéri egyszerű természeti hasonlatok divatja, csaták leírásában hosszabb rövidebb apostrophe elesett — gyakran nem is jelentékeny — hősökhöz; egyes hatályos mondat (Kraftspruch) átvétele régibb költeményből; a sebek, a halál ezerféle módjának festésében itt-ott megujuló reminiscentia, és a mennyit még előszámlálnom könnyű volna, mindezek a homér-virgilféle tanulmányok eredményei, s az újabb epikusoknál nyomról nyomra feltalálhatók. — Hanem ideje áttérni felvett tárgyamra.

Két részre osztom vizsgálatomat. Az *elsőben*, mely hosszabb és elemző, követem a Zrínyiász szövegét s helyi észrevételekre szorítkozom, főleg Tasso és Virgil befolyását nyomozván költőnkre; a *másikban*, mely rövidebb s összeállító, megkísértem eltalálni a rangot, mely Zrínyit Tassóval szemben is, megilleti.

ELSŐ RÉSZ.

I.

Az első ének hat kezdő versszakát a *föltétel* (propositio) és *segélyhivás* (invocatio) foglalja el. Föltételét Zrínyi, valamint Tasso is, egészen classikai modorban, s mindkettő Virgil után fogalmazta (Zr. I. 1, 2.); de míg Tasso, az «Arma virumque» hasonlatára merészen vág belé, Zrínyi az előkészítő négy sort is (Ille ego . . .) fölveszi, véleményem szerint helyesen. Mert én azon meggyőződésben élek, hogy ama négy sor tulajdona Virgilnek, ki bizonyára óvakodott mintegy teleszájjal kezdeni eposzába, és nem birt kevesebb műérzékkel e részben, mint Horácz, ki nyiltan gáncsolja a «Fortunam Priami cantabo»-féle fönhéjázó kezdetet. Zrínyi evvel azt eszközölte, hogy propositiója, első sortól az utolsóig, folyton emelkedik. Ő, ki elébb *jálszott* szerelemnek *édes* versével, aztán *küszködött* Viola *kegyetlen*-

ségével, most *Marsnak hangosabb* versével *fegyvert* és *vitézt* énekel, ki a török *hatalmát* meg merte várni; meg, *Szulimán haragját*, ama *nagy* Szulimánnak *hatalmas* karját, kinek *Európa rettegte* szablyáját. Vessük össze akár az Aeneissel, akár Tassóval: egyiknél sem találjuk e lépcsőzetes emelkedést tárgyához. Virgil negyedik sora közepén egyszerre szökell a magosba: «at nunc horrentia Martis»; hogy a hatodikkal ismét alább szálljon; Tasso az első sorban «hadi dalnak ereszti merész ajakát»; de mily bágyadt a végeredmény összefoglalása: «az ég kegyelte őt s a szent zászlók alá visszavezérlé bolyongó társait.» Annál, ki az eposzt nem ismeri, most veszi először kezébe, vajon költ-e ez, a *bolyongó társak visszajövése*, nem mondom nagyszerű, de csak határozott eszmét is a magasztos eredmény felől?

De mi sem tünteti föl annyira, oly kevés sorban, Zrínyi önálló erejét, mint az invocatio (I. 3—6.), összemérve a Tassóéval. (I. 2, 3.) Zrínyi minden tartózkodás nélkül átveszi a gondolatot, múzsa helyett a Boldogságos szüzet hívni segédül; nemcsak, hanem lefordít négy sort a Jerusálemből, mondhatni szórólszóra: aztán egyszerre önszárnyalást vesz. Miért nem követi tovább is kalaúzát? Ez bocsánatot kér a Szűzanyától, ha czifraságot sző az igazba, ha világi bájjal díszíti költeményét, aztán körülbelül így folytatja:

Tudod, hogy a világ mind arra tódul,
Hová Parnassus önti csábjait,
S a költeménynyel fűszeres valótul
Rögzött se fél, oly édesen javít.
Igy a beteg gyermek, ha kóstolóul
Mézzel kenők a csésze ajkait,
A keserű nedvet csalódva iszsza,
Hogy a csalásban éltét nyerje vissza.

Melyik utánzó vált volna meg e szép hasonlattól, ha már a többit magáévá tette? Zrínyi ott hagyja, nem kap rajta, mert az ő útja eltér az olaszétól, s ő ennek világos tudatával bír. Tasso ugyanis e bocsánat-kérés-

sel bevallja mintegy, hogy elbeszélése nem leend őszinte, hogy, bár szent czélra, de csalni akar, oly színbe öltöztetvén a valót, mintha nem volna való; bevallja, hogy világi kecsekkel piperézi azt föl, hihetően arra is czéloz, hogy érzékingerlő képeket *öntetszéssel* fog ecsetelni (Armida), — mindezért jóeleve bocsánatot kér. Ki ne ismerné fel a szenteskedő, a mellett kéjsovár olaszt, ki imádkozik, mielőtt a bűnt elkövetné. Zrínyi ellenben a meggyőződés meggyőző hangján esdekel:

Adj pennámnak erőt, ugy irhassak, *mint volt*,
Arról, ki fiad szent nevéjért bátran holt...

A ki érezte az igaznak, és annak, ha a költő egész lelke mélyéből szól, minden poetai czafrangnál hathatósb erejét, az érteni fogja a különbséget, melyre mutaték. — Jellemző továbbá, s költőink egyéni alapvonásait már e helyen feltünteti az észrevétel, mely ugyanitt előtérbe nyomúl. Tasso invocatiója elején, a szépnek azon magaslatára emelkedett, mely «fönség» név alatt ismeretes. De csakhamar leszáll onnét, bizonyos tanító, — majdnem *társalgási* hangba («Tudod, hogy a világ . . .») s aztán oly képpel zárja be segélyhivását, mely szép ugyan, de csak a «kellem» színvonalán marad. Ellenkezőleg a «Zrínyiász» dalnoka, egyszer fellengős irányt véve, nem száll ismét virágok közé, sőt merészebben csattogtatja szárnyait:

Te, ki szűzanya vagy, és szülted uradat,
Az ki örökkén volt, s imádod fiadat,
Ugy mint istenedet és nagy monarchádat:
Szentséges királyné, hívom irgalmadat...

hogy szórakozás, vagy lankadtság nélkűl repűljön a magasztos színhelyre, hol elbeszélése kezdődik, oda, honnan «*az nagy mindenható*» a földre tekint. Így értem én, a mit Toldynk, nagy becsű felolvasásaiban (Költ. Tört. II.) röviden e szókkal fejez ki: «Tasso invo-

catiója *szebben* van előadva, Zrínyié *jobban* gondolva.» Azaz ott a kifejezés *kelleme*, itt a gondolat *fensége*.

Tasso, a kor bevett szokása szerint, művét *ajánlja* is, estei Alfonzónak (I. 4., 5.). E példa Zrínyinek előtte állt, ide szúrni be «dedicatióját a magyar nemességhez» — de ő ezt egyszerűen előszava homlokára tűzi. Okát az eddig mondottakban vélem feltalálni. Az isten anyától magához istenhez röptében, bármily fellengző ajánlás csak bágyasztaná a hangúlatot. Tassónál ez eset már nincs: ő már elhagyta a magas légkört, kies völgyben mulat, honnan kegyura dicsőítéseig is jó nagy az emelkedő.

Következik maga az elbeszélés. «A nagy mindenható a földre tekint. Egy szemfordulásból megnézi a világot. De leginkább a hittől szakadozó magyarok erkölcsi sülyedését veszi figyelembe. Megindúl ezen méltó haragja: előhívja Mihályt, a főangyalt. Miután egy hosszabb beszédben kikelt a magyar nemzet hálátlansága ellen, parancsolja hív szolgájának, hogy pokolból egy furiát küldjön Szulimánba, ezt Magyarország ellen bőszíteni. Az angyal mer esedezni az igazakért, de isten feddő szava által elnémítva, égnek ereszti sugár szárnyait, a parancsot teljesítendő.» (I. 7—28.)

A kiindulási pont nyilván Tassóé: de csak a menynyiben isten alánéz, egy szemfordulásból megtekinti a világot, aztán figyelme az elbeszélés tárgyára fordúl, végre angyalt küld, a cselekvést megindítani. E néhány vonás átvételére Zrínyi annál inkább feljogosítva érezhette magát, mivel tudta, hogy mind ez Tassónál sem eredeti. A «padre eterno» midőn égi trónjából lenéz a világra, majd a keresztes had vezéreire függeszti figyelmét (Tass. I. 7—9) az Aeneis egy jól ismert helyére utal: «midőn Jupiter a legfenső étherből alátekintvén a vitorlaszállta tengerre, a mélyen fekvő földre, partokra, szélesen kiterjedt népekre, megáll az égbolt ormán, s Libya tartományira szögzi szemét.» (Aen. I. 223.) Hogy isten lak-

helye annyira van felül a csillagkörön, mennyire a csillagok a mélységes pokol felett (Tass. I. 7.), ez hasonlóan Virgil sorait juttatja eszünkbe:

. . . Tartarus ipse
Bis patet in praeceps tantum, tenditque sub umbras,
Quantus ad aetherium coeli suspectus Olympum.
(Aen. VI. 577.)

Maga a Tartarus onnan
Két oly mélyre sülyed, s tátong a homálynak alatta.

Mint Tassónál isten Gábor angyalt, úgy szólítja az Aeneisben Jupiter Mercuriust; s a rövid, heves üzenet, melylyel isten az angyalt Godfrédhoz küldi, szembetűnőleg a «pater omnipotens» indulatos, szaggatott beszéde nyomán készült, midőn ez, követe által, a Didó karjain nagy czéljáról megfeledkező Aeneast, útjára sietteti.

Ascanio-ne pater romanes invidet arces?
Quid struit? aut qua spe inimica in gente moratur?
Nec prolem Ausoniam et Lavinia respicit arva?
Naviget! haec summa est: «hic nostri nuncius esto!»
*(Aen. IV. 222., 199.)**

Menj Godfrédhoz! — szólt isten a követnek —
S mondjad nevemben: mért e késelem?
Uj hadra szállni mért hogy nem sietnek,
Szabaddá tenni végre szent helyem?
Gyűjtse tanácsba főit a seregnek!
Legyen vezérök! azzá emelem... *(Tass. I. 12.)*

Erre az angyal fölveszi látható lélekalakját, sugárral övedzi szőke fürteit, gyermekifjúvá lesz, és aranyszegélyű fehér szárnyat öltve, hasítja a szeleket és felhőket, száraz és tenger fölött. Aztán megállapodik a Libanus hegycsúcs irányában, egyensúlyozza szár-

* Ascaniusnak irígyli-e Róma erődeit atyja?
Mit kohol? és mi reménynyel időz a marczona nép közt,
Hogy nem nézi az ausoni fajt, lávini mezőket?
Fusson el! Eddig van: s ennek légy hírnöke tőlünk. —

nyain magát, majd rohanva csap le Tortosa vidékére. (Tass. I. 13—15.) Mercur pedig felköti bokáira aranyos talárját, melyen száraz és tenger fölött egyenlő gyorsan képes szállani, aztán vesszejét, a caducust, ragadja kezébe; így felkészülve űzi a szeleket, megúszsza a zavaros felhőket: majd Atlas örök háborított csúcsa iránt megállapodik «paribus nitens alis» — s onnan, mint halász madár, rohanva csap le Libya fövényes partjaira. (Aen. IV. 238. sqq.) Mint Virgil az olympusi hírnök rajzában Homért, (Il. XXIV. 340, Odyss. V. 43.) úgy követi a Jeruzsalem dallója Gábor készülete s útja leirásában az Aeneist, a nélkül, hogy bármelyik plagiummal vádoltatnék.

Zrínyi sokkal önállóbb e helyen. Csak néhány vonást kölcsönöz, nem kész rajzot. A mindenható földre tekint, s a világot «egy szemfordulatból» (in un sol punto, e in una vista) megnézi, aztán a magyarokra szegzi figyelmét. Ennyi mindössze is. A bűnsorozat, mely következik, megdöbbentő képet ad a magyarság erkölcsi sülyedtéről, s hatalmas indoka isten haragjának. A «bálvány» (protestantismus) első helyen említése, mely ama bűnök eláradásáért mintegy felelőssé tétetik, — jellemzi a katholicus írót, de mind a költeménye szerint *vértanú* ős, mind a szerző saját szempontjából helyén van. Mélyen találó vonása ez erkölcsi romlottságnak kivált az, hogy «öreg embernek nincsen tiszteleti». Mennél visszább megyünk a patriárchai erkölcsök feddhetlen korába, annál tiszteltebb az ősz haj.

Isten beszéde egy szabályos oratio, melyben két fő részt, a derekán fordulatot, különböztetünk meg. Előrésze tényállapítás: utórésze indulatos. Alig csalatkozom, ha eposzban e szónokias beszédek divatját a római történetírás költött oratióiból sejtem származottnak. Homérnál legalább nincs még ily szónoklat: az ő egyénei beszélnek, naiv természetességgel, rhetori hatás eszközei nélkül. Beszédök majd történeti, majd jellemábrázoló, de nem szónoki. A beszélő öntudatlan tárja elénk bensőjét, nem oratori ügyességét muto-

gatja. Beszéde, ha indulatos, pathoszba emelkedik, nem szónoki «affectust» hajhász. Ő van meghatva, nem öntudattal másra kiván hatni. És ez így helyes. De már Virgil a Cicerók honában, csekélylette Homér együgyű beszédeit, s példáján a középkori epopoeiákba hangos oratiók kaptak föl, nem minden kára nélkül a jellem- és kedélyállapot festésének; miután egyik orator, mint a másik, nem saját bensőjét, hanem a szerző szónoki ügyességét tárja elénk. Zrínyi nem veté meg e példát: azonban a «haragvó isten» beszéde valódi szenves, drámai mozzanatokkal is bír, elannyira, hogy az indulat magasán megtörik a szórend, szokatlan inversio forgatja össze a nyelvet:

> «De ők ennyi jókért, ah, nehéz mondani!
> Ah, háládatlanok, és el merték hadni;
> Nem szégyenlik isteneket elárulni...»

s végül:

> «Jaj, török, néked, haragom vesszejének!
> Te vagy, de eltörlek, ha ezek megtérnek.»

Az egész mennyei jelenet még drámaibbá lesz az angyal könyörgése által, ki a beszéd folytán mindig «ű szentsége előtt áll vala» — és most bátorságot veszen esedezni az igazakért; de isten dorgáló szavára «nem felel többet, — hanem sugár szárnyát ereszti az égnek.» Ez nincs Tassónál; sem elődinél: e drámai kivitel Zrínyi sajátja. — S hogy e magasztos jelenet után mellőzi az angyal úti piperéje leírását, inkább a pokolbeli szörnyeteg rajzát adja, — és így a fenség, — «az Úrnak rettenetes búsulása» — után mindjárt a «szörnyű» következik: ez is igazolja föntebbi megjegyzésemet Zrínyi költészetének jelleméről, — valamint öntudatos eljárását a közönyösnek látszó névcsere, hogy Gábor, a «nunzio giocondo» helyett Mihályt szerepelteti, a bosszú lángpallosos angyalát.

Azonban folytassuk. — «Mihály angyal fölkeresi pokolban Alektó furiát. Ennek leírása. Az angyal közli vele isten parancsát. A furia megjelenik álmában

Szulimánnak, atyja Szelim képében. Beszéde a szultánhoz. Kigyót ereszt ágyába, s eltünik. Szulimán ébredése.» (I. 28—84.)

Alekto működése, körvonalaiban, az Aeneis jól ismert helyéből van kölcsönözve. Juno az alvilágra száll, s fölidézi Alektót, hogy az Aeneas és Latinus király közti frigyet bontsa meg. Az, többek között, az alvó Turnushoz megy, Chalybe aggnő képében, s a kiszállott jövevények ellen bőszíti. (Aen. VII. 323, egész 460.) Itt az összehasonlításban négy mozzanatot kell szemügyre vennünk, ezek: a furia leírása, átöltözése, a mód, melylyel hatást eszközöl, s a felbőszített halandó magaviselete, a hatás folytán.

Zrínyi a *leírásban,* melyet Alektóról nyújt, csak átalános hitregei képzethez tartja magát, és nem látszik, hogy az Aeneist követni akarná. Száz lánczczal van az kötve, kezén száz bilincs, haja kigyókból áll, s kötelőznek fején; a két szemén véres mérges tajték foly, s rút gégéjén dohos kénkőpára jön ki. E leírás egészen a külsőre vonatkozik. Virgilnél a külső rajz nem ily szemléletes, csupán ennyit mond: «tot sese vertit in ora, tam saevae facies, tot pullulat atra colubris» (328); és alább: «Gorgoneis infecta venenis.» (341.) De annál erősebb a benső jellemzés, midőn mondja róla: «odit et ipse pater Pluton, odere sorores tartareae monstrum.» Mily szörnynek kell lennie, kit maga Pluton atya, magok az alvilági nénék is gyülölnek! — Lehetetlen, hogy Zrínyi ne érezte volna ez eszme nagyságát, de tartózkodott azt átvenni, inkább önálló vonásokkal jellemzi a furiát, hogy *örűl* az, midőn galibát szerezhet (I, 32.), s *nagy-vígan* tűnik el, miután Szulimánt felbőszítette. (I. 46.) Tassónál a kétszer is szereplő furiának semmi szemlélhető képe nincs adva.

Alektó, hogy Szulimánnak «megrettenést szüvébe ne tenne», elhúnyt atyja, Szelim, alakjában jelenik meg. Így Turnusnak Juno papnője, Chalybe álarczában; így az olasz Argillannak (Tass. VIII. 59.) Rinald

roncsolt képében; így Solimano arab vezérnek (Tass. IX. 8.) hű tanácsosa, Araspe, hasonlatában. Az átöltöztetés gondolatja tehát nem új: de nem új az Virgilnél sem. Az ily álarczos *megjelenés*, miszerint az emberrel közlekedő istenség valamely jólismert halandó ábrázatját veszi föl, valamint az erre következő *megismerés*, midőn az isteni lény távoztával a halandó megtudja, kivel társalgott, s megérzi egy fensőbb hatalom befolyását, Homér óta annyira közönséges, hogy mintegy a technikához látszott tartozni. Az emberfölötti lény, hogy a föld gyarló fiát mindjárt eleve meg ne rémítse, többnyire színlett alakban lép föl; oly élő, vagy elhunyt egyén álarczában, ki iránt amannak bizalma van, kinek tanácsára hallgat, ki rokonszenvét bírja: s vagy már beszéd közben kinyilatkoztatja istenlétét (confitetur deum v. deam esse), vagy csak eltüntekor ad némi csodás jelt, például elrepűl, isteni, — a halandóénál nagyobb, szebb — alakját engedi látni stb. vagy végre jel nélkül is úgy hat a halandóra, hogy ez megérzi a természet fölötti befolyást. Az Ilias, Odyssea, hemzseg az ily átöltözések példáitól. Iris, midőn Priamusnak Polites képében mutatkozik (Il. II, 709.), ugyanaz Helenának mint Laodice (Il, III. 121,), Aphrodite ugyanennek, mint fonó asszonya, de Helena meglátja az istennő szép nyakát, kecses keblét, villogó szemeit s ráismer (Il. III. 386.); Athene Pandarosnak mint Laodocos (IV. 86.), Héra mint Stentor (V. 785.); Poseidon mint Chalcas (XIII. 43., 68.), mint Thoas (XIII. 215.), s hogy végét vessem, midőn Hermes úgy jelenik meg Priamusnak, mint egy az Achilles myrmidonjai közűl (XXIV.). De magában az Aeneisben is számos ily álarczozott isteni megjelenés találtatik. Venus mint vadásznő . . . eltűntekor visszaragyog rózsa-nyaka, ambróziás fürtjei a menny illatát lehellik, palástja talpig lefoly, már menése istennőt árul el (I. 315—402.); Iris, midőn a trójai nőket a hajók felgyujtására lázítja Beroë alakjában (V. 618.); Somnus isten átöltözése Phorbasnak, midőn Palinurust

elaltatja (V. 843.); Alektóé a fönebbi helyen, Chalybenak (VII. 415.), Apollóé (IX. 646.) Butesnek; Juturnáé Metiscusnak (XII. 472.). Oly közönséges modor ez, hogy Zrínyi akkor vélt volna hibáznia, ha nem e példányok szerint képezi Alekto megjelenését.

A beszéd, melyet költőnk az ál-Szelim ajkára ad, ismét egy kis szabályos oratio, minőt fentebb megjelöltem. Exordium a helyzetből: hogy Szulimán erős, nagy, hatalmas, mégis tétlenül szunyad. Aztán átmegy a *szónok* a késedelem veszélyeinek rajzolására. Példákkal bizonyítja a gyors föllépés előnyeit. Buzdít, biztat emberfölötti segélyével. Példákra hivatkozva meggyőzi hallgatóját a kamlok elleni hadjárat sikertelenségéről: ellenben a magyarokon nyerendő könnyű diadallal kecsegteti. Végre Mahomed egyenes segélyét teszi kilátásba. — Fölösleges mondanom, hogy e beszéd merőben a Zrínyié, s a helyzetből fakad, költeménye czéljához képest. A Szulimánra számított hatáson kivűl ebben is, mint már fönebb isten szózatában *korirányú* czélzások vannak a magyar nemzethez, sőt az egész keresztyén világhoz, de a melyekről alább külön fejezet fog szólani.

Alekto beszéde Turnushoz nem így van képezve. Gúnynyal kezdi, nógatásban végzi. Turnus meg előbb kineveti a félénk aggnőt, képzelt, nagyított veszélyeivel: de akkor a furia saját szörnyű alakjában terem előtte: a hősnek minden tagja megrázkódik, szemei szétmerednek. Az Erinnys másodszor is megszólal: dühös sarcasmusban tör ki (VII. 421—455.). Szintén különböző Tassónál is a furia megjelenése. Midőn a táborban Rinald alattomos megöletésének híre fut, Aletto nehéz álmat küld, mint a halál, Argillanra, Rinaldo földijére. Maga a legyilkolt Rinald roncsolt tetemibe öltözik: feje, jobb keze levágva, baljába tartja véres koponyáját. E képtelen alakban ijeszti Argillant és lázítja a gyanúsított fővezér ellen (VIII. 59.). A furia megjelenése itt nem bír classicai vonásokkal. Ily szörny, mint e markából beszélő Rinald,

a romanticismus agyrémei közül való; noha bizonyos, hogy e jelenetben az Aeneas álmait látogató Hector véres alakja lebegett a Jerusalem írójának szeme előtt (Aen. II. 270.). A «fuggi Argillan» is, melyen beszédét kezdi, Hectoré: «heu fuge, nate Dea!» De Hector egy roncsolt *emberi* alak; Rinald egy képtelen *szörny*. Másodszori megjelenése nem ily túlzott. Mint Araspe, hű öreg szolga, lép Szolimán elé, nem is álmában (IX. 8.), és nyomós beszéddel ösztönzi azt éji támadásra a keresztyén tábor ellen.

Következik a *módot* vennünk figyelembe, mely szerint Alekto a természetfölötti hatást eszközli. Virgil a hitrege még nem halványúlt szineit bátran használhatja. Az Erinnys kigyókkal ostorozza, fáklyáival égeti Turnust. De nő iránt gyöngédebb is tud lenni. Érintés nélkül suhan a kigyó Latinus nejének, Amatának leplei közé, elsimúl puha keblén, majd nyakláncza, majd fejszalagja lesz, úgy önti bele «vipera lelkét» (VII. 349.). Tasso furiája nem használ semmi eszközt, csak, mialatt beszél, addig lehelli dühét áldozatjába. Zrínyinél egy kigyó — mint az Amatáé — suhan Szoliman testéhez; de a jelentéktelen átvételért gazdagon kárpótol szerzőnk, midőn az átvett helyet így végzi be:

> Gyújtja kemény szívét s hagyja *lángos tűzben*
> *Haragban henteregni és kevélységben.*

Mily erős, mily eredeti e lángos tűzben, haragban, kevélységben *hentergő* Szulimán!

Ha végre a felbőszített halandó magaviseletét tekintjük, mind Tassónál, mind Zrínyinél fölleljük a virgili nyomokat. Turnusnak roppant ijedés töri meg álmát, tetemeit veríték borítja el s akkor:

> Arma amens fremit; arma toro, tectisque requirit.

Tasso Argillanja nem ugyan a felriadáskor, hanem később, midőn társait lázasztja, hasonlóúl:

Arme, arme, freme il forsennato, e insieme
La gioventú superba arme freme. (VIII. 71.)

«Fegyvert, fegyvert, az esztelen riadja,
Fegyvert, fegyvert, az ifjak bősz csapatja.»

a miénk felugrik, és nem különben:

. . . Fegyvert, fegyvert, kiált.
Mert szintén eszeveszett Alekto miatt.

Szolimán arab vezér szintén fölkiált, égre emelvén kezeit: «Oh te, ki ily dühre gerjeszted szivemet, nem is vagy ember, noha emberi alakban mutatkozál, — ime követlek! elmegyek a hová unszolsz! hegyeket csinálok, hol most sík van, hegyeket leölt, megsebzett emberekből; vérfolyamokat csinálok . . . (IX. 12.) — E classicai modorú megismerése az eltűnt fensőbb lénynek Tassónál sem valami nagy eredetiség; hanem a mienk mégis kelleténél szorosabban követi:

47. Kiált az Szolimán: oh te bátorságra
Ki engemet indítsz, ilyen nagy dolgokra,
Nagyobb vagy embernél, noha ember módra
Láttalak tégedet szólva, tanácsolva.

48. Készen vagyon Szulimán, elmegyen oda
Az hová meghattad, kaurt rak halomban,
Megfestem lovamat keresztyén vértóban,
Városokat várakat röjtök hamuban.

Azonban még ide is, még e szószerinti fordításba is vegyít oly vonást, mely fölér az eredetivel, midőn az egyszerű s elcsépelt: «faró fiumi di sangve» helyett mondja: «Megfestem lovamat keresztyén vértóban.»

Tasso egyébiránt a furia-jelenetet is jobban kizsákmányolta, mint Zrínyi. Nem elég, hogy kétszer lépteti föl, mint láttuk, motivum gyanánt: Aletto fujja meg a riadó *barsonát,* ő ereszti szélnek a zászlót, midőn Szolimán éji támadásra indul; s ő megy ezt hírül adni Jerusalembe (Tass. IX. 13. 14). Virgil

Alectójára ismerünk, ki magas ól tetején *pásztori kürtöt fú*, hogy a pórnépet föllázítsa. (VII. 511.)

*

«Szulimán tábort hirdet Drinápolyba. Vezéreivel divánt tart. Beszédében s Arszlán budai pasa levele által a hadjárat czélszerűségét mutogatja. A pasák helyeslik szándékát.» (49—67.) «A hadak elszámlálása, és az ének vége.» (67—102.)

A Zrínyiász első éneke, szerkezetben, némi hasonlatot tűntet föl a Jerusalemével. Ott is, mint itt, elől az égi jelenet; aztán a cselekvés folyamatba tétele, nem földi eszköz által; ennek következtén a vezéri tanács; végre hadszámla (enumeratio). Midőn látjuk, hogy Szulimán, a mint álmából fölébred, azonnal el van tökélve a háborúra, és önkényleg ki is adja a parancsot, hogy seregei gyűljenek össze, és csak azután közli a divánnal szándokát: első tekintetre úgy látszik, mintha e diván egészen fölösleges volna, s lételét csak a Jerusalem hasonló menetének köszönné. De nem úgy van. Igaz, hogy a szultán elhatározása épen úgy nem függ a diván tanácsától, mint nem a kivitel annak beleegyezésétől: mindazáltal nem henye a jelenet. Alkalmat nyújt a költőnek a zsarnoki hatalom jellemzésére, mely parancsol, mielőtt rábeszélne; alkalmat egy ily tanács szolgai helyzetét szem elébe állítani, hol a meggyőződés hiányát félelem pótolja; s hallgatással egyeznek a kényúr akaratába:

> Meghallván vezérek az Arszlán tanácsát,
> Főképpen császárnak *elszánt akaratját*,
> Senki tartóztatni *nem meré* az utját,
> Hanem minden vezér *javallja* szándékát.

Leghatályosb győző ok a császár elszánt akaratja, melyet *javallnak*, mert nem *merik* ellenzeni. Továbbá itt van elhintve a mag, melyből a következő énekben

Arszlán episodja ki fog sarjadozni: a hebehurgya ember azt hiszi, hogy Szulimán az ő tanácsa folytán indít háborút a magyarok ellen s vérszemet kap, hogy ura kegyét még jobban kiérdemelje, mi által bukását sietteti. Ezenkivűl Arszlán levele, mely a divánban felolvastatik, azt, a mit a költő már költőileg indokolt, t. i. a cselekvény megindulását, történetileg is motiválja, miután áll, hogy Arszlán budai pasa volt az, ki a szultánt Magyarország védtelen állapotára figyelmessé tette, s őt háborúra kászté (Szalay IV. 342). Végre, a haza legnagyobb ellenének szájából nehány eszméltető szó is intéztetik a hon fiaihoz, miről alább. — Az *anachronice* emlegetett V. Károly császár (mert hisz ki volna egyéb?) oly tévedés, minőtől nagy írók sem mindenkor mentek.

A «hadszámla» előtt Zrínyi sem itt, sem alább az V. énekben, nem tartja magát az epopoeiák bevett modorához, miszerint uj isteni segédhez folyamodnék. Tasso ellenben mint Virgil, követi a homéri példát (Il. II. 484). Tasso invocatiója az *«elméhez»* (Mente) van intézve; alapvonásiban ez is, de még inkább az, mely lentebb (Tass. IV. 19.) előfordul, a «Pandite nunc Helicona, deae» (Aen. VII. 641), és «Vos, o Calliope» (Aen. IX. 575)-féle segédhívásokat tűkrözi vissza. Különösen az utóbbi, Virgil e sorait:

> Et meministis enim, divae, et memorare potestis:
> Ad nos vix tenuis famae perlabitur aura (VII. 645.).

csaknem szóhíven adja, mondván a múzsának:

> Tu'l sai; ma di tant' opra a noi si lunge
> Debil aura di fama appena giunge. (IV. 19.)

Zrínyinek e példa előtte volt, de miután a szűzanyát föntebb egész költeményére segédűl hívta, sem azon invocatiót, ismétlés által mintegy köznapivá tenni, sem oly következetlenségbe esni nem akart, hogy,

mint Tasso, elébb *istenanyját* majd egy személyített *ogalmat* («Mente»), aztán a hitregei *múzsát* szólítsa segélyre.

Egyébiránt, hogy e hadszámla *fogantásakor* * (conceptio) Tasso, némileg Virgil, lebegett a «Szigeti Ostrom» szerzője előtt, az nem annyira kimutatható mint kiérezhető. De hiszen ez természetes: eposzt irandó, azon példányokhoz kelle magát tartania, melyeknek tökélyét utolérni, vagy megközelítni törekedett; azokból lesni el az alkotás művészetét. — Élesen beható elméje két dologra lőn itt figyelmes. Először, hogy a seregszámla, mint minden költői leirás (descriptio), az által nyer mozgalmas élénkséget, ha azt, a mi *térben* egymás *mellett* áll, úgy adjuk, a mint *időben*, egymás *után* feltűnik, azaz a puszta leirást cselekvéssel kötjük össze; továbbá, hogy a szám-, vagy névszerinti enumeratiónak fárasztó hatását — minőt például a homéri βοιωία szűl, — azzal lehet némileg enyhíteni, ha jellemzés, rövid történetkék, egyes episodok iránti figyelemgerjesztés stb. által teszszük változatossá. Ez észrevétel folytán a drinápolyi tábort nem úgy vezeti elénk, mint már összegyűltet, hanem a gyülekezés mozzanatiban; elbeszél, a helyett, hogy pusztán leirna. Így Tasso is, midőn a keresztes hadakat az újon választott vezér Bouillon előtt ellépteti (I. én.), szükséges cselekvénynyel kapcsolja össze leirásait. Még szebb, midőn Zrínyi, alább (V. én.), a szigeti hadakat elszámlálja: úgy vezetvén föl a csapatokat, a mint ünnepélyesen esküt tesznek, élni, halni a vár falai közt. — Mi a változatosságot illeti, először is Delimán episodjára vonja figyelmünket, talán kissé idő előtt szúrván azt be, mielőtt a seregszámla egyhangúsága kivánatossá tenné az ily változtatást. Tasso enumeratiójában (I. én.) a szerelembús Tancréd episodja van leginkább

* *Fogan*(ik) benmaradó közép, *fogant* kiható cselekvő, *fogantatik* szenvedő ige.

kiemelve: s hihetően ez az, mely Zrínyinél Delimán eszméjét költé; azon Delimánét t. i., kivel az első énekben megismerkedünk. Legalább a szerelemsebzett ifjú tatárnak, hasonló helyen, hasonló módon kiemelése Tancrédot juttatja eszünkbe. Mindamellett Zrínyi Delimánja önálló; s a tatárfi erősebben jelzett egyéniség, mint csupán a szenvedő Tancred. Miután a költő elmondja, hogy Delimán, országlátni jártában, megszerette a szultán gyönyörű leányát, de akkor haza ment Krimbe, és most haddal jött meg, hogy bajnoktettei által a leányt atyjától kinyerhesse, azonban későn, mert Szulimán a leányt időközben Rustán bégnek adta — ezt veti utána:

> Őrizd, Rustán vezér, jól ettül magadat,
> Mert mint dühös farkas lesi halálodat
> Az vitéz Delimán; nem tűrheti búját,
> Kitölti, ha lehet, rajtad bosszúságát. (75.)

e sorokkal a tatár hős bánatára a bosszúvágy cselekvő jellemét adja, egyszersmind az episod kifejlése iránt felkölti a várakozást. Tancred iránt a költő legfeljebb szánalmat gerjeszt, az episod további fejlését éppen nem sejtetvén. «Így jő sóhajtozva, s így hordja alant szomorúsággal teljes szemöldeit.» (I. 49.)

Delimán történetének ezen rövid expositiója még egy, bár csekély vonással emlékeztet a Megszabadult Jeruzsálemre; s ez egy ismétlő alakzat (figura), mely Tassóé által látszik előidézve. Midőn Zrínyi mondja Delimánról: «Galatában meglátá a szép Kumillát, Kumillát *az szépet*, Szulimán leányát» nincs semmi okunk kételkedni, hogy e szófordulat előtte ismeretes volt, de mégis közelebbről Tasso ezen mondata hozá azt elméjébe: «Lui (Rinaldo) nella riva d' Adige produsse a Bertoldo Sofia, Sofia la bella, a Bertoldo il possente.» «Őt az Etsch partján szülte Bertoldónak Sófia, Sófia a *szép*, Bertoldónak a *hatalmasnak*.» (I. 59.) — Sajátságos keleti vonásnak tartom, hogy a khánfi *hajáért* szeret a szultán leányába: «Kumilla

szép haja megkötözi szivét ifjú Delimánnak» — (72). Rudabe hajára emlékszünk Firdusinál, melyet a szép perzsa hölgy a háztetőn kibontva, kötélhágcsó gyanánt ereszt ifjának a földre; de ez gyöngéden megcsókolja fürtjeit, s nem fogadja el az így rögtönzött lépcsőt. (Sal és Rudabe.) Érdekes továbbá megjegyezni, hogy ez episod sincs minden történeti alap nélkül, a menynyiben áll, hogy Szulimánnak egy leánya csakugyan Rustan (Rusztem) neje, s ez idő szerint már özvegye volt.

A tatár had után fellépő öt szerecsen dandár fejei közt első Amirassen, ki maga is *fekete*, lova is *szerecsen*. — E ló nem ok nélkül van említve: érdekesebb episodja lesz, mint urának; azért illő megismerkednünk nevével — Karabul — és csoda származtával. Gyors paripát a rohanó szelektől származtatni oly epikai vonás, mely Homéron keresztül a hitrege homályában vész el, s azóta számtalan költői rajznál használtatott. Már az Iliász örökifjú dalnoka zengi Erichthonius kanczáiról, hogy a szerelmes Boreástól teherbe estek:

A kik közt Boreas néhány legelőbe szerelmes,
Kék haju ménnek alakjában ott társula vélek etc.;
(Ilias. XX. 221—230. Szabó Istv. ford.)

követi ezt Virgil (Georg. III. 271.):

Continuoque avidis ubi subdita flamma medullis . . .
Vere magis (quia vere calor redit ossibus) illae (t. i. equae)
Ore omnes versae in zephyrum stant rupibus altis
Exceptantque leves auras: et saepe sine ullis
Coniugiis *vento* gravidae . . . (mirabile dictu)
Saxa per et scopulos et depressas convalles
Diffugiunt;

követi Ariosto (Orl. Fur. XV. 41.):

Questo é il destrier, che fú dell' Argalia,
Che *di flamma e di vento era concetto,*
E senza fieno e biada, si nutria
Dell' aria pura; e *Rabican* fu detto . . .

«Argaliának volt ez harczi ménе,
A szél-lángtól fogamzott Rabicán,
Nem széna volt és nem zab, amin éle,
A tiszta lég táplálta fel csupán»;

követi Tasso és pedig a Georgicon leirását, szóról szóra:

Sul Tago il destrier nacque, ove talora
L' avida madre del guerriero armento,
Quando l' alma stagion, che n' innamora,
Nel cor l' instiga il natural talento,
Volta l' aperta bocca incontra l' ora,
Raccoglie i semi del fecondo vento,
E da' tepidi fiati, oh meraviglia!
Cupidamente ella concepe e figlia. (VII. 76.)

«Tájó körül a gyors paripa ellett,
Hol anyja a csatás ménesnek, olykor,
Midőn az évszak, mely támaszt szerelmet,
Ingerli ösztönét, és szíve felforr,
Megnyitja száját és a lanyha szellet
Termékeny magvait beszívja sokszor,
S hő fúvalomtól, oh csodák csodája!
Fogad, csikót is hoz anyai vágya»; —

követi Zrínyi is a fenforgó helyen, s ha még a Cserhalom költőjénél is olvassuk:

«Alföldön született, széllángga vemhes anyától»,

a sebes lónak ily eredete oly mythoszi vonás, epikai «közvagyon,» hogy átvételéért egyedül Zrínyit vonni kérdőre igaztalanság volna.

A második szerecsen had vezére Olindus, a harmadiké az ifjú Hamviván, kit az iszonyú Demirhám csapatja követ. Ezek közül Olindusnak a költő alig juttat valami szerepet; Hamviván egy szép episodnak lesz tárgya, s azt hiszem, öntudatos ügyességgel említi költőnk vele ugyanazon versszakban Demirhámot, hogy a két név egyszerre nyomuljon emlékezetünkbe. Különben elhallgatja, mit utóbb megtudunk, hogy az ifjú hős, Demirhám gondjai alá van bízva, miből a Demirhám és Deli Vid szép episodja fog

kifejleni. A mi Demirhámot illeti, ki «gyökeréből nagy tölgyfát kiránt, s ököllel agyonveri az elefántot» — az ily túlzás Zrínyi múzsájának erénye s hibája egyszersmind. Erénye, mert fönségre hajlandó természete kedvelli az óriási dimensiókat; hibája, mert sokszor, midőn t. i. nem csupa *képes* túlzás forog fenn, a valószinűség rovására esik. Ha Zrínyi azt mondja hőséről, megy «mint gálya tengeren», az ily hyperbole senkit sem botránykoztat meg; de ha Demirhámot fanyövő óriásnak festi, azon még is el kell mosolyodnunk. Igaz, hogy Ariosto is tépeti a fákat hősével: (Orl. XXIII. 135), de a mellett, hogy őt erre a lovagkor phantasmái szabadítják, ott ül ajka végén az örökös gúnymosoly, melylyel saját teremtményeit kiséri, s ez egészen más. Tasso legalább elégnek tartja az egyptomi tábor egyik hőséről, a szörnyű Adrastról (XVII. 28) annyit mondani, hogy elefánton, mint paripán keresztbe ülve lovagol. — Demirhám bátyját Alderánt, úgy mutatja be költőnk, mint álommagyarázót s kórán-fejtőt (84). Valószinűleg Umbró pap, a kigyók szelidítője, fordult meg eszében, kit Virgil oly nagy részvéttel vezet be, oly szépen sirat el, midőn a latin hadakat számlálja. (Aen. VII. 750—60); s úgy látszik, hogy még itt nem volt szándéka Zrínyinek Alderanból oly hatalmas bűvészt teremteni, milyenné alább (XIV. ének) emeli; másképp nem mondaná egyszerűen csak álomfejtőnek s korán-magyarázónak.

A hadszámla többi része nem oly jellemzetes, nincs is úgy összekapcsolva az eposz további folyamával. Nehány észrevétel után megválhatunk tőle. A keleti viszonyok nagy ismeretére mutat, hogy Mehmeth Junnus basát azért mellőzte Szulimán, azért nem emelte magas hivatalra, mert «ütüle féle; ily nagy tisztre szolgáját vinni nem meré» (86.). Ajgás basa, kivel sor szerint megismerkedünk, alább érdekes szereplő lesz, nem úgy a többiek, jelesen Arapalik indus király (100), a ki többször nem is eml{í}ttetik. Udair, *Lehel*

és Turancsen (97) zagatár vagy scytha (tatár) vezérek közűl a második ős magyar név; szándékosan adva, miután e törzset Zrínyi rokonnak veszi a magyarral, azért halmozza (92—96) annyi dicsérettel. E sorokban:

Nagy Sándor meglátá scytha bátorságát,
Midőn véve nehezen meg *egy kűsziklát*,

krónikáink homályos helyét sejtem azon népekről, «quos inclusit Alexander magnus;» s a kűszikla talán a Kaukázusra vonatkozik. — Nagy képzetet támaszt a költő Szulimán haderejéről az által is, hogy miután a csapatok számát több mint kétszáz-ezerig felsorolta, egyszerre abbanhagyja (98. v. sz.) s lehetetlennek tűnteti föl a teljes megszámlálást; majd félelem gerjesztve kiáltja (101):

Jaj! hová ez az nagy fölyhő fog omlani?
Mely világ szegletre fog ez leszakadni?
Mely nagy haragját istennek fogja látni,
A ki ezt magára jünni fogja látni! —

II.

A *második ének* négy külön tagra oszlik: Arszlán episodja; Szulimán hadútja Nándor-Fehérvárig; Gyula megvétele; a főhős Zrínyi Miklós, fölvezetése. — Vegyük sorra.

«Arszlán bég a szultánnak kezére dolgozandó, megszállja Palotát. Túri György a várparancsnok, éjjel kiront, s a jancsárokban sokat levág. Arszlán hajnalban megostromolja a várat, de nagy veszteséggel visszanyomatik, s Budára vonúl.» (II. 1—30.)

Az egész episod inkább történeti, mint költői: de a művész biztos kezével s tapintatával illesztve a költői rámába. Szerzőnk, mielőtt a fő harcz nagyszerű jeleneteit feltárná, kisebb csaták ábrázolati, — mint egy

előjáték — által készít arra bennünket, s vezet mindig közelebb annak színhelyéhez. Ily előjáték Arszlán episodja. Alapja történeti. «Diadal szeszélyében — mond Szalay — jún. 6-án Palotán termett a basa; de a várnagy, Túri György, vitézűl oltalmazta a helyet, s tizenkét napi vívás után ágyúit Fehérvárra, hadait vissza Budára vitte a török.» — E történeti adatot Zrínyi, ereje bölcs mérsékletével, minden feltünőbb diszítmény nélkül illeszti eposzába; s a már említett költői czélon kívűl, egy iránygondolatnak teszi hordozójává; midőn, a basa kudarcza által, a hebehurgya hadviselés veszélyeire kivánja honfitársait figyelmessé tenni. Arszlán bég dőre elhamarkodását igen szépen indokolja Zrínyi. A hiú, dicsvágyó ember meghallja, «hogy *ű tanácsából* megbomlék békesség», — hogy az ő levele (I. én.) birta Szulimánt a magyarok elleni hadjáratra. Mi természetesebb, mint a vágy, ez érdemét újjal tetézni, urát kész babérral fogadni, hozzá hajló kegyét méginkább megnyerni? — Ily álmadozás egészen megvakítja különben is «nyughatatlan, okosság nélküli elméjét». Gondolja, «mindenben árt késődelemség, de leginkább hadi dolgokban árt restség». A maxima helyes. Maga Zrínyi is ezt vallja hadtudományi dolgozatiban: «Diu delibera, cito fac. A kit elszántál magadban, ne múlass vele; kit ma végezhetcz, ne hadd holnapra; mert egy árvíz, egy rosz idő, egy kincsin akadály közibe dűlhet a te tanácsodnak s mind elbontódik» (Aphor. 9.). De Arszlán nem gondolta jól meg, s a kivitelben hebehurgya. «Senki előtt nem *titkolja* tanácsát» (II. 4.), pedig megírta Zrínyi: «nagy dolog a *titok* és szükséges a kápitánnak; e nélkül soha semmit véghez nem viszen emberűl». (Aphor. 62.) «Azután *dühösen* összegyűjti hadát» (II. 5.); holott «semmi sincs oly ártalmas a hadviselőben, mint az *harag* . . .» (Aphor. 42.). Ellenben Túri jó rendet hagy Palotában s okos merészséggel üt a megszálló törökre, kiknél «istrázsát nem talál» . . (II. 10.) pedig: «végy példát az darvakról és az vad ludakról:

nem teszik szárnyok alá fejeket, és nem alusznak, míg istrázsát ki nem állítnak.» (Aphor. 4.) Kurt aga «bolond *merészségből*» a vár felőli oldalon legszélrül «vonyá sátorát» (11.), noha tudhatta volna a török közmondást: «ha ellenséged olyan is mint a légy, úgy oltalmazd tűle magad, mint elefánttúl» — és hogy «*hidd el magadat*, ha szégyent akarsz vallani» (Aphor. 19.); ezen kivűl «vacsorára este sok huzamost *ivék*», pedig hiszen: «ki *részeg*, bűn is annak vitéz nevet adni». (Aphor. 14.) Arszlán esküdözik, hogy «Túrit megnyúzatja eleven» (II. 18.). «Száguld az bástyához, az kapitányt szidja; esti denevérnek és lopónak híja»; pedig: «sohasem jó az ellenséget szitokkal illetni ... És egyébiránt is mi haszna a szitoknak, hanemhogy esmertesse az embert, kibül jön, hogy semmirekellő és nem elegendő cselekedettel ártani ellenségének, hanem nyelvével akar.» (Próz. munk. 320. lap.) Látjuk, hogyan öltöztette Zrínyi hadviselőknek szóló tanácsait cselekvénynyé, egy oly episodban, mely alárendelt helyzeténél fogva megbírja e tanirányt, a nélkül, hogy a műre száraz didaxis ködét borítaná. Tasso vagy Virgil követésének itt semmi nyoma, ha csak annak nem veszszük a jellemvonást, miszerint «szégyenli az Túri, hogy vagyon kűfalban sánczolva» (II. 7.), — a hős kor ez általános bélyegét, hogy t. i. falak megől, védelmi harczot viselni nem tartatott összeférőnek a vitézséggel, úgy hogy Livius is magasztalólag említi a város-alapitóról, mikép az, «quamquam de tectis, moenibusque dimicare posset, tamen ... copias eduxit». E szégyenre vonatkozik az Aeneis következő helye (IX. 44.):

> Ergo, etsi conferre manum *pudor iraque* monstrat,
> Objiciunt portas tamen ...

e szégyen űzi Argantét Jerusálem királyához, hogy büszkén *szemébe* kiáltsa: «és meddig tartasz itt bennünket rabúl, e falak között, alávaló és lassú ostrom alatt?» (VI. 3.)

E insino a quando ci terrai prigioni
Fra queste mura in vile assedio e lento?

Még az oroszlány-hasonlat, melylyel Túri kirontása feldíszíttetik, juttatja eszünkbe Virgil ismeretes helyét (Aen. XII. 4.):

Poenorum qualis in arvis
Saucius ille gravi venantum vulnere pectus,
Tum demum movet arma leo, gaudetque comantes
Excutiens cervice toros, fixumque latronis
Inpavidus frangit telum et fremit ore cruento.

s a megölt alvókról használt kifejezés: «nem messzi álomból halálba ugrék» . . . (II. 15.) emlékeztet Tasso mondatára, hogy «álomból a halálba rövid az átmenet» — (Che dal sonno alla morte é un picciol varco. IX. 18.), s ezzel békét hagyhatunk Arszlán episodjának.

«Szulimán megindúl Konstánczinápolyból. A szultán leirása, jelleme, hadkészületei.» (31—52.)

Szentiván havának tizedik napján (történetileg május 1-én) megindul Szulimán Konstánczinápolyból: «azzal a sok haddal vizeket száraztván, nagy hegyeket bontván, városokat rontván.» E tömeges hadmozdulás előképe Tassónál az egyptomi hadak roppant mennyisége lehetett, melyről írja Tasso, hogy ellepte a völgyeket, síkokat és hegyeket; a hol elhaladt, pusztává tette a földet, kiszárazta a folyókat és forrásokat; *mivel* kevés a víz szomjuk eloltani, kevés nekik mind az, a mit Siria arat. (XIX. 121.) De a hyperbola Zrínyinél a mint rövidebb, úgy hatályosb is; «vizeket száraszt, nagy hegyeket bont, városokat ront» — csupán a legerősebb túlzást veszi át és nem magyarázza, mint Tasso; innen van, hogy bár hihetetlenebbet mond, túlzása nagyobbszerű képzetet költ, mint amazé. — A szultán paripáját műértőleg rajzolja (32—35.), itt már nem követ senkit. Mondja ugyan Tasso is a görög csapatokról: hogy «lovaik szikárak,

futásban gyakorlottak, fáradhatlanok, kevés étűek» (I. 50.).

Asciutti hanno i cavalli, ad corso usati,
Alla fatica invitti, al cibo parchi . . .

de mi ez költőnk rajzához képest:

Egy fekete szerecsen ló volt alatta,
De képiró szebbet falra nem irhatna;
Nem vélnéd hogy éri földet száraz lába,
Oly szépen egyeránt s halkkal változtatja.
Véres nagy szemei ugyan kidűltenek,
Száraz fejecskéjén van helye üstöknek,
Az orra likjain lángos szellők mennek,
Szája tajtékot ver, mint vizi istennek.
Magasan költ nyakán fejét aláhajtja,
Szálos rövid serényét szél hajtogatja.
Széles melylyel elefántot hasonlítja,
Körmmel, száraz innal szarvast meghaladja stb.

Nem kevésbbé sikerült a szultán méltóságos alakjának leírása. A nagy császár mereven ül nyergében. Fején vékony patyolat turbán, rajta két csoport kócsagtoll. Arcza halvány, szakálla merő ősz. Szép arany *hazdia* függ válláról; kaftánja is hasonló. Oldaláról kemény *miszin* kard függ. Szörnyű méltósággal tekintget két felé, s látszik, hogy nagy gondja lehet. Ez viszen nagy szüvében lángot és fegyvert, ez keresztyén világnak veszedelmet. — Hasonlítsuk össze a leírással, melyet Tasso az egyptomi szultánról ad. «Az büszkén ül magas trónján, hová száz ivor lépcső vezet, s nagy ezüst menny árnyékában, aranynyal áttört bibort tapos lábával és *barbar ékkel* dús királyi öltönyében látszik ragyogni. Ezer *tekeretbe csavart fehér gyolcs* szokatlan alakú diademát képez fürtein. Kezében tartja királyi pálczáját és ősz szakálla által tiszteletr e méltónak s szigorúnak tünik fel; szemeiből, melyeket a kor még nem bágyaszta el, hajdani merészsége s erélye szikrázik. Minden mozdulatában megtartá az évek s hatalom méltóságát. Apelles vagy Phidias talán ily alakban képezte Jupitert, — de az épen menny-

dörgő Jupitert» — (XVII. 10., 11.) Hagyjuk ki a *barbar éket*, a mi, átalánosságban, úgyis semmi képzetet nem költ, hagyjuk ki a *turbánt*, e közös fejdiszét minden mohamedánnak: mi sem jelzi ezen leírásban a *keleti uralkodót;* bármely méltóságos vén királyra illeni fog az. Ellenben Zrínyi mily szemlélhetően, mily tárgyismerettel rajzolta a *keleti* fejedelmet! — Hasonló tárgyismerettel, s oly fris változatos keleti színben, minőt hiába keresnénk akármelyik nyugoti elődénél, írja le a szultán hadi podgyászát. A hosszúnyakú tevék, öszvérek, biálok, ökörszekerek, elefántok, — a Szulimán előtt pénzt szóró *hosák* . . . stb. mindez oly költőnek bizonyítja a «Szigeti Ostrom» dalnokát, kinek nem csupán finom érzéke s képzelete van a classicusok szépségeit elfogadni s újjátermelni, hanem nyílt szeme is, megfigyelni az élet tarka jelenéseit; s ez az, mi egy részét adja Virgil s Tasso mellett sem halványuló eredetiségének.

«Nándorfehérvárra érve, a szultán Petraf basát Gyula ellen küldi. E várat kapitánya Kerecseni László, hitre feladván, az őrséggel együtt örök rabságra jut.» (II. 52—58.)

Ismét egy-egy történeti episod, *intő iránynyal;* ennyiben tehát hasonló az Arszlánéhoz, mely az ének elején áll; egyébiránt annak ellendarabja: Kerecseni gyáva megadása szemközt Túri György bajnoki magaviseletével. Az irányszó ebben ama százados jelige: «ne higyj a töröknek» — melyet költőnk itt és prózai munkáiban nem győz eléggé magyarjai szivére kötni. Egyszerű históriai kitérés, költői alakítás nélkül, s érdeme az, hogy — rövid.

«Szulimán Eger és Sziget ostroma közt haboz. Szigetben Zrínyi a parancsnok. Imája a feszület előtt. Az Idvezitő meghallgatja könyörgését, szó hallik a feszületről, mely tudtára adja dicső halálát.» (II. 60—86.)

A költő mindeddig szóval sem említé Szigetvárat, egyszer sem mondá ki hőse nevét. A föltételben (pro-

positio) és a segélyhivásban beszél ugyan az utóbbiról, de nevét elhallgatja, mint el az Aeneásét Virgil, a Godofrédét Tasso. Azt lehetne kérdeni, nem hiba-e, hogy ily késõn ismertet meg Zrínyi a fõ hõssel; nem hiba-e, hogy az elsõ ének, — mely rendszerint expositio jellemével bír, — csupán az egyik harczoló felet mutatja be? Tasso például a Jerusálem elsõ énekét, — melynek szerkezete nagyjában egyezik Zrínyiével, — nem zárja be, míg Aladint, a szent váres bitorlóját is színre nem hozza, pedig nem ez a fõ hõs. Azonban könnyû a felelet. — A roppant török tábor nem indul csupán a kis Szigetvár ellen: czélja Magyarországot, a keresztyénség védfalát megdönteni: s a háború elõjátéka, Palota és Gyula megtámadása által az ország két egymástól oly messze esõ pontjain, érezteté is már a költõ, mily óriási mérvet készül vala venni Szulimán hadjárata. Eddig tehát öntudatosan, mûvészi helyes tapintattal, kerülé Szigetnek puszta említését is, hogy annál félelem-gerjesztõbb alakban tüntesse föl a vészt, melyet, habár önfeláldozással, megtörni, visszatartóztatni Sziget hõs védõinek leend dicsõ feladata. Most a szultán habozása, Eger vagy Sziget felé forduljon-e, tehát maga a történet folyama, vezeti a figyelmet ez utóbbi várra; elõször nyújtván alkalmat a szerzõnek, hogy fõ hõsét bemutassa. Egyszerû, keresetlen, mégis oly megható e bemutatás. Megnevezi a költõ «az nagy nagy nevû Zrínyit», elmondja, micsoda tisztet visel s a hegedõsök naiv modorában veti utána: «utolsó romlásra elég volt mondani: Zrínyi vagyon harczban». (A mit e helyen a Zrínyi név rettentõ hatásáról mond, azt alább, (IV.) az ellen táborban kiütött éji zavar leírásával, cselekvénynyé öltözteti.) De, mintha megsokallaná annak személyes dicsõítését, «mert vitéz egyedül mindenható isten» (IV. 47.), nagy õséhez s önmagához egyaránt illõ keresztyéni alázattal így zárja be:

Az *isten* őneki adott oly hatalmot,
Ellenség előtte mint föveny elomlott;
Jól ismerte isten, hogy hű *szolgája* volt,
Azért minden ügyében tőle áldatott. (II. 63.)

Ez önmegadó keresztyéni hangulat képezi a legillőbb átmenetet amaz ünnepélyes cselekvényre, midőn Sziget hőse térdén állva imádkozik a feszület előtt. A hely emlékeztet Bouillonra, kit Tasso hasonlóan, mint könyörgőt, hoz először színre, a nélkül, hogy a két imajelenetben egyéb hasonlatosság volna, mint az a körülmény, hogy a fő bajnok itt is, ott is imádkozva lép föl, és hogy valamint Godofréd: porgea *mattutini i* preghi suoi a Dio, com' egli *avea per uso*» («nyujtja vala reggeli könyörgéseit istenhez, szokása szerint» I. 15.), akképen:

Zrínyi egy *hajnalban* az mint volt *szokása*,
Valamikor hajnalnak volt hasadása,
Az szent feszűlet előtt térden áll vala . . .

Egyébiránt Tassónál nem halljuk az ima szavait, s az egész jelenet különböző.

A «Szigeti Ostrom» költője hosszú, töredelmes imát ad hőse ajkára. Nincs ez fölpiperézve világi díszszel, s ha Zrínyi ez imában követi valamely elődjét, a királyi szent dalnok, az ó-szövetség hymnuszainak ihletett énekese az. Midőn Sziget daliája teljes bizodalommal fordul istenhez; «Te vagy énnékem győzhetetlen fegyverem, paizsom, kűfalam, minden reménységem» — (II. 65.), a zsoltárirót véljük hallani: «Az úr én kősziklám, és én váram, és én szabadítóm; én erős istenem, én erősségem; én ő benne bízom; én paizsom és az én szabadulásomnak szarva, én felmagasztaltatásom.» (Zsolt. XVIII. 3.). Midőn esedezik: «Hajtsd le füleidet az magas kék égből, Halld meg könyörgésemet kegyességedből» (II. 66.), eszünkbe jut a fohász: «Hajtsd le, uram, a te füleidet, hallgass meg engemet; mert én nyomorult és szegény vagyok.» (Zs. LXXXVI. 1.) Ha töredelmes

szívvel emlékszik az eredeti bűnre: «Nem-e én tetőled csináltattam földből? Nem nagy bűnnel jöttem-e anyám méhéből?» (II. 67.), a költőkirály önvádja zendül meg: «Ime én álnokságban fogantattam és az én anyám bűnben melegített engemet.» (Zs. LI. 7.) Ha büneiből kegyelem által megtisztulni óhajtván, így esedezik: «Moss meg szent lelkeddel, mert rút mocskos vagyok» (II. 70.), Dávid reménykedését halljuk: «Valóban, moss meg engemet az én álnokságimból, és az én bűnömből tisztíts engemet. Moss meg engemet izsóppal és megtisztúlok; moss meg engemet és fehérebb leszek a hónál.» (Zs. LI. 4., 9.) Mikor ezt mondja: «Feledközzél meg vétkeinkről. Mert tégedet nem *holt*, hanem ki most is él, Dicsér, és nevedről tisztességet beszél» (II. 71.); vagy mikor így fohászkodik: «Ne engedd... (a pogány töröknek) hogy az te szent nevedet ők megnevetnék, Mitőlünk, te hol vagy, kevélyen kérdeznék» (II. 73.); vagy midőn istent dicsőitve felkiált: «Nem nékünk, uram, nem nékünk tisztességet, De szent nevednek adj örök becsűletet» (II. 75.): minden hivő lélekben a zsoltár visszhangzik: «Avagy beszélik-e a koporsóban a te kegyelmességedet és a te igazságodat az halálban?» (LXXXVIII. 12.) — «Nem a megholtak dicsérik az urat, sem a kik a föld alá mennek. Hanem mi áldjuk az urat, mostantól fogva mind örökké.» (CXV. 17. 18.) «Miért mondanák a pogány népek: hol vagyon most az ő istenök?» (Zs. CXV. 2., LXXIX. 10., XLII. 4.) «Nem nékünk, nem nékünk, hanem a te nevednek a dicsőséget a te irgalmasságodért, és a te igazságodért.» (CXV. 1.) Könnyű lett volna Zrínyinek az ima szövegét teljesen újból fogalmazni: de vajjon akkor nem hiányzott volna-e belőle azon mély vallásos ihlet, mely így általa ki van fejezve?

A hős imáját meghallgatja isten, és nyomban választ is ád a feszületről. Egészen epikai vonás. Így hallják meg az Olympus istenei számtalanszor, és legott csudás módon teljesítik a herosok könyörgését. Így As-

caniusét Jupiter (Aen. IX. 630.), Pallasét a Thyberis istene (X. 424.), utóbb Hercules (460.); Iarbesét Jupiter (Aen. IV. 220.) stb. Így Tassónál is a Raimondoét (VII. 79.), Bouillonét, midőn esőért könyörög (XIII. 72.), meghallgatja isten, s azonnal csudás segélye nyilatkozik. — Ennyiben tehát Zrínyi az általános eposzi modorhoz tartja magát; de a csoda, melyet alkalmaz, hogy a kereszt háromszor feléje hajolni látszik, s akkor a fölfeszített Jézus szózatát hallja, tudtomra nem fordúl elő, hacsak ez nem valami, előttem ismeretlen legendai rész. A költői czél, mely e csodás jelenet által eléretik, a fő hős végzetszerű bajnokká avatása. Az emberi nem megváltója kijelenti neki, hogy «martiromságot fog pogánytól szenvedni»; egyszersmind feltárja előtte a jövendőt. És ez lelki vigasztalással teljes. A győzelem, melyet igér, kettős: földi és mennyei. Szulimánnak «hatalmát, erejét veszti Szigetvára», s így bajnoki önfeláldozása legalább ez úttal — megmenti a hazát a fenyegető végromlástól; sőt a vezérnek azon jutalmazó elégtétele is meglesz, hogy «vitéz kezei miatt fog meghalni» a magyar nemzet legdühösb ellene, Szulimán. De meglesz az örök jutalom is, mert a hős lelke istenhez fog szállni, a vértanúk koszorújának elvételére. A mi még ezenkivül a halál gondolatját, világszerint, nyugasztalóvá teszi, az is meg van igérve: hogy t. i. dicső híre állni fog utódaiban.

De az te fiad György támasztja nevedet,
Felserkenti fénynyel tündöklő nevedet;
Mint phoenix hamuból költi nemzetségét:
Úgy okossággal ez megtartja hiredet. (II. 86.)

III.

A Zrínyiász harmadik énekéhez jutánk. Ez általános elmélkedésből indúl ki, hogy «ember tanácsa nem állandó, ha mit elvégez is, ottan megfordúl isten aka-

ratjából». Az éneket reflexión kezdeni, Ariosto ismeretes modora. Az övéi ugyan nem mindig komolyak, többnyire játszi gúnynyal színezvék s így nem esnek a közönséges reflexiók sorába. Virgil- és Tassónál aránylag gyér s mindig rövid az ily elmélkedés. Ki az Aeneisből, vagy Jerusálemből úgynevezett «bölcs mondatokat» akarna szedni, hamar végét érné munkájának: alig jutna minden énekre egy. Róma nagy művésze átérté, hogy a tanelemnek, mint olyannak, semmi joga elbeszélő költészetben; s Tasso sem hagyja mestere nyomát. Egyik sem akar az elbeszélő formában egyebet adni, mint elbeszélést, de a legtökéletesbet, mi e nemben adható. E megjegyzést azokért teszszük, kik minduntalan classicai példányokra hivatkozva, fájlalják, hogy költészetünkben egy idő óta megapadt a philosophiai elem; értvén ezalatt — úgy látszik — a költői művekre amúgy kivűlről s mintegy parázsan hintendő savát a reflexiónak: az eszmedús észrevételeket, életbölcs maximákat, emlékkönyvbe való mondatokat s több efféléт. Mintha bizony a költő nem akkor volna bölcsész is leginkább, midőn összhangzatos alak- s tartalomban előállítja a szépet, azon szépet, mit a philosoph értelmezni sem tud! Mintha szükséges volna ezenfölül, s az összhang kárára, bölcselmi közhelyekkel raknia meg költeményét! Valóban egy Goethe-féle «czigánydal» bölcsésziebb is, mint sok úgynevezett «értelmi» költemény. — Zrínyi, hihetően az akkori magyar költészet tanirányának hódolva, sűrűbben nyújtja elmélkedéseit, de még sem oly sűrűn, hogy eposzát elnyomná a száraz didaxis. Oly helyre szövi azokat, hová épen beillenek; majd cselekvényből hozza ki mint tanúlságot, például föntebb Kerecseni és Arszlán basa episodja folytán; majd hősei szájába adja: ritkán elmélkedik saját személyében, akkor is megválasztja helyét; a mi tekintve kortársai s magyar elődei nagy hajlamát a tanító-verselésre, korát haladó művelt izlésről tesz bizonyságot. Ilyen alkalmas hely reflexióra az ének kezdete, midőn

az érdek valamely cselekvény iránt még nincs feszülőben, midőn az események rohama nem gátolja még a nyugodt körültekintést. Ariosto csaknem minden ének elején tart efféle pihenőt, Zrínyi nem oly gyakran. Az elmélkedés *itt* arra szolgál, hogy indokolja Szulimán megváltozott tanácsát, ki előbb Egert akará ostromolni és most Sziget ellen fordúl. Költőnk ugyanis «félcsodásan» Isten akaratjának tulajdonítja azt, mi alább emberileg is indokolva lesz. Szulimánnak, úgymond, «hamar az *isten* téríté tanácsát, Hamar megfordítá Szigetre haragját.» (III. 2.) Egyszerű képletnek, jámbor keresztyéni szólamnak lehetne venni; de nem az. A classicai régiség ismerője számos hasonló helyre fog emlékezni, midőn az isteni hatalom befolyása emberi dolgokra ily röviden, csak egy odavetett vonással jeleztetik. *Halvány-, fél-, rövidcsodásnak* nevezem, a szerint, a mint különböző esetben egyik-másik elnevezés jobban fog illeni. A fenforgó hely, mint közelebbi példára, az Aeneis X-ik könyvére utal, melyből Zrínyi e harmadik énekhez legtöbbet vőn át. Ily röviden emlékszik Virgil a Mezentiust csatára buzdító Jupiterről: «At *Jovis* interea *monitis* Mezentius ardens Succedit pugnae»... (X. 689.), mit senki sem fog puszta képletnek venni. — Zrínyi azonban a fenső benyomáshoz oly történeti motivumot is ad, mely elegendő, Szulimán haragját emberileg is Szigetvár ellen fordítani. Ez a siklósi harcz, mely a harmadik ének tárgyát képezi.

De mielőtt a szigeti bajnok e diadalmas előharczára mennénk, egy észrevétellel tartozom. A költő, röviden említvén, hogy «Szulimán megfordítá Szigetre haragját» — mindjárt hozzáveti: «Im megmondom okát az ő haragjának» (III. 3.), — s úgy kezd a siklósi csata elbeszéléséhez. — Toldy megjegyzi erre: «Hiba, hogy a siklósi dolog által előidézett fordulatot Szulimán tervében a költő a harmadik ének bevezetésében előre jelenti, a helyett, hogy azt az események folyásából utólag eredeztetné s így azon jóltevő hatást, melyet e

része a történetnek szülne, elkeseríti. Egy pár versszak kihagyása segítendett a dolgon.» (Költ. Tört. II. 16. l.). — Tehát *hiba*, még pedig szerkezeti, a milyet Zrínyiben nem sokat találunk, mert a compositio neki erős oldala. De vizsgáljuk egy kissé.

Az eposz nem regény. Hiú várakozást, vagy ál félelmet gerjesztő eszközök nem illenek komoly méltóságához. Sokkal mélyebb, emberien meghatóbb a részvét, mely bennünk támad hősei iránt, ha ezek sorsát előre tudjuk, vagy sejtjük legalább. Ezért minden kor és nemzet eposirói föl-föllebbentik a jövő események fátyolát, meg hagyják olykor pillantani a damoclesi kardot, mely e vagy ama hős felett függ. Ez két módon történik. Vagy jóslat, isteni kijelentés stb. által, ekkor fatum s a hős maga végzetszerű; vagy egyenesen a költő által, mit fönebb epicai előlegezésnek (anticipatio) mondék, s mely szóval ezentúl annál bátrabban fogok élni, minthogy már Heyne jegyzeteiben is feltalálom. — Mindenikre számos példát hozhatnék fel. Hanem a végzetes bajnok oly gyakori, hogy példát sem kell idéznem; ha mégis említek, csupán alkalmazásért teszem azt. Az Iliász «elkeseredik», jól van; miután az első énektől kezdve (I. 416.) tudjuk, és gyakran emlékeztetve leszünk rá, hogy Achilles rövid életű, nem sokára meg kell halnia, Trójánál elesnie, mert ez fátum. De épen ez költi legmélyebb rokonszenvünket a hős iránt, ki, hogy barátját megboszúlja, nem gondol a végzettel, mely szerint Hector eleste után az övé is nyomban következik; bátran megy szembe a bizonyos halállal; miként a sértőjén boszútálló méh fulánkot ereszt, noha ez magának is halál. Ezért van, hogy bár Achilles elkényeztetett gyermeke az ion öregnek: daczos, önfejű, dicsvágyó mérték felett, magánboszúnak a közjót alárendelő, harczban kegyetlen, sokszor embertelen: mégis ő bírja legnagyobb részvétünket; mert mindezen hibáit, úgy szólva, vérén váltja meg; a bizonyos halál, melyet ő is, mi is, előre tudunk, elnézővé tesz iránta, mint

siralomházban ülő rabtól nem vonjuk el kedvezésünket, mint áldozatbarommal nem bánnánk rosszúl. A nibelung-ének durva hőse, Szigfrid orgyilkosa, Hagen, azon percztől fogva megnyeri hajlamunkat, midőn a hableányok jóslata daczára elszántan indúl sorsa ellenébe. Ezek, mint tudva van, megéneklik Hagennek, hogy a Rajnán átkelendő nibelungok közűl egy sem jut haza többé a Rajna bal partjára, kivéve a király udvari papját. Hagen, átkelés alkalmával, megragadja s vízbe veti a káplánt: elmerülése megczáfolná a hableányok jóslatát. De az szerencsésen kiúsz az elhagyott partra:

Ott állt szegény papocska, rázván lucskos mezét.
Megtudta Hagen ebből, hogy nem hazug beszéd
A bizonyos halál, mit jósolt a hableány;
Gondolta: «mind e hősök ott vesznek, igazán.»

Hogy aztán a hajóból kirakták a teréht,
Három királyfi összes hadát és hadszerét:
Darabra törte Hagen, s elszórá a vizen.
A jó nemes vitézek csodálkoztak ezen.

«Mért tetted ezt, barátom?» kérdezi Dankewart,
«Hogy keljük által ismét, visszafelé, az árt,
Majd a hunok földéről a Rajnához jövet?» —
Később megmondá Hagen: «az többé nem lehet».

De most csak így felelt rá: «vigyázatból tevém:
Ha lenne gyáva köztünk, ha volna szökevény,
Féltében a ki vissza iramna vízen ált,
Hadd leljen e habok közt gyalázatos halált».

(Nib. Not. XXV.)

Mily rendítő nagyság ez a nyugodt elszánás, szemben a végzettel! A drámai hős felidézi a sorsot maga ellen, daczol, küzd vele, s e küzdés alatt bámulatos erőt fejt ki; de mihelyt a fátum legyőzhetlen voltát megismeri, azonnal zsibbad erélye, vergődik ugyan még, de csak magát hálózza be vergődése által, s küzdelme nem küzdelem tovább, hanem a haldokló vonaglása. Ellenben az eposz halálra jegy-

zett hőse már az első percztől megadja magát a sorsnak; de épen e megadás által tünteti ki nagyságát. A veszély, a halál bizonyos tudata nem csüggeszti el, egy perczig sem gátolja működését, de sőt növekszik erélye, a mint közelebb-közelebb jut az örvényhez; csak néha a halál perczében fogja el egy csodás rémület, s hat rá nyomasztólag közelléte a *rettenetesnek*, melylyel oly elszántan néz vala szembe távolról; úgy hogy e rémület már inkább physikai mint erkölcsi betudás alá esik. Szóval, a tragikai hős bátor a sors ellen, *míg* leküzdhetőnek hiszi; az eposz hőse bátor, *noha nem* hiszi annak. Szép példa erre maga Zrínyi, ki a második énektől kezdve ismeri végzetét (II. 83—86.), mindazonáltal csüggedés, habozás nélkül folytatja teendőit, elszánt nyugalommal várva be az elkerülhetlent. Hanem elég e nagyon ismeretes tárgyról.

Szintén gyakori epopoeiákban a másik eset, hogy t. i. maga a költő eleve figyelmessé teszi olvasóját szerencsében a balfordulatra, és viszont. Ide sorozható helyek már az Aeneisből a trójai hős elbeszélése Sinonról (II. 65.), midőn előre tudatja annak csalfaságát: «Accipe nunc Danaum insidias, et crimine ab uno Disce omnes.» Mai költő óvakodott volna Sinont jóelőre leálarczozni, hogy annál csattanóbb legyen a végfordulat. Ide tartozik a felkiáltás, mely Dido szerelmének gyászos kimenetére előkészít: «Heu vatum ignare mentes! quid vota furentem Quid delubra juvant!» (IV. 65.); s még inkább az első titkos összejövetel leirása után föllebbentett fátyol: «Ille dies primus *leti*, primusque malorum Causa fuit...» (IV. 169.) Szegény Didó! boldogságod tetőfokán éreznünk kell, hogy tilos szerelmed vége *gyász* és *halál*. Nemkülönben már a seregszámla alkalmával (VII. 756.) elsiratjuk Umbro papot, «ki a viperafajt s méreglehelő hydrákat dalával, kezével, álomba szokta ringatni, s marásukat enyhíti vala tudománya. De nem birá megorvosolni a dardani kopja ütését; nem hasz-

náltak sebei ellen álomhozó dalok, sem a marsus hegyekben szedett gyógyfű.»

«Te nemus Anguitiae, vitreâ te Fucinus undâ,
Te liquidi flevere lacus. —»

Így sejtjük az éji kalandra vállalkozó Nisus és Euryalus vesztét, midőn Ascanius: «sokat üzenne tőlük atyjának, de majdan szellők tépik el üzenetét s hiú felhőkbe oszlatják» — «sed aurae Omnia discerpunt et nubibus irrita donant.» (XI. 312.) Így szánja halálnak Virgil már első bemutatáskor két ifjú hősét, Pallást és Lausust: «Mox illos *sua fata manent* maiore sub hoste» (X. 438); s hogy unalmassá ne váljak, magát a rutulok legnagyobb vitézét is, midőn mondja: «Lesz idő, hogy Turnus nagy áron venné meg, ne bántotta legyen Pallast; mikor gyűlöli e hadi zsákmányt és e napot.» (X. 503.) Hogy Virgil e tekintetben is a hősköltemény örök példányát követi, fölösleges érintenem. Csak egy pár, kezem ügyében eső példára mutatok, midőn Homér Ennomos madárjósról eleve tudatja, hogy nem kerülhette el jósló tehetsége által a fekete halált, hanem elesett a gyors Achilles által Xanthus folyamában (Il. II. 859.) s midőn Amphimachusról mondja, hogy ez «aranynyal ékítve ment harczba, mint egy leány, a dőre! de azzal nem hárítá el keserű vesztét, mert ő is elesett a folyamban, a serény Aeacida kezeitől.» — (Il. 871.) Végre, hogy Tassóból is idézzek, hasonló czélzás van, már az első énekben, Gildippe és Odoardo hű pár elestére (... Oh nella guerra anco consorti, Non sarete disgiunti, *anchorchè morti!*), a mi csak az utolsóban következik be; így födi fel a költő, nem számítva csattanó fordulatra, hogy Aladin reményei a háború szerencsés kimenete iránt meghiúsodnak (...... di quella guerra Lieti augurj predendo, i quai fur vani» — III. 15.); hogy Idraote minden bűbájos terve füstbe fog menni (IV. 21.); hogy Argant esküje a keresztyén had romlására, nem teljesedik be. (XII. 105.)

Sőt a homéri körön kivűl eső epopœiáktól sem idegen az ily anticipatio: Firdusinál kétszer is jelentve találjuk Szijavus halálát mindjárt elején a költeménynek. «Isten tanácsában úgy vala elvégezve, hogy Szijavus elessék Turanban ádáz sors és ellenei ármánya miatt.» Alább ismét midőn atyjától búcsút vesz: «sejték mind a ketten, hogy e búcsút sohasem követi viszontlátás.» (Epische Dichtungen des Firdusi, übers. v. Schack I. B., S. 103. 107.)

Ennyi példa, azt hiszem, több mint elegendő kimenteni Sziget dalnokát, hogy megfosztott a gyönyörtől, egy kis időre diadal reményében ringatni képzeletünket; hogy a siklósi győzelem jóltevő hatását «elkeseríti». De vajon, az anticipatiót mellőzve is, ment volna-e ezen hatás a keserűtől? Hiszen nincs olvasó, ki ne tudja a történetből, mi sors vár Zrínyire; ha volna is, maga költőnk bevágta előtte a remény útját a második énekben, ott hol nagy ősét végzetes bajnokká avatja. Mit használna ily előzmény után egy kis kaczérkodás az olvasó képzeletével? Szerintem sokkal mélyebb rokonszenvet ébreszt e folytonos «memento mori»; sokkal nemesb eszköze a hatásnak, mint amaz első. Szolgáljon ez a férfiúnak, ki annyi tudománynyal és szeretettel első tárgyalta nálunk tüzetesebben a Zrínyiászt, szolgáljon elégtételűl, hogy e hely is azon kevesek közűl való, melyeket mint gyanítja «túlszigorral» rótt meg ez eposz szerkezetében. (Költ. Tört. II. 38. l.) Hanem kisérjük a szöveget.

«Musztafa, boszniai főbasa, Szulimán táborába érkezvén, a szultán őt Arszlán helyébe budai vezérré teszi s meghagyja neki, hogy Arszlánt végezze ki. Ez nem mervén bevárni utódját, a táborba jő, «de úgy is megtalálja maga halálát.» (III. 4—7.) «A császár Musztafa utódjáúl Mehmet Gujlirgi basát küldi Boszniába, kit útja Siklós alatt visz el s ottan pihenve tábort üt.» (8—9.)

Költőnk előadása tényeken alapúl. «Solimán —

írja *Szalay* — aug. 3-án Harsánynál, Pécs és Siklós közt táborozott. *Arszlán*, a budai basa, ide jött tisztelkedni; de Szokoli (a nagyvezér) őt e szavakkal fogadta: «mit keressz? kire biztad hadaidat? a padisa beglerbéggé nevezett; te a hitetlenek kezére juttattad a várakat. Jaj neked átkozott!» s a nyomorút megfojtotta a bakó. Helyébe a nagyvezér öcscse, a *boszniai Musztafa*, neveztetett budai basává.» (IV. 344.) És valamivel feljebb: «Szolimán Péterváradnál készült a Dunán átkelni s innen *Eger* alá indulni, midőn hirt vett, hogy kedves tisztjét s egykori étekfogóját, *Mohamedet* (Zrínyinél: Mehmet) a szigeti őrség nehány hadnagyai *Siklósnál* megtámadták és megölték; két zászlót, hat szekér ezüstneműt, tizenhétezer aranyat, szóval táborának összes értékesb holmiát felzsákmányolták. E *hír a szultán tervét megmásította* és Zrínyi Miklós megfenyítését, Szigetvár buktatását első sorba helyezte.» (U. o.)

Jeles tanúság vehető innen, hogy tudja Zrínyi a történet adatait költői czélokra felhasználni. Oly igénytelenűl, mintha csak száraz tények elsorolása volna czélja, veti oda e nehány versszakban Musztafa kineveztetését, Arszlán halálát s Mehmet boszniai útját. Pedig e csomóban múlt és jövő ölelkezik. Arszlán episodja, mely a szigeti véres drámának mintegy előjátéka volt, a bég halálával itten záratik be; s Arszlán helyet ad Musztafának, hogy ez ismét Mehmetnek nyisson útat, kire a második előjátékban néz szerep, már közelebb Szigethez s a főhős személyes fölléptével. E második elődráma — a siklósi győzelem — fog lenni aztán a Jánus-kapu, mely a harcz elemeit nagyobb mérvben felzúdítja, összehozván a feleket, kiknek küzdelme az eposz sajátképeni tárgya. Úgyde — mondhatná valaki — ha mindez a történetben is ily renddel következik: ha Arszlán üzenete a szultánhoz, palotai kudarcza, ennek folytán letétele, halála, — továbbá Musztafa kineveztetése, Mehmet boszniai útja s veszedelme

Siklósnál, — végre a szultán tervében ezáltal okozott változás, mind-mind kész történeti adat: mi hát ebben a költő érdeme? s mivel tetézi meg a historiás énekek szerzőit, kik hasonlóan a csupasz tények fonalát követik? Nagy a különbség: épen oly nagy mint vak eset és kiszámított terv közt. Nem kezdhette-e Zrínyi más ponton cselekvényét? Nem vezethette-e Szulimánt egyenesen Sziget alá, a palotai és siklósi dolog mellőztével? Nem vághatott-e, classicus elődei példáján az események kellő közepébe; vagy nem szedhetett-e föl a történetből egyéb adatokat is, mint épen a felhozottak? Ki tette őt figyelmessé a dolgok ezen lánczolatára? Ki óvta oly ügyetlenségtől, a milyet például a «Magyar Gyász» írója még a múlt század végén is elkövetett, hogy eposzában minden egyéb előttünk foly le, *csak az nem,* a mi költeménye sajátképi tárgya: a mohácsi harcz? Valóban, ha Zrínyi magyar elődeit s utódait nézzük, — másfél századdal vissza és elé, — bámulnunk kell a művészi tapintatot, melylyel ő a historiát, ferdítés nélkül, alig némi csekély módosítással, tudta illeszteni eposza keretébe. Éles szemmel ragadván meg ama történeti ténynek, hogy Szulimán nem Sziget, hanem egész Magyarország ellen indul, eposzi fontosságát: közelebbi pillanata Arszlán episodjára esik, mely az események lánczolatánál fogva egyenest Siklóshoz, onnan Sziget alá a főharczok színhelyére vezet.

Minekelőtte odább haladnánk, vessünk még egy futó pillanatot Arszlán episodjára, mely itt bevégeztetik. Láttuk már, hogy annak minden főbb mozzanata egészen történeti: de egyszersmind költői cselekvénynyé gömbölyül Zrínyi kezében. A hiú, szeles, nagyravágyó embert elkapja a gondolat, hogy ura egyenest az *ő tanácsa folytán* hoz hadat Magyarországra. Félig a szultán kegye már övé: teljesen meg akarja nyerni. Ragyogó kilátásai még inkább eszét vesztik a különben is hebehurgyának: Palotá-

hoz száll oktalanúl; megveretik. Egy elvesztett csata halálos bűn volt a keleti zsarnokság szemében: a béget is eléri sorsa; ránehezűl a cselekvény első mozzanatából természetesen folyó katastroph. Gyávább, hogysem nyugodtan be merné várni halálát, még egy végkisérlettel ura táborába menekül, de mind hasztalan. — Ime egy, bár rövid, de azért nem kevésbbé költői cselekvény; egy, bár csupán vázolt, de határozottan kidomboruló jellemrajz. — Ha valaki megütközném oly csekélységen, hogy Arszlán, történetileg csak akkor jelen meg szultánja táborában, midőn ez már Harsányig előnyomúlt, a mi Zrínyinél csak a VI-ik ének elején következik be: annak is kész a felelet. Zrínyi nem mondja, hogy Arszlán kivégeztetése már itt, a III. ének folytán megtörtént; csak annyit említ, leveendő gondját ez episodról, hogy Arszlán nem tudta bevárni Musztafát Budán, hanem «nyomozni kezdé császár nagy táborát. De úgy is megtalálá maga halálát.» Ez történhetett később, ha tetszik Harsánynál is, miután az új vezérnek Budára, s a letett bégnek táborba érkezése szintén időbe telt.

Musztafának nincs egyéb szerepe a költeményben: tőle hát bízvást megválhatunk. Talán azt ha megérintjük róla még, hogy a mit költőnk jellemzéseül hoz fel: «Hires vitéz vala ez Horvátországban, Mert erővel bemene *Krupa* várában», historiai vonás. «A boszniai basa — mond Szalay — *Krupát*, a *Zrínyiek erősségét* huszonhatnapi vívás után bevette.» (IV. 339.) Ez a szigeti romlást megelőző évben történt. De ideje lesz követnünk Mehmet basát a siklósi mezőre, «hol táborát szállítá s maga szép sátorát felvonyatá.» (III. 9.)

«Siklósi Szkender bég, Mehmet látogatására jővén, inti, a nagy Mahometre kéri, ne táborozzon nyílt mezőn, mert Szigetvárban «éh farkasok laknak», hanem vonúljon be Siklósba éjszakára. De Mehmet, elbizakodva, nem fogadja Szkender tanácsát. Meg-

híja mulató vendégűl éjszakára, de Szkender nem igérkezik éjfélnél tovább. Egy török ifjú dalt zeng ura Mehmet boldogságáról.» (III. 10—39.)

Szkender beszéde (10—18.), sajátlagi czélja mellett, hogy t. i. Mehmetet ildomosabb elhatározásra birja, — arra is van számítva költőnk által, hogy eleven képzetet nyújtson Zrínyi és a «szigeti farkasok» vitézsége felől; mire a végbeli török félelme, hunyászkodása legjobb bizonyíték. A költő említé már egyszer, hogy a töröknek «utolsó romlásra» elég volt mondani: Zrínyi vagyon harczban! (II. 62.) Mit ott szerzőnk nagy őse felől maga személyében s így némi *kedvezés* látszatával monda, arra most mintegy *kifogás nélküli* tanúkép állítja Szkendert; alább pedig (IV.) a két szilaj ló okozta zavarban, cselekvénynyé öltözteti azt. E szerint az egyszerű előadásról fokozatosan drámai jelenítésig emelkedvén, művészileg hatványozza a benyomást, fictióját mind valóbbszinűvé teszi. Ha a költő most-idéztem saját szavait egyszerűen túlzásnak vettük, vagy őse ilyetén dicsőítését szivesen megbocsátható részrehajlásnak: Szkender szavaira ráfeledkezve már úgy tetszik, mintha nem Zrínyit, az unokát, hallanók többé, ki ősét magasztalja, hanem a keserű tapasztalásból óvatosságra szokott, a Zrínyi-névtől reszkető béget; alább pedig az e puszta név okozta páni rettegésnek szemtanúi is fogunk lenni. (IV.) — Ugyane beszéd oly élénk vonásokkal ecseteli a végbeli török-magyar hadi életet, mikép e rajz csak az ily mozgalmas életben személyesen forgott egyéntől telhetik. A «szigeti farkasok», kik «éjjel s nappal a mezőt járják», s az ellent «még a hóstátban is fölverik, onnan is lábánál fogva kivonják», — a bán, ki «póroktól» vesz hírt — a föld népétől, mely természetesen a magyarral rokonszenvez — s ha valami nesz üti fülét, legott lesbe áll; az egyes török hullongó, kit «katona vagy hajdú azonnal elkap» — foglyúl ejt vagy lenyakaz s «fejét elviszi, testét ott hagyja» — mind ez oly

eleven, élethű rajz, mely a közvetlen szemlélet frisseségét hordja magán.

Mehmet elbizakodását jól indokolja költőnk azzal, hogy «hiszen vala bolond aikoránban, Egy török hogy megöl négy keresztyént harczban.» De ez általános indok mellé, mely csak az ozmanlit, nem az egyént jellemzi, odateszi a különösebbet is, hogy «ő nevelkedék mindenkor udvarban». *Étekfogó* volt, mint láttuk, e szerint egy minden kényelemhez szokott udvaroncz, ki a szerencse mostohaságát csak hírből ismerte; elbízakodása tehát nagyon természetes. Táplálja ez önhittséget álszégyene: gyalázatos hírrel indulna — úgymond — Bosznába, ha egy éjjel künn maradni nem merne és «az semmi» előtt oly igen rettegne, hogy már felütött sátrát felszedvén, falak közé rejtőznék. Táplálja még az idő is, mely épen esőre áll, úgy hogy *kicsin csatának* sem lesz módja ez éjjel, nem hogy lenne járása *derekas hadnak*. Így megnyugtatván magát a támadás felől, módfelett sajnálja, hogy Zrínyivel nem lesz alkalma összeverekedni, kiről annyit hallott; s meghíja Szkendert, töltsék együtt az éjszakát, mulassanak, aztán alhatnak virradtig, mert ő tudja bizonynyal, hogy «kaur» nem fog mutatkozni. Szkender ildomosan óvakodik ellenmondani fölebbvalójának, de nem igérkezik éjfélnél tovább.

A következő jelenet (28—39) ama ritkábbak egyike a Zrínyiászban, hol a költő, elhagyván a neki sajátabb fönségest, a kellem színvonalára bocsátkozik. Egy legény aranyos bőr «zofrát» terít a földre, mellé két szép bársony vánkost tesz, a sátort megfüstöli «szerecsen tésztával». Gazda és vendég leűl, beszélgetnek, vagy mint fönebb oly jellemzően mondatott, «agg szót kovácsolnak», — hörpölgetik a kávét «kicsin fincsánból, osztán azután vacsorát is esznek.» De az étel után egy szép török gyermek ura hagyásából belép a sátorba, kezében szép gyöngyházas «tassán» tündöklik, fejét gyenge patyolatvég

(vég patyolat) burkolja. Szép bársony kaftánját lebocsátja egyik válláról, kobzát igazgatni kezdi, ablak felé fordulva — ott ülhettek ura s Szkender — összehajtja lábait s török módra leguggol, aztán kobza szavával megnyitja hangos torkát.

Az ének, melyet a török ifjú zeng, egy legszebb idyll. Nyugalmas, idylli helyeket szőni eposzba, de csak gyéren, a legnagyobb költők tekintélyével sem ellenkezik. Nem hozom fel az Odysseát, mely többet áldoz a kellemnek, mint a fönségnek, s ezért épen az ily jelenetek teszik ragyogóbb oldalait. A meóni szent öreg, miután megteremté a fönséget az Iliásban, monda: legyen kellem! és lőn az Odyssea. (Ha még a Béka-egérharczot is övének ismerjük: a szépnek három országa kivan.) De maga az Ilias is nyujt idylli képeket. Mellőzve a sürü lakomák örömeit, ilyen a legrettentőbb harczok közepett Achilles pajzsának utólérhetlen kedvességű rajza, hol menyegzők, lakomák, szántás, szüret, legelő, csordák és nyájak, ki nem mondható kellemmel váltakoznak. Az Aeneisben, hol a szólam általánvéve magasan jár, nem tudom, mi tartoznék ide: de már Tasso, nem is említve Armida bűvös kertjeit, kellemdús mezei scénát tár elénk Erminia episodjában. A Tancred után epedő szűz eltéved s a Jordán csendes völgyébe jut, hol egy agg pásztor megosztja vele gunyhaja egyszerű nyugalmát s a királyi hölgy idylli foglalkozással gyógyítja szerelmi sebét. Jellemző leend a párhuzam e tassói hely s a Zrínyiász fenforgó jelenése közt. — Erminia, kit bujdoklása közben álom és törődség elnyomott vala, fölébred. Víg madárzaj köszönti a reggelt, folyam és berek susognak, habbal virággal játszik a szellő. A szűz felnyitja bágyadt szemeit, pásztor tanyára esik tekintete, hangos ének üti fülét, kisérve erdei *zabsíp* egyszerű dallamától. Fölkel, arrafelé irányozza lassú lépteit s egy ősz embert pillant meg kies árnyékban (kora reggel!), ki nyája mellett kosarat fűz s hallgatja három gyer-

meke dalát. Erminia köszönti őket s kérdi: «oh apám, most midőn körösleg harcz tüzében lángol az egész tartomány, hogyan élhettek ily nyugalmas életet?» «Fiam, felel az, (Erminia férfimezt visel) családom és nyájam ment vala még itt mindenkor a bántalomtól: sohasem zavarta még Márs zaja e félreeső zugot, akár ég kegyelme ez, ki őrzi s felemeli az ártatlan pásztor alacsony sorsát; akár, hogy mikép a villám nem esik lapályra, hanem magas tetőkre, úgy az idegen szablyák dühe nagy királyok büszke fejére zúdul: még a kincs-sovár katonát sem kecsegteti zsákmányra a mi hitvány s mellőzött szegénységünk... Másnak hitvány és mellőzött; nekem oly becses, hogy nem ohajtok kincset, nem fejedelmi vesszőt» — stb. «Volt idő — míg az élet első korában légvárakat épít az ember — hogy más ohajokat tápláltam s lenézve a nyájlegeltetést, elfuték szülőföldemről; Memphisben éltem egy darabig, a király szolgái közt nyerve állomást, s noha csak a kertek őre valék, láttam, megismerém az udvar hamisságát. Sokáig csalogatva merész reményektől, szenvedtem sokat. De miután virágzó korommal lehanyatlának reményeim s merész vágyaim: elsirattam ez alacsony sors nyugalmát, visszaohajtám elveszett békémet s mondék: isten veled, oh udvar! Így megtérve szeretett ligetimhez, boldogan éltem le napjaimat.» Erminia szintén elpanaszolja kalandjai egy részét s kéri a pásztort, fogadja be csöndes tanyájára, mit az örömmel tesz, s a királyi hölgy pásztor gúnyába öltözik, legelőre hajtja nyáját s meg visszatereli hitvány vesszővel a zárt akolhoz, fej és köpűl. De gyakran, midőn nyári hév miatt árnyékban hevernek barmocskái: bükk- és borostyánfák héjába metszi a kedves nevet s boldogtalan szerelme viszontagságit stb. — (Jer. VII. 1—22.)

Mindazon gyönyör daczára, melylyel Tasso mesteri tolla ez idylli jelenést elárasztá, s melyről töredékes halvány kivonatom gyönge képzetet is alig bír nyúj-

tani, egy észrevétel bukkan itt elénk, nem annyira Tassót érdeklő, mint korát, melynek ferdeségeitől ő sem vala ment egészen. Amaz eszményi, vagy inkább *természetlen* pásztorvilág befolyása látszik itten a költőre, melylyel oly örömest játszott a közelebb múlt századok képzelete: csinált, mesterkélt pásztor-élet ez, álarczos Corydonjai, Phyllisei seregével. Ime egy udvarból menekült *bölcs* pásztor, ki zavaratlan nyugalommal élvezi a természet egyszerű örömeit, kihez nem hat el a csaták közeli moraja; mellette az «antica moglie» s három dalos fiú: egy örökké csendes oáz a vérontás közepett. Ime a királyleány, ki, mint egy a pásztor-költeményekbe szerelmesült udvarhölgy, Galateává öltözik s ezer meg ezer fába vési Daphnisa nevét. A kincsnek ott semmi értéke: «ha drágakövet s aranyt ohajtanál, — mond Erminia gazdájának — melyeket a köznép bálványként imád: van annyi még nálam, hogy betölthetném vágyadat.» De természetesen a pásztor előtt semmi olyasnak becse nincs; ő «pásztorabb» mint Tityrus (Virg. I. Ecl.), ki még jól tudta használni a bárányaiból kapott pénzt. Ezenkivül, noha mind Erminia, mind vén gazdája, kelet gyermekei, az egész idyllen semmi keleties: Versailles nyírett bokrai ép úgy lehetnének színhelye mint a Jordán partja. — Ellenben Zrínyi — noha más költeményeiben ő is hódol a közdivatnak s pásztori vers álarczában zengi szerelmét, — a török ifjú énekében oly, minden affectatiótól ment idylli rajzzal kedveskedik, s oly határozott keleti színnel vonja azt be, minőt hasztalan keresnénk nyugat minden «pásztorosdi» játékiban. A dal Mehmet nevében zeng, mert a török ifjú nem magáról mondja: «vagyon császáromnál *nagy tisztességem*», «el nem fogyhat soha az én *értékem*» (38); a dalnok itt ura énekét hangoztatja s habár ő maga költötte is, nem alanyi az. A szóló tehát Mehmet; apródja csak az «ő nótáját» veri kobzán. Egy kedvencze a sorsnak, mindenütt kéj, nyugalom, szerelem veszi körül: a

természet neki adóz minden kellemeivel. Mi panasza lehet a szerencse ellen, melynek állhatatlanságát csak hírből ismeri? Kikeletkor a szép zöld erdő, szerelmes fülmile éneklése, égi madarak sok különbsége, víz lassú zúgása, széllengedezés bővítik örömét. De nem magánosan élvez: természet és szerelem nyugodt kéje teszi az idyllt: neki is van *egyese* (kin azonban nem *egy* hív nőt, csak a favoritát kell értenünk) s ezt a költő biztos művészi tapintattal illeszti a képbe, mielőtt tovább rajzolná a természet élveit. Előbb korán lett volna beszőni: a kikelet rajza által föl kelle ébreszteni az idylli hangulatot; ez meglevén, mindjárt oda képzelteti velünk a szerelmes hölgyet, s aztán folytatja:

Adsz nyáron nyugovást és szép csendességet,
Szép czíprus-árnyékokat, hűvös szeleket,
Gyönge tűvel varrott szép sátorernyőket,
Szomjuság-megoltó jó szagos vizeket.

Ősszel sok gyümölcscsel, czitronnal, turuncscsal
Ajándékozsz bőven, szép pomagránáttal;
Erdőn vadat nem hadsz, mert nékem azokkal
Bőven kedveskedel, és jó madarakkal.

De télen, az mikor *minden* panaszkodik,
Akkor az én szűvem inkább gyönyörködik;
Erős förgetegen szüvem nem aggódik,
Mert szép lángos tűznél testem melegedik.

Mindez oly keleties, hogy a hindu költészet leglágyabb idylljeihez merném állítani.

A török ifjú éneke egyszersmind élet- és jellemrajza Mehmetnek. — A hajdani étekfogó, ki «mindenkor udvarban nevelkedék», ura kegye által magas hivatalra emelkedett, mert hiszen «vagyon császárjánál nagy tisztessége» — és meggazdagodott, mert «el nem fogyhat soha az ő bő értéke». Úgy látszik nem annyira cselszövés, udvari ármány segíté e polczra, mint tetszős magaviselet, símaság, hihetően deli külseje is. Nyugalom- és kéjvágyat lehell az

apród éneke; nyugalom- és kéjvágy nem cselszövő jellemhez valók. S noha szerencsés helyzetében fel is gazdagodott, nem látszik, hogy fösvénység vagy bírvágy szenvedélye uralkodnék rajta. Elégülten mondja: «el nem fogyhat *soha* az én bő értékem» — tehát nem szükség ahhoz többet szerezni, bizvást neki adhatja magát a nyugalmas élvezetnek. Fegyverforgatásban jártas lehet, ez a török neveléshez tartozott, de hadi tapasztalást nem volt alkalma szerezni, máskép nem hinné feltétlenűl «egy török hogy megöl négy keresztyént harczban». A bán is tudja róla alább (III. 46.), hogy *véres* kardot még nem látott szeme. Talán az udvari gyakorlatoknál kitűnt lovagló és vívó ügyessége által, mert büszkén említi: van jó lova, éles szablyája; sőt Zrínyivel is összemérné kardját, ha ez nagy alkalmatlanság nélkül megeshetnék: de a «lágy fölyhők» megfosztják e reménytől: esőben, sárban ő maga sem támadhat, Zrínyiről sem teszi fel, hogy kényelmét föláldozza. Szeretné a dicsőséget: de mégis vonzóbb «meleg kávé mellett agg szót kovácsolni, osztán viradtig bizvást alunni». Miért ne tenné ezt, midőn eddigi tapasztalása szerint «lábához van kötve a szerencse», — s nem valószínű, hogy épen ez éjtszaka elszabadúljon. — Látjuk, hogy az elbizakodás Mehmet jelleméből foly. Mielőtt ezt nyomósabban vizsgáltam, hajlandó valék Mehmet elfogultságát ama végzetszerű túlbizakodásnak venni, mely az eposz hősét, közvetlen a veszélyt megelőzőleg, elvakítja, s melyet a magyar közmondás is ily alakban ismer: « kit isten meg akar verni, előbb eszét veszti annak.» De a szemesebb vizsgálat meggyőz, hogy e gondatlan elhittség nem pillanatnyi hangulat, hanem a basa jellemének állandó vonásai közé tartozik.

Igy szóla az gyermek. De nagy szigeti bán,
Mehmet jövetelét póroktól meghallván,
Nem kérkedik világgal; más gondokban van . . .
(III. 40.)

Következik az ének második része: Zrínyi és a szigetiek készülete, meg a siklósi harcz. Nem hagyhatom érintés nélkül a szerkezeti ügyességet, melylyel költőnk e második részre az átmenést eszközli. Időrend s az elbeszélés sorja szerint csak itt, dal után következnék elmondani, hogyan végződött a mulatság, jelesűl, hogy Szkender még azután éjfélig ott maradt s akkor «nyugodalmas éjtszakát kivánva» beballagott Siklósvárba. De a költő finom érzékkel fölismerte, mennyire csökkentené a hangulatot, ha a török ifjú éneke után e prózai részletekre szállna; ellenben mint fogja növelni a hatást, Mehmet tétlen kéjelmeinek rajzáról egyenest Zrínyi harczias készületeire ugorván. Hogy tehát semmi ne gátolja az ellentétek egymás mellé helyezését, ritka ügyességgel már fönebb oda szúrta, mit még Szkenderről mondania kellett (III. 27.):

Szkender így felele: «bátor itt maradok,
Éjfélig, uram, körűlötted udvarlok,
És azután osztán várba *beballagok*,
Néked nyugodalmas éjszakát kivánok.»

«Sziget hőse meghallván a póroktúl Mehmet jövetelét, összehívatja vitézeit. Nyolczszáz lovast, ezer gyalogot kiszemel, maga is lóra ugrik s biztató beszédet tart katonáihoz. Siklós felé indítja hadát; egész éjjel mennek, hajnalhasadáskor közel vannak a török táborhoz. Zrínyi hadicsele.» (III. 40—54.)

A szigeti készületek rövid leírása, Zrínyi beszéde katonáihoz, mindenek előtt az okosan merész hadvezér képét akarja feltűntetni, ellentétben a basa oktalan magaviseletével. Költőnk, hadtani munkáiban ugyanazon tételeket vallja, melyeket itt cselekvénynyé öltöztet. A «nagy szigeti bán» azonnal meghallja «póroktól» Mehmet jövetelét. S hogy az ily szemesség nem első nála, hogy meg szokta tudni, mi történik az ellennél, már figyelmeztetve vagyunk Szkender bég szavai által: «Te jöveteled is *pór* előtt nyilván van, Melyet

ha meghallott szigeti *okos* bán, *Fejemet* kötöm én, hogy régen lesben van.» (13.) Vessük össze ezzel, mit tart szerzőnk a *kémekről.* (Aph. 5.) «Énnekem nincs annyi mesterségem — úgymond — hogy én elegendőképen dicsérhessem az kémektől való hasznot» — és alább: «költs bőven erre, ne menjen ki az te aranyad az erszényből sóhajtva, hanem ugrálva; jusson eszedben, hogy valamennyi vitéz cselekedet volt ez világon, mind jobbára kémek által ment végbe.» (U. o.) Hogy itt egyszerűen *pór* említtetik kém helyett, oka, mert az ily végbeli harczoknál a magyarhoz inkább szító földnépe is megtette e szolgálatot s ritkábban volt szükség fizetett kémre. — Továbbá «nem kérkedik világgal», azaz földi szerencsével Zrínyi (mint Mehmet), de «más gondokban van». A *gond* szó említése érezteti velünk, hogy Sziget parancsnoka egy ily kiütésre, mint a siklósi, sem szánta el magát, bár rövid, de érett megfontolás nélkül, mi alább, készületei- s beszédéből még inkább kitetszik. «Nyolczszáz lovast válogat, ezer gyalogot.» Tudja, hogy Mehmet kétezer lovassal szállt meg Siklósnál: mégis az ő hadában *gyalog* a túlnyomó. Olvassuk csak szerzőnk hadtani munkáit, melyekben a tactika újabb elveit igyekszik honfitársainál kelendővé tenni: s a csekélynek látszó vonás is jelentőssé lesz előttünk. «Gyalog az *erő*, a lovas *futás*» úgymond. (Aph. 61.) — Az ily kiszemelt hadhoz beszédet tart Zrínyi, de nem addig, «míg jó vitéz lovára maga is fel nem ugrott». Vezértől így van hatása a szónoklatnak. Az *eloquentiáról* írt szakaszban egyenesen nagy ősét hozza fel szerzőnk például, milyennek kell lenni a hadvezérnek, ha beszéde által sergét fel akarja tüzelni. «Semmi mesterség, semmi hatalom úgyan az emberek kedvét és akaratját nem forgathatja, mint a kapitánnak okos biztató szava ... Szükséges azért, hogy a kapitán ne reszketve és halován orczával, hanem serényen, bátran mondja ki a szót, hogy azt, mit a nyelve mond, orczájának színe meg ne hazudtolja ... Cato mikor describálja, mi-

csodásnak kell lenni a vitéznek (vezérnek?), azt mondja: kézzel, lábbal, nyelvével, torkával fáradozzék és bátorságot mutasson. *Ilyen volt* Szigetben vitéz *Zrínyi Miklós.*» (Aph. 27.) Nagyon valószinű, hogy az unoka ezt nem csak gondolomra, hanem ismeretes hagyomány szerint jegyezte ide.

A beszéd, melyet hősünk tart katonáihoz, egy jó hadi kiáltvány jellemével bír. Magasztaláson kezdődik. «Mindenitek olyan, egy országos hadnak Tudna parancsolni s szívet adni másnak». Aztán régi haditetteik említésével új merényre buzdítja őket. Majd közbosszankodást gerjeszt a török ellen, mely bízvást ül Siklósnál s fennen kérkedik, hogy a szigetiek gyalázatára tölti nyílt mezőn az éjet. Miután így feltüzelte hadát, szükségesnek találja mérsékleni: «Senkit az nagy *bátorság* el ne ragadjon; Mindent hadnagyától és éntőlem várjon.» — «A jó kapitánynak (így tanít a szigeti vezér szépunokája is) eszesnek kell lenni; néha a maga hadának bátorságát nevelni kell; ... néha pedig, ha látja hogy *felettébb vagyon* . . . . meg kell zabolázni.» (Aph. 56.) Másutt: «A vakmerőség hasonló a bolondhoz, hogysem vitézhez; egy bolond, egy részeg, egy hagymázbeteges kész lesz egy toronyból ugrani; de azzal nem lészen jó vitézzé.» (Aph. 39.) — És ismét az engedelmességről, hogy t. i. kiki «hadnagyától várjon» — ily erős szavakban nyilatkozik: «Ha tudnám, hogy a sereg, melynek én parancsolok, engedetlen volna, inkább egy botot vennék kezemben és disznót mennék őrizni.» stb. (Aph. 60.) — A bán továbbá inti seregét, hogy: «noha Mehmetnek van tudatlan népe és véres kardot nem látott basa szeme» — mindazáltal «úgy gondolják, mintha *legjobb* lenne», mert «a bizodalom rajtavesztené őket». A túlságos bizodalomtól, az ellen erejének kicsinylésétől nemcsak a költő, hanem a hadvezér Zrínyi sem győz óvni eléggé, többek közt a «nimia securitas» czímű szakaszban (Aph. 19.), melyből már a II-ik ének folytán idéztem az idevágó helyeket. —

Végre keresztyéni vallásos elmélkedéssel zárja be a szóló rövid beszédét.

Így indulnak el, délután 2 órakor. A «lágy fölyhők», a basa bizton-érzetének táplálói, nem gátolják Zrínyit, hogy egész éjjel folytassa útját seregével. Bezzeg nem gondolta Mehmet, «hogy ellensége nem aluszik, hanem gondolkodik, az ő kárára *esővel, hóval* örömest megvereti magát, csakhogy neki árthasson». (Aph. 4.) Gyorsan teszi meg a szigeti őrhad éjjeli útját s hajnalig több mérföldet hagy hátra, nem feledvén: «hogy a sólyom- és rárószárnyat nem azért viselik a vitézek, hogy az volna legszebbik madártoll, mert szép a páváé, szép a pelikáné: hanem a *gyorsaságnak* jelére viselik» stb. (Aph. 9.) Ily módon:

Hajnal hasadásban nem messze érének *(oda)*,
A hon a törökök táborban hevernek;
De menni akarnak, mert immár nyergelnek.
(III. 49.)

Költőnk először is a helyszínnel ismertet meg. Egy mély és hosszú völgy fekszik vala a török tábor mögött. Egyik vége felnyúlt csaknem Siklós alá, a másik Sziget felé volt irányulva, az egésznek hossza negyed mérföld. — E völgy hihetően azon halomláncz közt mélyed, mely Siklós mögött éjszakon keleti irányban vonúl, s mely azon magaslatban végződik, holott Villány tűznedve terem. A török tábor a siklósi mezőn, tehát e halmokon délről, Siklóstól pedig nyugatra feküdt; míg a völgy azokon éjszakról, délkeleti irányban fut vala Siklós felé. Ki e szerint a völgyön felment, előbb érte Siklóst, mint a török tábort. A völgynek innenső, azaz Sziget felőli, vagy éjszaknyugati vége a *pécsi út* közelében eshetett, mely éjszakról délre átmetszi a mondott halmokat s azután Turony nevű falutól délkeleti irányban Siklósnak fordul.

Sziget kapitánya a völgy innenső száján, tehát a pécsi út közelében, száz lovast hagyott, oly parancs-

csal, hogy mihelyt «derekasan megvirrad», csendesen ballagva mutassák magokat, s közeledjenek a pécsi úton a török tábor felé. A «derekas virradtát» nemcsak azért kelle megvárniok, hogy az ellen inkább megláthassa őket, hanem azért is, hogy a csapat zömének legyen ideje a völgy túlsó végeig, Siklós alá, felnyomúlni; mert «hajnal-hasadáskor» történik e dispositio, s a derékhadnak még egy negyed mérföldnyi útat kell tennie a völgyön fölfelé. — Zrínyi tehát a főhaddal csendesen fölnyomúl a völgyön s oly közel jut Siklóshoz, hogy hallatszik bástyáiról az őrkiáltás. De a halom még elfödi őket s mély hallgatásban vannak. Most a száz lovas, parancs szerint, megindul a pécsi úton a török tábor felé. Jól látja őket az ellen, de előbb pécsi török csapatnak véli, minthogy arról jőnek; csak, midőn megtámadtatik, veszi észre tévedését. De a száz lovas a mint a törökre csap, legott vissza is fordúl és szalad (a pécsi úton) a völgy innenső torkolatáig, aztán «nyomra siet», azaz a völgy hosszában Zrínyi hadával egyesülni igyekszik. Az így fellármázott török had, Mehmet parancsára elhagyja táborát s a szaladók után iramlik, tehát a pécsi úton, Siklóstól éjszaknyugatra távozván. Mehmet fia, Rézmán bég, ötszáz lovassal képezi az utóhadat: ő is elhagyja ugyan a tábort, de lassabban jár, mert «okosabb» mint apja és cseltől tart. Zrínyi most kijő a lesből a völgy délkeleti száján Siklós közelében, meghaladja a várat s az ettől nyugatra eső török tábort elfoglalván, szép renddel nyomakodik Rézmán bég után. E szerint a török mind Siklóstól, mind saját táborától el van metszve, midőn Rézmán visszafordultával megkezdődik az ütközet.

A szigeti kapitány e rendezkedése, szaknemértő előtt is, némi gáncsra nyújt alkalmat. Hogyan vágja ő el a törököt Siklósvártól a nélkül, hogy seregét hátulról megtámadásnak és így két tűznek tegye ki? Való, hogy csele által hátban kapja Rézmánt és a basát, egyszersmind urává lesz az elhagyott tábornak; de

másrészről mögötte kell hagynia a siklósi őrhadat; mely azonban a következő harcz folytán sem tör ki, hanem tétlenül bámulja honosai tönkrejutását a szigeti fegyver által. A pécsi Olaj-bég ott van a segítők közt: hová marad Szkender? vagy tehát ez őrhad oly csekély, s ezt Zrínyi tudja, hogy kiütést semmi esetben sem merészelhet: vagy csele által a szigeti vezér nagyobb koczkára teszi hadát, mint ha nyíltan és szemben támadna. Ez észrevétel annál inkább helyén látszik lenni, mert a harcz folytán lesz egy időpont, mikor csak Zrínyi személyes vitézsége birja megfordítni a szigetiek hanyatló szerencséjét: ily perczben egy kiütés a várból nagyon veszélyes volna. De ez csodálatosképen elmarad. — Nem tudom, mennyiben e siklósi *csel* történeti, de úgy vélekszem, hogy itt a költő Turnus lesére emlékeztet, noha a kivitel merőben különbözik. Legalább a kezdő sorok ezt juttatják eszünkbe:

«Egy mély és hosszú völgy fekszik tábor mellett...»
(III. 50.)

Est curvo anfractu vallis, accommoda fraudi
Armorumque dolis... *(Aen. XI. 522.)*

Egyébiránt az ének eddigi részén kevés nyoma látszik akár Tassónak, akár az Aeneisnek. Nem úgy a következő felén. — Noha meg lehetünk győződve, hogy egy oly hadvezér, mint Zrínyiász költője, nem szorult arra, hogy csataképeit másoktól kölcsönözze: mindazáltal sürűn fogjuk találni a fölismerhető idegen nyomot. Talán az ön hadi tapasztalása által nyújtott részletek nem valának méltók eposzi tárgyaláshoz; talán a classicus példányok iránti előszeretet vezérlé tollát: elég az, hogy épen csatarajzai nyújtanak legtöbb reminiscentiát elődeire. Azonban itt sem vak utánzással lesz dolgunk. Mint a képíró hol egy, hol más színbe mártja ecsetét, hogy a festék öntudatos vegyítése által a kivánt hatást előidézze: úgy köl-

csönzi ő vonásait majd innen, majd onnan, az átvettet néhol elevenebbé, néhol meg bágyadtabbá tevén, a mint czélja kivánni látszik, — és felolvasztván saját erős egyéniségében annyira, hogy a mit átvesz, *az*, és mégsem *az*. De térjünk a részletekre.

«A vak lárma által felriasztott török tábor, Mehmet parancsára, támadói után robban.» (III. 55—58.) Mehmet rövid biztató szavai seregéhez kétségkivül Turnus beszédét hangozzák vissza. «A mint imában óhajtátok — mond ez — áttörni jobb-karral az ellen sorain, itt az alkalom. Kezünkben maga Mars, férfiak. Most hozza kiki eszébe nőjét, hajlokát; most ne feledje az atyák nagy tetteit, dicsőségét . . . A merészeket segíti Fortuna.»

Quod votis optastis, adest, perfingere dextra.
In manibus Mars ipse viri. Nunc coniugis esto
Quisque suae tactique memor; nunc magna referto
Facta patrum, laudes . . .
Audentes Fortuna juvat. *(Aen. X. 279.)*

Ihon már vitézek — így szól törököknek —
Kit óhajtva várlunk ezeknek ebeknek
Vérekben megfesthetjük vitéz kezünket;
Ihon már az idő, legyetek emberek!

Az emphatikus magyar mondat: «legyetek emberek» oly népi, oly közönséges, hogy benne alig lehetne, pedantság vádja nélkül, classicai emlékezést ismerni föl. És mégis úgy van: Zrínyi, nem e népies szólamot, de alkalmazását classicai mestertől tanulta. Az Ilias hősei, társaikat buzdítva, gyakran élnek e kifejezéssel: «ἀνέρες ἔζε» — estote viri; kivált mikor nincs idő hosszas beszéddel serkenteni a harczolókat. Zrínyit e naiv emphasis erejére s illő használatára Homér példája tehette figyelmessé. — Egyébiránt Turnus kiáltványa több művészettel van fogalmazva, mint a basáé. Ez nem hivatkozik a vitézek családi tűzhelyére, mert az nem forog veszélyben; nem gyöngédebb érzelmeikre, s általában a zsarnok ozmán viszonyok közt nem volna értelme Turnus fönebbi szavainak.

A helyett némi vadabb kifejezés ömlik el Mehmet beszédén, s a korán hívének mély útálata a gyaur iránt, mely az egésznek eredeti színt kölcsönöz:

Hiszem, tolvaj kurvák, mit csináltok rajtunk!
Ide mertek jőni hon (a hol) az mi dondárunk...

(t. i. táboroz. A Nemzeti Könyvtárféle kiadásban hibásan nyomatott kérdő mondatnak: «hon az mi dondárunk?»)

«Mehmet fia, Rézmán, ötszáz lovassal atyja után ballag, de lassabban jár, mert okosabb levén, cseltől látszik tartani. Zrínyi a lesből kibukkan, a török sátrakig ellenállás nélkül nyomúl s a törököt elvágja mind Siklóstól, mind a tábortól. Rézmán észreveszi a cselt, visszafordul Zrínyire, s üzeni apjának a veszélyt. Egyfelől Rézmán, másfelől Farkasics Péter nagy vérontást visznek végbe.» (III. 58—70.)

Rézmán, kinek itt kezdődik rövid episodja, világosan *Lausus*nak köszöni lételét. Ez, mint kiki tudja, egy ifjú hős az Aeneisben, a vad Mezentius fia, ki sebesült atyjáért bosszút állandó, Aeneas által elejtetik; ugyan e sors éri majdan a fia vesztén elbúsult atyát is. A római költő ismételve *jelenti* Lausus halálát még mielőtt a viadal kezdődnék, mint ezt már fönebb is érintettem. Őróla és Pallasról mondja: «szépségre kitűnők, de kiktől a szerencse megtagadá visszatérniök a honba... Majdan eléri sorsuk *nagyobb* ellenség által.» (X. 435.)*) Közvetlen a halálharcz

* Virgil szavait Tassónál is megtaláljuk, midőn Clorinda és Guildippe, a két harczos hölgy, kétfelé dúlnak a csatán, de nem vínak együtt:

Ma far prova di lor *non é lor dato,*
Ch' *a nemico maggior* le serba il fato. *(IX. 71.)*

ipsos concurrere passus
Haud tamen inter se magni regnator Olympi:
Mox illos sua fata manent *maiore sub hoste.*

előtt pedig alanyi rokonszenvét nyilvánítja Lausus iránt egy szép apostrophban (X. 791.):

> Hic mortis durae casum, tuaque optima facta,
> Si qua fidem tanto est operi latura vetustas,
> Non equidem, nec te iuvenis memorande, silebo.

Hasonlóan előlegezi a miénk Rézmán halálát, midőn első bemutatáskor így ajánlja, szintén nem alanyi részvét nélkül (59.):

> Volt okosabb is ez, noha ifiantan
> Kelle veszni *szegénynek*, más bolondságán.

Most a lesből kiötlő bán veszi egy kissé igénybe figyelmünket. Miután ez a török tábort ellenállás nélkül hatalmába kerítette, megjegyzi a költő, vagy inkább hadvezér (61.):

> Vitézeket mind *együtt* csapatban tartá,
> Török táboron kapkodni nem bocsátá.

«Hiszeny nyomorúság az, — feddőzik hadtudományi jegyzeteiben — hogy kit vitézséggel, vére ontásával nyér az ember győzedelmet, az *üdétlen prédakapdozással* kelljen elveszteni. Ihon a németek (Tacitus germánjai) mint járának; elveszték a nyereséget a fösvénységért. Fogd meg elébb a madarat, azután mellyezd; vidd végben a harczot, azután a prédát helyén találod.» (Aph. 15.). Tekintve a magyar csapatok laza fegyelmét ama korban, az ily tanács nagyon fölférhetett.

Kezdődik a csata. Ennek színhelyét így állapítom meg. Zrínyi a lesből kijővén, akadály nélkül meghaladá Siklóst, elfoglalá a török tábort. A basa már ekkor jól előhaladt a pécsi úton; fia lassabban követi vala. Mindkét dandár Siklóstól éjszaknyugati irányban vonúlt el. Rézmán észrevevén a bajt, zászlóját azonnal «téríté» (visszafordítá) Zrínyi ellen. A szigeti előhadat nem maga a bán, hanem Farkasics Péter

vezényli: az első összecsapás tehát Rézmán és Farkasics zászlói közt esik. Mindkét előhad a pécsi úton keresztbe (à cheval) vesz állást, Rézmán homlokkal délkeletnek, Farkasics éjszaknyugatnak, Turony helység és az elfoglalt tábor közt. Zrínyi hátrább van, de közelebb mégis a csata színhelyéhez, mint Mehmet, ki már nagyon előnyomult az üldözésben.

Mindenek előtt Rézmán és Farkasics nagy pusztítást követnek el egymás csapatjában, de személyesen nem találkoznak. «Mint az *eleven tűz*, valamerre mennek, Mindenütt holttestek halomban hevernek.» (69.) Így Lausus és Pallás (Aen. X. 433.), így Aeneas és Turnus. «Mint külön oldalról asszu erdőbe s zizegő babérbokrok közé vetett *tüzek*, vagy midőn magas hegyekről sebesen szakadva zúgással rohannak tengerbe a tajtékzó folyamok, kiki magának utat rombolván: nem röstebbűl törnek előre Aeneas s Turnus az ütközetben.» (XII. 521.) Így Clorinda és Guildippe. (Tasso: IX. 70.) Egyébiránt az ellen sorai közt dúló hősnek emésztő *tűzhöz* hasonlítása már az Aeneisben sem új: Agamemnonról ugyanezt olvassuk (Il. XI. 155.):

Mint ha emésztő tűz kiütött a rengeteg erdőn
S mindenüvé viszi egy keveregve futó vihar, és hull
Lángok alatt izzó terepély fák lombja tövestűl:
Ugy hullott Agamemnon előtt a futvafutó hős
Trójaiak feje. —

Rézmán először is Frank Andrást ejti el, kinek (63.)

Lelke kiment előbb ő meleg testéből,
Hogysem maga földre esett lágy nyergéből;

azután Csillag Györgyöt «taszítja által szüvén» s «dárdájával együtt kirántja életét» — nemkülönben, mint Tassónál az olasz Argillan, mikor Ariadint megöli, «együtt rántja ki lelkét és dárdáját» (ne trae l' alma e 'l ferro insieme. IX. 80.); azután Solymosit és többeket. Farkasics szintén sokat levág, többi közt Ja-

zichi Achmetet, ki noha nem feltünő egyéniség, Zrínyi az epicusok modorában apostrophét intéz hozzá: «Te is ártatlanúl meghaltál» stb. Az ily megszólítás nem ritka, midőn a harcz leírása hosszabbra nyúlik; nem is mindenkor nagyobb rokonszenvet fejez ki valamely hős iránt, csak az előadás hangját változtatja. Classicai fogás. — Miután nehányat az elestek közől megnevezett, így kiált fel Zrínyi (69.):

Iszonyú vérontást nem számlálhatom meg,
Kit ketten mívelnek Farkasics, Rézmán bég . . .

a mi szintén az elbeszélő módhoz tartozik. A hely különösen eszünkbe juttatja Virgil felkiáltását, midőn Turnus és Aeneas harczairól akar beszélni (XII. 499.):

Quis mihi nunc tot acerba deus, quis carmine caedes
Riversas, obitumque ducum, quos aequore toto
Inque vicem nunc Turnus agit, nunc Troius heros
Expediat?

s ezzel költőnk a tömeges harcz rövid festésére megy át. «Mindennek vagyon már *szemén* (azaz kiszemelt) ellensége, Török és keresztyén össze van keverve, Halók jajgatása, élők *serénysége* (azaz a gyors vívók zaja, fegyvercsörömpölés stb.) Nagy porral kevereg együtt magas égbe» — (70.); mely utóbbi két sorral összevethető ezen tömeges rajz Virgilnél: «Akkor pedig (lőn) haldoklók nyögése; fegyverek és hullák és leölt férfiakkal vegyes félholt lovak hömpölygenek a vérözönben.» (XI. 633.)

Tum vero et gemitus morientium et sangvine in alto
Armaque corporaque et permixti caede virorum
Semanimes volvuntur equi: pugna aspera surgit.

«Zrínyi meglátja messziről, hogyan bánik népével a dühös Rézmán. Előre sarkantyúzza lovát, a futókat biztatással megállítja. Maga Rézmánra száguld, elejti.» (III. 71—76.)

A bánnak futó népéhez intézett szavai hasonlóan Virgilre emlékeztetnek. «Hová futtok társaim? — kiáltja Pallas megszaladt seregéhez . . . im a nagy tenger elzárja utunkat, nincs már futásra föld: a tengerbe vagy Trójába fogunk-e szaladni? (Quo fugitis socii? . . . Ecce maris magna claudit nos obiice pontus; Deest iam terra fugae: pelagus Troiamne petemus? X. 369.) Tasso nemkülönben e kiáltást adja főhőse szájába: «Mely rémület ez? hová futtok? nézzétek legalább, ki űz benneteket! egy hitvány csapat űz» stb. (Qual timor, grida, è questo? ove fuggite? Guardate almen, chi sia quel, che vi caccia! Vi caccia un vile stuol . . . IX. 47.) Zrínyi e kettőből szerkeszté a magáét, ily módon:

> . . . *hová futtok*, ti vitéz emberek?
> *Nézzétek kicsodák kik tikteket űznek.*
>
> Tehát ennyi keresztyént egy török gyermek
> Megfutamtat mezőben? . . .
> *Siklós várában-é ti akartok futni?*
> Itt akarjátok-é uratokat hadni? . . . (72., 73.)

Miként Pallas a «pelagus Troiamne petemus?» által a futás lehetlen voltát érzékelteti: úgy a mienk is e szavakkal: «Siklós várában-é ti akartok futni?» szemlélhetően, és így minden okoskodás- vagy rábeszélésnél hatályosban mutatja meg a futás képtelenségét. Ugyanis, mint a fönebbi helyrajzból kitetszik, a vár a szigetiek háta mögött van, megfordúlva tehát egyenesen oda kell futniok: elől tűz, hátúl víz. Ha Zrínyi azért tette hadát e helyzetbe, hogy a futásnak elejét vegye, ez talán mentené dispositióját; de mégis fönmarad a nehézség, mikép hagyhatja háta mögött az ellenséges várat. Különben e biztatás, noha kölcsönzött vonásokból, igen jelesül van összealkotva. Semmi fölösleges; minden, a mi a futókat előbb megszégyeníti, aztán felbuzdítja. Pallas bőszavúbb, aránylag sokat beszél s magyaráz, noha csak *mutatni* kellene. Elég

volna mondani: «a tengerbe vagy Trójába akartok-e futni?» hisz a mit előrebocsát: «ím a nagy tenger elzárja útunkat» stb. azt úgyis szemmel látják. Zrínyi elevenebb hatással kérdi: Siklós várába akartok-e futni? — s nem magyarázza, hogy oda nem tanácsos, mert ellen torkába mennének. Egyébiránt annak bizonyságául, hogy semmi sincs új a nap alatt, vessük össze még Pallas buzdítását Ajas biztató szavaival (Il. XV. 504.):

Vagy hiszitek Hector hahogy elfoglalja hajónkat,
Majd hazaútaztok *gyalog* és a *szárazon* innet?

«Mehmet érkezik távolról. Látja fiát veszélyben s mire odajut, megölve Zrínyi által. Dühösen ront a bánra, fiát megboszúlandó, s elesik.» (III. 77—85.)

Mint magas hegyekből leszállott *kűszikla*,
Kinek sehun nem lehet nagy tartalékja,
Nagy sebességgel dűl, s álló fákat rontja,
Bont, tör, merre gördűl, és semmisem tarija:

Úgy Mehmet, fiának látván veszedelmét,
Valakit hon talál, elvészi életét;
Öl, vág, ront és szaggat, az ki menetelét
Tartóztatni akarja, ő sietését. (78., 79.)

A hasonlat régi, felnyomozható az Iliásig, s azóta csaknem minden epicus kézen megfordúlt.

. . . Hector, valamint egy gömbölyű *szikla*,
Mellyet az ormóról zuhatag hulláma legördít,
A tetemes szirt kapcsolatát elmosva vizével,
És magasan szökdösve ugrál, hogy harsog az erdő
Háta belé; s szakadatlanul így karikáz, valameddig
Síkra nem ér, hol eláll azután, noha mérgesen indúlt . . . stb.
(Il. XIII. 137.)

Ac veluti montis *saxum* de vertice praeceps
Cum ruit, avolsum vento, seu turbidus imber
Proluit, aut annis solvit sublapsa vetustas,

Fertur in abruptum magno mons improbus actu,
Exsultatque solo; silvas, armenta, virosque
Involvens secum: disiecta per agmina Turnus
Sic urbis ruit ad muros ... (*Aen. XII. 684.*)

Tasso átvétele nem annyira sikerűlt. Ő a szent falak ostrománál egy lezuhantott gerenda esését hasonlítja görgő szirthez, s így omló tömeget omló tömeghez, a mi csökkenti értékét a hasonlatnak. Különben Virgilt majdnem szóhíven fordítja: «Mint nagy kőszirt olykor, melyet akár régiség mállaszt le a hegyről, akár szelek dühe tép ki, rombolva törtet alá, viszi és zúzza magával az erdőket, házakat és gulyákat: úgy sodra le magasból a szörnyű gerenda párkányt, fegyvereket, népeket.» (XVIII. 82.)

Qual gran *sasso* talor, che o la *vechiezza*
Solve d' un monte, o svelle ira de' *venti*,
Ruinoso dirupa, e porta, e spezza
Le selve, e con le case anco gli *armenti*:
Tal giù traea dala sublime altezza
L' orribil trave, e merli, ed arme, e genti ...

Ugyane hasonlatra emlékszem még a jó Fénélon prózaeposzában, ha nem csalódom, a IV. ének kezdetén, s remélem többet is idézhetnék, ha érdemlené az utánjárást. Ennyi azonban elég az epicusok <u>gyakorlatát</u> feltűntetni.

De ha könnyű vala Zrínyinek utánképezni e hasonlatot: nem kisebb erő kellett hozzá, mint az övé, hogy Mehmetet e nagy képhez illő fokán mutassa be az atyai elbúsulásnak és majdnem állati dühnek. Szavai, tette kell hogy igazolják ama hasonlatot: hogy ne lankadás, hanem emelkedés álljon be, fokozva mind a basa elestéig. Mehmet szavai a bánhoz sem mentek ugyan visszaemlékezéstől: a halál dilemmája, mit ő felállít, utánnyomozható az Aeneisben: de a mint ő elmondja, a mit hozzátold, a mi cselekvénynyel kiséri: az nem másé, az egyedül Zrínyié. Igen — mondja Pallas, midőn Turnussal összetűz: «Aut *spoliis* ego iam

raptis laudabor opimis, Aut *leto* insigni» — (Aen. X. 449.); mondja csataménjének a fia vesztén elbúsult Mezentius: «Vagy ma győztesen hozod vissza Aeneas fejét, s velem együtt megtorlod Lausust: vagy együtt halsz velem» — (X. 862.); de úgy mint a basa, csak a basa dühe onthatja ki magát.

> Így mond jó Zrínyinek: «avagy te engemet
> Fiam mellé tészesz s elviszed fejemet;
> Avagy én ezentűl (legitt) kiontom véredet,
> *S elevenen megrágom kemény szűvedet. (81.)*

És hiszszük, hogy azt tenné, megrágná a szigeti bajnok szivét, ha módját ejtheti.* Szól és vág egyszersmind. Kezét csupán a düh vezérli, de az oly erős, hogy csapása kettérepeszti a bán sisakját. Maga Zrínyi szörnyet halna, ha isteni segély nem jő közbe; de

> Az isten angyala az csapást megtartá,
> Az Mehmet kezében szablyát megfordítá,

hogy t. i. csak lappal sújtson! Nem ok nélkül, hogy Zrínyi *most* van életveszélyben, a mi alább ritkán történik. A bőszült atya dühének méltó kifejezése kivánja ezt. Mezentius végharczát, nehéz sebein kivűl a kétségbeesés lemondása csüggeszti: a basának minden életereje egy utolsó csapásra pontosúl össze.

A föntebbiekből az is világos, hogy a csoda, mely által Zrínyi élete megmarad, noha röviden említtetik, nem pusztán képes beszéd, hanem a helyzet által iga-

* Hogy az előkor hőseinél a bosszúnak e vad nyilatkozása nem volt szokatlan, az Edda énekekből is láthatni, melyek ünnepelt hőse, Sigurd, kitépi a sárkánynyá változott Fafnir szivét s megeszi (miáltal oly tehetséget nyer, hogy megérti a madarak nyelvét).

> «Ott űl Sigurd,
> Vérrel föcskendve,
> Süti a tűzön
> Fafnir szivét.» *(Rég. Edda. VIII. 32. vsz.)*

zolt s művészi öntudattal használt machina, isteni segély a kellő perczben. Az ily *rövid* csodás, mint fönebb is érintém, nem ritka a classicusoknál. Jelen eset különösen Virgil egy helyére húz, midőn Pandarus nagy erővel hajítja dárdáját Turnus felé, de «szellők fogják föl a sebet, szaturni Júnó félrecsavarja a dárdát s ez a kapuba fúródik.» (Aeneas IX. 745.)

Excepere aurae volnus ; *Saturnia Juno*
Detorsit veniens ; portaeque infigitur hasta.

A basa szerepe le van játszva. Sem szól, sem vág többször. «Gyorsan az kölcsönért kölcsönt megfordítja» Zrínyi, lecsapja jobb kezét kardjával együtt. Az ütés oly roppant, hogy Mehmet «lovastul» összeroskad. A bán érzi, mely nagy veszélyből menekült meg: diadal-hevében *insultatióra* fakad a haldokló iránt, a mi máskor idegen az ő jellemétől. Gyorsan leugrik utána, hogy fejét vegye, s felkiált: «Mehmet! rosszúl torlod meg fiad veszését; Ezentől kisérni fogod fiad lelkét». Nem gondolom, hogy itt a költő csupán utánzaná Virgilt, ki a győztes Aeneást így szólaltatja meg: «Ubi nunc Mezentius acer et illa Effera vis animi?» (X. 897.) Vagy ha onnan vette is a gondolatot, el kell ismernünk, hogy művészien alkalmazta. Nagy veszély volt az, melynek leküzdése a szerény bajnokot efféle insultatióra képes ragadni! Mit folytatólag mond: «De ne félj nem halsz meg nagy dícséret nélkül, Mert, lá, megölettetél *Zrínyi kezétűl»* — Aeneas szavai a megölt Lausushoz (X. 829.):

Hoc tamen infelix miseram solabere mortem:
Aeneae magni dextrâ cadis.

De ha Zrínyi puszta utánzója a rómainak, miért nem *Rézmán* holtteste fölött mondatja ezt, ki Lausus után van képezve, — miért a basa fölött? Ebben a művészet. A győzelem-ittas bán, egy perczre megfeledkez-

vén, insultálta haldokló ellenét. De rögtön megbánja azt, s nem kérkedésből, hanem őszinte becsüléssel vigasztalja ellenét, hogy dicső halált halt.

Rézmán és Mehmet episodja itt befejeztetik. Ehez, mikép tudva van, a fővonások Lausus és Mezentius kalandjából kölcsönözvék. De Zrínyi nem vette azt teljesen át, — nem a kettős motivumot, mely apa és fiú halálát eszközli. Mezentius, Aeneassal víván, életveszélyben forog. Látja ezt fia, Lausus, «erősen feljajdul kedves *atyjának szeretete* miatt s könny pereg le arczán». Mezentius sebesülten hátrál; fia előrobog atyját megboszúlni, s elejtetik Aeneas által. Ezenben a sérült apa, a Tiberis partján egy fatörzsnek dőlve, friss habokkal enyhíti vala sebét, midőn egyszerre fia holttestét pillantja meg, melyet társai paizson hoznak. Fájdalma rettenetes. Nem gondolva sebeivel, elővezetteti csataménjét Rhoebus nevűt, fájdalommal és lemondással teljes szókat intéz hű paripájához, s visszasietvén a harczba, fölkeresi Aeneast, megví, elesik. (Aen. X. 769—908.)

Zrínyi egyszerűbbé tette a cselekvényt. Rézmán halálát nem indokolja fiúi szeretetével. De igen azzal, hogy apja dőresége miatt («mások bolondságán») kerül veszélybe. A bán csele által vak üldözésre csábítva, Mehmet védelem nélkül hagyá fia kisded csapatját, s a fájdalomhoz, melyet fia vesztén érez, még önvád is csatlakozik, hogy ő idézte azt elő. Innen a düh, a határtalan elkeseredés, mely eszét veszti. Gáncsúl lehetne felhozni, hogy az eddig lágy kedélyű Mehmet hogyan változik egyszerre át Mezentiusnál is dühösebb szörnyeteggé. Emez ugyanis, habár «contemptor deorum» — habár csupán jobbját és fegyverét nevezi istenének (Dextra, mihi deus, et telum. X. 773.): mégis ellágyúl a végperczben: maga és fia eltemetését könyörgi Aeneastól. Miért nem követte Zrínyi ez engesztelő katastrophát, mely oly méltán csodáltatik az Aeneisben? — Mezentius, kinek bűneit teljes éltén keresztül semmi erény nem ellensúlyozza,

kit alattvalói elűztenek, elátkoztak, ki magán kivűl istent nem ismer, — e vad állat, e szörnyeteg, két emberi vonás által nyeri meg részvétünket: s ez fia iránti szeretete s magába-szállása az utolsó perczben. Ily jellemnél szükséges a kiengesztelés: Virgil ezt lelkesen fogta föl, nagy művészettel vitte ki. De épen azáltal, hogy nem követi *eddig* római példányát, épen ezáltal mutatja meg Zrínyi önálló erejét a jellemalkotásban. A basa nem Mezentius, inkább ellentéte annak, olvadásig lágy kedély, a szerencsének elkényeztetett fia. Léhasága nem bírta ekkorig becsülésünket; hogy ezt kiérdemelje, *erőt* kell mutatnia. Úgyde oly jellem, mint az övé, csak utolsó elkeseredésben képes erőt fejteni ki. A hirtelen változás, mely őt legboldogabb halandóból egyszerre nyomorúvá teszi, végelszánásra feszíti erejét. Ki tegnap «világgal kérkedett» — ma táborát, kincseit, fiát — valószínűleg a harczot, a *becsületet* is elveszté: íme indoka jellemében a fordulatnak. Itt nincs egyéb engesztelő, mint a halál — és pedig halál kemény szívvel, csüggedés nélkül. Ha Olaj-bég (kissé alább) meglágyúlva Zrínyi térdéhez borúl, joga van hozzá, mert erős jellemet mutatott a harczban: de hasonló cselekvés megútáltatná velünk Rézmán apját. Neki halnia kell, egy esdő szó, egy gyengébb tekintet nélkül, vérbe meredt szemmel, úgy a mint kardját Zrínyire emelé.

«A török, Mehmet halálán megrémülve, futásnak ered. Ibrahim, pécsi Olaj-bég, szóval, példával ügyekszik helyreállítni a csatát. A szigetiekből sokat levág, ezek közt az életéért hasztalanúl könyörgő Cserei Pált.» (III. 86—100.)

Ibrahim szózata, melylyel a futókat megállítja (87. egész 91.), egész öntetében hasonlít ugyan az ilynemű kiáltványokhoz, a nélkül mégis, hogy lényegesb alkotó részeit idegen nyomra lehetne visszakisérni. Önként fakad az a helyzetből. «Elveszett ama jó vitéz Mehmet basa; mi pedig *szaladunk*, ez lesz *megtorlása* ő vitéz vérének? serege futása?» — Ily rövid

heves kezdettel mutat a lelkes Olaj-bég honosai gyalázatára; ellenök fordítván az okot, melylyel futásukat szépítni gondolák: t. i. a vezér halálát. Épen mivel a hadfő elesett, ép azért volna becstelenség hátrálni, meg nem boszúlni őt ellenein. E gyalázatot elviselhetlennek tünteti föl: «Mely világszögleten akartok ti élni? Micsodás emberek eleibe menni, ha elszaladtok holt vezértek mellől? ha testét, fiáéval együtt, martalékúl hagyjátok? Ah, ne lássa az ég ily gyalázatát a török névnek!» — Felhozza továbbá, hogy futás által úgy sincs remény a menekvéshez: remény csak elszánt küzdelemben van. Ily biztatással a vezető nélküli had élére állván, példájával serkenti azt, dicséretesen győzni vagy halni. — Az egészben, tudtommal csak két sor van, mely nyilván classicai forrásra vihető vissza, s ez a Virgil-féle: «una salus victis . . .» (II. 354.):

> Egy reménysége van a meggyőzötteknek,
> Hogy semmi *győzedelmet* ne reméljenek —

mely ha kevésbbé sikerülten adja vissza eredetijét, nem csoda, mikor nyelvünk *ma* sem képes a latin *salus*-t röviden, szabatosan kifejezni.

Miután Ibrahim a szigetiek közül néhányat megölt, *Cserei Pált* is leejti lováról. A sebesült bajnok megadja magát, csupán életéért könyörög, nagy váltságdíjat igérvén, de Ibrahim nem kegyelmez. Cserei a végperczen elbúsulva, Ibrahimnak közellevő halálát jósolja, de a mit ez gúnynyal kinevet és Pálnak fejét veszi. (III. 92. egész 100.) Az episod világosan az Aeneis különböző helyeiből van összerakva. Ennek főhőse midőn hallja, hogy Pallas megöletett Turnus által, rohan az ütközetbe, megtorlani a gondjaira bízott ifjú daliát, s útjában öl-vág mindent, ki eléje akad. Egy *Magus* nevű, kit balsorsa szintén fegyverei közelébe visz, átöleli térdét s így könyörög: «Atyád árnyékára, s a serdülő Iulus reményire kérlek, tartsd meg

életemet, fiamnak, atyámnak. Van magas felházam; elásva hever nálam vésett ezüstnek számos talentuma; csinált és rúdarany, bőséggel.» (X. 524.) De Aeneas irgalom nélkül válaszol: «Ezüstnek, aranynak, melyet említesz, sok talentumát kiméld magzatidnak. E hadi alkut közöttünk lehetlenné tette Turnus már akkor, midőn Pallást kivégezé.» (U. o.)

Argenti atque auri, memoras quae, multa talenta,
Gnatis parce tuis. Belli commercia Turnus
Sustulit ista prior iam tum Pallante peremto.

Zrínyi e halálos párbeszéd után árnyalta Cserei episodjának *első* részét:

Vitéz ember, ne bánts, mert jó *rabod* vagyok,
Elég *ezüst arany-pénzt* magamért adok . . . stb.

Kegyetlenűl Ibrahim megmosolyodék,
Monda: «nem gyönyörködöm az te pénzedben,
Hadd otthon fiadnak és gyermekidnek . . .

Tűlem kegyelmet kérsz. *Zríni elbontotta,*
Mert kérését Rézmánnak meg nem hallotta,
Az vitéz basát is az földön levágta;
Azért *Zríni öl meg téged,* ravasz róka.»

Az utóbbi sor szintén Aeneas ajkiról ered, midőn ez Turnusnak kegyelmezni akar, de meglátja vállain Pallas kardkötőjét s ezen felháborodva megöli, engesztelő áldozatúl mintegy Pallas szellemének (XII. 948.):

. . . Pallas te hoc vulnere, Pallas
Immolat, et poenam scelerato ex sangvine sumit.

Zrínyi e *Magus*-féle jelenetet, noha módosítással, már Tassónál is feltalálta. A «Gerusalemme» végén Altamoro, ki még egyedül áll vala ellen, megadja magát Bouillonnak és mond: «Altamor feletti győzelmed sem dicsőségben nem leend szegény, sem aranyban. Engemet országom *aranya* s engemet kegyes nőm

drágakövei ki fognak váltani.» De Godofréd elútasítja hitvány földi kincseit. «Harczolok Ázsiában, — úgymond, — nem cserélek vagy kalmárkodom.» (XX. 141, 142.)

Ugyane virgili episod csiráit nem volna nehéz utánnyomozni az Iliasban, de az messze vinne czélunktól. Egybevetés okáért álljon itten, a midőn Adrastos, — térdeit átkulcsolva, könyörög Menelausnak (Il., VI. 46):

Atrides, kegyelem! vegyed életem érdemes árát!
Fekszik atyámnak *elég jószág* fejedelmi lakában,
Úgy *rezek és aranyok*, valamint a *megkalapált vas*:
Ebbül ezernyieket fog néked ajánlani nemzőm,
Barna hajóitokon ha kitől értendi, hogy élek.

Másik része Cserei episodjának, midőn Ibrahim szívtelenségén elfanyarodva, a keserű halál benyomása alatt *jóssá* lesz s megjövendöli ellenfele majdani vesztét. Általában az ilynemű jóslat, midőn a végóra küzdelmei megnyitják lelki szemeit a haldoklónak, különösen hogy gyilkosa halálát előre megjelenti, nem szokatlan eposzi vonás. Példáimat az Iliason kezdhetném. Ismeretes Hector szólama Achilleshez: «Vigyázz, nehogy az istenek értem is boszút álljanak az nap, midőn téged Paris és Phœbus Apollon elejt a scaeai kapunál», s az utóbbinak válasza: «Te most halj meg! én pedig akkor fogadom végzetemet, midőn Zeüs akarja s a több halhatlan istenek.» (XXII. 355.) Így jósolta meg már előbb (XVI. 853.) Patroclus is Hector kimúlását: «Bizonyára te sem messzehaladsz az életben, hanem vár közel immár halálod, az erőszakos vég, Achilles kezei által». E homéri példák után fogalmazta Virgil a rövid jelenést, midőn *Orodes* haldokolva feljajdúl s így beszél az őt levágó Mezentiushoz: «Nem fogsz, bárki légy, boszúlatlan és soká örvendeni mint győztes, az én halálomon: rád is hasonló vég vár, s nem sokára velem ugyanazon (alvilági) mezők lakója lész». Kinek

Mezentius «haraggal vegyes mosolygással» így válaszol: «Most halj meg. Felőlem pedig ám lássa az istenek atyja és emberek királya». (X. 739.) — A hely Tassónál is előfordul, Virgil nyomát elég szorosan követve. A haldokló Ariadin mondja ezt Argillannak: «Nem fogsz te, bárki légy, e halállal soká *dicsekedni*, mint örvendő győzedelmes. Hasonló sors vár reád, és *egy erősebb kar* által oldalam mellé fogsz teríttetni». Mire Argillan *keserűn nevet* és mond: «Az én sorsom felől viseljen gondot az ég! te azonban halj meg itt, martalékúl a madaraknak és ebeknek». (IX. 80.) Zrínyi ez utóbbit is szem előtt tartja, midőn így énekel:

«Nem sokáig kérkedni fogsz halálommal;
Nem messze vár téged is kegyetlen halál,
Egy *erős kéz miátt* lelked pokolban száll,
Engem pedig mennyország vár kivánsággal.»

Nevet kegyetlen bég; akkor hozzá vága,
Mikor Pál még többet is szólni akara,
Az éles szablyával gégéjét elcsapá,
Életét és szavát egyszersmind szakasztá.

Együtt az csapással eztet mondja vala:
«*Az én jövendőmet csak jó isten tudja.*
Halj meg te azonban, s *mondjad mennyországban,*
Ibrahim Olaj-bég hogy mégyen pokolban.»

A sarcasmus, melylyel Ibrahim szavait végzi, megint az Aeneisre utal, amaz ismeretes szóváltásra, mely az agg Priamus és Pyrrhus közt történik. Az ősz király feddi Achilles fiát, hogy nem méltó atyjához, mivel nemtelen gyilkosság szennyezi fegyverét, (a futó Politesnek, Priamus fiának, atyja szemei előtt történt kivégzése); mire amaz vad kegyetlenséggel így válaszol: «Vidd hírül hát ezt, mint követ, atyámnak Pelidesznek s ne feledd elbeszélni neki az én sivár tetteimet, s *hogy fia, Neoptolem, mennyire elfajzott* tőle. Most halj meg.» (II. 535. 599.) Végül tartozom vele az igazságnak, hogy a fönebbi «életét és szavát . . .» stb. se maradjon érintetlen, — miután az szintén az

Aeneisből vétetett: «*vocem animamque* rapit, traiecto gutture». (X. 348.) E szerint kevés az, a mit e Cserei-féle párbeszédben Zrínyiének mondhatnánk, mindössze is a keresztyén színezet, mely Tassónál sincs; de az átvételért menti költőnket Tasso, sőt maga Virgil példája is, kinek eredeti forrását Zrínyi bizonynyal ösmerte. Ellenben méltó megrovásnak van helye, hogy Cserei jóslata az egész eposz folytán nem teljesül. Mirevaló tehát? Mezentius, Argillan szemünk láttára vesznek el, csakhamar a jóslat után: Ibrahim, a mint a következő énekben letűnik a színpadról, többször fel sem lép, mit sem tudunk haláláról. Egy *Ibrahim*, mint puszta név, említtetik ugyan alább (VII. 79.) a tömegesen elhullottak közt, de semmi okunk abban a pécsi Olaj-bégre ismerni. Egy ily kiemelt bajnok, mint ő, jelesebb halált érdemlene, annálinkább, mert Cserei jóslata szerint «egy *erős* kéz miatt» (hihetően Zrínyi által) kellene elesnie. De azt hiába várjuk.

«Farkasics Péter viadala az óriás Rahmattal, minek folytán az elesik, Farkasics nehéz sebet kap.» (III. 101—108.)

Mialatt Ibrahim így vitézkedik, *másfelől* Farkasics, mint sivó oroszlány, halomra öli a törököt. Már sokan elestek fegyvere által: «Basa kihája is fekszik, *földet rágván*». A halálnak e festői képe Zrínyinél gyakorta előfordúl. Nem idegen az a népi magyar kifejezéstől sem: *fűbe harap;* egyébiránt már homéri szólam (ὀδὰξ ἑλεῖν οὖδας), Virgilnél sem szokatlan (humum semel *ore momordit* (XI. 668); cruentum *mandit humum* etc.) és Tassónál is előfordul («Cade, e co' *denti l'* odiosa *terra* Pieno di rabbia in sul morire *afferra*» IX. 78.). — Valamerre megy, «Adatik ő neki *széles és tágas út*», épen mint Aeneas: «Proxima quæque metit gladio, *latumque* per agmen Ardens *limitem agit* ferro . . .» (X. 513.) Egyébiránt a magyar néprege képdúsabb alakban ismeri, hogy t. i. a hős *menet* gyalogösvényt, *jövet* országutat csinál az ellenség közt. Továbbá min-

denki szalad Farkasics elől: «Nem különben, (mint) mikor kilövik az álgyút, Csinál széles nyílást, az míg helyére jut» (valószinüleg eredeti hasonlat). Csak egyedűl a nagy óriás Rahmat nem szalad el, bátran hozza *botját* Farkasicsra. Régen elhagyta Rahmat harczi ménjét, gyalog, *mint egy torony* («ηυτι πυγρος» Hom.) hordozza a szörnyű botot. Farkasics látja, hogy nem jó lesz ezt karddal bevárni, mert «vagy maga terhével leveri, vagy a bottal»: puskához nyúl tehát és Rahmatot czélba veszi. «*Félénk eb*, kiált ez, *messziről* akarsz látni halva? De bár *pattantyúst*, (ne puskát) végy oltalmadúl, mégis étke leszesz *ebeknek és az hollóknak*.» — Látjuk, hogy Rahmat a hősök azon középkori fajtájából való még, kik előtt szégyen, gyávaság volt Schwarz Bertold találmányát igénybe venni a harczon. *Orlando* jut eszünkbe, midőn a Cimosco által (Ariosto költése szerint) már akkor feltalált lőfegyvert megátkozza és a tengerbe sülyeszti, mint oly ördögi eszközt, mely véghanyatlása lenne a lovagkornak és minden személyes vitézségnek. (Orl. Fur. IX. 90.) — Mindazáltal Farkasics mellbe lövi a fenyegetőt, ki mielőtt eldőlne, botjával félholtan teríti Farkasicsot lova mellé, maga is rázuhan és átkozódva bocsátja ki lelkét. Az egész viadal gigászi mérvben van tartva, s igazolja fönebbi észrevételemet költőnk hajlamáról az óriási dimensiók iránt. Tudtommal nincs másunnan véve.

«A török minden ponton futásnak ered. Csak Olajbég nem akar elfutni, halni akar. Gyalog jő roncsolt fegyverében, de így is ellenáll a tömegnek; hanem Zrínyi felszólítására megadja magát. A bán összehívja seregét: a győzelem övé.» (III. 109—117.)

A kép, melyet Zrínyi a csataroncsolt Olaj-bégről ad, tassói vonásokkal van ecsetelve. Solimano bukott királyra is gondolhatunk, kinek az éji harcz után «sisaktaréja, mely rettentően emelkedék, le vagyon hullva, sisakját disztelenül hagyva és sután; pánczélja összetörött, s a büszke királyi pompának semmi nyoma

többé külsején» (X. 1.); de még inkább Altamorót juttatja eszünkbe a rajz, kit Zrínyi e megadási jelenetben nyomról nyomra követ. «Űzi Godofréd a legyőzötteket, s aztán megáll, mert látja Altamort *gyalog, vérrel festve,* kezében *fele-kard, fél-sisak* a fején, *száz kopjától* verdesve és környülfogva. Kiált az övéinek: megálljatok! és te barone, add meg magad (én *Godofréd vagyok*) foglyomúl!» (XX. 140.)

Sisaknak csak az *fele* vagyon fejében . . . .
Szablyája *eltörött,* csak *fele* kezében,
Maga lustos porban és keresztyén vérben.
Száz lik van paizsán, *száz kopja* darabok,
Most már *környűlvették* az egész gyalogok. . . .

Így szóla Zríni: «add meg, vitéz magadat, ...
Vagyok Zríni, ne szégyeld megadásodat.»

Altamore, a mint e *nevet* (Godofréd) hallja, felel: «Teszem, a mit parancsolsz, mert méltó vagy arra (és *fegyvereit kezébe adá*)» . . . a mienknél is, de drámaibb hatással:

Ottan *kard darabját* a bég *elhajítá,*
Zrínyi nevére mert szűvét meglágyítá.
Az jó grófnak *térdéhez* ily szóval futa:
«Uram, te nevedre bég magát megadta.
Higyed, hogy senkinek én *másnak magamat*
Meg nem adtam volna, míg birnám karomat . . .»

Semmi kétség, hogy az átvett hely *erősebb,* mint az olaszé. Altamor a csonka vasat kezébe adja Godofrédnak: Ibrahim elhajítja azt. Mint fegyver, úgy sem ér semmit, nem védelem annak a ki hordja, nem tisztesség, a kinek átnyújtatik. E mellett a végső lemondás fájdalmát sokkal hősiebben fejezi ki, mint ha egyszerűen kezébe adná. Az elhajításban volt keserűség, de nem dacz Zrínyi ellen, vagy a mi benne daczosnak tűnt fel, szépen kiengeszteli Olaj-bég, midőn *térdéhez fut* a nagy grófnak. — Szóval e megadás egyike a legpathetikusabb helyeknek a Zrínyiászban,

és Zrínyi tette azzá. — Még egy hasonlatra kell visszatérnem:

> . . . . mint *kősziklának* nem ártanak *habok*,
> Úgy semmit nem tehetnek bégnek gyalogok,

mely eléggé ismeretes a classicai világból. Íme az Iliászban Hector előtt a görögök (XV. 618.):

> Mint valamely roppant meredek tengerfoki *szikla*,
> Mely zuhogó szélvész rohamát elvárja keményen,
> S a testes *habokat*, melyek őt ostromlani szokták:
> Így állt s nem szaladott meg az argiv Trója fiának.

Nemkülönben Mezentius (Aen. X. 693.), kiről olvassuk:

> Ő, valamint kőszál, mely nagy tengerbe szökellik,
> Szélvészek rohamával szemben, kitéve haboknak,
> Ég s hullám egyesűlt erejét megtörve kiállja,
> És maga nem rendűl . . . .

hasonlókép Solimán arab főnök a Jerusálemben (IX. 31.): «De valamint a viharnak kitétetett hegy, mely hullámoktól verdesve áll a tenger fölött, szilárdan feltartja a haragos ég villámait és bántalmát, a szeleket és roppant habokat: úgy az ádáz szultán . . .»

> Ma come alle procelle esposto monte,
> Che porcosso dai flutti al mar sovraste,
> Sostien fermo in sè stesso i tuoni e l' onte
> Del cielo irato, e i venti e l' onde vaste:
> Cosi il fero soldan . . . . stb.

Zrínyi rövid hasonlata csak visszaemlékezés, a Tassóé szándékos követés, Virgil után.

Ibrahim megadása engesztelő mozzanattal rekeszti be a siklósi véres napot. A diadal Zrínyié volt már a nélkül is: de szebb így a diadal. A nagy bán megfúvatja trombitáit, összehívja seregét. S mivel a nap is már lovait «oceanum tengerbe usztatá»; nincs idő Szigetbe visszamenniök: ezért hálni a basa táborába

szállítja népét. De nem múlasztja el szerzőnk híven hadi oktatásaihoz, megjegyezni, hogy diadalmas elődje «szorgalmas istrázsáit járatá» éjjel a tábor körül; noha nem igen félhetett újabb támadástól. Végre ily szavakkal zárja énekét:

Mi volt másodnapra
Azt bizom *negyedik rész* históriámra.

Ez megint Ariosto modora, ki minden énekét így köti össze a következővel, s negyvenötször ismétli ez igéretet, a nélkül, hogy két ízben hasonló módon fejezné ki; annyira ügyesen változtatja a rímkrónikások ezen játékát. Zrínyi csupán ez egyszer használja az eposz méltóságához különben sem illő átmenetet.

(Itt vége szakadt.)

BÁNK-BÁN TANULMÁNYOK.

(Töredék. 1858.)

I.

A TÖRTÉNET.

II. Endre király 1213-ban a galicziai s lodomeriai tartományokba indult seregével. E hadjárat egy előbbinek volt következménye. Misztiszlavics Dániel, Galiczia és Lodomeria fejedelme, az oroszok és lengyelek támadása ellen Endréhez folyamodott vala segélyért, s a király 1206-ban haddal ment Galicziába, Dánielt Lodomeria birtokában megerősítette, Galiczia kormányával a szuszdali orosz fejedelem fiát kinálta meg, s mindkét tartomány nevét királyi czímei közé sorozta. De a magyar felsőség ezen tartományokban csak névleges volt, Endre mondott hadjáratával korántsem szilárdítá azt meg; az általa megerősített fejedelem, Dániel, nem sokára kénytelen volt felzendült alattvalói dühe elől Magyarországba menekülni, s Endre nem igen törődött visszahelyezésével; csak midőn a fejetlenség tűrhetetlenné vált, miután a fellázadt galicziaiak két más fejedelmet, Vladimirt és Románt, 1212-ben megöltek, gondolt a rend helyreállítására, s így létesült az 1213-diki hadjárat, mely még 1214 elején is távol tartá Endrét országától. Ez alatt történt a véres episod, a királyné megöletése.

Gertrúd királyné, Endre neje, leánya volt Bertholdnak, Merania herczegének. Egy Merania, Meran, Tirolban fekszik, az Etsch vize mellett, s az e nevű várost ma minden tourista ismeri. De derék Szalaynk

megtanít, hogy a magyar történelemben szereplő meráni herczegek neve nem ezen tiroli Merantól veszi eredetét, hanem a dalmát-albániai tengerpartnak hol Maronia, hol Merania, Mirania nevek alatt előforduló hegyes vidékétől (tehát a mai Montenegro táján), mely Kálmán óta a magyar koronától függött, s hűbérileg a Dachan és Andechs, Istriában is birtokos két bajor nemzetségre volt bízva, melyek innen «Dux Meraniæ» s váltva «Dux Dalmatiæ» czímmel, mint egy jelentésűvel, szoktak élni. Ily meráni herczeg, s ennyiben a magyar korona hűbérese volt Berthold, kinek leányát Endre, talán akkor, midőn, mint Dalmát- és Horvátországok herczege, vele szomszédi viszonyban állott, feleségül vette.

Hogy az Imre király s öcscse Endre közt megmegújuló villongásokat részben a Gertrúd nagyravágyása idézte elő, szította, vagy legalább Imre így volt meggyőződve, mutatja az a tény, hogy midőn Imre pártos öcscsét a kheenei erősségbe záratta foglyúl, Gertrúdot nem tartá tanácsosnak megszenvedni országában, hanem haza küldte szüleihez, honnan az csak Imre halála után jött ismét vissza. Távolléte alatt Imre kibékélt öcscsével, kibocsátotta fogságából, sőt érezvén közel végét, fiának, az öt éves Lászlónak, gyámjává tette. Endre nem látszott idegennek a gyermek iránt: de Gertrúd megjelenése felforgatta a jó viszonyt; úgy hogy Konstanczia, Imre özvegye, kénytelen volt fiával s a koronával Leopold ausztriai herczeghez futni, s ennek fegyveres oltalmától várni visszahelyeztetést országába, de a gyermekkirály, a hadi készületek alatt (1205.) meghalván, Endre lett a király, s Gertrúd nagyravágyása jogszerűleg érte el azt, mi után eddig törvénytelen utakon áhítozott.

A hatalmas asszony, «ki a női gondolkozásba férfias lelket sző vala», tüstént belemarkolt az ország gyeplőibe, mi sehogy sem tetszett a nemzet főbbjeinek. Nevelte az elégületlenséget, hogy a királyné öcscsei egymás után nénjök szárnyai alá vonulva, s

ennek kegyeire támaszkodva, parancsoló hangot kezdettek vinni az udvarnál, majd a gyönge Endre által, neje ösztönzésére *főfő hivatalokkal* lőnek elhalmozva. — Négy fivére említtetik: Eckbert, babenbergi püspök, Henrik, isztriai határgróf, Ottó, merani herczeg és Berthold. Az utóbbi mindjárt nénje trónra jutásakor feltűnik az udvarnál, s úgy látszik ő volt legifjabb a testvérek közt, mert még 1206-ban nemcsak teljeskorú nem vala, de közel sem járt a teljes korhoz. Mindazáltal, daczára ifjuságának s tudatlanságának, Bertholdot Endre (1206-ban) kalocsai érsekké választatta, s három év mulva Dalmát- és Horvátországok bánjának nevezte ki. Bertholdot az udvarhoz nyomban követte Eckbert püspök, pápai küldetésben ugyan, de egy darabig ott maradt, s a királytól terjedelmes földbirtokot nyert adományúl a Szepességen. Később hivatala visszakívánta Németföldre, de miután az 1208-ban orozva meggyilkolt hohenstaufeni Fülöp német császár megölése miatt ő és testvére Henrik, isztriai határgróf, gyanúba jöttek, ismét nénje udvaránál keresett és talált menedéket, honnan csak 1211-ben térhetett vissza püspöki székébe. És így 1208 óta három kegyelt testvér volt az udvarnál: Berthold, Eckbert s a hasonlóan oda menekült Henrik. Ottóról a negyedikről nincs emlékezet, de utóbb (1217.) ez is követte Endrét a szentföldre, s így hihető, hogy ő sem maradt ki nénje kegyosztogatásiból.

II.

A MESE LÉNYEGE.

Ottó, (meráni herczeg) nénje Gertrúd magyar királyné udvarához jövén, meglátja valahol, s megszereti *Melindát,* Bánk-bán nádor ifju szép nejét. Gertrúd *beteges* öcscse kedvtelését hajlandó elősegíteni, s e czéllal Melindát udvarához hivatja, palotahölgyei közé.

Azonban Ottó lassan halad a hódítással: mit nénje már-már unni kezd, s hogy utoljára még alkalmat nyujtson neki, egy udvari vigalmat rendez. E vigalom napján kezdődik a darab.

Ezzel egy időben a királyné ellen, ki a galicziai háborúban távollevő férje helyett kormányoz, országszerte nagy az elégületlenség. Panasz van rá, hogy a magyart mellőzi, honfiait előmozdítja, kik az országot zsarolják, a népet koldússá teszik, s több ilynemű. Az udvarhoz közelebb levő elégületlenek élére Petúrbán, a bihari ispán veti magát. Ez formaszerinti pártütést akar szervezni a királyné ellen, melynek czélja a Gertrúd megölése, az idegenek kormányának megbuktatása, fentartván maga a király iránti loyalis érzelmöket. De hogy a fölkelés annál nyomatékosb legyen, Petúr a nádort, Bánk-bánt is bele akarja vonni. Ez nincs az udvarnál, körútját járja az országban. Ottó czélját a nádor nejével már többen sejtik az udvarnál, ezek közt Petúr. Ez jó alkalom, Bánkot a királyné ellen ingerelni: Petúr tehát gyors követ által, titkon legnagyobb sietséggel az udvarhoz hívja a nádort (hogy lássa a *nagy* dolgokat, melyek itt történnek), de minden részletesb magyarázat nélkül. Bánk a legnagyobb feszültségben jő, s álköntösben, rejtett ajtón, megjelenik a királyi palotában, épen mialatt a vigalom foly. Petúr összejő vele, meghívja, a *haza* nevében titkos tanácskozásra, saját házához, s végül tudatja vele, hogy jelszavuk *Melinda*. E név, mint tőr, hat Bánk szivébe: felfokozott, de még eddig határozatlan érzelmeiből a szerelemféltés kezd kiválni, s e bizonytalanságot nem tűrhetvén: «Világot, itt! világot!» kiált fel, s megy: «a setétben ólálkodókhoz» — a pártütőkhöz, kiktől felvilágosítást remél.

A palotában foly a vigalom. Ottó (egy nála «lézengő» kóbor lovag, Biberach által) Melindát találkozásra kérette fel, épen azon szobába, honnan Bánk eltávozék, s a hölgy igérkezett. Melinda ártatlanságában, még nem is gyanítja czélját e találkozás-

nak, s midőn Ottó előtte vallani kezdi szerelmét, Bánk a féltés által üldözve, a rejtek ajtón visszajő s látja, hogy Ottó Melinda kezét hosszasan homlokához nyomja. Bánk szédelegve hanyatlik vissza, a honnan jött; de nem távozik el, hanem kivűl marad. Hallhatja, hallja is tehát, midőn a mind szemtelenebb Ottót Melinda megvető szavakkal utasítja vissza, s ott akarja hagyni, de a királyné jő, Melinda ennek is szemrehányást tesz és távozik; hallja, midőn Gertrúd öcscsét leszidja, nem a csábításért, hanem az ügyetlenségért, s mikor Ottó, nénjét engesztelendő, késznek nyilatkozik Melindáról lemondani, Gertrúd e gyávaság miatt még jobban tűzbe jő, s öcscsét megvetve távozik el. Ottó Biberachot szólítja, tanácsát kérni. Ez azt javasolja, menjen nénje után, kérje meg, mondja, hogy próba volt az egész: kérje ki, hogy nénjével s Melindával (holnap úgy is el kellvén utaznia) üríthessen egy búcsúpoharat; egyszersmind *porokat* ád Ottónak, Gertrúd számára *altatót*, Melindáéra *bevílőt*. Ez utóbbi párbeszédet Bánk nem hallhatja, mert Biberach, ki őt már Petúrral folyt jelenete után megpillantotta volt, csak súgva, s a szoba ellenkező oldalán adja tanácsait. Bánk egy magánbeszédben tör ki: küzd benne a királya iránti *hűség*, s a királyné elleni *bosszú*. Ő mindkettőnek eleget akar tenni, «két fátyolt tépni le *hazájáról*, s *becsületéről*». Melinda azonban még ártatlan, az iránt megnyughatik; s így először is a pártütést akarja lefegyverezni.

Ez alatt a békétlenek már össze vannak gyűlve Petúr lakásán, ki a habozókat szilárd eltökélésre buzdítja, s már el van határozva a királyné megbuktatása «ha véresen is», midőn Bánk érkezik, a békétleneket, Petúron kivűl, szép szóval lefegyverzi, ez utóbbit, ki föltételéhez makacsul ragaszkodik, mint a király személynöke, a többiek által elfogni parancsolja; mire Petúr, ki csak a királyné, de nem egyszersmind a király ellen pártütő, Bánk lábaihoz ha-

jol, s a hűségre visszatér. E szerint a lázadás Bánk erélye által, el volna nyomva, de jő Biberach, ki az Ottónak adott ördögi tanács után jobbnak látja a «magyarsággal tartani», — s elég világosan tudtára adja Bánknak, hogy mialatt ez a pártütéssel bajlódik, a palotában meg is történhetett Melinda gyalázatja. Bánkban a féltés szörnye ismét feltámad, — s ha még *késő* nem volna, — mire Biberach némi reményt nyújt, — siet a palotába vissza, előbb kérvén a pártosokat, maradjanak együtt, «ha talán szükség lehetne rájok». Biberach is utána megy. — Ez, úgy látszik, hamarább elér a palotába, ott találja Izidórát, egy thüringi német kisasszonyt, ki titkon Ottóért eped s mindig nyomában van; s mondja neki, siessen rögtön Melindához, mert Ottó ennek hevítő, a királynénak altató port adott be. Izidóra fut, látja Ottót Melindától *rendetlenűl* kirohanni, s midőn Melinda ajtajához ér, jő Bánk-bán dühösen, hátul megragadja, belöki Melinda szobájába s miután mindent kivallott, a mit tud, egy mellék szobába zárja.

Bánk és Melinda találkozásának viharosb része el van rejtve a néző elől. A szín, (III. szak.) Bánknak az előtte térdeplő Melindához intézett szavával nyílik meg: «hazudsz!» Nem hiszi, hogy «Ottó és Melinda» nem «egyaránt őrűltek», hogy az utóbbinak beléegyezése nélkül történt; noha ezt Izidóra vallomása is megerősíti. Melinda esd, állítja, hogy bűntelen, kéri ne mondja meg testvéreinek (Mikhál és Simon spanyol menekültek), kimélje, mert nemcsak feleség, — *anya* is. E szóra Bánk belök egy oldalajtót s a mellék szobában alvó kis fiára riad: «te *átkozott* kis alvó mit mosolyogsz?» Az *átkozott* szó szíven sujtja Melindát: «atyaátok egy anyáért!» kiált fel, s ettől fogva tébúlás jelei mutatkoznak rajta és elsiet. Bánk, egy viharos magánbeszédben, a királyné megölésének gondolatára bukkan:

«És a királyné álmos volt! — Nem-é?
(megijed)
Ha!
Mely gondolat lesz agyvelőmben első
Zsengéjekor már *meghatározás?* — —
Épülj fel, izmosodj meg, gondolat! —
Veled épül ismét csak fel, *örök lenyugtom*
Felett, megéledő becsületem!»

Ezen gondolat «megizmosodását» elősegíti a zárját feltörő Izidóra, kitől Bánk, hogy Gertrúd bűnös volta felől teljes bizonyosságot szerezzen, kérdi, soká beszélt-e a királyné Ottóval a mulatság után, s válaszul kapja: «és a kegyelméből csaknem kijött: de majd Melinda megbékélteté»; elősegíti Tiborcz paraszt, Bánk szabadosa, ki saját osztályának az idegenek általi elnyomatását legsötétebb színekkel festi. Bánk Tiborczot Melinda fölkeresésére küldi, maga pedig kis fiát viszi el, mindkettőt biztos helyen akarván tudni, mielőtt az őt «vérpadra vihető» nagy tett kiviteléhez fogna. A belépett Biberach e szóval fejezi ki Bánk lelki állapotát: «Bánk, őrülést mutat tekinteted» — mire a nádor feleli: «Tudom, tudom; de hallom is közellétét eszem lerontatása hír-kürtjének, és azért kívánom azt *használni* addig, míg egészen el nem veszejtem». — Az egyedül maradt Biberachhoz csakhamar lihegve fut be Ottó, tanácsot kérni, hová rejtőzzék nénje haragja elől: de Biberach, miután megtudja tőle, hogy «megesett a dolog» — kijelenti neki, hogy ezennel végkép megválik tőle, sőt bosszantásúl azt is, hogy a «dolgot» Bánknak fölfedezte; mire a dühbe jött Ottó kivont karddal fenyegeti, de Biberach hidegen figyelmezteti, ne feledje, «hogy egyedül ő (Biberach) tudja, ki volt Fülöp királynak gyilkolója». Ottó visszahökken, s a távozó Biberach után menve, kéri, ne hagyja el, de miután az hátra se néz, utolérve ledöfi, s elsiet. A lerogyott Biberach segélykiáltására Myska-bán, a királyfiak nevelője, többekkel berohan, s Biberach siet elmondani, hogy Ottó döfte le, s kéri, segítse, gyógyítsa, nagy dolgokat fog

fölfedezni, melyek a királynét s hazát illetik. Myska saját házához viteti a haldoklót.

Még az nap, kevéssel naphunyta előtt, a királyné mély gondolatokba merülve ül szobájában. Levelet kapott Pontio di Cruce illir helytartótól, hogy az ország alrészein lázadás készül, változtassa meg kormánya rendszabályit. «Csak szúnyogok — csak szőnyeget nekik» — mond elbizakodva a hatalom-ittas nő, ki semmit sem tud arról, hogy közelében is pártütés létezik. Izidóra jő, honába kéredzik, megvallja, hogy Ottót szerette, de többé nem szeretheti, mert az Biberach meggyilkolása által beszennyezte lovagi becsületét, egyszersmind elmondja, mi történt vele az éjjel, mit mondott Biberach, hogyan látta Ottót Melindától kifutni, hogyan kényszeríté Bánk mindent bevallani, s hogy menekült a bezárt szobából; mely utóbbi által — hajnalban idegen szobában lenni — szűzi erényét is meggyalázva érzi: egygyel több ok, hogy hazájába visszamenjen. Gertrúdot a fölfedezés nagyon leveri, Izidórát oly reménynyel, hogy kérése teljesülni fog, távozni hagyja; «az egy halál —» fordul meg már elméjében; de úgy látszik, reménye van még a dolgot valahogy elsimítani, hivatja hát először is Melindát, de miután látja, hogy ezzel, kinek tébultságát döbbenve veszi észre, nem boldogulhat, a nádor után küld. Mielőtt Bánk jőne, a rég künn várakozó Mikhál-bán betör. — Ez az ősz öreg spanyol, Simonbánnal együtt testvére Melindának. Tudta és akarata nélkül a pártütők közé keveredett, s miután czéljokat, a királyné megölését, meghallotta: kérte őket, bocsássák követül a királynéhoz, remélve, hogy esdeklései által azt kormánya megváltoztatására bírhatja. De nemhogy czélját érné, sőt oly ügyetlen, hogy a pártütők közül öcscse Simon nevét kiejti, a miért Gertrúd ezt elfogatni, magát Mikhált is börtönbe hurczolni parancsolja. Az érkező Bánk találkozik Mikhállal az előszobában, és még mindig nála levő kis fiát ennek gondviselésére bízza, arra gondolván, «hátha

útja» a királynétól «hóhér kezébe vinné» őt. Beléptvén, színlett engedelmességgel közelít a királynéhoz: de midőn ez «hitveséről» kezd szólni, Bánk azt feleli, hogy ő ugyan házas, de «*hitvese* nincs», — s Gertrúd, egy darabig nézvén Bánkot, elsiet. «Jó angyalod súgta ezt» — mondja Bánk, örülve mintegy, hogy még nem kellett elkövetnie a gyilkosságot. De Gertrúd visszajő, hozván Melindát, feleletül Bánk szavaira, hogy nincs hitvese. Bánk, szerencsétlen nejét az utána bekullogott Tiborcztól haza küldi, ősi várába; maga is, Gertrúd parancsára távozni akart, de ez ismét maradni parancsolja: mire Bánk, a gyilkolás kényszerűségét maga előtt látván, felkiált: «vége! vége már neki!» — Gertrúd feljűl akar kerűlni, Bánkot számadásra vonni a titkos hazajövetelért, az Izidóra meggyalázásáért stb. Bánk szemrehányások hosszú sorával felel, s midőn a megijedt Gertrúd csengettyűhöz nyúl, ezt zsebébe rejti. A szemrehányás mind merészebbé válik, Bánk gyilkolási szándéka nagyon is szembetűnő lesz, s a királyné segélyt kiált. Erre a mellékszobából jő Ottó, de meglátva Bánkot visszafut, s az ajtót bezárja, melyet Bánk hiába próbálván feltörni, iszonyú átkokba tör ki a csábító ellen, s azzal végzi: «átkozott a hely, a melyben születtél.» Gertrúd gyilkot kap most, s e szóval: «hitvány, ne bántsd hazámat», Bánkba akarja ütni, de ez kitekeri kezéből s utólérve agyon szurdalja: hanem kivűl zajt hallván, «elvánszorog».

Most Myska-bán, ki a házánál haldokló Biberachtól megtudta a királyné élete elleni összeesküvést, jő, s még kivűl kiáltja: «mentsd magad királyné, pártütés!» majd belépve látja, hogy «már késő!» Ez alatt a zendülők már künn «verekednek». Ugyanis ezek, Mikhál követsége eredményére várakozván, midőn az őszt börtönbe hurczoltatni meglátták, felbőszülve hozzá fogtak véres szándékuk kiviteléhez, s már a királyi palotára rohantak. Ottó, féltében, a királynéhoz menekül oltalomért, s midőn vérében fetrengeni látja, nevét

ordítva, mellé rogy. — A haldokló elfordított arczát a földhöz nyomja: «Ottó, Ottó! gyilkosom» kiáltván; mi a jelenlevő Myskát azon gyanúra hozza, hogy Ottó ölte meg a királynét, annál inkább, mert Gertrúd meghal, a nélkül, hogy az Ottóra mondott «gyilkos» szót visszavonná; Petúr kivűl kiált: «az egész nemet kiirtsátok» — mit Myska meghallván, a nevelésére bízott királyfiúkat megmenteni siet; Ottó is elfutna, de szembe jő Petúr s a lázadók. Petúr Ottót az öngyilkosságban meggátolván «összevágni» parancsolja, de Myska-bán fia, Solom mester berohan katonákkal s míg a lázadók ezekkel viaskodnak, Ottó elillan; Petúr is társaival keresztűl vágja magát, Solom és a királyiak üzőbe veszik.

Mire a királyné teste ravatalra teríttetik, megjő Endre Galicziából. A csapás által nagyon le van verve, de mint király, mérsékelni akarja fájdalmát. A gyilkosság és pártütés részleteit apránkint tudja meg: eleinte senki sem gyanítja, hogy Bánk követte el a tényt. Először Solom jelenti, hogy a bosszuló fegyver elérte a gyilkost, Petúr személyében. Petúr egy házhoz menekült, melyet Solom körülfogatott legényeivel, s Petúrt ő maga levágta, Simont elfogta s most rabul behozatja. Simon esküvel állítja, hogy nem Petúr ölte meg a királynét: mert ők már halva lelték. Azután a pártütők által kiszabadított Mikhál jő, a Bánk kis fiával, ki elbeszélvén a rajta történteket, a király mindinkább látni kezdi, hogy nője nem ártatlanul esett el. Mégis el akarja hurczoltatni Simont és Mikhált, az utóbbi tehát Bánk gyermekét a király gondjaiba ajánlja; midőn Bánk maga betoppan. Első tette fiát elkapni a király mellől, kinek bosszújától félti, vak Bélára emlékezvén; aztán, nádori nyaklánczát «Gertrúd koporsó-aljára vágja» — mert «vereslik is még vére rajta» — ezzel jelentvén, hogy ő a tett elkövetője. Elmondja, miért ölte meg. A király nagy belküzdés után el akarja vitetni: de Bánk kijelenti, hogy Endre neki birája nem lehet; mert *Árpád* és

Bor vére közt csak Magyarország — a nemzet — lehet biró. E közben látszik ablakon át, hogy Petúr-bán s egész háznépe lófarkon hurczoltatik, mi, a mint később kisűl, Gertrúd idegen kegyenczeinek a műve. Solom, a parancsán kivűl történt dolognak végére járni, elsiet, s azzal jő vissza, hogy Petúr már kiszenvedett, s halála perczében Bánkot átkozta mint *alattomos* gyilkost. Bánk, ki előbb, mintha nemes tettet követett volna el, büszkén emelte homlokát, az *alattomos* szóra megdöbben, önvádat érez; a király felszólítja vitézeit, ki harczol meg nevében Gertrúdért; s miután senki sem akar megvíni Bánkkal, maga kész kiállani a viadalra. Erre Solom előlép. Atyja, Myska-bán hallotta, úgy mond, hogy a haldokló Gertrúd utolsó szava ez volt: «ártatlan»: ő tehát ősz atyja szavára megví. Épen indulnak a vítérre, midőn Myska-bán belép, s megtudván fiától, hogy Bánkkal víni akar: «megállj — mondja — hát Bánk az *orozva* gyilkoló?» Az *orozva* szó ismét lelkébe szúr Bánknak. Midőn pedig Myska elmondja, «hogy a haldokló Biberach megesküdött, ujjait a keresztre téve, hogy Gertrúd ártatlan», Solom felkiált: «úgy átkozott legyen, ki kardját egy *alattomos* gyilkos vérébe mártja!» — Bánk erre nem szól, magába sülyed: az előbb büszke Bor-ivadék alattomos gyilkossá törpült. Csak akkor eszmél, midőn hallja egy pásztori síp szomorú hangját közeledni, — ismeri azt, Melinda sokszor enyelge, hogy ha meghal, azt fuvassa sírján. Most Tiborcz fuvatja azt, ki Melinda holttestét, ennek végakaratja szerint, oda viteti, hol Bánk feltalálható. — Melinda halála így esett: A Petúr kezéből menekült Ottó előbb a városban egy polgár lakára rontva embereivel, hol tudta, hogy nénjének nagy összeg pénze van letéve, azt elrabolta, a polgárt halálosan megsebzette. Aztán emberei Bánk házára rontottak, hol Melinda volt, felégették, feldúlták, Tiborcz szabadította ki a haldokló Melindát is, s kívánságára, miután meghalt, férjéhez hozatta. Bánk fájdalma tetőpontra hág,

óhajtja a halált. A király kérdi, mit tegyen ő most? Végre Myska és Solom kérelmére megkegyelmez Bánknak, «úgy is már ennek a kegyelem irtóztatóbb; a büntetés irgalom lenne.» Bánk tört szívvel ennyit kér: engedje a király Melindát tisztességesen eltemettetni; s a király fájdalmas, de engesztelő szavai zárják be az egészet.

III.

BÁNK JELLEME.

A Petúr által titkon visszahívatott Bánk akkor jelenik meg először (21. l.*), midőn a vigalom már vége felé van. «Utolsó tánez» kiáltá épen egy udvornik. Szinpadi utasítás szerint «úti köntösben, zavarodva mutatja magát egy zugajtón. Nemes méltóság, mindenben *gyanakvó* tekintet; *fojtott tűz*, mely minden pillanatban kitörni láttatik; és minden körülmény azt árulja el, hogy mindenkor *nagyobb indúlat* dühösködik belülről.» E gyanakvó tekintet, fojtott tűz, s belől dühöngő indulat azonban még nem a *szerelemféltés*. Biberach ugyan később (59. l.) mondja neki, hogy már akkor, midőn szép nejét az udvarhoz felhozta, «dörömbözött szerelme féltő nagy szíve» — de miután Petúr semmi olyat határozottan nem izent, a féltés e pillanatban csak mint homályos alap, vagy mint dispositió, lehet jelen a többi érzelmek hátterében. Mostani kedélyállapota 1. *bosszankodás* a miatt, hogy míg a nép inségben jajong, az udvarnál pazar vigalom van napi renden; mert hogy ez nem első, kitetszik a királyné szavaiból (11. l.): «ez ma udvarombban az ily esztelenségek közt utolsó fog lenni»; 2.

* Idézve mindenütt az 1821-ben, a szerző gondjai alatt megjelent *első* kiadást, mint a mely szerző intentióit leghívebben feltünteti.

bizonytalan *feszültség* a titok miatt, melyért őt Petúr oly sietve hivatta az udvarhoz. — Az első érzelmet fejezi ki, mindjárt megjelenésekor: «Ha! hogy mindent így kelletik találnom!» — és alább: «Hazánk különböző vidékein jajt s bánatot találtam; s itt, íme, ellenkezőt találok, s nem tudom, melyik tehet *rémítőbbé.*» (21. l.) A második érzelem nyilatkozik, valamint mindjárt külső megjelenésében, úgy e szavakban is: «Petúr, miért hivattatál te engem vissza, még pedig *titokban!*» S midőn Petúr, rejtelmesen kezd «e titokról» beszélni, «e titokról, még pedig sötétben, és hogy abba Bánk is belé van keverve, s ha veszteségre jön a dolog, övé lesz a nagyobb»: Bánk feszültsége mindinkább fokoztatik, s midőn csaknem tetőpontját érte, Petúr megadja a végső döfést, e szavakkal hagyván el Bánkot:

Jőjj még ez éjjel — itt ha eloszlanak —
Házamhoz. A jelszónk leszen *Melinda!* (23. l.)

Erős boszankodás a királyné, az udvar viselete ellen; fokozott feszültség a titok miatt, meglepetés az éji összejövetek hallásán: és most egyszerre, mint jelszó Melinda neve! Miért épen ez? «Melinda!?» kiált föl, fájdalmas kérdéssel, aztán «sok ideig nem tudja magát szóra venni».

Az — Melinda — jelszavok!
Melinda szép, mocsoktalan neve
Ma szemfödélül szolgál egy *sötétben*
Ólálkodó csoport között stb. (23. l.)

E rejtély miatti feszültség, aggodalom foglalja most el egész valóját. Midőn a lopni utána besurrant Tiborcz paraszt nevéről szólítja: «elárultattam?» kiált föl, czélozva titkos megjelenésére, de hihetően azon titokra is, melylyel e perczben küszködik lelke. Megriad, mintha rajta érnék a gondolaton, hogy Melinda irányában ok lehet a *féltésre.* E szót még nem mondta

ki, de maga az indulat mind határozottabb alakot ölt keblében. Csakhamar felkiált (24. l.):

> Melinda! és mindig Melinda . . . . .
> . . . . . úgy *elomla törhetetlen élted,*
> Hogy abból *a gazoknak* is jutott?

Tehát el kellett Melinda «törhetlen éltének», jó hírének, szeplőtlen ártatlanságának «omlania»; különben nem jutott volna abból a «gazoknak»; — mely czímmel, királya iránti hűségében, az éji titkos gyülekezőket, Petúrt és társait, tiszteli meg. A féltés e jelenetben gyorsan növekszik, a nélkül hogy Bánk tudná, mi specificus ok van arra. «Ki lenne az? ki lenne az?» riad fel; «Világot itt! világot!» s hogy a gyötrő bizonytalanságtól szabaduljon, a «sötétben ólálkodókhoz», Petúr s a békétlenekhez indul, mint kiktől egyedűl remélhet felvilágosítást.

Elindult tehát Petúr házához, hová meg van híva. De, úgy látszik, még az útból visszatért, előbb, hogysem Petúrral, vagy békétlen társaival összejött volna. Pár jelenet után megint mutatkozik a kis zug-ajtón. «Vad indulat, mért kergetsz vissza ismét?» szól magában (34. l.). A vad indulat mi volna más, mint a szerelemféltés. Petúrhoz indúlt, hogy ettől bizonyost tudjon: de útközben a távozás onnan, hol Melinda személye maradt, oly gyötrelmessé vált, hogy vissza kellett térnie. Melinda az udvarnál, a vigadók közt: s ő hogyan távozzék? Mi történhetik az alatt, míg ő távol lesz. Visszatérése tehát nem léha szinpadi fogás, hanem a szenvedélyből, a hánytvetett lélek állapotjából folyó szükségesség. — Azon perczben érkezik, midőn Ottó Melindának «lecsüggő keze után hajol s azt hosszasan homlokára nyomja.» Bánk látja ezt, s tenyerét e kiáltással tapasztja szemére: «Oh véghetetlen szent könyörűletesség!» Erre a színpadi utasítás következő: «erős muzsika; Bánk megijedve szédeleg ki, vissza az ajtón.» — Az «erős muzsika» a vendégek oszlását jelenti: de miért *ijed meg* Bánk?

Azért, hogy az oszló vendégek által fölismertetik? Az utasítás *szavaiból* majdnem azt lehetne következtetni. Midőn e darab 1839-ben a pesti színpadon először adatott, a közönség s ítészet úgy látszik oly kevéssé fogta fel Bánknak e jelenetét, hogy Vörösmarty ezt jegyzi meg rá athenaeumi birálatában: «kihagyatni kívánnók azt, midőn Bánk-bán együtt találja Melindával Ottót (ha egyébiránt ezen megjelenés nem a szinész *tévedése* (!!) volt) s a helyett, hogy (mint valószínű) megrohanja. visszamegyen.» És visszamegy első tekintetre azért, hogy az oszló vendégek által föl ne ismertessék. Nagy hiba volna, kétségkivűl. Azonban Katona e hibát nem követte el. Külső és benső ok harczol, hogy lehetetlen így érteni. Külsőnek elég az, hogy a Bánk «zug-ajtaján» egy vendég sem fog távozni, s ezt ő tudja, hisz maga is azért választotta titkos bejárónak. De miért is félne oly nagyon a fölfedezéstől, miután annak ránézve semmi gyanítható rossz következménye nem fogna lenni: legfölebb megtudnák, hogy visszajött, itthon van. De a benső okot is jelenti szerző, e szóval: *vissza szédeleg.* Nem a fölfedeztetés miatti ijedség veri őt annyira le, hogy szédelegve hanyatlik vissza; ez képtelenség; hanem az amit látott, amire patheticus felkiáltása vonatkozik. Az «erős muzsika» Melindának *figyeltető,* vegye észre helyzetét egy ifjúval magánosan maradni; ezért felkiáltásai: «Ah, oszlanak!» s mingyárt alább «bocsáss!» — Ottónak, ki még eddig a hódításban kevésre haladt, *serkentő,* bátorító, hogy már most nagyobb tűzzel — mert akadály nélkül — vallhatja szerelmét; Bánknak végre csak *kábító külhatás,* mely társul szegődik benső levertségéhez, azon villámcsapáshoz, mely a látott jelenetre lesujtotta. S épen ez magyarázza meg, miért nem rohan Bánk e perczben a csábítóra, miért «szédeleg ki, vissza az ajtón»: — nincs annyira magánál, hogy azt tehesse; előbb össze kell szednie magát.

Bánk «visszaszédeleg» hát a kis ajtón; *el* azonban

nem megy. Elmennie képtelenség, lélektani lehetlenség volna. De nem is gondolhat oly kicsinyes czélra, hogy majd hallgatózzék. Hihetően, mihelyt eszmélete annyira visszatér, be fogott rontani, a csábítót semmivé tenni. Erre mutat, hogy rejtekében kivonta kardját, s így jelenik meg utóbb (41. l.). De az eszmélet perczében figyelmét olyasmi ragadja meg, mely őt további rejtekben maradásra kényszeríti. Ottó szerelemvallását (34. l.) érzelmi tompultságában talán nem is hallotta; vagy ha igen, várja Melinda feleletét. Hisz mi van most inkább érdekében, mint megtudni, vajon Melinda igazán *hűtlen-é.* A hölgy válasza: «Bánk, Bánk, emlékezem szavadra» (35. l.) s a mi erre következik, megnyugtató Bánkra nézve. Melinda *megvetéssel* utasítja vissza csábítóját. Változás történik Bánk indulatjában: Melinda hűsége iránt nyugodtabb, csak a *szenny* gyötri még, melyet a — bár nem sikerült — kisérlet neje «szép mocsoktalan nevén» s családi becsületén hátrahagyott; ezt kell még lemosnia. Vérrel, rögtöni gyilkossággal-e? Lehet, hogy már ekkor lovagiasb bosszúra gondol; de ha nem is, dühének kitörését, mely Ottót véráldozatúl kivánná, késlelteti a királyné megjelenése. (35. l.) Hallja ennek gúnyos szavait Melindához, s Melinda csípős válaszát, melyben egyenest a királyné vádoltatik, mint a ki Ottó czéljait elősegélte. Uj fölfedezés Bánknak: hogy rontaná el a dolgok ily meglepő fejleményét dühös megjelenése által! Gertrúdnak Ottó ellen intézett szemrehányásai, melyekben ezt lehordja *gyávaságáért,* noha «kétértelműek» Bánk előtt, mégis felnyitják szemét annyira, hogy most már nem Ottó a főszemély, ki becsületének elégtétellel tartozik, hanem maga a *királyné.* Miután hát Gertrúd elment, s Ottó egy kis korig egyedűl maradt is (40. l.), Bánk nem rohan elő azt meggyilkolni: ezzel csak magát tenné tönkre, a nélkül, hogy teljes elégtételt nyerne becsűletének. Im ez a lélektani fejlemény, mely Bánk hosszas rejtekben maradtát megfoghatóvá teszi, sőt belszükségnek mutatja elő.

A mi ez után következik: Ottó jelenetét Biberachhal, midőn ez amannak *hevítő* s *altató* porait Melinda és a királyné számára átadja, ezt nem hallja Bánk; mert, hogy ne hallja, Biberach előrelátása gondoskodott. Az udvariak közűl csak Biberach tudja, hogy Bánk visszajött, tudja pedig, mert már előbb (23. l.) véletlenűl megpillantotta volt: ő hát most, félve, hogy Bánk leskődhetik, Ottót a szín elejére, a kis ajtóval ellenkező oldalra vonja, s ott is csak *súgja* neki ördögi tanácsait. Eszerint Bánk mit sem tud a Melinda erénye ellen, physicai szerekkel intézendő új támadásról.

Ily felfogás után érthetőbbé lesz előttünk a homályos magánbeszéd, melylyel Bánk az I. szakaszt (felvonás) bezárja. Miután a szín megürült, Bánk előjön a rejtek ajtón. Utasítás szerint «*meztelen* fegyverrel; magán kivűl sok ideig tipeg-tapog.» Mire a meztelen fegyver? hisz tudja, hogy már senki sincs a teremben. Oly pont, hol a magas pathoszt hajszál választja a nevetségestől. Csak az kell, hogy az előadó szinész hadonászva, fenyegetve jőjjön kardjával, s Bánk Falstaff-szabású vitézzé törpül, kiben a merészség csak az ellenfél távozásával vet lobbot. Pedig ez mélyen gondolt utasítás, mely kulcsot ad Bánk, hosszas rejtekben maradtához, egyszersmind előbbi fejtegetésemet igazolván. Azt jelenti vele a költő, hogy Bánk, mihelyt künn annyira magához jött, kardrántva be akart rohanni, de a jelenetek folyama visszatartóztatá. Most kivont kardját *öntudatlanúl* hozza kezében, mert lelke annyira el van foglalva, hogy nem figyel külső viseletére.

Hogy e tetem fagyos, hogy e *szemek*
Vakok, hogy e *fülek* dugúlva nem
Valának! — Egy királyné, és — Melinda —
Oh, oh! . . . . . (41. l.)

e szavakban tör ki rég elfojtott indulata. Látott, hallott mindent, a Melinda ellen tervelt új támadáson kivűl. Melinda hűsége nyugtatólag hata reá, ama

feszült bizonytalanság is eloszlott, tudja, hanyadán van. Ezért mondja:

> Megint lehellhetek, megint,
> És érzem azt, hogy élek. A *homály*
> Eloszla — megviradt — felébredék.

De rögtön feljajdul sebzett becsülete, mely elégtételt kiván. Ez elégtétel nagysága, — s következményeitől mintegy eliszonyodva kiált fel:

> Irtóztató kilátás a *jövő*
> *Nappalra!* —

Fölösleges érinteni, hogy bár a királyné megölése — a darab szerint — valóban másnap megtörténik, itt nem erre van czélzás. Csak a metaphorát folytatja: «felébredék» — a mi ezentúl következik, irtóztató. Semmi körülmény nem mutat arra, hogy Bánk agyában már megszületett Gertrúd megölésének gondolatja. Sőt aligha viseltetik Ottó ellen is ily szándékkal, *most*. Nem hozom fel a védelmet, melylyel (a II. szakaszban 47—57. ll.) a királynénak Petúr és zendülő társai ellenében pártját fogja; ez lehet politika is; meg azt is mondhatni rá, hogy Bánk monopolizálni akarja a bosszúállást, kivált ha e kérdését:

> S mit véte *nektek* e meráni asszony?

a *nektek* szó megnyomásával olvassuk. *Nektek* nem vétett, *nekem* igen, az én dolgom lesz elbánni vele. Nem ezt hozom tehát fel, hanem a mi utóbb, Biberach jöttével, történik. E «lézengő Ritter» elég világosan gyaníttatja Bánkkal (58—60. ll.), hogy a *gyalázat* aligha már *meg is nem történt:* s Bánk dühe mégsem a rögtöni bosszúállásra irányúl, hanem *törvényes* elégtételt szomjaz:

El, a *királyhoz* — a *császárhoz* — a
Pápához elmegyek, s hogy elpirúljon,
Lerántom e parázna biborosról
A szép álorczáját kaczagtatón. — (stb. 60. l.)

Igaz, mondja később: «meggyilkolom a biboros gazembert» (Ottót), de hogy gondolatinak főiránya a törvényes elégtétel volt, kitetszik abból, hogy midőn Biberach figyelmezteti (61. l.) ez eljárássi kertelenségére, ő ezt feleli:

Német! te megnyitottad a szemem!
S ily *kábaságot* akartam tenni?

De most sem egyenes gyilkolásra, hanem *cselre* gondol, melyet azonban nem látunk kifejlődni:

Szeggel szeget! hisz a *tilalmas* és
Megengedődhető ravaszkodás
Úgy állnak el (különböznek), mint a *Hazug* s *Igaz*.

Mind ez, mondom, annak bizonyítására, hogy Bánk az I. szakasz végén nem foglalkozik még a királyné megölése eszméjével. Más elégtételt akar. Ily eszmére csak a III. szakasz folytán, akkor is *ijedve* bukkan (66. l.):

És a királyné álmos volt! nem-é?
(megijed)
Ha!
Mely *gondolat* lesz agyvelőmben *első*
Zsengéjekor már *meghatározás?* — —
Épülj fel! izmosodj meg, gondolat! —
Veled épül ismét csak fel, *örök lenyugtom*
Felett, megéledő *becsületem.*

De mi hát tulajdonkép, a mit Bánk az I. szakasz végén, magánbeszéde által kifejez? — Először is helyzetét akarja higgadtan átgondolni, s *eszélyes* cselekvésre késziti magát. «Bizalom» ártott neki, ebből óhajt kiábrándúlni, hogy többször ne csalódjék. Hogy az «emberi vak bizalom», melyet itt levetkőzni kiván,

főleg Gertrúdot illeti, kitetszik a felkiáltásból, melyre közvetlenűl fakad: «És egy ily *asszony* őröz meg, oh magyar hazám!» (42. l.) A *haza* szó, honfi tisztét juttatja eszébe, jelesül a kötelességet, mely reá mint nádorra, mint a távollevő király helyettesére néz, most midőn tudja, hogy pártütés «ólálkodik a sötétben». «De hát Melinda!» jajdul egyszerre föl. Hogyan engedje ezt csak egy perczig is, a «fertelmes asszony» körében, «kit hogy ördögi érzéseiben meg ne lephessen a jobb ember, *érthetetlenűl* beszéli *kétféleképen* gondolatjait?» Bánk itt Gertrúdnak Ottóval folyt jelenetére czéloz (35. l.), melyet kihallgatott, a királyné «kétféleképen» beszélte gondolatait, de Bánk nem azt mondja a fönebbiekkel, hogy *ő nem értette* meg. Miért fakadna ki ellene, miért nevezné «ördögi érzésű fertelmes asszonynak?» — Sőt igen is jól értette, noha «kétféleképen» beszélt: annál méltóbb bosszújára. De ő ezt, a bosszút, el akarja nyomni. Higgadtan, részrehajlás nélkül, pártatlanúl akar eljárni kettős tisztében: mely 1. a királyi ház s a hon megmentése, 2. Melinda megszabadítása az udvar dögvészes legétől, s becsületének visszaküzdése. «Két fátyolt szakasztok el — úgymond — *Hazámról* és *Becsűletemről*.» Hogy ezt elérhesse, hideg, szenvedélytelen vérre van szüksége, s az érzés mámorában azt véli, hogy ily hideg meggondolásra szert tehet, épen mint a részeg, ki azzal mutatja leginkább gyöngeségét, hogy magát józannak hiszi.

> Szedd rendbe, lélek, magadat, és szakaszd
> Szét mindazon, tündéri lánczokat,
> Melyekkel a királyi székhez, és
> A hitvesedhez, gyermekidhez oly
> Igen keményen meg valál kötözve!
> Úgy állj meg itt, *pusztán* . . . . stb. (42. l.)

Úgy állj meg, pusztán. Hitvesedet, családodat ne szeresd annyira, hogy miattok csak egy perczig is késsél a pártütés miatt veszélyben forgó királyi szék meg-

mentésére sietni; de a királyi széket se szeresd annyira, hogy a családi szennyért elégtételt ne követelj, s ha *nem nyersz,* véreddel is ki ne vívd azt. Erre vonatkozik: «A bocsánatot hörgés közt is mosolygom, ha ölettetésem *ezekért* lészen» (42. l.), azaz *akármelyik* tisztem teljesítésében kész vagyok feláldozni életemet: de *jóhíremet* sem úgy, mint *honfinak,* sem úgy mint *család-apának,* a halál le nem törülheti.

Bánk kettős czélja, ha ellenmondás nincs is benne, nem egyforma határozottságban tűnik föl. Mert míg egyik, a pártütést elnyomni, határozott, világos; a másik, becsülete megtorlása, bizonytalan, homályos, határozatlan. Ölni *maga* nem akar, láttuk: mit akar tehát? Ezzel nem vagyunk tisztában: *mert ő sincs.* Csak azt érzi, hogy meg kell bosszúlnia becsületét *valahogy,* s e szándékát fenjen kiáltja, ezért meghalni is kész, de a nélkül hogy tudná, mikép fogja végrehajtani. Ez gyöngeségre mutat jellemében: de ne feledjük, hogy Melinda hűségét csak most tapasztalta, és ez lelohasztá előbbi dühét. Királynéját, csak a *szándokért,* meggyilkolni, ezt a loyalis Bánk nem teheti. Elégtételt akar, igen is, de annak mivolta iránt még nincs tisztában. Most két sietős dolog vár rá: Melindát az udvarból hazavinni, és a lázadást elnyomni. Az elsőt, tudva Melinda hűségét, halasztja addig, míg a pártütéssel dolgát végezi, mi a II. szakaszban történik.

*

A jelenet, midőn Bánk a békétleneket lefegyverzi, s magát a vad Petúrt is engedelmességre hajtja (47—57. ll.), Bánk jellemét a legszebb világításban mutatja fel. Neje hűsége iránt megnyugtatva, Gertrúd elleni gyűlöletét egy kis időre feledve, vagy elfojtva, érzelmeiben oly *lucidum intervallum* áll be, mely tisztán engedi látnunk Bánkot, a tetterős férfiút, a magyar hazafit, a király hivét s távollétében most személynökét. Férfias belépte, s hogy már a köszöntéskor *álmodottnak*

nevezi a titkos gyülekezet czélját, merészségét bizonyítja; még inkább az, hogy midőn az öreg Mikhál, ki tudta nélkül vegyült ily társaságba, ótalomért hozzá siet: «Bánk! kedves édes öcsém! . . . Te ments meg engem e *haramiák* közül,» ennek védelmére kardjához kap; majd, megtudván az öregtől, hogy ez ily kiáltásra ébredt: «Le a királyi székből! Pártütés!» egészen kirántja kardját, noha egyedül van, szembe annyi pártütővel. De csöndesedik, midőn Petúrtól hallja, hogy nem a király, csak a királyné ellen akarnak föllépni; annál inkább, mert Petúr a családi sérelemre is tesz czélzást, mely Bánkot e királyné környezetéből érte. Békén hallgatja végig Petúr vádjait Gertrúd ellen, csak néha tesz egy-egy ellenvetést; s midőn az magát kibeszélte, mint *lehetetlenséget* tünteti föl: a *királynét megölni*, s a *király iránt hív* maradni:

És így hazátok elbúsultjait
Játszani akarjátok, s *királytokat*
Úgy *tenni a királyi székre, hogy*
Gertrúdis estén szíve megrepedjen,
. . . . egyszersmind *szeretni*
Is, ölni is szándékoztok; mivel
Gertrúdis épen a király *maga!* — — (52. l.)

Erre Petúr a törvény és szokás szentesítette alkotmányon a királyné által ejtett sérelmeket hozza fel, s Bánk így felel:

Ezen szokást tekintve, mi
Szükség *setétben bódorogni?* Ha
Törvény s szokás szerint cselekszetek, nem
Csak *én*, hanem minden *magyar* segítő
Kezét sietve nyujtaná — (53. l.),

mi által, «mintha hályog esnék le a pártütők szeméről» — átlátják, hogy van törvényes út-mód a sérelmek orvoslását eszközleni. Bánk, hogy őket még inkább meggyőzze, a polgárháború veszélyeit rajzolja, majd a királynénak, habár bűnös voltát elismeri, kel védel-

8*

mére, s még arra is talál mentséget, hogy az «ön felekezetét» jobban szereti, mint a magyart:

— Ha németek
Között közűletek király lehetne
Egyik, nem elsőbb volna-e előtte
Még ott is a *magyar?* (54. l.)

A nemzeti büszkeségre számított ezen ügyes fordulattal a békétleneket teljesen lefegyverezve kimondja, hogy ő nem akarja titkos összeesküvés által érni el czélját, mert:

Hogy Bánk leüljön a setét szövetség
Gyász-asztalához, ahhoz *nem csekélyebb*
Mint *bánki sértődés* kívántatik. (54. lap.)

Tehát egy esetben mégis pártütő lenne. A *bánki sértődés* nem egyéb, mint ama nagy sérelem, mely e perczben csak megkísértve, de végrehajtva nincs: Melinda tényleges gyalázata. Ha így van, Bánk e szavakkal olyat *anticipál,* mi csak később fog kifejleni, s ez *hiba.* Itt nem Bánk, itt a *szerző* beszél, mint a ki tudja, mi fog következni. Ha Bánk ilyesminek csak lehetőségére gondolt is: hogy nem ragadta ki Melindát *azonnal* a veszélyből, midőn tehette; hogy engedte egy perczig is az udvarnál maradni? De ő nem gondolt erre. Melindát a kisértés ellen *erősnek* találta, s ez mostanra megnyugtatá őt. Hogy hasonló kisértésnek elejét vegye, szándéka hölgyét az udvartól eltávolítani, a mi nem épen oly sietős, hogy néhány percznyi, vagy órai haladékot ne szenvedjen. Van hát ideje a lázadókkal végezni; de nem volna akkor, ha a «bánki sértődést» csak gyanítja is. Mondom, ez itt hiba, másként Bánk egész jelleme szétomlik. Hiszen csak nem gondolhat ilyet: most még nem leszek lázadó, mert a sértés nem elég nagy arra; bevárom, hogy a gyalázat tettleg elkövettessék, s akkor «leülök a setét szövetség gyász-asztalához» én is. — Ezt a szerző gondolta így, Bánk nem.

Eltekintve e hibától, mely három sor kihagyásával jóvá tehető, Bánk jelenete a békétlenekkel művészileg van kivíve. Ez utóbbiak, a nádor beszéde által legyőzve, már szét akarnak oszlani, midőn Petúr, még mindig nyakasan állva feltételében, esküjökre kényszeríti őket, hogy maradjanak. Bánk kéri Petúrt, hagyja őket békén oszlani, különben «ő fog kivánni tőlök *egyet*»; de Petúr dühösen tartja vissza társait, vérszomjas átkokat lehelvén a királynéra, mi Bánkot erélyesebb föllépésre kényszeríti, ez alkalommal jellemének egy szép vonását is feltűntetvén, hogy t. i. ment a *nemzeti elfogúltságtól*; midőn így felel Petúrnak:

Wérdán, belőled most a *nemzeti*
Rút gyűlölet, nem az igazság beszél.
Jertek velem, magyarok! Szánjátok őtet,
Mert nem gonoszságért gyűlöl; hanem
Azért, mivel *más más köntöst visel*. (56. l.)

A «magyarok» indulnak; Petúr is, elszigeteltsége miatt, drasticus kitörésekre fakadva, s kimondva, hogy «maga is tud hóhérja lenni azon utálatosnak», el akar menni: de Bánk méltóságos állásba teszi magát, s «kívánja az *egyet*,» mire előbb figyelmezteté:

Ezen haza s felségárulót
Lánczokba verjétek — parancsolom,
Én, a király személye, én — maga
Parancsol Endre, a király. (56. l.)

Petúr, loyalis érzelmében fejedelme iránt, «Bánk lábaihoz hajol» s hódolva annak, ki Endre képét viseli, megadja magát: «királyom!» De Bánk nem elégli csak *megtörni* a pártos főurat, ő *szívét* is meg akarja nyerni. Elhurczoltathatná, czélja így is el volna érve: de nem teszi azt, hanem «elérzékenyedve emeli fel» a térdelőt:

«Petúr, Petúr, kedves bátyám, ölelj meg» (56. l.),

aztán eszébe juttatja régi hűségét Endréhez, hogy már az Imre király elleni testvér-háborúban a mellett harczolt, miért jószágait is elvesztette, bujdosó lett; eszébe juttatja, mit mondott akkor atyja sírján:

«igazad vala,
Atyám — az isten nem segít soha
Felkent királyok ellen!» — (57. l.)

úgy hogy az elérzékenyűlt Petúr, Bánk «nyakába esve,» ismétli e szavakat, visszatér a hűségre, s Bánk méltó önérzettel kiált fel:

Oh Endre! győzedelmeskedj te bár
Országokon: de ilyen győzedelmet,
Mint Bánk neked nyert most, nem nyersz soha! (57. l.)

E gyönyörű napfényes episod után, mely Bánkot legnemesb oldaláról mutatja, ismét elsötétűl minden. A lézengő Ritter, Biberach, jő; s már a «Melinda» jelszóra megint felpattan Bánk sebe. «Hol loptad el *hugomnak* a nevét?» kérdi Mikhál a némettől, s ez úgy felel, hogy Bánk szivébe nyilalljék a szó: «A hol *magát más lopta:* a királyné dombérozó mulatságában.» Bánk ezért a kóbor lovagra riad; ki színlett nyugalommal czélozgat arra, mikép vették rá Bánkot, hogy «szép együgyű feleségét» az udvarhoz vigye; s hogy «ezt a regét sokan tudták,» — de ő, Biberach, «véletlenűl *azt is* kitanúlta, mit szorgalommal *sem tudtak sokan»* — jelesül, hogy mióta Bánk itt gyűlésez, azóta is *történt* valami; s Petúrhoz fordulva, — folytatja:

Ispán uram, te oly merőn tekintesz
Rám s nem tudod, hogy *csak ezen éjszakál*
Lett volna szükség *el nem lopni Bánk-bán*
Nagy-úrtól, és hogy addig, míg *ti* itt
Vele vagytok — otthon *Ottó* és *Melinda* — (59. l.)

Rövid félbeszakítás után Bánk részéről («fattyú megöllek!») a ritter hidegvérrel teszi hozzá:

«Ládd bán . . . . . hogy *egyikének*
Vagy *másikának* útjában ne légy,
El kelle országvizsgálásra menned.» — (60. l.)

s az így eleve kifőzött ármányra mondja Bánk:

hiszen
Ni itt *világos* egészen, a mit én
Üres fejű ki nem tudtam találni (60. l.),

nem magára a megkisértett csábításra, melynek fül- és szemtanúja volt. (34. l.)

Bánk szenves kifakadása, mely itt következik, az indulat hevében, sokkal zavartabb, hogy sem benne határozott eltökélést kereshetnénk; de ha az őrültek beszédiben is van valami logika: nem csalódunk, ha ez indúlatos kitörésből lelke irányára vonunk következtetést. *Első* ösztöne is nem a királynét *meggyilkolni;* hanem a «királyhoz, — császárhoz, — pápához» menni, szóval, törvényes elégtételt követelni, — s ezt «hideg vérrel, állhatatosan», nyiltan:

hogy merően
Nézvén *szemek közé, becsűletes*
Tekintetemnél elvakúljon a
Szentségtörő.

Igaz, hogy rögtön átcsap: «Meggyilkolom *ott előtte* (a király, pápa stb., vagy épen *királyné* előtt?) a biboros gazembert» (Ottót): de Gertrúd megöléséről itt sem szól, s Ottót is *nyiltan* — s talán csak azon esetben, ha törvényes elégtételt nem kap — akarja megölni; s ha ezért vesztő padra viszik, fenjen kiáltani, hogy «hitvese virtusát bosszúlta meg.» Erre mondja Biberach, hogy törvényes elégtételt ne várjon; mert «csóka csókának szemét ki nem ássa» — a gyilkot is hiába feni, mert útját állják; vesztő helyen sem fogja méltó bosszúját hirdethetni, mert «az ily rikoltozót» titokban oltják el. Bánk igazat ád a ritternek: «Német, te *megnyitottad a szemem:* s ily

kábaságot akartam tenni?» Tehát semmi kilátás nyilt, törvényes bosszúra: *cselhez* kell folyamodnia. De a nyilt, őszinte Bánk nem az az ember, ki cselt tudjon szőni, s így e szándék teljesedésbe nem megy: hacsak később, a királyné jelenlétében szinlett alázatosságát, s egy kis ideig elfojtott érzelmeit annak nem veszszük. — Most egy reménysugár lövell szivébe: «Megmenthetem talán még, nemde?» kérdi Biberachtól, s ez biztató *talánnal* felel: mire Bánk egészen átadja magát ez édes reménynek, de kéri mégis Petúrt társaival, ne oszoljanak szét, hogy megtalálja őket, *hahogy talán* szükség *lehetne* rájok. Szükség csak ama nem várt esetben fogna lenni, ha Melindát már meg nem menthetné; de erről most alig kétkedik, ezért a nagyon feltételes mondat: hahogy talán lehetne. Majd Mikhálhoz, a nyugalmat óhajtó öreg Mikhálhoz fordúl, és saját keble érzelmét, a reményt, melytől önmaga éled, fejezi ki, midőn mondja annak:

ősz, reméljj
Egy nyúgodalmas éjtszakát. (16.)

Sőt a remény, hogy Melindát megszabadítja, bosszúját is lenyomná, nem beszél többé arról; Ottót, a gyáva herczeget, csak kaczagni akarja, megveti, s a királynétól csak menekülni óhajt:

Csak egyszer őtet a kezem közé
Vehessem, oh mikép fogom *kaczagni*
A *gyáva herczeget;* s ha *húsomat*
Lerágja a kerítő asszony, akkor
Még csontomon is elviszem Melindát, stb. (62.)

nem bosszúlni, csak menekülni, s magányba vonulva boldog lenni kíván. — Ily érzülettel siet az udvarhoz, s Biberach követi oda.

*

Hogy a III. szakasz elejét megérthessük, szükséges a közben történteket elmondani. Midőn Bánk az udvarba ért, Melinda szobája ajtajánál, kivűl találta Izidórát, a német udvarhölgyet, s azt vállon ragadva, belökte a szobába, s kérdőre vonta, mit keres ottan. A megijedt Izidóra megvallá, hogy imént «lihegve jött eléje Biberach, s megtudván tőle (a leánytól), hogy a királyné lefeküdt, kérte, menjen Melindához, mivel mind a királynénak, mind Melindának *italt* adott Ottó, amannak altatót, ennek mást. Izidóra szaladt és látta Ottó herczeget *rendetlenűl* futni ki Melindától.» Bánk e vallomás után Izidórát egy mellékterembe zárta, s hihetően közte és neje közt viharos jelenet volt, melynek eleje, igen jó tapintattal, nincs színre hozva. A III. szakasz nyiltával csak végét látjuk már e jelenetnek: Bánk asztalnál áll, s kezére bókoltan kiáltja Melindának:

Hazudsz!

De minő hazugsággal vádolja Melindát? — Ez nem tagadta, hogy megtörtént az eset, csak azt a mivel Bánk vádolja e szavakban: «Ottó s Melinda *egyaránt* őrűltek!» (65), hogy t. i. ő *szándékosan* követte el a bűnt. «Pokolbeli tűz ége csontjaimban, — mond alább (66. l.) — és a királyné alunni ment — álmos volt.» De miért nem hiszi ezt el Bánk, midőn már Izidóra is tanúskodott? Izidórát hihetően bűnrészesnek tartja, azért is bánt vele olyan durván. Féltésdühe gyanakvóvá tette minden iránt. Azonban mégis megszánja az előtte fetrengő Melindát, fölemeli, könnyein ellágyúl: de ismét erős akar lenni, megint nem hisz annak. S midőn neje kiméletért esd, mert hisz nem csak feleség: *anya* is: Bánk félig öntudatlanul löki be az ajtót, hol kis fia alszik: «Te *átkozott* kis alvó, mit mosolyogsz.» Az *átkozott* szó szivén találja az anyát, de Bánk, noha ez nem volt nála czélzatos átok, elfásultságában nem vonja azt vissza, hanem egy bombaszttal felel; mely körmondatos

hasonlat oly lelki állapotban, mint az övé, nem illik a helyzethez:

Mint vándor a hófúvásokban, úgy
Lelkem ingadoz *határtalan*
Kétség között, s eszem egy nagy oczeánban
Lebeg, veszejtve minden csillagot.

E *határtalan kétséget* sokkal jobban fejezi ki Bánk egyéb szavai s tettei, mint e nagyon is öntudatos bombaszt által. Midőn Melinda őrjöngés jeleivel távozik, a fásultság közönyével mondja férje: «Menj, menj, hová a történet viszen»; de legott Melinda szavai zúgnak fülében: «alunni ment, — álmos vala» s hánytorgó agyában *most először* fogamzik meg a *királyné meggyilkolásának eszméje* (55. l.):

«Épülj fel, izmosodj meg, gondolat!»

És valóban e gondolat szemünk láttára *épül fel, izmosodik meg*, oly jelenetek következvén, melyek a királyné elleni bosszúnak gazdag tápot nyujtnak. Elébb Izidóra szakasztja fel ajtaját, s kérdőre vonja a nádort, hogy merte őt, nagy család ivadékát, bezárni. A felelet, melyet Bánk erre ad, dagályosnak látszik, de csak látszik. Dagályos akkor, ha azt *egészben* Izidórához intézettnek olvassuk: így a puffadt előrész, s a sovány, gúnyosan udvarias utórész csaknem nevetségesen üt el egymástól. Urceus exit. De nem ok nélkül adja költőnk színpadi utasításul, hogy Bánk: «csak maga elébe néz». Jelenti ezzel, hogy Bánk önlelkével foglalkozik, nem Izidórával. Csak most bukkant a királyné megölése eszméjére: s ez őt inkább elfoglalja, hogy sem Izidórát számba venné. E gyilkos gondolattal eltelve, mondja:

Ha engemet Prometheusom csak egy
Hangyának, és az égi tüzet talán
Még abba is sajnálva, egy hideg
Szerszámnak alkotott volna —

következnék: akkor sem tűrhetném bosszúlatlanúl e gyalázatot; akkor is vérét kellene ontanom a királynénak; de észrevévén hogy nem egyedűl van, az elkezdett körmondatot Izidórához intézett szavakkal végzi be:

— úgy
Szolgálatodra tán lehetne hangom.

Izidóra e megvetést visszaútasítva, figyelmezteti, hogy ő a *királyné barátja:* Bánk maga elé mutat, s a szenvedélytől zavartan mondja: «Nézd, nézd az árnyékot.....» (előttem csak árnyék, halott már az, a kinek barátságával kérkedel). «Hallgass oroszlán (dühös indulat), az a királyné» — (ne merd bántani). «Oh hazug! csak árnyék.» — Izidóra e szavakra, melyeknek összefüggését nem érti, Bánkra ijedve néz, háborodottnak gondolván: «Bán, Bán mi lelt téged? Nagy úr mi lelt? könyörűletességből felelj!» — Bánk ráriad: ki innen! s Izidóra menni akar, de Bánk e kéréssel állítja meg:

Egy szót csak, irgalmas lélek, hiszem
Az éjjel *Ottóval* még a *múlatság*
Után soká beszélt a királyné? (67. l.)

Bánk a felől akar tisztába jönni, vajon a királyné, ha csakugyan altatót kapott, miként azt már Izidórától tudja, nem kicsinált czéllal vette-e azt be, hogy magát mindenből kimoshassa. Mert azon esetben, ha a királyné *tudtán kivűl* vette be az altatót, Bánk nem tekintené oly vétkesnek, hogy megölje. Hallotta ugyan Gertrúdnak Ottóval folyt jelenetét, melyben ezt gyávaságaért leszidta; de a megkísérlett csábítást akkor sem tartotta elegendő oknak a gyilkosságra. Most is azon tépelődik, hogy bár a királyné czéljai bűnösök valának, magában az elkövetett tényben ártatlan lehet; tudta, és — tekintve Ottó iránti előbbi viseletét — most már akarata ellen is mehetett véghez. Hisz, ha beléegyezett volna, mi szükség

volt úgy altatóra? E kétség gyötri Bánkot; azért kérdi Izidórától, hogy a mulatság után beszélt-e még Ottóval a királyné: *nem együtt főzték-e ki* a támadást Melinda erénye ellen *ily módon,* hogy a királyné valami — *színleg* altató-por bevétele után fekünni menjen, s Ottónak szabad kezet adjon. Izidóra, ki előbb a Bánk eszelősnek látszó beszédén megdöbbent, s megsajnálta őt, e kérdésből látva, hogy nincs semmi olyas baja, meg akarja magát bosszúlni a bezáratásért, — különben is szerelemféltő Melindára — s csipős feleletével úgy intézi, hogy Bánk érezze azt:

> És a kegyelméből csaknem kijött:
> De majd *Melinda* megbékélteté. (El.)

Bánk érzi a fulánkot: fel is jajdúl: «kigyói nyelv!» — aztán a felelet szavai zúgnak lelkében. «Megbékélt» — mondja, gondolván: tehát a királyné kegyelméből Ottó *azért* jött ki, hogy ez a csábításban nem boldogúlt; hanem miután Melinda magát feláldozta, megbékélt. A két felkiáltás: «megbékélt: álmos is volt!» így függ össze; *meg is békélt:* azaz *önkint* beleegyezett; *álmos is volt!* azaz, tettette magát, mintha az egészről mit sem tudna, sőt hogy gyanúba se lehessen fogni, valami port vett be, s feküнni ment. Ezért folytatja Bánk így:

> Szépen kidolgozott csalárdkodás —

előre kifőzött terv; s ez ármányért jellemzi a királynét a következő sorokban oly vastag színekkel.

Ezek szerint Izidóra rövid jelenete nagy fontosságú Bánk véres elhatározására; s hogy «a gondolat megizmosodjék». Ha a királyné altató-port vett s nem *előleges cselből* vett: nem akarná megölni. De Izidórával e jelenete Bánkot az ellenkezőről győzte meg.

A mi hát Bánk személyes, vagy *családi sérelmét* illeti: kész az ok tette végrehajtására. Most követ-

kezik, hogy a nemzet, a nép sérelme szólaljon fel. Ezt eszközli Tiborcz jelenete. Bánk ez alatt folyvást saját lelkével foglalkozik ugyan, de azért hallja Tiborcz panaszát, ki saját osztályának, a népnek, Gertrúd és az idegenek általi nyomatását legsötétebb színekkel festi. Midőn Tiborcz azt gondolva, hogy Bánk ő rá nem is hallgat, figyelmezteti: jelentően válaszol ez:

Beszélj, beszélj; igen
Jól hallom én *panaszod; de a magam*
Panasza is beszél. —

A családi sérelemhez a nép, a nemzet sérelme is hozzá járul, a mi Gertrúd megölését annál igazságosabb büntetéssé emeli Bánk szemében.

Nem szükség érinteni, csak a kevésbbé figyelmes *olvasó* kedvéért jegyzem meg, hogy Bánk e jelenete Tiborczczal nem rendes *párbeszéd,* melyben t. i. amaz ennek szavára felelgetne. Bánk lelke a gyilkosság eszméjével küszködik; tudja, látja ugyan Tiborcz jelenlétét, hallja szavait, de csak mintegy gépileg, s a mit ennek mond, az is főleg saját lelki állapotára vonatkozik. Így, midőn Tiborcz köszöntésére felkiált: «Útonálló!» majd így: «Minek is becsület az emberek között!» némi homályos emlékezet lebeg előtte, hogy Tiborczot ez éjjel már látta egyszer, s ez akkor valami *lopásról* beszélt; de az is ködlik elméjében, hogy ez a paraszt eddig becsületes volt: innen felkiáltásai *Tiborcz irányában.* De ugyan e szavak *befelé* is fordulvák: ő ki eddig oly *becsületes* volt, most kénytelen *gyilkolni,* mint egy *útonálló,* mert *becsülettel* semmire sem boldogúl. Hogy e magyarázat igen valószínű, mutatja a következő, bár töredék-mondat: «azért teremtettem» — mely határozottan *első* személybe van áttéve. A közelebbi válasz: «Munkálkodó légy, nem panaszkodó» már egyenesen Tiborcznak szól; nem azért, mintha Bánk nem tudná, hogy a nép nyomora honnan származik, hanem e közönyös vigaszszal mintegy le akarja rázni magáról Tiborczot,

ki zavarja némileg lelke benső működését. S ez így foly tovább: Tiborcz festi a maga és osztálya inségét, melyet rájok a királyné kegyenczei hoztak; Bánk — folyvást saját gondolatján tépődve, — hallja a panaszt is; lelkébe szívja mintegy öntudatlanúl, s táplálja vele a véres bosszút. Csak ezt találom kissé inkább vígjátékba, mint ily magas pathoszhoz illő helynek:

> *Tiborcz.* Oh, mint örültem, hogy *szabad* levék!
> *Bánk.* Miként örültem én *bilincseimnek.*

Nagyon is *öntudatos* játék az ellentéttel, a franczia klasszikus drámák, s a régi verses vígjátékok dialogusa ez; Bánk helyzetéhez épen nem illik. Mintha Helenát s Hermiát hallanók a «Midsummernights-dream-ben»:

> *Herm.* The more I hate, the more he follows me.
> *Helen.* The more I love, the more he hateth me.

A jelenet vége felé egy szép sugár, a *háládatosság* Tiborcz iránt, tör át a vastag ködön, melybe most Bánk szelleme burkolva van; egyszersmind megható vonással festi az úr és paraszt közötti *patriarchalis viszonyt.* Bánk a hű parasztot Melinda fölkeresésére küldi, hogy ezt aztán haza, Bánk házára, kisérje. Tiborcz búcsúzáskor «*Atyánk*» szóval nevezvén Bánkot — a szó fiát hozta eszébe, ki még mindig a mellékszobában alszik; ezt meg kell mentenie, biztos helyen tudnia, mielőtt valamihez fogna: s a belépő Biberachhal, ki rajta őrűlés jeleit lát, keveset szólván, fiával eltávozik.

Bánk innen, úgy látszik, egyenesen a királyi udvarba megy: vagy ha nem, akkor nem tudni hol töltötte a napot. Mert nejével jelenete, a III. sz. elején, hajnalban kezdődik, s a scenák szakadatlanul folynak, úgy, hogy midőn Bánk eltávozik Melinda szobájából, legfölebb reggelnél nem képzelünk nagyobb időt.

A kis Soma is, Bánk fia, még mindig aludt, úgy kellett atyjának felköltenie, hogy elvigye. A IV. szakasz elején Gertrúd már így kiált fel: «Nap-est!» — Bánk tehát Melindától csak nagy fictióval mehet egyenesen a királynéhoz. Talán a pártütőkkel tanakodott? Igaz, hogy midőn az előbbi jelenetben Tiborcz említi a *titkos szövetséget* (70.), Bánk felkiáltott: «Ha! — *ezt* hogy feledhetem — Istenem!» — de ezen az egyszeri megemlékezésen kivűl, nem látszik, hogy a békétlenekkel egész nap köze lett volna. Ide mutat, hogy fiacskáját a királyné előtermében adja Mikhálnak, midőn már ez fogságába hurczoltatik, holott ha előbb találkozott volna a pártütőkkel — kik között Mikhál is napolt — még ottan át fogta volna neki adni. De ide mutat az is, hogy Tiborczot a III. szakaszban Melinda felkeresésére küldvén, az öreg paraszt jelenti Bánknak, hogy Melinda a királyné szobájában van, s e jelentés és a királyné hivása folytán megy Bánk oda. «Itt van Melinda, azt mondád Tiborcz?» ez első szava, midőn belép. — Tehát a III. és IV. szakasz közt *kitöltetlen* hézag maradt, egy egész nap, reggeltől estig; holott épen úgy lehetne ez amannak közvetlen folytatása.

Bánk a királynéhoz indul, mert Tiborcztól hallá, hogy Melinda ott van, de egyszersmind Gertrúd is *hivatta.* Ez utóbbi nélkül talán nem ment volna egyenesen oda, hogy megölje, talán inkább a «setét szövetség gyász-asztalához» ült volna le, a pártütőkkel vitte volna ki bosszútervét. Szemére is veti a királynénak alább (110. l.): «Te engemet magadhoz hivatál, *szikrát okádó vérem éktelen dühében».* Tán ezért maradt el a «megengedhető csalárdkodás», melyről fentebb szó vala.

A «szikrát okádó vér éktelen dühét» azonban beléptekor elfojtja: engedelmességet színel, csak midőn Gertrúdis a *hitvesét* említi, mondja: «Miféle *hitvesem?*» s alább: «Való, hogy én *házas* vagyok; de *hitvesem* nincsen.» Gertrúd «egy ideig nézi, végre elsiet.»

Bánk kardját *félig kirántja* s mond: «jó angyalod susogta ezt neked». — Azon perczen volt, hogy megölje, mintegy örül, hogy azt meg nem tette. Tiborczot kiáltja elő, ki a háttérben áll: miért? talán csak azért, hogy ne legyen *maga.* (Tiborczot az elfojtott éktelen düh annyira megcsalta, hogy ura viseletét *hidegnek* találja: «Uram! iszonyú ezen *hideg* magad viselete!» — De miért mondja ezt Tiborcz? tudná Bánk czélját? vagy csak azt várta, hogy Bánk az elnyomott nép érdekében fel fog szólalni a királyné előtt? Az utóbbi inkább valószinű; Bánk nehezen közölte vele bosszúczélját, melybe maga is inkább csak *sodortatik,* mint öntudatosan megy.) — Most a királyné távollétében egy hosszú monológban szellőzteti «a szikrát okádó vért» — s ez, úgy látszik, lohad is egy keveset, mert a királyné visszajöttével nem ott kezdi, hol távoztakor hagyta volt, nem a *gyilkosságon.* Gertrúdis Melindát hozza: «Itt van» mint egy válaszúl Bánk szavára, hogy hitvese nincs. Az őrjöngő Melinda felkiált: *gyermekem!* majd: hol van Soma; azt hiszi, megölte Bánk. De ez iszonyodva hárítja el e vádat s az ablakon kinézve, Mikhált mutatja, ki épen tömlöczbe hurczoltatik. Annak kezénél van a fiúcska, mondja. Az ártatlanúl börtönbe hurczolt ősz Mikhál sorsa meghatja, sírásig lágyítja Bánkot; s bár ez egygyel több ok a királyné ellen dühödnie, a meglágyulás perczében Gertrúd parancsára: «Távozzatok!» — igazi vagy színlett engedelmességgel Bánk is elmenne s legalább *most* nem hajtaná végre a véres tettet. «Jobbágyaid vagyunk» — mond, meghajtván magát, indulnak, ő, Melinda és Tiborcz: de a királyné parancsolja, hogy Bánk maradjon. E szóra, látván a gyilkolás elkerülésének lehetlenségét, «a falhoz támaszkodva» kiált fel: «Vége! vége már neki!» nincs mód, hogy meg ne öljem; itt maraszt. «Tiborcz vezesd *hát* asszonyod», nekem maradni, nekem nagy dolgot kell végrehajtanom. «Menj csak! a nap — a természeti nap — elnyugtával az *örvendezők* is el-

nyugosznak.» A királyné nem éli túl az estét. Következik a búcsú Melindától: s azok távoztával mintegy ijedve s szórakozottan kérdi Gertrúd: — «Bánk itt maradt?» — Ő parancsolta s most nem tudja. Gertrúdis — mint a vétkes hatalom rendesen szokott — feljül akar kerekedni, kérdőre vonja Bánkot titkos visszajövetele, Izidóra elzáratása stb. iránt: «illik-e ez?» kérdi mindannyiszor, mire Bánk fásult rövidséggel felelget: *nem.* «Becsület-e ez?» kérdi Gertrúd.

Bánk. Nem. Oh az én becsületem
Melinda elbúcsúzásával el-
Búcsúza; Mikhál-bánnal és fiammal
Elzáratott: ha mi még megmaradt,
Ezernyi sok szegény között hazámban
Felosztva van, — — minek az is?!

E néhány sorban vértette indokait mondá el. Melinda meggyaláztatása, Mikhál ártatlan fogsága, a nép és nemzet nyomora, mind ennek szerzője a királyné. A következő hosszas beszéd, melyben elmondja mi sorsa van a becsületesnek — ellentétben a becstelennel — nem csak átalános reflexió, bár annak látszik, mert az helyzetéhez nem is illenék. *Szenves* beszéd az, reflexió álarczában; annyira szenves, hogy midőn elvégzi, a királyné réműlve kiált fel: «Istentelen! távozz!» — De Bánk, a helyett, hogy távoznék, leveti álarczát, *közelebb lép* s eltökélve mondja: «Nem. Avagy azt hiszed, hogy nem maradtam volna itt parancsolásod nélkül?», — de ebben maga is kétkedik: «Meglehet» — folytatja és «magában» szól: «Tán nem maradtam volna még is itt!»

«Nagyasszonyom! Melinda *helyett* köszönni kell.»

Melinda *helyett.* Melinda, szegény, nem tud köszönni. Miért nem tud? ki tette háborodottá? Érezzük, de a királyné is érzi, miféle köszönetre czéloz

Bánk, azért figyelmezteti alattvalói helyzetére, a tiszteletre, melylyel királynéjának tartozik: «Jobbágy!» — De Bánk túl tette magát ezen:

> Nem úgy van asszonyom. Én *urad*
> S *biród* vagyok; míg a király oda
> Lészen, *királyod* is vagyok. —

Gertrúd ebben, ha nem rögtöni gyilkos szándékot is, de olyat lát, hogy Bánk ő felette *itéletet* akar tartatni; hogy ezt ne tehesse, egy parancscsal híveihez, kik az udvarnál vannak, ártalmatlanná tenni készűl. Az udvarnál mindenki engedelmeskedik neki; a palotaőrök Bánkot elfoghatják, vagy megölhetik, mielőtt veszélyes tervei kiviteléhez fogna. Gertrúd hát csengettyű után nyúl, de Bánk elkapja, zsebébe rejti, s midőn Gertrúd *Udvarnik* után kiált, kardját fenyegetve félig kirántja s torkába fojtja a segélykiáltást. Azt is tudatja vele: hiába kiált most, mert Bánk, a királyhelyettes, megparancsolta, hogy senki bejönni ne merjen. Gertrúd elhallgat; Bánk elkezdi szemrehányásait: az inséget, melyet körútjában talált, s mely Gertrúd kegyenczeinek műve; az alkotmány s törvények lábbal tiportatását, — a *lázongó hajlamot,* mely az ország nagy részén el van terjedve; s ez utóbbira mondja Gertrúd *elbámulván* «Talán úgy?» talán Bánk is egyike azon lázadóknak, kikről részint Pontio di Cruce leveléből, részint Mikhál vallomása után tudomása van. Végre Bánk magán panaszára fordul, csak egy sorral érinti ezt: de ez egy sor fájdalmasabb, mint a többi összesen, s legott a bosszú siettetését eszközli:

> — Végtére egy követ
> Hírül hozá, hogy *itt* mik esnek. Ál-
> Köntösbe' visszajöttem és találtam —
>
> *(nyögve)*
>
> Oh többet is, mintsem remélheték!
>
> *(Szünet)*

«Nőm gyalázata az, a mit nem reméltem.» Erre szünetet tart, fájdalmas szünetet, mely után a királynénak értésére adja, mi szándékkal jött ő ide:

Ah, büszke lélek, fel nem érted észszel,
Hogy gyermekem miért adám amaz
Öregnek? Asszonyom! ha útam *innen*
Hóhér kezébe vinne engemet? . . . .

Gertrúd e rögtöni bosszúra még nem gondolt. Voltak nehéz sejtelmei, de a halált ily közel nem vélte. Elsárgulva támaszkodik az asztalra, majd székébe rogyva kiált: «Bánk! mit akarsz velem?» — Bánk heves invectivákba tör ki. — Gertrúd a lovagiasságra vonatkozik, melylyel levente *a nő* iránt viseltetni köteles, de Bánk, fokozott dühében erre sem hajt most, nem tart egy ily nőt lovagi bánásra méltónak, a ki . . . *kenőcsli testét*, lelkét. — Itt a női hiúságon ejte mély sebet, ezt nem tűrheti Gertrúd, a *kenőcslés* vádja ellen egész nőisége felforr, s «megsértett büszkeségének legnagyobb dühével felugorván», — megátkozza Melindát, Bánkot, Ottót. — Bánkot dühe mind közelébb hajtja a gyilkossághoz, Gertrúd már segélyért kiált: «emberek!» s Ottó jő a mellékszobából. Ez kellett még, hogy Bánk dühössége tetőpontját érje el. Ottó rögtön visszafut s az ajtót becsapja s bezárja maga után, Bánk rohan, de hiába küszködik, hogy az ajtót betörje, — s iszonyú átkokba fakad ki a csábító ellen. E felfokozott indulat már maga is elég volna, hogy a vértettre ragadja, de költőnk még ezzel sem elégszik meg. — Midőn Bánk mondja: «átkozott *a hely*, melyben születtél»: Gertrúd gyilkot kap, s e szóval: «hitvány! ne bántsd hazámat!», Bánkba akarja ütni, de Bánk kitekeri kezéből, kergeti s elérvén, leszúrja. «Vége! volt, nincs» mondja, erős pathoszszal; de mindjárt utána teszi: «de ne tapsolj hazám — ni reszket a bosszúálló.» — Kívül zajt hallván, elvánszorog, nem ugyan

megfogatástól félve, de *mert a tető* mindjárt reá szakad; — szabad légre van szüksége.

*

Azon perczben, midőn a tett végre vala hajtva, midőn Bánk vérbosszúját kielégítette, már a *lelkiismeret* vádja is fölébredt. Ezért mondja: «de ne tapsolj hazám» — és «ni reszket a bosszúálló.» — Majd, kívűl zajt hallván, mint közönséges gyilkos, mint Kain, megijed, biztatásra van szüksége, ezért kiált fel: «Örvendj becsűletem!» stb. De ez erőltetett vigasztalás nem képes megnyugtatni: «ki, ki! a tető mindjárt reám szakad» — fojtó a szobalég, hol a vérbűnt elkövette. — Késôbb elhallgattatja lelkiösmeretét, erőszakolja a büszke érzést, hogy joga volt ezt tenni, becsülete érdekében, s midőn (V. szakasz) a király előtt, Gertrúd holtteste mellett megjelenik, büszkén emeli fejét, s vallja be a gyilkosságot. Azon meggyőződéssel hallgattatá el a lelkiösméret szavát, hogy Gertrúd csakugyan bűnrészes volt *magában a tettben,* mely indokból származott a gyilkosság is, mint fönebb láttuk. Büszkén sorolja hát el vádjait a király előtt, s midőn ez fogságba akarja vitetni, önérzettel hivatkozik nemzetségére, mely Endréénél nem alább való:

«*Árpád* és *Bor* vére közt
Folyó dologban, biró csak Magyar-
Ország lehet —»

azaz: párbajt kell vívniok, a királylyal vagy ennek lovagjával.

De e büszke önérzet eltűnik lassankint, a lelkiösmeret elnyomott vádja mind hangosabbá lesz, s Bánk önmaga szemében is gonosztevővé sülyed alá, midőn hallja, hogy a haldokló *Petúr* átkot mondott az «alattomos gyilkosra». Itt Bánk összehasonlítja Petúr nyilt, férfias fölléptét — melyért mégis lófarkon hurczoltatott — saját eljárásával, s magát a mellett

eltörpülni érzi. Nem is feledheti e szót, kétszer is ismétli: «Petúr engem átkozott *alattomos gyilkosnak*». — Majd Myska-bán jő: *orozva gyilkolónak* mondja Bánkot, ez is lelkiösmeretére támad: «Orozva?» kérdi fájdalmasan, aztán elhallgat. Sokáig hallgat, s oszlop módra áll, földre szegzett szemekkel. — Bánkkal, a király helyett, Solom mester akart megvívni, Myskabán fia, — de apja nem engedi: hisz Bánk nem méltó arra, hogy vele lovagias ember megvíjon, mert Biberach, ki a Myska házánál halt meg, haldokolva megesküdt, hogy a királyné ártatlan, mit sem tudott «Ottó ízetlenkedéséről». — Solom elveti kardját: «úgy hát átkozott legyen, ki a nemes kardot bemártja egy alattomos gyilkos vérébe!» — Ime Bánk hová sülyedt: a büszke Bor ivadék, most ön és mások vádja által megsemmisülve áll, s ez Bánk büntetése, iszonyúbb a halálnál, meg a mi következik, Melinda gyászos vége.

Gertrúd *magában a tényben* ártatlan volt.

Bánk azon meggyőződésben ölte meg, hogy *magában a tényben is részes.* A mint a tettet elköveté, már belvádat érzett, de még nem tudja miért.

E belvád fejlik az V. szakaszban bosszuló *mardosássá.*

IV.

GERTRÚD JELLEME.

«Gertrúd nem egészen érthető» — mondotta harmincz évvel ezelőtt Vörösmarty a királyné jelleméről. Azóta e színmű sok ízben adatott, diadallal járta be hazánk különböző színpadjait, jeles szinészek és szinésznők vetélkedtek jellemei felfogásában, a napi sajtó figyelemmel kisérte az előadásokat, észrevételei, útbaigazításai nem hiányzottak; úgy hogy ma már tán csak én vagyok, ki magamat a harmincz év előtti referens álláspontjára helyezve, Gertrúd jellemében

itt-ott homályt veszek észre, s annak eloszlatását megkisérteni szükségesnek gondolom. De ha egy részt e primitiv álláspont nem nagy ajánlatúl szolgál következő fejtegetésemnek: másrészt megvan az az előnye, hogy bármennyire hiányos legyen felfogásom egyéb tekintetben, nem áll egy vagy más szereplő befolyása alatt, s így a darab jellemeit tisztán magából a műből itélhetem meg. Lehet, hogy így sem mondok valami újat, vagy érdekest: de legalább, a mit mondok, saját vizsgálatom eredménye lesz.

Mennyire akarta szerző Gertrúdot Melinda gyalázatjának bűnrészesévé tenni? Nem teljesen. Lássuk előszavát. «Ilyen nevelésű öcsék közt — úgymond — Gertrúdist se reméljük igen angyalnak; nem is szolgálhat nagy védelmére az, hogy ő anyja egy szent szűznek (Erzsébetnek), mert az nem neki köszönheti neveltetését, a midőn még kicsiny korában elvitték a thüringiai herczeg számára s egy klastromban nevelődött. *Csak mély tiszteletre méltó állapotja az, mely engem valamennyire mentségére kénszerített.*» Tehát nem volt czélja szerzőnek, hogy Gertrúd egészen az Ottó aljasságáig sülyedjen; mentségére kényszeríté «a mély tiszteletre méltó állapot», hogy királyné s egy szent szűz anyja; de még inkább az, a mit Katona elhallgat ugyan, de művébe nyilván beléfektetett: Bánk tragicai bűnhödése. Láttuk, hogy ez csak azon meggyőződésben volt képes a vértettet elkövetni, hogy a királyné teljes mértékig részese a Melindán esett gyalázatnak, e hitben tette magát önbírájává, s ebben áll tragicai fellázadása a létező világrend, a törvény, a társadalom ellen, melyért bűnhödnie kell. Ezért van Gertrúd kevésbbé vétkesnek tüntetve föl, mint Bánk gondolja. — Mennyire hát bűnös?

A prologban (11. l.) Ottóhoz intézett szavai egyszerűen a vigalomra is vonatkozhatnak. «Mondhatom neked, hogy *ez ma* (érthetnők a bált) udvaromban az ily esztelenkedések közt utolsó fog lenni; — mert... hogy tégedet herczegem örvendezőbbé tégyelek, soha

jobbágyaim kedvét nem áldozom fel.» «Jobbágyaim kedvét», azon elégületlen magyarokra is mondhatja, kik pazar vigalmain az országos nyomor közepette megbotránkoztak. Bánk vagy Melinda nevezve nincs: s ha utóbbi jelenetében Ottóval (37. l.) így dorgálja öcscsét:

> nem tiltottam soha
> Tőled szerelmet! vidámság, öröm
> Minden csak a szolgálatodra volt:
> S most *fajtalan véred tilalmas úton*
> *Melinda birására csörgedez* —,

majdnem azon gondolatra jövünk, hogy Gertrúd, beteges öcscse felvidítására, kész ugyan mulatságokat rendezni, azt sem bánja, ha szeretkezik, de nem tilos úton, nem férjes nővel, legkevésbbé egy Melindával. Azonban ily felfogás mellett Gertrúd igazán «nem érthető» maradna. Mert, ha megengednők is, hogy Bánkot merő jóságból vette rá nejének az udvarhoz küldésére, a mi nincs úgy, említett jelenete Ottóval (35—40. ll.) mi kétséget sem hagy fel, hogy öcscse szándékát tudta, elősegélte, annak nem sikerűltén boszankodik. És így önmagának ellentmondana, olyasmiért dorgálván öcscsét, mire maga készíté az útat. Már első szavai a herczeghez (prolog. 11. l.): «Ottó, no jőj, látod leereszkedem s magam jövök hozzád . . .» s végűl: «Te holnap útazol . . .» mélyebb czélzattal birnak, hogy sem csupán a szándéklott vigalomra értsük. Egy királyné, egy Gertrúd, nem «ereszkedik» így le, nem keres fel valakit nyomós ok nélkül; s az «elútazás» kényszerűsége sem állna be, ha csak mindennapi udvariasság volna szóban. Igen is! a királyné tudja öcscse szándokát, tudva segélte azt elő, midőn Melindát udvarához hozatta; Ottó azonban oly lassan boldogúl, hogy nénje már unni látszik, büszke, hiú lényét sérti az öcscsében tapasztalt férfiatlanság, ezért akar, a vigalom mámorában, még egyszer s utoljára alkalmat nyujtani a gyávának. Az alkalom kedvező: Ottó s Melinda talál-

koznak (32. l.): de a csábító gyalázatosan útasíttatik el. Ekkor lép be *Gertrúd asszonyaival.* (35. l.)

A királyné egy ideig «megáll a háttérben» s nézi hol a «bosszús Melindát, hol a magát feltalálni nem tudó Ottót». Éles szeme azonnal észreveszi, mi történt: tán hallgatta, talán épen leste is a kimenetelt; ez rögtöni megjelenését kiszámítottnak fogná feltűntetni. De ha ezt, mint egy királyné méltóságával össze nem férőt elvetjük, s egyedűl a véletlennek rójuk is föl hirtelen beléptét: annyi bizonyos, hogy a tényállással tisztában van, mielőtt szólana. Öcscse modora (tán ügyetlen erőszaka is) Melindát bosszúra tüzelte; így a czéltól messzebb van, mint valaha: ez a tény. Ha látná Gertrúd, hogy a pásztoróra szépen foly, egész csendességgel vissza vonulna; vagy föltéve hogy hallgatózott, — be sem nyit vala, kivált *asszonyokkal* (újabb ok, hogy megjelenését kiszámítottnak vegyük). — De így érdekében van oly színt adni a dolognak, mintha csakugyan történt volna valami; érdekében, a megkisérlett csábítást megesettnek tűntetni föl. — Ez érdek, látszólag, Ottó *álbecsülete,* azaz hódítási képessége, melyet nem irtózik, kegyetlen moráljal, egy ártatlan hölgy jó neve árán menteni meg; de alapjában egész más; mint alább meg fogjuk látni. Ezért úgy színli, mintha édes találkozást vélne megzavarni, melyet botrányosnak tart:

> Hogy sokszor oly hívatlan érkezik
> Az ember!

kiált föl színlett meglepetéssel; aztán, folytatva szenteskedő szerepét, a nőjellem ama sajátos vonása szerint, hogy mindig kevésbbé hajlandó ily botlást ön nemének elnézni, mint egy férfinak, Melinda ellen fordúl, «indulattal» kérdve: «mi volt ez itt?» Nehogy azt véljük, mintha Bánk nejét *ily nyilvánosan* azért feddené e szavakban, hogy ellenállt, hogy felbőszült csábítója ellen. Sőt inkább: ez indulatos kérdés arra

van számítva, hogy Melindát *asszonyai szemében* ellenkező világításban tűntesse föl, mi teljesen sikerül is, ha Melinda szó nélkül, zavarodva távozik; de keserű gúnyos válasza, és elég érthető czélzásai az erénye ellen maga a királyné által kivetett hálóra, meghiusítják Gertrúd szándokát; ezért mondja, ajkát harapva a «szinte illetlenűl elsiető» Melinda után: «a kis majom harap!» — de nem akarván, hogy Melinda czélzásai a jelenlevők előtt valami fontos dolog színében tűnjenek föl, csekély sérelemként veszi azokat, s elégli büntetésül, hogy Melinda negyed napig elébe ne bocsáttassék. Így fogom én föl e rövid, de prægnans jelenetet.

A mi most következik, tisztán mutatja Gertrúd erkölcsi sülyedése fokát. Miután asszonyait elküldte, s Ottóval négyszem közt maradt, ingerűlten vonja kérdőre öcscsét: «Ottó! hát mi volt ez? — mi ingerelte oly nagyon fel *őtet?*» s midőn Ottó válaszolja: «szivem», — kifakad.

Ottó Mi lelt?
Gertrúd Azt kérded, bíborunk
Bemocskolója?!

s alább:

Ki vagy te? és ki én?
Az én anyám, s hazám Merania
Szűlt téged? a nagy *Berchtold* vére így
Fajúlt el? (37. l.)

Ottó vastag esze nem érti nénje bosszankodását. A jelenet elég világos, hogy szórt figyelem is észre vehesse, mikép Gertrúdot nem a megkisérlett csábítás, hanem annak *nem sikerülte* bántja. Miért? Ha *kimondott* szavainál tovább menni nem akarunk, szégyenli a királyné, hogy oly gyáva, férfiatlan öcscse van, ki egy asszonyt nem bír elcsábítani. A becsület álfogalma, mint az főleg romlott udvaroknál nem egyszer vala uralkodó, így is eléggé indokolná bosszús kitöréseit. De ez csak héja a dolognak. Gertrúd nem

az a nő, ki valódi érzelmeit hímezetlen kimondja. Más rejlik itt az *álszégyen* köntöse alatt: *félelem* a következményektől. Tekintsük helyzetét: az mindent megmagyaráz. Maga fejezi ki e szavakban (38. l.):

> Itt áll im a *gyűlöltetett* (Ottó) s az a
> Szép *győzedelmes* (Melinda), kit meg *kellett* volna győzni,
> Amott megy — útálván *ezt* (Ottót), *engem is*
> *Kerül.*

De nemcsak «kerüli»; ez még nem volna nagy baj. Bánk a hatalmas nádor, a király személynöke, rövid nap visszatérhet, s akkor Melinda panaszszal fog borúlni keblére. A bukott, a csábnak engedő Melinda nem volna veszélyes, titkát, szégyenét óva rejtegetné férje szemei előtt: a *győzedelmes*, ki ép erénynyel szabadúlt ki a bűn hálóiból: ez nagyon veszélyes, nemcsak Ottóra, de a királynéra is; hiszen Melinda tudja, imént hányta szemére, hogy öcsének ő nyújta segédkezet. Innen csak egy a kigázolás: Melindának *el kell bukni*, mielőtt férje visszajőne. De nem úgy, mint a hogy Ottó később elejti, erőszak, hevítő szerek által, — semmi sem volna ellenkezőbb a királyné czéljaival, — hanem *önkint*. Ezért nem tetszik neki, midőn bárgyú öcscse le akar mondani Melindáról; ezért biztatja, hogy végezze be a mit elkezdett, és azért lesz magán kivűl dühében, mikor látja, hogy Ottó nem csak nem érti, sőt ostoba tanácskérései által azt árúlja el, hogy képtelen ily hódításra. Dühösen taszítja el magától a gyávát, s átkozódva hagyja ott.*

Ezekből tisztán érthető, mennyire vétkes a királyné Melinda irányában. Vétke először a *laza erkölcsi* fogalom, mely szabadosnak, udvari hanghoz tartozó játéknak veszi az erény behálózását. Innen indúlva

* Színpadi utasítás szerint: az *asszonyok követik*. Ez tollhiba, mert asszonyait már előbb (36. l.) elküldötte. Ily jelenetnek nem is lehetnek azok tanúi.

ki, elősegéli öcscse bűnös vágyait, a mennyire azt egy asszony, egy királyné teheti. De Ottónak férfiatlan gyávasága által (mert ügyes csábításnak ellenállható női erényben Gertrúd nem hisz) oly helyzetbe szorúl, hogy a mi előbb játék vala, most *kényszerűség:* Ottó félúton meg nem állhat, hogy magával őt is el ne rántsa. S így midőn ezt a győzelemre képtelennek ismeri föl, nem látván menedéket, dühös átokban tör ki. De bármennyire óhajtsa Melinda bukását: ennél tovább nem mehet. Képtelenség volna Ottónak *erőszakra* segédkezet nyújtania, vagy ezt tudva csak meg is engednie. Hisz miért szeretné Melindát megejteni? hogy hallgasson, hogy férje előtt *vádlóul* ne lépjen fel. A vétkes Melinda hallgatna is, de a csábszer s így *erőszak* által tönkre tett Melinda nem fogna hallgatni, sőt ezerszer súlyosbbá tenné a vádat, melynek következményeitől mostan retteg.

Így fogva fel Gertrúd helyzetét, nem találunk ellenmondást abban, a mi következik. A dölyfös, haragos asszony, ki csak most hagyá el öcscsét megvetve s megátkozva, csak imént száműzé Melindát személye köréből, nehány percz mulva mindkettővel nyájasan találkozni fog. Ottó, Biberach tanácsára, nénje után megy, hogy megkérlelje, s mondja azt, hogy az egész csak próba volt, mely által a magyar nők kikiáltott hűségét akará megkísérteni, s kérjen búcsútalálkozást, mivel úgy is holnap elútazand. Gertrúd e kérésnek szívesen enged: vajon oly ostoba-e, hogy elhigye Ottó silány ürügyét? Oh nem, de érdekében van a történt botrányt elsimítani, vagy Melindát oly helyzetbe hozni, hogy arról panaszkodni ne merjen. Ottó új kívánata ez érdeknek szolgál: vagy sikerül a kopasz mentséggel Melindát eláltatni, s kiengesztelve hallgatásra bírni, vagy ha mint Gertrúd hiszi, Melinda Ottónak nem czélja, csak modora ellen lázadt fel, a hódítást megint foganatba tenni. Szóval reménye van így vagy úgy kimenekedni a hínárból: ez fejti meg, hogy az előbb dühös, büszke asszony oly könnyen

engesztelhető. E találkozás nincs színre hozva, csak elbeszélés után tudjuk, hogy megtörtént: Ottó, Biberach tanácsából, Gertrúdnak altató, Melindának hevítő-port kevert italába, s amaz fekünni ment. Más kérdés, hogy a felingerült Melinda hogyan volt ily összejövetelre birható: de ennek vizsgálása akkor lesz helyén, ha majd Melinda jellemét fejtegetjük.

Gertrúddal csak a negyedik szakasz elején találkozunk ismét. Este van, ugyanazon nap estéje, melynek reggelén a III. szakasz játszik. A királyné saját szobájában asztalnál űl, mélyen gondolkozva. Mi lehet tárgya mély gondjainak? — Mögötte udvarnok áll, kezében egy «világtörténet könyvvel», — mit ugyan a néző épen nem tudna, ha Gertrúd alább e könyvre vonatkozólag Solont és Lycurgust nem emlegetné. E könyv aligha nagyon foglalkoztatja most lelkét, úgy látszik csupán szórakozást keresett benne. Az udvarnok kezében egy nyitott, s már olvasott levél is van. A levél, mint végre (121. l.) megtudjuk, Pontio di Cruce, templomvitézek nagymesterétől s illyriai helytartótól jött. Tudósítás van benne az ország alrészein kitörni készülő lázadásról, egyszersmind tanács, hogy a királyné változtassa meg kormánya rendszabályait. De e levél sem nagy részben okozza Gertrúd mély gondjait. «Csak szúnyogok — csak szőnyeget nekik» — mond, kicsinyelve a lázadást. Mi aggasztja tehát? Nyugtalanúl kérdi magában: «De hol van Ottó? — Törnek ő rá, mert öcsém.» Mély gondolkozása e szerint arra irányúl, a mi fő cselekvénye a darabnak. Ottót már a III. szakasz folytán kerestette (77. l.), de az rettegve bujkál hatalmas nénje előtt, azt hivén, hogy mindent tud: pedig Gertrúd azért keresteti öcscsét, hogy megmentse. Jellemző egyébiránt a föntebbi szavakban, hogy Gertrúd szerint csak azért törnek Ottóra, *mert öcscse.* A rögzött gonosz jellemvonása ez, ki az igazság elvében nem hivén, a vétek méltó megtorlását csupán személyes indokból magyarázza. Mert hiszen,

ha többet nem tud is annál, a mi lefekvéseig történt, még sem mondhatja el jó lélekkel, hogy öcscse ártatlanúl üldöztetik.

De nem tud-e többet? Nem tudná-e, hogy öcscse czélhoz ért? Tekintve ennek kaini rejtőzését, valószinű, hogy eltitkolta nénje előtt. Azonban a III. szakasz folytán értesülünk, hogy midőn Gertrúd Ottót keresteti, Melinda a királynénál volt. (77. l.) Melinda ugyanis, csakhamar azután, hogy Bánktól őrjöngve elfutott, a királynéhoz ment. Nem vette volna észre Gertrúd Melinda szavaiból, s mint képzelhetni, szemrehányásaiból, hogy a merény nemcsak megkísértve, de végre is van hajtva? — Hogy ez iránt magunkat tájékozhassuk, szükség a következő két jelenést figyelembe vennünk, melyek elsője Gertrúd és Izidóra, másika Gertrúd és Melinda közt foly le.

Izidóra azért jön a királynéhoz, hogy tőle engedélyt nyerjen hazájába visszatérni. Kérelmét oly felfedezésekkel indokolja, melyek Gertrúdra nézve egészen újak és megdöbbentők. Bevallja, hogy Ottót szerette, de már nem szeretheti, mert az «*félénk gyilkossá*» lett, orozva, lovagiatlanúl megölvén Biberachot. Felfödözi, hogy Ottó az éjjel Gertrúdnak altató, Melindának hevítő port adott. Tőle hallja Gertrúd először, hogy Bánk itthon van, s e szóra «megmeredik», sokára halkan mondja: «A nagyúr?!» Izidóra elbeszélése után az is világos, hogy Bánk nemcsak haza jött, de neje gyalázatát is tudja, mert épen Izidóra kénytelen volt neki «mindent» bevallani. Annál rettentőbb. «Bánk itthon», — ismétli a királyné, jeléül, hogy e gondolat nagy súlylyal nehézkedik lelkére. Azontúl alig hallja többé Izidóra szavait. «Ottó!» «Meránia!» «Berchtold nemzete!» ezek egyes felkiáltásai, vonatkozván a gyalázatra, melybe öcscse az egész meráni fajt keverte; «dicső kinézéseim!» a lehetőségre gondolva, hogy nagyravágyó álmai Ottó merénye által megsemmisülnek; végre megátkozza öcscsét, s miközben Izidórát elbocsátja,

«valamin *nagyon* láttatik gondolkozni» s ez eszmére bukkan: «az egy *halál* —».

Izidóra eltávoztakor egy udvarnok lép be, s Gertrúd parancsolja: jőjön Melinda. Aztán, hogy sötét eszméit eloszlassa, nagyravágyó álmaiba merűl, de fenhéjázó magánbeszéde végén ismét e fagyasztó gondolatra bukkan: «átkozott! mitől foszthatsz meg, Ottó, még *tán* engemet!» Ekkor jő Melinda.

Már belépése olyan, hogy elárulja elmezavarát. «Hirtelen jő, megáll, merően néz.» «Ez a magyar királyné?» kérdi eszelősen. Gertrúd, mintegy csodálkozva felel: «kérdezed?» Az egész jelenet eleje arra mutat, hogy Gertrúd nem tudja Melinda őrültségét. Igaz ugyan, hogy sértő szavaira mondja egy párszor: «eszelős», «eszeveszett» — de csak akkor «néz rá ijedve» — csak akkor kiált fel: «Ha! istenem — Melinda!», mikor beszéde felötlően zavaros lesz, kétségtelen, hogy csak most veszi észre Melinda lélekbaját. Igazolja ezt az is, hogy Melindát *hivatta* magához, tehát czéljának kellett lenni vele. De mi czélja lehetne egy őrülttel? Semmi: ha ezt tudja, bizonynyal nem is hivatta volna; s mihelyt észreveszi, hogy Melindával nincs mit beszélni, csenget és Bánk után küld. Czéljait könnyen sejthetjük: előbb Melindát hallgatásra birni, s miután ezzel nem boldogúl, Bánkot valahogy kiengesztelni, önmagát kimosni.

Ha most teszszük fel a fönebbi kérdést: alig lehet más feleletet adni, mint, hogy a királyné e szakasz elején mit sem tud a lefekvése után történtekről. Nem: hogy Ottó szerek által győzött, hogy megölte Biberachot, hogy Bánk itthon van, hogy Melinda megőrült. E nem tudás két körülménynyel ütközik egybe. Először: Melinda már volt egyszer a királynénál, így említtetik a III. szakaszban. (77. l.) Ha ez áll, fel kell tennünk, hogy Melinda első ízben semmi jelét nem mutatta lelki zavarának, vagy csak oly mértékben, hogy Gertrúd azt indulatláz kitörése gyanánt vehette. De ez alig valószínű, tudván, hogy

Melinda kevéssel azután ment a királynéhoz, midőn Bánktól őrjöngve futott el. Azonban fogadjuk el a föltevést, hogy Melinda akkor nem mutatta eszelősségét: nem kellett-e emlegetnie képzelhető szemrehányásai közben oly dolgokat, melyekből Gertrúd a tényre, s a kivitel módjára stb. következtessen? Nem ismételte-e, a mit a III. szakasz elején Bánknak mondott vala: hogy «ő ártatlan», hogy «pokoli tűz ége csontjaiban» s több efféléket? Nem emlegette-e férjét, Bánkot, hogy itthon van? Másik körülmény azon időhézagban fekszik, mely a III. szakaszt a IV.-től elválasztja. A III. szakasz, mint már említettem, hajnalban kezdődik, s folyton foly színváltozat vagy egyéb megszakadás nélkül, s így legfölebb a reggel óráiban vége szakad. A negyedik kevéssel naphunyta előtt veszi kezdetét. Lehetséges-e, hogy Gertrúd a palotában történt oly nagy dolgokat csak este tudjon meg? Szerző valószinűleg úgy képzelte, hogy a III. szakasz betölti az egész napot, s annak közvetlen folytatása a negyedik. De lehetséges-e az időnek ily *kinyujtása? Összevonni* az időt, hosszabbról rövidebbre, könnyű: a képzelet villámgyorsan ugorja át a hézagot: de azt képzelni, hogy a mi előttünk szakadatlan foly le, egyik szereplő a másiknak adván az ajtót, tehát a mi a felvett időközben *valósággal* is megtörténhetett, az jóval nagyobb időre nyúljék, — az lehetetlen. Ha pedig szerző, a két szakasz folytonosságából indulva ki, úgy vette (pedig alkalmasint úgy), miszerint Melinda nem is kétszer jelen meg a királynénál, hanem a III.-ban elfutván Bánktól, a IV.-ben megy Gertrúdhoz: akkor a szerkezet még hibásabb, mert Ottó már a III. szakaszban említi (77. l.), hogy Melinda nénjénél van.

Legegyszerűbben úgy volna segítve e bajon, ha Melindának Gertrúdnál léte a III. szakasz folytán nem is említtetnék. Akkor megfoghatóbb lenne, hogy Gertrúd előtt új események mindazok, melyek lefekvése után történtek, s tisztábban állna előttünk

Gertrúd helyzete a IV. szakasz elején. Így is volna oka az aggódásra, így is megfejthetnők, miért keresteti Ottót. Ha nem tudna is többet annál, mi lefekvése előtt oly nyugtalanná tevé, ez elég indok arra, hogy Ottót, ha már diadalához reménye nincs, megszöktesse a vihar elől.

Azon percztől fogva, hogy észreveszi Melinda roncsolt lelki állapotát, Gertrúd viselete megváltozik e boldogtalan nő iránt. Szánalommal tekint rá, mi becsületére válik romlott szívének. Melinda bukását könnyelmű udvari morállal segíté előidézni, azután a kezdett ösvény el nem hagyása főbenjáró érdekké vált: de mindig oly föltevéssel, hogy Melinda — mert asszony — hajlandó lesz bűnt és gyalázatot játékból megosztani. Most visszadöbben az eredménytől, és sajnálva tekint az áldozatra. De a szánalom nem nyomhatja el, sőt neveli a veszély érzetét: minél teljesebb Melinda romlása, annál nagyobb a vész, mely Bánktól fenyeget. Gertrúd, szellemi erejében bízva, bátorságot vesz e viharral szembe nézni, egyenesen, rögtön, mielőtt annak egészen kitörni ideje volna. Csenget és hivatja *Bánkot.*

A jelenés, mely Bánk érkezte előtt, Gertrúd s a betolakodó öreg Mikhál közt lefoly, ez utóbbi jellem tárgyalásakor lenne alkalmasb helyen bonczolandó: itt csupán a hatásra szorítkozom, melyet e jelenés Gertrúd kedélyén hátrahagy, s ennyiben a nádorral a találkozást előkészíti. A fogságba hurczolt ősz Mikhál e szókkal vált meg a királynétól:

. . . . . Jó éjtszakát! te nagy
Sorsodban elvakult kevély eszű,
Reszkess szerencsédtől — jó éjtszakát!

Bármily eszélyesen, méltósággal, nyugodt önuralommal s politikai szívtelenséggel viselte magát a királyné e jelenet folytán Mikhál iránt: egészben e szín lehangoló benyomást tőn kedélyére. Az engedelem nélkül berontó ősz ember, ki elől az őrült Me-

linda kétségbe esetten szalad, elrejteni gyalázatát, s ki nem tudja még, miért fut el szerető húga, — s ha tudná, tán szíve repedne meg — oly látvány, a mi szélesb körben mutatja Gertrúdnak a bűntény horderejét; mely saját könnyelműsége által idézve föl, most áldozatra áldozatot kíván; — az őszinte hűség, s szeretetből ellene emelt vád, s kérelme, hogy javítsa meg rendszabályait, a prófétai hang, a térdre hulló öreg Mikhál, ki nem magáért, hanem *ő érette* reszket; kit lehetlen meg nem szánni s hűtlennek, gonosz indulatú pártosnak tekinteni (90. l.), de a kit mégis, miután érzelmei túlárjában öcscsét, Simont elárulta, ezzel együtt befogatni politikai kényszerűség, ha a pártütést el akarja nyomni; végre maga azon fölfedezés, hogy nemcsak távol az ország szélein, de itt is forr ellene a lázadás, — forr pedig most, midőn a nádorban sem bízhatik, sőt oka van ettől legjobban rettegnie: mindez, ismétlem, összehat arra, hogy Gertrúd ne feledje könnyen Mikhál végszavait: «Reszkess szerencsédtől!» —, És nem feledi: visszhangzik e szó lelkében, miután Mikhál eltávozott, visszhangzik még akkor is, midőn Bánk jelentve van (100. l.), de még nem lépett be, s a lemenő nap látásával együtt újra a *halál* eszméjét költi benne. Az önbizalom, határozottság, melylyel Bánkot hívatá vala, Mikhál jelenete folytán csüggedésnek adott helyet; midőn az udvarnok jelenti a nádort, Gertrúd türelmetlen *döbög:* «ne még!» csak miután magát kissé rendbeszedte, veti utána: «jőjjön». — Talán azt hiszi, hogy már eléggé ura érzelmeinek; talán átallja az udvarnok előtt, mintha ez belátná gyöngeségét, hogy a kit maga hivatott, most nem meri elfogadni; azért ad a: «ne még!» után: «jőjjön!» parancsot. De csalódott, ha magát Bánk ellenében erősnek hitte: nem állhatja ki a belépő nádor tekintetét, «remegve néz a földre» s annyira szórakozott, hogy feledi, hogy Bánk az ő parancsa folytán jelent meg. Mert hogy ez valódi szórakozottság, nem csak szín-

lett, kétségen túl esik: hisz Bánkkal szemben most, ha valaha, teljes lelkierőt, nyugodtságot kell mutatnia, nem csüggeteg szórakozást, mely bűntudatot árulna el. Ez elfogultság tart a rövid párbeszéd folytán is (101. l.):

> *Gertrúd.* A hitvesed —
> *Bánk.* Miféle *hitvesem?*
> *Gertrúd.* Nagy úr!
> *Bánk.* Való hogy én házas vagyok;
> De *hitvesem nincsen* —
> *Gertrúd* (egy ideig nézi, végre elsiet).

«Egy ideig nézi, végre elsiet.» Állapodjunk meg e helynél, mert ha van homály Gertrúdban, ez az. Mit nézett Bánkon? miért siet el? A magyarázat, mely először feltolakodik, ez: Gertrúd Bánk külsején remegve látja a belül háborgó gyilkos szenvedélyt, s annak kitörése elől keres a gyöngébb nem védelmet ösztönszerűleg. Igazolná ezt elfogultsága, mely Bánk jelenlétében erőt vőn rajta; igazolná Bánk tette, ki a nő távoztával kardját félig kirántja s felkiált: «jó angyalod susogta ezt neked!» — igazolná, a mit Bánk később (110 l.) mond: «Te engemet magadhoz hivatál, szikrát okádó vérem éktelen dühében.» E szikrát okádó vér, ez éktelen düh, bármint elfojtva is, kell hogy kifejezze magát Bánk viseletén a belépéskor: e szerint Gertrúd távozása meg volna fejtve. Azonban e felfogásnak ellentmond az, hogy Gertrúd nem sokára *visszajő*, nemcsak, sőt Melindát is hozza, mintegy feleletűl Bánk szavára, ki azt mondá, *nincs hitvese.* Ha látta a gyilkos szándékot, a szikrát okádó vér éktelen dühét, s attól ijedt meg, hogy mer visszajönni — és pedig Melindával, a szétroncsolt áldozattal, melynek látása Bánkot ezerszer jobban felbőszítheti? Ez oly merész játék volna, mely által még Gertrúd jelleme is elvesztené a valószínt. Vagy talán arra számít, a mi csakugyan be is következik, hogy a felbőszült férj, boldogtalan neje

láttára oly fásultságba fog esni, hogy képtelen lesz a már-már aczéljān lebegő gyilkosságot azonnal végrehajtani? A jelenet, midőn Gertrúd Melindával visszajő, valóban ily «elfásító» — vagy inkább *ellágyító* hatást gyakorol Bánkra, mi annál természetesb, hogy ezt megelőzőleg ideje volt a «szikrát okádó vért» egy hosszú magánbeszédben szellőztetni. De ily hatás minden emberi számításon kivűl esik: és hogy Gertrúd a bősz indulat meglohasztását ily módon remélje eszközleni, az nem lehetséges. Mert ki kezeskedik, hogy Melinda látása nem épen ellenkező hatást tesz a dühében már is magán kivűl levő férjre? vagy — ha percznyi ellágyulás állna is be, — hogy nem követi azt még nagyobb kitörés, mely első perczben véráldozatot kíván? — E szerint se a rémület, se a kiszámítás nem fejtvén meg előttünk Gertrúd távozását, s visszajöttét Melindával: csaknem azon útszéli gondolatra jövünk, hogy miután Bánk azt mondta: «nincs hitvese» — a királyné csupán e szó megczáfolása végett távozik el. De ne sértsük Katonát ily gyermekes felfogással: nem ok nélkül adja ő színpadi utasításúl, hogy Gertrúd «egy ideig nézi» Bánkot s az után «siet el». Csak arra emlékezzünk, hogy valahányszor Bánk az indulat legmagasán hányatik, külsején mindannyiszor delirium jelei vehetők észre. Így már a III. szakaszban (67. l.) Izidóra ijedve mondja:

> Bán, bán! mi lelt téged? — Nagy úr, mi lelt?
> Könyörületességből felelj —

és nem sokkal lejebb Biberach (76. l.): «Bán, őrülést mutat tekinteted». Daczára a látszó hézagnak, melyet a III. és IV. szakasz közt ismételve megjelöltem, minden arra mutat, hogy Bánk Melinda szobájából, hol utoljára Biberachhal találkozott, egyenesen, vagy nem sok késedelemmel, jő a királynéhoz; hisz kis fia is, kit onnan magával hozott, egész a királyné ajtajáig mind vele volt. Az őrülés jelei tehát, melyeket Bibe-

rach észre vőn, még nem tűntek el arczáról, külsejéről, midőn a királynéhoz belép, sőt indulatát, ha lehetséges, még fokozta az öreg Mikhál sorsa, kit az előszobán keresztűl börtönbe látott hurczoltatni, fokozta az a körülmény, hogy belviharát Gertrúd előtt el akarta fojtani. Szerintem ama rövid jelenetnek egyedűl helyes felfogása ez: Gertrúd Bánk jöttével remegve néz a földre, csüggedt, szórakozott, de midőn Bánk felkiált: «miféle hitvesem», döbbenve néz rá: «Nagy úr!» — majd Bánk különös beszédére: «Való, hogy én házas vagyok, de hitvesem nincsen» — egy ideig nézi, s szavait, külsejét egybevetve, azt gondolja, hogy ez is a megőrülés pontján van. Csak így lehetséges, hogy Melindával vissza mer jőni. Bánk rögeszméje, úgy hiszi Gertrúd, az, hogy nincs hitvese: ha Melindát megmutatja neki, őrjöngő dühe lecsillapúl. E csalódás természetesen eloszlik, mihelyt Bánk összefüggően beszél: — azonban egy más körülmény neveli Gertrúd biztosság érzetét. Bánk, kit már neje látása némi fás hangulatba ejtett, majd a gondolat, hogy Melinda őt kis fia megölésével gyanusítja, apai érzékenységét zaklatta föl, most ablakon keresztűl megpillantja ősz süvét, Mikhált, kit az utczán börtönbe visznek. A látvány egész a könnyezésig ellágyítja őt, úgy hogy a királyné parancsára engedelmesen távoznék, és nem volna ereje a gyilkos tettet *most* végrehajtani. Gertrúd látja ezt, s ily érzelemmel szemközt nem tartja veszélyesnek Bánkot marasztani. Még a búcsúzási érzékeny jelenet van hátra Bánk és Melinda közt, mely Gertrúd biztosságát méginkább növeli, úgy hogy ez feljül kerekedik, s a nádort ő fogja kérdőre. Tekintélyét veszi elő, hogy azzal a jobbágynak imponáljon. De hiába: a nagy-úr elfojtott s ellágyult dühe fokozatosan elétör; s egy reflexio álarczában (106—107. l.) már oly határozottan nyilatkozik, hogy Gertrúd ijedve kiált föl: «Istentelen! távozz!» De Bánk közelebb lép, s tudtára adja, hogy

parancsa nélkül is itt maradt volna, mire Gertrúd még egyszer kisérti meg használni tekintélyét: «Jobbágy!» — hanem most Bánk egyenesen kimondja, hogy e tekintélyre mit sem ad: ő nem jobbágy, hanem ura, birája, s Endre távollétében királya is Gertrúdnak. Ekkor nyúl Gertrúd csengettyű után.

Mielőtt tovább mennénk, itt lesz helyén visszatekinteni az érzethullámzásra, melyben Gertrúd keble a szakasz elejétől fogva hányatott. Nyugtalan aggodalmak a megkisérlett merény következményei miatt, megdöbbentő fölfedezések egyre súlyosbíták helyzetét, koronkint a *halál* elősejtelme, de még bizalom önmagához, szellemi felsőségéhez, hogy mindent jóvá tehet. Elszánt merészség a veszélylyel szembe nézni, de mely ismét, Mikhál jósigéi folytán, csüggedéssé lohad, s Bánk beléptével egy perczre teljes elfogultságnak ad helyet. De noha Gertrúd remeg Bánk előtt, s nem állja ki annak tekintetét, arra nem gondol, hogy ez *egyenesen* gyilkolási szándékkal jött. Elébb zavart elméjűnek gondolja, s azért hozza Melindát, — aztán észreveszi ugyan, hogy Bánk nincs megháborodva, de lágyúlt érzelmei biztossá teszik őt, hogy önszemélye nem forog veszélyben; ezért meri nemcsak marasztani, sőt szemrehányással is illetni, megelőzendő mintegy, hogy Bánk *ő ellene* vádat emelhessen. Hanem Bánk nem hunyászkodik meg, sőt vakmerőbb lesz. Gertrúd még most sem gondol arra, hogy Bánknak feltett czélja volna őt meggyilkolni, s hogy ily szándékkal jött volna ide; azt hiszi csupán, az indulat heve ragadja, s reménye van őt illő korlátok közé utasítani. Bánk a csengettyűt elkapta, zsebébe rejté, Gertrúd segélykiáltását félig kivont karddal elnémítá — s a királyné még egyre nincs kétségbe esve. Csak midőn Bánk határozott s aránylag nyugodt hangon mondja neki:

Ah, büszke lélek, fel nem érted észszel,
Hogy gyermekem miért adám amaz
Öregnek? (Mikhálnak.) Asszonyom! ha *utam innen*
Hóhér kezébe vinne engemet?

akkor *«sárgúl el»* Gertrúd és «támaszkodik egy asztalra», különben elesnék. Bánk hideg gúnynyal folytatja: «ugyan ne gondoskodjék egy eszes atya gyermekéről?» s a királyné «székbe rogyik», felkiáltva: «Bánk! mit *akarsz velem!*» Eddig azt hitte, indulatos emberrel van dolga, kinek hevét kormányozni lehet: most látja, hogy Bánk azon *eltökélt* szándékkal jött hozzá, hogy megölje. E pillanattól kezdve Gertrúd elveszti önuralmát, csak vergődik a rémület és düh közt. — Előbb félénken viseli magát, majd Bánk lovagiasságára hivatkozva, mint nő esdekel kiméletet: de midőn Bánk kimondja, hogy ily nő iránt nincs kötelezve lovagiasságra — mert kenőcsli *testét*, lelkét, — ezt nem tűrheti: a női hiúság fellázad, főkép a *kenőcslés* vádja ellen, s kitörő dühhel kiáltja: «Gonosz hazug! ki tette azt?» — Kétségbeesve szabadulása felől, nem akar veszni bosszúlatlan: előbb a gúny fegyveréhez nyúl, s Melinda esetét udvari nevetséges «chronique scandaleuse» színében emlegeti, de Bánkra nézvén, megbánja s engesztelően végzi beszédét (112. l.):

Bánk. Melinda *jó nevét* te hagytad az
Udvarnak a nyelvére tenni: légy most
Isten, s hitesd el véllek, hogy Melinda
Bánk-bánra érdemes; úgy letérdelek
S imádlak *én*, kit ők nevetnek.
Gertrúd (keserűen). Úgy?
Csak *hadd nevessenek*; hisz a hasonló
Történet életünknek azon szokott
És kedves ízetlenkedésihez
Tartozhat, a mely megnevettető, —
Már úgy születtettünk, mint a szegény
Emberbarátink kárán tapsolók;
Hiszen ha *két* az utczán *kétszer* el-
Esett, azon szintannyiszor kaczagjuk

Magunkat el — (*komoran néz Bánkra*)
s a *szánás* akkoron
Jön csak, midőn látjuk, hogy egyike
Többé *felállni nem tud.*

Higyünk-e ezen *szánalom* őszinteségében? Vagy csak ijedésnek tulajdonítsuk a hirtelen fordulatot? Bánk arczán olvashatja szavainak hatását, és a halál perczének *közel léte* megdöbbentheté. De szerző nem mondja: «ijedve néz Bánkra», csak «komoran». A halálra, mint láttuk, már fönebb elő volt készítve, megkisérté Bánkot kiengesztelni, belátta, hogy erre nincs remény, s midőn előbb átkokban tör ki (111. l.), aztán a gúny nyilait veszi elé, már a végsőre szánta el magát. Mindazáltal a *percz ittléte,* mely Bánk mimikáján olvasható, oly iszonyú, hogy visszarettenhet az elől. Azonban a szöveg ezt nem mondja. Ne sajnáljuk Gertrúd jellemétől az engesztelő vonást, melyre a költő czélozott. «Komoran néz Bánkra», ki előbb annak legszentebb érzelmeit gúnyolá. Jobb természete szólal föl a gúny ellen, melylyel dühe Bánkon meg akarta bosszúlni magát. Jobb természete, s a lelkiösmeret szava: egy *általa* tönkre tett családi boldogságon csúfolódni, ezt mégis kegyetlennek érzi. Innen a szánalom engesztelő vegyülete.

De Bánkra ez nem hat többé; az ő lelkében csak a *gúny* hangzik vissza. «Szörnyeteg! kész lennél te is kaczagni?» kérdi oly hangon s mimikával, hogy Gertrúd a halál perczétől megiszonyodva, segély után kiált: «Emberek!» — A kiáltásra csak Ottó jön, de Bánktól megijedve, nyomon visszafut s elzárkózik; s mialatt a hozzá nem férő Bánk átkokban szellőzteti dühét, Gertrúdnak alkalma volna elillanni. Miért nem teszi ezt? Fönebb megjelölém a pontot, melyen túl a királyné nem ura többé érzelmeinek, csupán vergődik, hányatik hullámról hullámra: kétségbeeső átok, gúny, szánalom, ijedtség a halál perczében, ezek hirtelen változó érzései. Most, öcscse láttára «undorodva rogy székébe». — Ottó aljassága föllázítja nem ártat-

lan, de fínom nőiségét; majd «ablakhoz szalad», hihetően hogy segélyt kiáltson, de eszébe jut, hogy most az ajtón is menekülhet, «használni akarván az alkalmatosságot, el akar sietni» — azonban «Bánk utolsó szavára», melylyel Ottó ellen szórt átkait végzi: (115. l.)

Örökre átkozott légy, átkozott!
És átkozott a *hely*, melyben születtél!

«mint egy tigris, neki dühödve, tőrt kap, és Bánkba akarja ütni:»

Hitvány, ne bántsd *hazámat!*

Tehát a honleányi, megint engesztelő vonással szelídítve, a különben *önvédelmi* tett. Ez jól van így, hanem mint indok fölösleges. Azon percztől fogva, midőn Gertrúd a Bánk gyilkos szándékát belátta, helyzete az önvédelem minden lehető eszközére felszabadítá. Az *erős* és *gyönge* viszonya állt be közöttük. Most a gyöngének alkalma volna elfutni, igaz, s Gertrúd e perczben választhat élet és halál közt. Menekűlni, kilátást nyújt az életre; de *bosszúlatlan* menekűlni: az nem fér össze Gertrúd jellemével. Bánk «megfordulván kitekeri kezéből a gyilkot», Gertrúd «sikoltva fut az asztalig», ott Bánk «utoléri s agyon szurdálja». Csupa színpadi utasítás. Gertrúd, a Bánk feleletére: «Én? *kerítő!*» (én vagyok hitvány?) csak sikolt és fut, a *kerítő* nevet elnyeli, vagy nincs ideje visszafelelni, bár még sértetlen; mikor pedig Bánk «agyon szurdálja» e szókkal: «sziszegj, sziszegj kígyó! te *itt* maradtál!» lerogyva csak ennyit ejt ki: «Ah!»

De *agyon* szurdálva, azaz megölve még nincs. Bánknak nem felel többé, de midőn ez eltávozott, «fel *akarna* emelkedni» (tehát nem sikerül) s felkiált:

«Meghalni — nem királyi széken — ah!»

Bánk azért sietett el, «mert kivűl zörgés és több kiáltás» hallatszott: «Hamar!» Myska-bán jő: hív udvari ember s a királyfiak nevelője. Szavát hallja még kivűlről, s megismeri Gertrúd a hangot: «Mentsd meg magad, királyné! *pártütés!* ezt mondta a *haldokló»* — (Biberach, lásd 133. l.), de azt is, hogy a királyné semmit sem tudott «Ottó ízetlenkedéseiről», tehát ártatlan. Myska szentűl hiszi ezt, s midőn Gertrúd, a végső perczben, egy anyai enyhítő vonással, gyermekeire gondol, nem hiába szorítja s emeli ég felé kucsmáját, s tesz egy banális felkiáltást. Myskának a gyilkos kilétéről sejtelme sincs, valami pártütőre gondol; Gertrúdis az *Ottó* nevét ejti ki, Myska talán hallja, de «kivűl lárma, verekedés» vonja magára figyelmét, majd Ottó fut be, nénjétől oltalmat rimánkodva, s «ordítva rogy mellé, midőn meglátja», Gertrúd pedig elfordított ábrázattal rebegi még: «Ottó! Ottó! *Gyilkosom!»* Myska már másodszor hallja ezt, s kérdi is: «Ottó? (a gyilkos)», a ki ugyan erősen szabadkozik: «Nem az! nem az!», de a királyné nem *bír*, vagy nem *akar* mellette bizonyítni, s midőn Myska feljajdul is: «Nagy királyné! *így* kell kimulnod?», végszava a haldoklónak csak ennyi: «így — ártatlanul».

Kíméletből hallgatta-e el Gertrúd *gyilkosa* nevét, s hárítá Ottóra a gyilkosság gyanúját? Róla ezt föltenni alig lehet. Bánk tette oly nyilvános, hogy Gertrúd nem látja szükségesnek azt constatálni, nem is gondol erre, miután azt hiszi, hogy Bánk az összeesküvés feje. De öcscsére haragszik, kinek kedvéért magát így feláldozta, s gyilkosának nevezi nem azért, hogy környezetét félrevezesse, hanem szemrehányásból, mint az egész bajnak okozóját. Így fogom fel, mert a haldoklót e perczben nem tartom képesnek afféle ravaszságra, hogy az egész Bánk-Melinda tragédiát akarná örökre titokba burkolni az által, hogy a gyilkosságot saját öcscsére keni. Csak Myska-bán együgyűsége okozza, hogy e gyanú rövid időre lábra kap.

Egyébiránt Gertrúd szerepének nincs vége a halállal. Az egész V. felvonást végig játszsza, mint néma személy. E felvonás, a hányszor én e drámát színpadon előadva láttam, csak tableau-szerű fontossággal látszott bírni, mely alatt a közönség már kendőjét kalapját szedte, s oszlani készült. Pedig éppen itt fejlik ki *Bánk tragikai bűnhödése,* mint fentebb előadtam.

(Több jellem ily részletes rajza nem készült el; a következők csak *előkészítő vázlatok.*)

V.

A többi szereplőket három (illetőleg négy) csoportba állíthatnók össze, a szerint, a mint a dráma főbb személyei köréhez tartoznak. Így lenne:

1. *Gertrúdis köre:* Ottó, Biberach, Izidóra.
2. *Bánk-bán köre: a)* Melinda, Mikhál, Simon, Tiborcz. *b)* Szélesebb értelemben még: Petúr és a lázadók, ezek közt ismét Mikhál és Simon is.
3. *Endre köre:* Myska-bán s fia Solom mester.

1. *Gertrúd köre.*

Az első csoportozat élén *Gertrúd* áll, a magyar királyné. Leánya ő Berchtoldnak, Meránia herczegének, s e névre, e hazára büszke. Endrével kénye kedve szerint játszik; nagyravágyása ezt hódítási háborúkba keveri. Most is azért van távol a férj, hogy Galicziát elfoglalván, neje hatalomvágyának áldozzon. A gyönge Endre csak árnyék ily nő mellett. Midőn leányukat, a 4 éves Erzsébetet (Sz. Erzsébet) Pozsonyvárban Lajos thüringi herczeg (Landgraf) számára átvette a követség: Endre a király, mint jelentéktelen személy álla Gertrúd mögött, úgy hogy Bánknak kelle köntösét megrántania, s figyelmeztetni, hogy lépjen előbb. A királyné volt minden, mindenben: «egész

ország az ő nyelvén látszott lebegni». Ez alkalommal pazarló hajlamainak is fényes jelét adta. Annyi kincset rakott ki, ajándékul a thüringi herczeg számára, hogy «elvakult Thuringia»; mégis e «csekélységet» idővel több drágasággal igéré tetézni. Minden magyar szeme könnybe lábadt e tékozláson, mely az ország s magánosok kincstárából folyt ide. Mert Gertrúd a főurak tulajdonát elvevé s odadta a «házájabeli czinkosinak»; kihúzta a szegény magyar kezéből a kenyeret, s *meráni* fegyveres ette azt meg. Az ősök várait lerontatá, vagy meráni fegyverest rakott azokba; elszedte a jövedelmes hivatalokat s idegennek osztá; a magyarnak kárpótlásul a puszta *«bán»* czímmel kellett megérnie. Egyik öcscsét Eckbertet, ki Ottóval együtt Fülöp (német) király megölése gyanújában állva, hozzá menekült, a szepösi tartománynyal ajándékozta meg; másik öcscsét, Berchtoldot, ifjú és tudatlan létére, érsek, bán, vajda, főispán ranggal tetézi. Udvarában tűri, előmozdítja a léha erkölcsöket; csak a botrány az, mitől retteg, nem a bűn. Pazar vigalom van ott napirenden, míg a haza a merániak okozta inség jajától visszhangzik. E mellett férfias nő, ki túl vágy emelkedni neme gyöngeségén; a világtörténet nagy példáit olvassa s feljajdul: mért nem lehet egy asszony *Solon* s *Lycurgus!* Hatalomsóvár lelke nem elégli Magyarország uralmát: Lengyelország, Podolia, a kevély Velencze — Európa harmada birásáról álmadozik — s ha e gondolatra szédűlni kezd, pirulva gyöngeségén, ismét erőt veszen: «hisz ha egyszer annyira segítné Endre fegyvere, semmivel se lenne az szédítőbb, mint mostan *ez»* — a jelenlegi polcz. — Mind e hatalmat azonban nem politikai magas czélok elérése végett, hanem csupán azért óhajtja, hogy *női szeszélyét* semmi ne korlátozza. «Saját eszünket s akaratunkat *a legostobább köntösben* is annyira szentté teremteni, hogy azt egy egész ország imádja . . .» E szavakban fejezi ki végczélját a hatalomnak, mely után sóvárog. Hatalomvágya hiú-

ságból, ereje gyöngeségből, férfiassága nőiségből ered. Ez a különbség közte és a «Solonok, Lykurgusok» közt.

Gertrúd öcscse *Ottó,* leghitványabb jellem az egész darabban. Gyáva, kéjelgő, ostoba: minden bűne a lelki és testi erő hiányából ered. Már is egy órgyilkosság bűne terheli: részt vett Fülöp német király alattomos megölésében. Ezért menekült nénje szárnyai alá, kinek támaszát, gyámságát minden nyomon igénybe veszi. De egyszersmind e hatalmas támasz elbizottá tevé a kislelkűt: biztossága érzetében átadja magát kéjencz hajlaminak, legkisebb önuralkodás nélkül. Azonban még a kéjencz előnyeivel sem bír, hogy személyes tulajdoni által birjon hódítani: gyáva a szerelemben is. Még bűnt sem volna képes elkövetni nénje segélye, s a meghitt Biberach mephistói tanácsa nélkül.

Biberach «egy lézengő ritter», Ottó mindenese, szellemi gyámja a vétek útján, vele jött az udvarhoz, hol azóta tartózkodik. Hidegvérrel párosult szellemi nagy fensőbbsége teljesen uralkodik a gyönge Ottó felett, mihez járul, hogy ennek legveszélyesb titkát, Fülöp megölését tudja; miben, úgy látszik, segéde volt. Egyébiránt a herczeghez nem hűség vagy szeretet láncza köti: hanem haszonvágy s azon gyönyör, melyet romlott szíve érez, ha azt a bűn hálóiban vergődni látja. Jellemének kulcsát ő maga adja kezünkbe (79. l.). Világra jötte már megölt egy anyát, miért apja a bölcsőtül fogva kezdte gyűlölni. Ez jó családú, de tékozló ember volt. Biberach a gyűlölséget hasonlóval viszonzá, s atyján tanulta gyűlölni az emberi nemet. Midőn elég erős volt, néha jól meg is öklözé apját. Ez végre feladta. Biberachnak büntetésül a szent földre kellett volna mennie, «ölni»: de félt, hogy apja az alatt minden örökségét megiszsza. Nem ment. Daczáért egy klastromba dugták, — honnan elszökött, nem lévén kedve még életben «szentté» lenni. De köszönheti, hogy ott tanult, mert atyja

tékozlása miatt vagyon nélkül maradván, azontúl az «emberi vakságból» kellett élnie. Esze és ármányai által «ritter, paraszt, szegény, úr, herczegek» lettek barátaivá, és csak egyszer múlt kevésbe, hogy torkára nem forrt. Hihetőleg a Fülöp meggyilkolását érti, melynek következtén urával a magyar földre kényszerült ugrani.

A «lézengő ritter», Ottó jellemének mintegy kiegészítője, mindjárt a prológban föllép. Közönye, melylyel Ottó elragadtatását le akarja hűteni, arra számítva látszik, hogy ezt még inkább feltüzelje, legalább e hatást idézi elő. Mindazáltal intéseit e helyen őszintéknek vehetjük. Nem mintha erkölcsileg kifogása volna a szándékos csábítás ellen: de mert nagyon veszélyesnek tartja egy Bánkkal játszani ilyet. Gonosz szíve gyönyörködnék Ottó kelepczébe jutásán, ha önsorsa ezével összefűzve nem volna; ha nem rettegne a következéstől. De ama *gyönyörtől* sem szeretné magát megfosztani, az által, hogy Ottót a lebeszélés minden eszközeivel visszatartsa: ezért megelégszik száraz, gúnyos ellenvetésekkel, csak midőn Ottó elment, akkor mondja:

> Ej, ej; kegyelmes úr, vigyázz, vigyázz; mert
> Egy ily keszeg sovány fiút az izmos
> Bánk-bán — bajusza egy végére tűz.

Az első szakaszban Ottó Melinda fölkeresésére küldi, hogy ezt találkozásra kérje. Biberach történetesen azon szobába is benyit, hol az *incognito* visszaérkezett Bánk Petúrral beszél, s hallja ez utóbbinak szavait, midőn Bánkot házához titkos összejövetelre híja, mondván, hogy jelszavuk Melinda. — A lézengő ritter Bánkot megpillantva, ijedten huzódott egy szögletbe, s így a beszélgetők által észre sem véve, megint kisuhan. E váratlan kis jelenet, mely Biberach részéről eléggé indokolva van az által, hogy Melindát keresi, ad irányt a lovag további tetteinek. Tudja, — s egyedűl ő tudja az udvarnál, — hogy

visszajött Bánk, a rettenetes; s ha már előbb veszélyesnek tartotta herczegét a merényben gyámolítni, most épen arra gondol, hogy Ottót cserbe hagyja, elárulja, s ezáltal a magyar párt, különösen Bánk bizalmát megnyervén, anyagi jutalomban is részesüljön. Ottóval, midőn ez (26. l.) követsége eredményét tudakolja, csak félvállról beszél: czélozgat ugyan, bízva herczege ostobaságában, a hazajött Bánkra, de világért sem tudatja vele, mily veszélyes a játék, melyet játszani akar.

Ottó.
Frissen, — beszélj — találhattad magát? (Melindát.)

Biberach (jelentőleg).
Találtam — a galamb helyett *oroszlánt* (Bánkot).

A herczeg nem érti a czélzást. Talán haragszik? kérdi s Biberach nem tartja lelkiismeretben járó dolognak kegyurát felvilágosítni, csak midőn ez a megigért találkozás örömében elragadtatik, jegyzi meg a ritter óvatosan: «no csendesen! Dicsérd csupán multával a napot!»

Még egy halványabb, de szelídebb alak járul e körhöz: Bendeleiben *Izidóra*, thüringi leány. Cserébe maradt a királynénál, akkor, midőn ennek leányát a thüringi követség elvitte. Gertrúd mintegy leányul fogadta őt, távozó leánya helyett, ez által akarván a kicsiny Erzsébetnek Izidóra anyjában szerető dajkát biztosítani. «Jó Bertha — mondá annak, — légy leányom anyja, mint én anyja leszek a tiednek.» Azóta udvaránál tartja Izidórát, s ezt hála és tisztelet köti a királynéhoz, habár nem szereti is. «Ah igaz, — mondja Izidóra Gertrúd ravatalán — hogy a királyné *kedves* nem vala: de ezt ugyan még is nem érdemelte.» — A német leány titkon Ottót szereti, s e titkot egyedül Biberach tudja, ki azt oly igérettel csalta ki, hogy a herczeget viszont szerelemre birja, mit beváltani gondolatjában sincs, csak «száraz reménynyel» tartja az epedő szivet.

2. *Bánk köre.*

Bánk-bán, a fejedelmi *Bor* nemzetségből, fia «*Kunrád* grófnak», kiről a darab folytán tudjuk, hogy tagja volt azon küldöttségnek, mely a spanyol Constantiát Imre király számára feleségül hozta, s már előbb, huszonhat évvel korábban mint a darab játszik, tehát még III. Béla alatt (1187.), a velenczések ellen harczolt Jaderánál, hol vele Bánk is, — akkor még «gyenge ifjoncz», jelen volt. Ez utóbbi körülmény képessé tesz bennünket, meghatározni Bánk életkorát, a hogy azt szerzőnk képzelte. Bánkot a jaderai ütközetben, bár gyenge ifjoncz vala, tizenhat évesnél gyermekebbnek alig tehetjük; így a dráma kezdetén érett férfiú, negyvenkét éves lehet; melynél ifjabb korban a nádori magas hivatalra nehezen is juthatott volna fel. Atyja, spanyolországi útjában, két bujdosó spanyol gróf — Mikhál és Simon — ügyét fogta fel, kik vele Magyarországba jöttek, magukkal hozván kis nővéröket *Melindát* is. E viszonyból fejlődött ki Bánk házassága Melindával. Történetileg áll, hogy Imre 1199-ben ülte menyegzőjét aragoniai Constantiával: ha tehát a spanyol menekvők kibujdostát ez évre teszszük, jóformán hozzávethetünk Melinda korához. Ő a menekvéskor (97. l.) nem látszik többnek 6—7 éves gyermeknél. Most Bánktól egy kis fia van, ki már járni tud, mert apja «vezetheti» (75. l.), 4—5 éves, mintegy. A darab 1213-ban történvén: Melindát 20—21 évesnek gondolhatni, s e szerint igen ifjan, 15—16 éves korában, lett Bánk nejévé. Nem ok nélkül bibelődöm e részletekkel. Ily korkülönbség mellett, ily zsenge ifjúságban aligha szerelem vitte Melindát Bánk karjai közé. A hála volt az, jóltevőjének fia iránt, s a nagyrabecsülés, melylyel Bánk nemes, férfias tulajdoninak adózott, kiről lelkesedve mondja: «midőn kezem megkérte — — *szép se volt igen;* de egy Alphonsus, egy Caesár állt előttem». (35. l.) Adjuk ehhez a heves déli vért, a spanyol

származást, s indokolva látjuk, miért nem hajlandó Bánk ifjú nejét az udvarhoz vinni, miért tartja azt falusi magányában. A *féltés* csírája oly természetesen fakad fel e körülményekből, mint szunnyadó magból a növény.

Melinda bátyjai, *Mikhál* és *Simon*, emez koros férfi (46 éves), az már gyenge ősz, *Mortundorf* grófok Spanyolországból, *Bojóth*-ról. (?) Nem volt utolsó — mint Mikhál beszéli — a bojóthi faj Spanyolországban. Paizsán a taréjos egyfejű sast régtől fogva ismeré sok ellenség. Már ő és öcscse férfiak valának, midőn anyjok Melindát szülte. Szép volt a leányka, mint az Erkölcs. Akkor szült neje Mikhálnak is egy fiat. — Azonban egyszer jövének a «*Mohádik*» s a mórok hatalma megint eltenyészett a spanyol földön. Mindenfelé e kiáltás hangzott: «a mohádik! nem messze vannak a mohádik». — Simon kétkedett, Mikhál tétlenűl várta be. Egy éjjel a mohádik rajtok ütöttek, mindenöket feldúlták, elrabolták. Szerencse, hogy szülőik már az előtt elhaltak volt. Mikhál egyetlen fia is áldozatul esett: holttestét Simon mentette meg. Futottak a halál elől, Simon a fiú holttestével, Mikhál és Melinda. Simon nem hitte, hogy a fiú meghalt, s midőn arról meggyőződött, fájdalma még a Mikhál fájdalmát is meghaladta. Ez köti Mikhált Simonhoz, a testvéri lánczfnál is erősebben. Mikor az üldözők elől nyomot vesztettek, Simon kezével ásott sírt, melybe a fiút eltemette. — Ily helyzetben találta őket egy magyar, ki Imre királynak a spanyol Constantiát (nejét, Alfonzó aragóniai király leányát, 1199.) vivő követségéhez tartozott. Ez *Kunrád* volt, Bánk-bán atyja. Mikhál nem mondja, de érteni lehet, hogy ezzel jöttek Magyarországra, ennek pártfogására részesültek a király kegyében, ki őket javakkal ellátta, s e viszony folytán lett Melinda Bánk neje.

A két spanyol indigenát azonban szünet nélkül gyötré hazafiúi fájdalmuk a mór bilincsben szenvedő Spanyolország miatt; s az, hogy miután Mikhál fia

meghalt, Simon pedig gyermektelen, bennök kihal a bojóthi Mortundorf gróffaj. — De az utóbbi keserv csodálatos módon örömre változik. Simon neje egy koldus asszonyt becstelennek mondott, s elkergetett, mivel kettős gyermeke volt. Büntetésűl mintegy, az isten *hét* fiat adott neki egyszerre. Nehogy férje által becstelennek itéltessék, nem merte a dolgot Simonnak fölfedezni, hanem egy fiút magánál megtartván, a többit egy banyának adta át, hogy veszítse el. Simon vadászat közben a banyára bukkan, ki rémülve megvall mindent, s felmutatja a hat fiút; Simon a banyát hallgatásra esketi, s a hat fiút nála hagyja, föltartás végett. Csak majd, ha nagyra nőnek, szándékozik az anyának megmutatni, hogy akkor haljon meg — de örömében. — E hírrel örvendezteti meg Simon Mikhált: e kis episod van szőve az *első* jelenetbe.

Simon, bár folyvást habozva s kétkedve, a «békétlenekhez» csatlakozik, mire őt nem annyira az ügy iránti buzgalom, mint Petúr és a magyarpártiak barátsága viszi. A vénség miatt elgyengűlt Mikhál, ki a királyné vígalmán, hol a pártütés hajlama először nyilatkozik, többnyire szunyókált, azt sem tudja miről van szó, legfölebb oly «vitézi társaságot» vél keletkezőben, mint a *kalandosoké* volt.* Simonnal mégis elmegy Petúr házához, s ott is többnyire alszik: mily nagy lesz ijedelme, midőn e szókra ébred: «le a királyi székből, asszonyom — ha véresen is!» A nem sokára belépő Bánk elébe e szavakkal fut: «édes öcsém, ments meg e haramiák közűl» — s midőn Bánk a pártütést ügyesen lefegyverezte, nyugodtabbnak érzi magát. De ez nem soká tart; Bánk, kapott hír folytán, maga kéri együttmaradásra a békétleneket: a pártütés tehát ismét folyamatban. De mielőtt Petúr és társai valamit tennének, Mikhál magára vállalja a követséget, hogy a királynét esdekléseivel más

* Anachronismus.

gondolatra vegye. Egy órát kér a pártütőktől: addig halaszszák a tettet. A palotába megy; ott sokáig kell kinn várnia, pedig ideje drága. Majd meglátja Melindát sírni, kérdezi okát: de Melinda nem mondja meg. Ez a gyermekes őszt igen megzavarja, beront Melinda után a királyi terembe. Követségéről megfeledkezve, csak Melinda keserve aggasztja. A királyné figyelmeztetése eszébe hozza követségét, hozzá fog azt előadni. De zaklatott érzelmei áradozó beszédbe sodorják, s midőn a Spanyolországból történt futásokat előadja, akaratlanul kiejti száján, hogy Simonnak ő most hálátlansággal fizet. Ebből megtudja Gertrúd, hogy Simon a pártütők egyike, elfogni parancsolja (de ez a kitört lázadás miatt teljesedésbe nem megy), Mikhált pedig rabságba viteti. Mikhál az előteremben Bánkkal jő össze; s ez átadja neki kis fiát. Mikhál azt magával viszi a börtönbe; majd a pártütők által kiszabadíttatik, s jelen van az V. felvonás folytán Gertrúd holtteste mellett.

Petúr-bán szilaj, heves, nyugtalan fő. Már a «testvéri háborúban», midőn Endre fellázadt bátyja Imre király ellen, Petúr a lázadók közt, Endre pártján vala. Ezért Imre megfosztá minden jószágitól, maga is csak szökésben talált menedéket. A bujdosó, szökése éjjelén, Bánkhoz ment, a törvényes király hívéhez, fölkeresé ezzel együtt atyja sírját a czinteremben, ráborult, s bűnét megbánva emlékezett annak szavaira: «igazad van, atyám, az isten nem segít soha fölkent királyok ellen!» — Úgy látszik, e töredelem s Bánk közbenjárása már Imre kegyét visszaszerzé neki, s ez esetben még inkább indokolva látjuk e makacs jellem ellágyulását Bánk szavaira (57. l.). Lehet azonban, hogy javait és állását csak Endre trónra léptével nyerte vissza, kinek azóta folyvást híve. De e hűség nem gátolja őt, hogy a királyné megbuktatására pártütést szervezzen, s e működésben látjuk őt a darab kezdetén.

Nem hagyhatjuk érintetlen a patriarchalis viszonyt,

mely Bánk s a szegény *Tiborcz* közt van. E becsületben megőszült, hív és őszinte parasztot hosszú évek emléke fűzi a Bánk családjához. Már atyjának szolgája volt, s midőn Jaderánál «egy rosz velenczei» halálos csapást mért Konrád gróf és fia Bánk fejére, Tiborcz fogta fel azt, s most is viseli homlokán a sebhelyet. Ezért, s mivel egyébkint is becsűletes vala, a rabszolga megnyeré szabadságát, de csak vesztére, mert a királyné által kegyelt idegenek, az összes magyar néppel együtt őt is nyomorba döntötték, elannyira, hogy kénytelen szolgasága idejére sóhajtani vissza. Ez inséges állapotban, valamint maga, neje, öt éhes gyermeke táplálatát Bánk időnkinti segélye nélkűl nem volna képes megszerezni, úgy egész osztálya nyomorának enyhítését, az idegen huzavona korlátozását, egyedül Bánk erélyétől s hazafiságától várja.

3. *Endre köre.*

A még hátralevő személyzetet egy harmadik, nem oly jelentékeny, csoportba állíthatjuk össze, *Endre* körűl. A királyról, a már mondottak után, elég annyit tudnunk, hogy az még nem jött vissza Galicziából, de útban van, s az V. szakasz (felvonás) elejére megérkezik. Hű udvaroncza, s a királyfiak nevelője, *Myska-bán* az udvarnál maradt, ennek fia, *Solom* mester, egy lovagias vitéz magyar ifjú oda van a királylyal, s a hazatérő Endre egy csapattal őt küldi előre, hogy «győzödelmes érkezésének hírmondója legyen», s így elébb mint a király, már a IV. szakasz végén, megjelenik.

IRÓI ARCZKÉPEK.

(Megjelentek a «Koszorú» 1863. és 1864. évi folyamában, e költők kőnyomatú arczképei kiséretéül.)

I.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN.

Azon év, mely Zrínyi Miklós, a «Szigeti Veszedelem» nagy költőjének erőszakos haláláról lőn emlékezetessé (1664), egyszersmind oly epikai mű első megjelentének az éve, mely, társaival együtt, sokkal nagyobb népszerűségre vala kelendő, mint a nálok hasonlíthatlanúl remekebb Zrínyiász. Olvasta-e Zrínyi a «Murányi Vénust»? Nem lehetetlen, mert halála minden betegség nélkül, csak november 18-án következett be, Gyöngyösi pedig a «stubnyai hévvizeken», tehát nyári napokban, írja Vénusához az ajánló-levelet, s föltehetni, hogy a nyomtatás akkorra már kész volt, s ha egyrészről a könyvárusi közlekedés lassusága ama korban nem könnyen repítette csak a hírt is Kassától (hol a mű megjelent) Csáktornyáig: más részről Zrínyinek mindenhová kiterjedő figyelméről föltehetni, hogy még dicsőséges harczai közt sem, annál inkább csáktornyai pihenése alatt az utolsó hetekben, nem kerülte azt ki az irodalmi új jelenség. Ha olvasta, bizonyára érdekkel fogta olvasni magát a leírt tárgyat; pártfelének, barátjának, Veselényi Ferencznek kalandos egybekelését Szécsi Máriával, mely a nélkül is minden ajkon forog vala; bizonyára nem egy helyt tapsolta meg az új költő virtuozitását, nyelv és versbeli könnyű bőségét, eleven képzelmét a festésben, rhyth-

musának magyar zamatját, olykor merész újításait a szólás-módokban s több ilyeket: de az egésznek alkotásáról, a cselekvényről, az egyes jellemek ábrázolásáról a «Szigeti Veszedelem» írója nem sokkal lehetett különb véleményen, mint évtizeddel előbb (1653.) Liszti László epikai munkájáról («A mohácsi veszedelem») vagy ugyanannak krónikás modorú, össze nem függő verselményeiről («A magyar vezérek és királyok emlékezete»), s tankölteményéről («A szerencse állhatatlansága»). Liszti, bár «Mohácsi Veszedelme» két évvel utóbb lát világot, mint az «Ádriai tenger Szirénája» (Zrínyi verses munkái); bár kétségtelen, hogy az utóbbinak hatása volt rá, sőt az tette talán költővé is, compositióra nézve egy csöppet sem tanult elődétől, sőt visszavitte az elbeszélést száraz krónikai tények (legfölebb bővített és kiszínezett) elsorolására, oly mértékben, hogy mint a prózai krónika-íróknál szokás vala, még földrajzot, Magyarország terjedelmes geographiáját is jónak látta előadni eposzában. Műve, úgy látszik, nem sokára feledésbe ment: már egykorúi többet tudhattak botrányos életéről, s annak következtében hóhérpallos által történt haláláról (1660 körül), mint verseiről, melyekben, még a részletekben is, oly kevés az ihlet. Több kiadást nem ért, egészen korunkig, midőn a Nemzeti könyvtár föltámasztá halottjaiból. És im, egy Liszti munkáinak sorsában osztozik majdnem a «Zrínyiász» is: Kazinczyig s 1817-ig kell várnia újabb kiadásra; míg a «Murányi Vénus» — első megjelente után — a múlt századnak csaknem minden tíz esztendejében újra meg újra nyomatik (1702, 25, 29, 39, 51, 67, 71, 75, 96), a mi kétségtelen bizonyság népszerű volta felől.

Az új költő, ki 1664-ben vetélytárs nélkül foglalta el a magyar epikai irodalom csúcsát, nem vala már ifjú. Születési éve nincs még kinyomozva; de alig néhány évvel lehetett ifjabb Zrínyinél, ki újabb felvilágosítás szerint nem 1616-ban, hanem 1618-ban

született. Dugonics, és utána Toldy, hozzávetőleg 1620-ra teszik a Gyöngyösiét; a miben meg is nyugodhatunk, ha figyelembe veszszük s ha áll az, hogy költőnk 1640-ben már Veselényi komornyikja, 1653-ban házas ember és (a mi bizonyos) táblabiró. De lehetett valamivel fiatalabb is, miután nem tudjuk, hol töltötte serdülő korát, hol és meddig végezte iskoláit, s valjon a Veselényi szolgálatába egyenesen mint komornyik vétetett-e fel, vagy e czímre csak később jutott, azelőtt apródi szolgálatot teljesítvén. Mert Gyöngyösi hosszú életkora (84 év) s legkésőbb vénségében is folytatott irodalmi és közhivatali ernyedetlen fáradozása olyan formát sejtet velünk, hogy e hosszú életből még néhány évet le kell alkudnunk, s bár maga mind munkái előszavában, mind (jegyzőkönyvileg fenmaradt) némi nyilatkozataiban emlegeti öregségét, ezt nem kell oly magasra számítanunk, mint Dugonics, elégséges adatok nélkül, teszi. A Veselényi szolgálatába kerülés, a házasság, sőt — oly pártfogó mellett mint Veselényi — a táblabiróság is megállhat, ha Gyöngyösi 5—6 évvel fiatalabb is. Így aztán első föllépte «Muránynyal» nem esik élete 44-ik, — és lelépte Charikliával a 80-ik évére; sem kihalta a hosszas alispánságból a 84-dikre!

Különben Gyöngyösi belső életéről, költői fejlődéséről, magán jelleme s viszonyai felől alig tudunk többet a semminél. Nyilvános pályája leginkább az, a minek egyes mozzanatai fenmaradtak, elegendő számmal és hitelességgel arra, hogy közszolgálatai során végig tekinthessünk, de soványan arra nézve, hogy emberi valójába mélyebben bepillanthassunk. A mit e, leginkább jegyzőkönyvi adatok mutatnak, oda megy ki, hogy Gyöngyösi köztiszteletben álló nyilvános jellem volt megyéjében (Gömör), s népszerűsége, mely eleinte nem volt nagy, idővel fokonkint növekedett, már akár azért, hogy pártja (ha volt ilyen) hosszasabb ideig fenn birta tartani uralmát, akár, hogy Gyöngyösi mindenkinek — pártkülönbség nélkül — szere-

tetét meg birta nyerni. Legalább én a megyebeli közvéleménynek némi fordulatát látom Gyöngyösi javára, s talán e fordulatnak — összevetvén az életrajzi adatokat művei szellemével — valószinű magyarázatát is jól sejtem. Közpályára Gyöngyösi 1653-ban lépett, Gömörmegye táblabirájának «rendeltetvén». Dugonics, a jegyzőkönyv után, e szót használja, mi főispáni kinevezésre mutat, a mint hogy a táblabirák, egészen korunkig, rendszerint kineveztettek. Ettől fogva 1681-ig semmi nyomát nem találjuk közszolgálati működésének, vagy újabb emelkedésnek a megyei pályán, de a mondott évben kettős jelét adja bizalmának Gömör, előbb valami élelmező küldöttség tagjául Hevesbe rendelvén (ily megbízatása azelőtt is lehetett táblabirói tiszténél fogva), azután a soproni országgyűlésre követül választván. Hogy volt a megye megelégedve Gyöngyösi követségével? adatok hijában nem mondhatni meg, de úgy látszik, népszerűsége nem gyarapodott általa. Ugyanis a rákövetkezett tisztújító széken (1683.) a megye annyira ellenzékbe tette magát a főispánnal, b. Andrássyval, hogy az általa alispánságra kijelölt három egyént egészen mellőzte, s a maga három jelöltjéből választott a főhivatalra. Gyöngyösi a főispán jelöltjei közt volt — s bukott. — Hanem ettől fogva nőttön-nő emberünk népszerűsége. 1685-ben kétszer küldik ki; elébb Caraffához, meg valami számvetésre a katonasággal. A következő tisztújításon (1686.) elnyeri az alispánságot, melyről alig bír lemondani. Mint alispán (1687.) egyszersmind követül küldetik az országgyűlésre; 1688-ban kétszer mondott le megyei hivataláról, de csaknem erőszakkal megmarasztják; így minden évben 1693-ig, a midőn sikerűl nyugalomba vonúlnia. A hét évi alispánság után másik hetet közhivatal nélkűl tölt, de 1700-ban s attól fogva haláláig (1704.) megint ő az első alispán. Halála éve bizonyosabb mint születéseé, mert az 1704-ki jegyzőkönyv, melynek Dugonics *szavait* látszik fordítani, szeptember 30-áról azt mondja, hogy «Gö-

mörvármegyének érdemes alispánja Gyöngyösi, a mult napokban vett búcsút a világtól» — s akkor helyette nem utódját választották meg, hanem hivatalánál fogva helyettesítették a másod alispánt; utódja csak e szept. 30-iki tisztújító széken választatván meg. Ha Gyöngyösi nem a mult *napokban*, hanem például a mult *évben* halt volna meg, egyszerű helyettesítés helyett azóta új választásra került volna a sor.

E szembetünő gyarapodása Gyöngyösi népszerűségének a megyei közpályán lehet becsületes jellem, értelmi fensőbbség, tapasztaltság, hivatalos buzgalom, megnyerő viselet stb. eredménye: de lehet az is, hogy az uralkodó közvéleményben fordulat állott be Gyöngyösi javára, s fordulat ő magának is politikai színárnyalatára nézve. Nevetséges volna az akkori megyei életben oly oppositiót keresni főispáni és megyei párt közt, minő későbben kifejlődött; de azt talán föltehetjük, hogy a választók hazafisága *egy* nüanszszal különbözött a kinevezőkétől, s maga Gyöngyösi, mint első bukásából sejthetjük, ez utóbbi ajtón nem birt vergődni népszerűségre. A kormányférfi Veselényit (kinek titkos hazafi törekvéseit sűrű fátyol fedte a közönséges szemek elől), a *hívet* híven magasztaló hű *komornyik*, a Murányi Vénus költője, megyei szolgálatra *kinevezve*, úgy látszik eleinte nem volt kedves ember azon, bármily halvány ellenzék előtt, mely később is jelét merte adni függetlenségének, hogy elvesse a főispán jelöltjeit. De némi fordulatnak kellett beállani a költő politikai viseletében, minek kulcsát legjobban kezünkbe látszik adni egyik művének a sorsa, melynek czíme *Palinodia.*

E görög szó *visszaéneklést* jelent, megczáfolását énekben annak, a mit a költő másszor zengett; visszavonását a magasztaló vagy ócsárló költeménynek. Gyöngyösi a klasszikai (legalább latin) irodalom nagy kedvelője, bizonyosan ismerte e szónak ily értelmét, tudva és szándékosan használta így. Hiszen Horácz versei közt is fordúl elő palinodia, melyben vissza-

vonja előbbi gúnyos bántalmait egy nő irányában. — Gyöngyösi az 1681-diki országgyűlés alkalmával egy költeményt írt volt az új nádor, Esterházy Pál tiszteletére, melyben, «a maga gyámoltalanságán kesergő Nympha» az az Magyarország a «kardos griff (Esterházy czímere) oltalmába folyamodik.» Akkor ezt nem nevezte palinodiának; ellenben négy sor dicsőítő latín verset írt hozzá, az Esterházy griffre, s bókoló ajánlólevelet a nádorhoz. — Nem találta-e később valósulva a «kardos griffhez» kötött reményeit? elég az hozzá, Gyöngyösi nem sietett e munka kiadásával, s midőn végre 1695-ben kinyomatta, elhagyta belőle az ajánló levelet, el a griffet magasztaló latin verseket; el a költő saját *nevét;* ellenben a főczímet így változtatta: *Palinódia.* Prosopopoeia Hungariae. (Vissza-éneklés. Magyarország személyesítése.)

Miért nevezte palinódiának, holott a költemény szövege ugyanaz maradt, minden lényeges változtatás nélkül? Semmi józan okot nem gondolhatni, egyebet annál, hogy *megbánta* e költeményt, szerette volna visszavonni egészen, de mivel kéziratban el volt terjedve, el nem nyomhatta; hogy hát mégis láttassa véleménye fordultát: a *palinódia* szót függeszté elébe, s ajánlólevél, latin magasztalás és saját neve kihagyásával bocsátá nyilvánosságra. Talán csak személyes neheztelése volt Esterházyra; de az is valószinű, hogy e fő uraság nem igen vala népszerű a megyei közvélemény előtt, melylyel Gyöngyösi most már kézen fogva haladt, és hogy a kardos griff nem úgy kardoskodott az ország mellett, mint Gyöngyösi, mint az alsóbb nemesség, mint a megyei hazafiság várta.

E fordulat költőnk viseletében még inkább szembe tűnik, ha összevetjük két fő munkáját: a «Murányi Vénust» és «Kemény Jánost». Az első mint láttuk, 1664-ben, az utóbbi 1693-ban jelent meg. Mindenik előbb készült, de Kemény a Vénusnál kétségkivűl utóbb. Már a tárgy választásban észre vehető a különb-

ség. Amott Veselényi, mint Ferdinánd híve, s a Murányi vár elszakadása Rákóczytól; itt erdélyi dolgok, erdélyi fejedelem magasztalása. Mintha Gyöngyösi a közvélemény ama felét is meg akarná nyerni «Kemény» által, mely épen nem rajong vala a Murányi költeményben kifejezett eszmékért. E különbsége a két tárgynak határozottabban színeztetik a felfogás, jellemzés, előadás által. «Murány» hősét amaz erénynyel ragyogtatja költőnk leginkább, melynek mai neve: loyalitás; maga is ez érzelemtől van áthatva. «Keményben» erdélyi fejedelmet magasztal, nemcsak a Barcsay ellen *pártütő* főhőst, hanem a második Rákóczy Györgyöt is. A murányi költemény egyenesen kárhoztatja a Rákóczyhoz szító magyarságot, azon első Rákóczyhoz, kitől a «békesség teherbe esik, s tőle nem reméllett háború születik, Ferdinándra s *reánk* hada készíttetik» . . , mire aztán: «felzendűl a föld, s pártütések esnek, királyához marad hűsége kevesnek, Rákóczy György mellé Erdélybe repdesnek» — minek eredménye az, hogy «végtére országunk maradt kis rongya is tékozlatik» — úgy hogy a költő feljajdúl: «veszni tért kis hazánk, forgott mely sok koczkán!» — és erős invectivában tör ki a magyarok ellen:

Oh! a régiektől elfajúlt nemzetség!
Híredben, nevedben korcsosúlt nemesség!
. . . .
Heában rögzött meg a vad erkölcs benned,
Az ujságok (lázongás) nélkül nehéz már ellenned.
. . . .
Nem nevel semmi jót az ujság-követés,
Szívmaró, s félelmes a gonosz pártűtés.

Ellenben: «igaz királyunknak alig volt oly *híve*, mint a Veselényi *tökéletes* szíve» stb. Ugyane Rákóczynak a fiát «Kemény»-ben, nem számítva azon magasztalásokat, melyek a költő által egy hírmondó szájába adatnak, s hol többi közt így dícsérteti a fejedelmet:

. . . . mint Turnusnak, olyan keménysége ;
Dicsőségre vágyó szíve nemessége,
Nem ijeszti semmit dolga nehézsége,
Ha hal is, csak légyen jó hírt szülő vége —

nagy szívnek mondja, mely «ég a szép dicsőség lángjával ; Hectorként küszködni nem szűn bajnokával» s midőn elesik :

Megfesti a földet kiontott vérével,
A gyulai mezőn sebesült testével,
A hol sok pogánt ölt tulajdon kezével ;
Maga is elfogyván akkor vett sebével.

Igaz, hogy mind ez a Rákóczy, mind Kemény török ellen csatáznak, az utóbbi épen német segélylyel s így azt lehetne mondani, hogy költőnket régi sympathiái vezérlik e két fejedelem magasztalásában : de nem lehet észre nem venni, hogy az irónia, mely a «Murányi Vénusban» az erdélyi párt ellen volt irányozva, itt a német hadak ellen fordúl, s Kemény bukása leginkább ez utóbbiak megbízhatlanságának tulajdoníttatik. Leírja ugyan pompásan Montecuculi hadait a *mustrán*, szép sereg, jól fegyverzett, jól fegyelmezett, de mindjárt utánna veti gúnynyal :

Immár is madarát a győzedelemnek
Mellyesztik, noha még sok híjja van ennek !

A mint hogy a következés meg is mutatja. Keményt a segítő hadakba vetett bizodalma jégre viszi ; Montecuculi húzza, halasztja, kerűli az ütközetet, vagy mint a költő nyilvános sarcasmussal kifejezi :

A nagy Fábiusnak talán példájával,
Akara a német, mászkáló hadával,
Az ütközetnek távoztatásával
Diadalmaskodni !

Mondám, hogy az irónia Murányban az erdélyi párt ellen nyilatkozik. Szécsi Éva, Illyésházy Gáborné,

Mária nővére, együtt lakik a várban, s ennek kulcsa, férje és Rákóczy nevében, őnála áll. Gyöngyösi nem tartja magát vissza némi gúnyos czélzásoktól az Éva és férje rovására, s a komikum is, melylyel a vár bevételét fűszerezni akarja, az ő rovásukra történik. Hű porkolábjuk csunyán és bűnösen viseli magát Vesselényi előtt, midőn ez ráijeszt; Éva «öregasszonya» pedig, mikor álmából fölverve a vár kulcsát akarják vele elhozatni, nem tudja felölteni zavarjában köntösét, úgy szaladgál sokáig «sokaknak láttára». — Ellenkezőleg Keményben, ama *fabiusi* hadak, Magyarországra

. . . . mikor béjönnek merő Achillesek,
Vágják a törököt, a nyelvek élesek.
Elcsapja hasokat azonban levesek,
Nyögve kullognak ki, s nem olyan mérgesek.

Mert:

Ha a magyar égből sokat bévehetnek,
Ritkák, kik halálos döggel nem fizetnek;
Régi koporsója országunk ezeknek.

Nem szaporítom az idézetek számát, mert ennyi is elég feltűntetni a különböző szellemet, mely Gyöngyösinek korábbi és későbbi művén elömlik. Azt azonban épen nem állítom, hogy költőnk egész lélekkel az erdélyi párthoz csatlakozott. Ha egyéb nem, az a fennmaradott adat is megczáfolna ebben, hogy fia, Gábor, épen a Rákóczy Ferencz zendülésekor veszti el megyei jegyzői hivatalát; meg a költőnek Koháry Istvánhoz intézett ajánló-levele is, melyben (ne feledjük: kinek ír) a Tököli felkelést kárhoztatva emlegeti. Azt sem állítom, hogy feszült lábon állott volna a főispánnal Andrássyval, kinek még 1700-ban is bemutatja hódolatát egyik ajánló levele által. Gyöngyösit én ama hazafiakhoz számítom, kik, az alkotmány érdekében, reménynyel néztek az erdélyi ellentállásra, a nélkül, hogy csatlakoznának a mozgalomhoz. És egy Lobkovitz-Caraffa világban mi is lehetett volna egyéb?

Igy, a fenlevő kevés adat s önmunkái után meg-

kisértve némi fogalmat nyujtani Gyöngyösi jelleméről a *köz* irányában; áttérhetünk magán életére s viszonyaira, bár e tekintetben még kevesebb adat áll rendelkezésünk alatt. — Vallására nézve Gyöngyösit r. katholikusnak bizonyítja egyik munkája: a «Rózsakoszorú». De türelmetlenségnek semmi jele munkáiban, még annyi se, mennyit a türelmes, felvilágosodott, az üldözést nyiltan kárhoztató Zrínyi nagy műve rúgói közé felvett. Nála ugyanis isten a magyar népet többi közt azért ostorozza a török által, mert «gyönyörködnek különb-különb vallásoknak» — Gyöngyösinél még ennyi jelét sem találtam a felekezetességnek, s munkáiban — az egy Rózsakoszorút kivéve — átalán kevés a vallási vonatkozás.

Pártfogói s az általa tisztelt egyének irányában, mint ajánló leveleiből s munkáiból kitetszik, a kor szokása szerint, épen nem fukar a tömjénezésben, sőt áradoz a magasztalástól. De azt is ismételve kimondja, hogy a *születés* maga nem érdem, sőt mint Palinódiája esetéből láttuk, ki is merte olykor mutatni neheztelését a magas rangúak ellen. Így jelleme szolgainak nem mondható.

Nemesi osztályból származtát mind kora ifjontan Veselényi szolgálatába fölvétele, mind megyei hivatalai, mind birtoka és birtokképessége eléggé mutatják. Szécsi Máriától ajándokul kapott egy Babaluska nevű falut, és azt bírta 1659-ig, a midőn Koháry István (a költő) kiváltotta tőle 1200 forinton. Az egész eljárás úgy történt vele, mint nemesi birtokkal. Házai voltak, mint előbeszédei s ajánló levelei költéből kitetszik, Csetneken, Krasznahorka-Váralján és (Toldy szerint) Ochtinán, melyek közül az utolsót és az elsőnek helyét ma is kegyelettel mutogatják az ottlakók. Neje Békényi Zsófia, hihetőleg pelsóczi (mindenesetre gömöri) birtokosnő, mivel ottan ügyvédeket vall. Házasságát költőnknek Dugonics nem tudom mi alapon teszi épen 1653-ra, mivel forrást nem nevez. Egy fia említtetik csupán: a föntebbi Gábor, de házasságuk több

gyermekkel volt megáldva, mert már «Vénusát» nagyobb részint «úton, s sok *ertetlen csöcsömők* kiáltásával zajgásokkor» írta, kik közűl a nagy rész életben is maradt, mert Andrássy főispánnak (a Charikliához írt ajánló levelében, 1700.) úri jóakaratába ajánlja «gyermekeit» is. E szerint, úgy látszik, patriarchalis családi életet élt az agg költő; bár hivatala és *beteges* állapota, melyről panaszkodik, gyakori nyugtalanságot szerze neki. Már Vénusát, mint fönebb érintők, «nagyobb részint úton» írta, a «stubnyai hévvizen» fejezte be, hihetően nem puszta mulatságból, hanem egészségi szempontból időzvén ott. Koháryhoz intézett ajánló levelében (1690.) «a munkát gyengén győző egészségtelen öregségét» említi, az Aporhoz adottban (1693.) «tántorgó öregséget» alkalmaz magára egy latin idézetből, s ugyan ott alább «törődött öregségével» menti magát.

De mindez, a mint fönebb mondám, akkor is megállhat, ha Gyöngyösit 4—5 évvel fiatalabbnak veszszük. Nem áll pedig ennek ellent Dugonics azon számítása, hogy Gyöngyösi 1640-ben lett Veselényi komornyikja — s hogy így, akkorra iskoláit végezve, legalább 20 évesnek kellett lennie. Mert Dugonics azt, hogy költőnk ép a mondott évben került a füleki kapitány szolgálatába, csak állítja vagy fölteszi, de nem bizonyítja semmivel. Mondja ugyan: «valamit Gyöngyösi Istvánról írásba foglalok, *mindazoknak* alapja lészen azon jegyzőkönyv» — (t. i. a melyet Szathmáry K. Miklós alispántól, Gömörmegye protocoluma kivonatául kapott), de ép e vallomása bizonyítja, hogy arra nézve, mikor kezdődik Gyöngyösi szolgálata Veselényinél, *semmi adata* nem volt, miután képtelenség, hogy Gömörmegye jegyzőkönyvbe vette volna azt, hogy a füleki (különben is nógrádbeli) vár kapitánya kit fogad komornyikjául. Maga Gyöngyösi, a Murányi Vénus czímlapján, időmeghatározás nélkül nevezi magát *ő nagyságok* komornyikjának; tehát annyi bizonyos csak, hogy Veselényi és Szécsi Mária házasságuk után,

azaz 1644 után, viselte e bizalmas hivatalt. Ott volt-e már a megénekelt kaland idején, vagy azelőtt is — és micsoda minőségben Veselényinél: az Gyöngyösink írásiból ki nem tetszik, s Dugonics semmi adattal nem bizonyítja. Házasságára nézve is, melyet Dugonics 1653-ra tesz, csak annyit látok igazolva, hogy 1659-ben már házas ember, akkor történvén a fönebb érintett ügyvédi vallomás, a jegyzőkönyv szerint. Mindazáltal Dugonics hozzávetését a házasság évére nézve megállhatónak tartom, a «Murányi Vénusból» vett okokkal, melynek immár keletkezési idejét akarom vizsgálni.

Gyöngyösi e költeményt nem írta mindjárt a megénekelt esemény után. Sőt annyi idő jött közbe, hogy megfeledhette annak évét, 1646-ra tévén, a mi világosan 1644-ben történt. E feledékenység arra is mutat, hogy nehezen volt költőnk akkor még Veselényi oldalánál: csak később, másoktól hallotta elbeszélni. Ha maga részt vesz, ha saját élményeihez köti annak emlékezetét: hogyan vét vala el két egész esztendőt? — De nem is írta *kevéssel* a kiadás előtt (1664), mert czímlapján megjegyezi: «melyet írt volt .... mostan pedig, újabb megjobbításával a verseknek, kibocsáttatott és nyomtattatott».* Továbbá nem írta egy huzomban s rövid idő alatt, mert szintén maga szavai ezek: «addig toldozgattam sokszor félbenszakasztott munkámat, hogy sokára még is *újonnan* felvett pennámmal a dolgon végig *ballagtam*». Oly időszakra kell tehát tennünk, mely mind a leírt kaland, mind a kiadás évétől távolacska esik: legalkalmasabban 1653—59 közé. S íme talál: egyfelől az, hogy Zrínyi és Liszti megjelent munkáinak (1651, 1653)

* Dugonicsnál a mű első kiadásának éve 1674. Ezt Toldy sikeresen lerontja az által, hogy akkor már se Veselényi se Szécsi Mária nem élt, s így művét Gyöngyösi nekik nem ajánlhatta. De nem történhetett-e, hogy művét az ajánlással, megküldötte rég azelőtt kéziratban nekik; s most (1674) a kéziratot, ajánló levelestűl, csak kinyomatta? Toldy sem hivatkozik az eredeti kiadásra.

hatása buzdította a megkezdésre, másfelől az, hogy «sok értetlen csöcsömők» zajgása közt folytatta és végezte be költeményét.

Mert épen 53-tól 59-ig szaporodhattak leginkább az «értetlen csöcsömők».

Ha Zrínyi példája ösztönözte a «Murányi Vénus» szerzőjét költői művek írására: fájdalom! az alkotásban, s mind abban, a mi fő, sokkal inkább Liszti krónikás modorát követte. Zrínyi alkotó nagy erejével, Gyöngyösi nyelv-rhythmusbeli bájával, megteremhetett volna a magyar epósz, már két századdal ezelőtt, a minek Gyöngyösi behízelgő és népszerű külsőségei mellett, kiszámíthatlan eredményei lehettek volna az elbeszélő költészet fejlemére a múlt század folytán s a *belforma* iránti érzék gyarapítására. Mert nem kell hinni, hogy az oly magas költői tulajdonok iránt is, minő az alkotás *egysége*, formabeli *telje* és *kerekded volta*, csak néhány művészi léleknek volna fogékonysága: benne van ez az emberi természet alapjában, mint a köznép meséi, mondái, balladái bizonyítják. S ha Gyöngyösi ép annyi erővel, bájjal, könnyűséggel és magyar ízzel a külső előadásban, a benső alkotás nagyobb tökélyét, a mese és cselekvény fejlődetes kerekségét, a jellemek határozottabb és egyéniebb rajzát párosítja: nem tudom elhinni, hogy ezáltal művei kevésbbé lettek volna népszerűek.

A mint hogy Zrínyi kapósságának sem e tulajdonok voltak ártalmára; hanem a többnyire zord, rhythmustalan külső, s a nyelv szabatos összeforgatása, mely sok helyütt egész a magyartalanságig ment.

Gyöngyösi a compositióban nem vitte tovább az események némi csoportosításánál (Gruppirung). Hogy nyersen és pusztán a történt dolgokat adta volna, mint Tinódi, történeti rendben: nem lehet mondani. Volt neki bizonyos terve az összeállításban. Csak hogy ez még távol esik a költőileg kerek és egységes munka tervétől. Munkáinak egyes részei egy-egy ily eseménycsoportot képeznek. Így a «Murányi Vé-

nusban» az I. rész körül csoportoz, miként gyúlad Veselényi szerelemre a még nem látott Szécsi Mária iránt. A II. rész e szerelmet kölcsönösen teljességre érleli. A III. rész az eredményt adja elé: Murány várnak Veselényi kezére játszását. «Keményben», az I. könyv a hős (Kemény János) szerelmét Lónyai Annával, az eljegyzésig; a II. könyv tatár fogságát, melyből leginkább jegyese áldozatkészsége által szabadúl ki; a III. könyv egyéb viselt dolgait, fejedelemségét, halálát a csatatéren.

Költői érdeket az alkotásnak nemcsak az elbeszéléstől idegen, mythologiai vagy történeti episódok, úgy a hogy beillesztése, hanem (pl. Murányban) az által is igyekezett adni, hogy hőse kedveért mozgásba teszi az Olymp isteneit. Hősei és a velök viszonyban lévő személyek szájába *beszédeket* ad, közöttük *levelezést* költ; melyek ugyan mind Gyöngyösiéi, s az érzelmeket, indulatokat nem tudják egyéníteni, se drámailag fokozni: de átalánosságban olykor jól festik. Jellemalakjai csak külsőségekben különböznek egymástól, de bensőleg ugyanazok; például a szerelmes Veselényinek szakasztott mássa a szerelmes Kemény. Azaz mindkettőben Gyöngyösi előhordja, a mi szépet tud mondani a szerelemről, s olykor, azok nevében bizonyos lyrai hangulatba játszsza magát, mely nincs hév, áradat, bensőség nélkül és könnyen ragadja magával az olvasót. E lyrai ömlés az leginkább (bár sokszor helyén kivűl használva, tulságig víve, avagy oda nem illő dissonantiákkal zavarva), a mi Gyöngyösit, kortársai szemében költővé s kedvenczczé tette; nem, mint sokan tartják, pusztán külső leírásai, mythologiából vett képei s idézetei, meg a nyelvnek, verselésnek bája s magyaros zamatja. S meg kell vallanunk, Gyöngyösi, bármily gyönge mint elbeszélő: ebben az egyben, t. i. *alanyi* hévömlésben — ma is valódi költő. Egyes emotióit bátran tehetni Balassa Bálint egy-egy darabja mellé, sőt az újabb nyelv, nagyobb előadási ügyesség által föléjök is.

Gyöngyösi nem volt a gépi technika embere (hiszen a *fő*dolgokban nem is értett hozzá), sem a száraz tudományé: ő lelkesedik írása közben; színt, életet ád a szónak, szárnyat fűz a gondolatnak és sokszor repül jóval magasabban a közönségesnél, noha, tapasztalás után, mindig féltenünk kell a lepottyanástól.

E melegség, könnyen hangolhatóság teszi lényegét Gyöngyösi költészetének, s ez fejti meg úgy erényeit mint hibáit. Szeme, a hevűlés jobb óráiban, ragyog s megélesűl a természet jelenségei iránt, szavai képekké válnak, ajakán árad a rhythmus, nyelve új fordulatokkal, szokatlan, de mégis jó-magyar kifejezésekkel terhesűl meg, s az esetleg tollába ötlött tárgyon egy nadály szívósságával csügg s addig ott nem hagyja, míg minden oldalról ki nem facsarta, mint a czitromot. Ezek művészi rendező elme kormánya alatt jó tulajdonok, de Gyöngyösinél ép e kormány hiányzott leginkább.

Mondám; az esetleg tollába ötlött tárgyon. Mert Gyöngyösi alkotásának egyik idomtalan kinövése épen abban áll, hogy egy egy tárgyat, egy-egy képet vagy gondolatot, mely elbeszélése folyamán esetleg előbukkan, megragad, és mintha iskolában feladott thema volna, ír róla, bőven, a mennyit tud; már a mikép a tárgy s egyéni hangulata hozza magával: vagy puszta elmélkedést, vagy színezett descriptiót, vagy más oly költeményt, mely mint egy különálló, az egészhez alig kapcsolt rész, akasztja meg az elbeszélést. S ilyenkor többnyire *kitesz magáért*, belehevűl a magának feladott themába, s nem tágít, míg ki nem fárasztja magát is, az olvasót is. Eposzait ily themák csoportjára lehetne elosztani. Például a «Murány»-ban (apróbb kitéréseket mellőzve) mindjárt elől 1. kívántatik a *hír* leírása. 2. Szózat a *pártoskodás* ellen. 3. A *szerelem* leírása, példákkal. 4. Irassék le *Cupido lakása* stb. «Kemény»-ben: 1. kivántatik *hős levél* (heroida): «Lónyai Anna levelet ír tatárfogságban sínlő jegyesének, Kemény Jánosnak». 2. Irassék *echós* vers: «A busla-

kodó Keményt vigasztalja a Viszhang» stb. Elmélkedések, leírások és több efféle, minden nagyobb elbeszélő költeményben fordulnak elő, de sehol oly gyakran, s annyira csupán *magukért*, csupán *ad vocem!* illesztve be, mint Gyöngyösinél.

Ez előszeretete ily themák, ily kitérések iránt anynyira uralkodik Gyöngyösin, hogy képes érette a felvett hangulatot megszakítani. Csak egy példát hozok erre. Midőn Veselényi kevesed magával be akar lopódzni az ellenséges Murányba, egyik hadnagya út közben le akarja beszélni a nyaktörő vállalatról. Veselényi «mord tekintettel» — «dorgálja» a gyávát, de egyszersmind alkalmat vesz, ily hangulatban, elmesélni neki a Páris itéletét, eleitől végig, hogy megbizonyítja: kitartás kell a szerelemhez.

Ily modor aztán könnyűvé, de egyszersmind léhává teszi nála a *jellemzést*. Ő nem gondolja át jellemeit, eleitől fogva végig, s nem látszik törődni azzal, hogy cselekvéseikben következetesek maradnak-e vagy sem. Ő a történteket adja egymásután, csak arra ügyel, hogy minden beálló fordúlatnál az olvasót előkészítse a változásra, vagy hőse ilyen vagy amolyan viseletét reflexiókkal, példákkal stb. igazolja. Itt aztán bezzeg hasznát veszi amaz ügyességnek: themaszerű feladványaira bőven, a tárgy minden oldalát ürgetve-forgatva, megfelelni. Például: ha Kemény János nem mer szembe szállni az ellenség túlerejével s annálfogva húzza-halasztja az ütközetet: költőnk előáll és elmélkedik arról, mily szükséges hadvezérben az óvatosság; ha ellenben vakon neki megy a bizonyos veszélynek: akkor a hősi bátorságról, a hazáérti önfeláldozásról, az élet megvetéséről tart magasztaló beszédet. Így hősei soha nem jöhetnek oly következetlen helyzetbe, hogy Gyöngyösinek bő készlete ne volna mentségökre vagy tettök magasztalására, miután ritka oly vétség, melyet bizonyos szempontból mint erényt ne lehetne magasztalni. Hogy ily módon a valódi jellemzés porba esik, mondanom sem kell.

Alkotás, jellemrajz dolgában nem sok tehát az, a mi dícséretest mondhatnánk Gyöngyösiről, kivált oly előpélda után, mint a «Szigeti Veszedelem». Nem is érne e czélra semmit, elmondani kivonatban két fő műve: a «Murány» és «Kemény János» meséjét, mert ezekben, mint fönebb előadám, legfeljebb némi csoportítása van az (igaz vagy költött) eseményeknek, s nem sajátképeni compositió. De itt-ott a jellemzés mutat egy-egy vonást fel, mi előttem azt bizonyítja, hogy Gyöngyösi, ha ide fordítá vala figyelmét, ha a jellemrajzolást tanulmány tárgyává teszi, ha nagyobb gonddal dolgozik e tekintetben, szerencsésen tudott volna jellemezni. Hogy példákat említsek, Vesselényi gyöngéd udvariasságát hozom fel, midőn kedvesét palástjára ülteti le, mert a «sürű köd hullatván harmatot, megnedvesítette a szép pázsit hantot» — és oly igazi, oly a helyzetből fakadó szavakkal mondja neki:

Boldog az az óra, melyben láthattalak!
Sok óhajtásomra ide várhattalak,
Ismeretlen szolgád kezén foghattalak,
Özvegy palástomon megszállíthattalak!

mely vonással szépen egyezik később ama lovagiasság, a mint a vár titkos elfoglalása által meglepett és megijedt Évát, Mária testvérét, bátorítja és vigasztalja, úgy hogy e két vonással tökéletesen elénk állítja Veselényit, mint lovagias férfiut. Az a kár, hogy efféle vonások gyéren, s mintegy a költő öntudatán kivűl fordulnak elő s tán egyrészt anecdotaszerűek, mint az a másik, melyet Gyöngyösi minden scrupulus nélkül elmond, nem gondolva vele, hogyan illik «Venusa» bájaihoz s micsoda nem szép képzeteket költ fel általa: tudniillik, hogy Murányban *vérhas* uralkodván, Mária e betegségben szenvedőnek tetteti magát s orvosszereket kér Évától, hogy elámítsa szerelmi kínjának valódi oka iránt.

Gyöngyösi nem írta e munkát *hőskölteményi* præten-

sióval. Noha a Murány kezdete, az istenek tanácsa, a Veselényi szerelmét fölgerjesztő s czélra vezető hatalmak ez állításomat megczáfolni látszanak; noha Keményben sok a harczias részlet, a hadak leirása és ütközetek rajza; még is azt mondom, hogy a költő előtt nem lebegett egy Virgil-féle epopoeia, hanem legföljebb ovidiusi elbeszélés. Zrínyi a *fönségre* irányzott művével; Gyöngyösi csak a kellemre. Már választott tárgya: mindig és mindenütt a *szerelem:* eléggé bizonyítja állításomat. Gyöngyösi a szerelem költője. Murányban ez a mozgató hatalom; Kemény Jánosban ez foglal el legnagyobb részt. Amaz ókori regény, a Chariklia, melyet Gyöngyösi már agg korában nem röstelt átdolgozni, ezen fordúl le; tankölteménye, a Cupido, szerelmi csáb gyógyszere akar lenni, de maga is oly csábos gyógyszer, hogy a költő jónak látta művét kéziratban megtisztogatni utólag. Ha a «Daedalus temploma» övé, ebben Ariadne, de kivált Pasiphaë szerelme tulságosan is mellettem bizonyít: úgy hogy méltó vezekléssel fordítja a költő a «Rózsakoszorúban» földi szerelmeit amaz égire, a szűz anyához s kereszten függő istenséghez. — Ne keressünk hát Gyöngyösi műveiben egy oly magasb világeszmét, a minő «Sziget Ostromá»-nak alapúl van vetve; az ő elbeszélései nem léledzenek oly magasra.

Toldy a magyar *verses regény* kezdőjét (vagy folytatóját) látja benne. Méltán, ha választott tárgyait, ha a mozgató alapeszmét tekintjük, mely nem más, mint a *szerelem.* De kevéssé érdemlik a *regény* nevet, ha a compositiót nézzük, mely nem tud kikerekedni, s a jellemzést, mely nagyon hiányos. Az utóbbi nem is volt erős oldala a régi regényeknek; de a szerkezet némi szövevénye — bonyolódás, kifejlés — mindig megvolt, mióta regényes műveket írnak: a régi görögök ilynemű kisérleteiben úgy, valamint a középkoriakban, melyek XVI-ik századbeli magyar átdolgozásait költőnk ismerte. Ezeket akarta-e utánozni? Nem

hiszem, mert akkor nem választ oly tárgyakat, oly események leírását, hol a szabad költés annyira meg van szorítva, mint akár a Vénusban, akár Keményben. Mindenik egykorú esemény: tudja, hallja, beszéli minden ember, a költő nem ferdíthet semmit, szemtanúk czáfolnák meg. Így is van dolga a hitetlenekkel: «Az olvasóhoz» (Keménye elé készült előszavában) váltig mentegeti vagy igazolja magát költeményes dolgok belé vegyítése miatt. «A poesist is követtem — úgymond — ezen verses históriácskámnak (Kemény) dispositiójában, azért szaporítottam azt holmi régi fabulás dolgoknak, hasonlatosságoknak, és más efféle leleményes toldalékoknak közbevetésével, a kik nélkül a *história* és abban levő dolgok *valósága* végben mehetett volna ugyan, mindazáltal azoknak nagyobb ékességére és kedvesebb voltára nézve inkább tetszett azt az említett dolgokkal *megszínlenem,* mint azok nélkül. *Tinódy Sebestyén módjára* csupán csak a dolog *valóságát* fejeztem ki, a versek együgyűségével.»

Higyük el, Gyöngyösi szavára, hogy ő nem akart egyebet írni, a dolgok *valóságát* tekintve, mint *históriát,* de azt kellően *megszínleni* fabulákkal, s ebben térni el Tinóditól. Nem hiába hivatkozik (s épen nem gúnyosan hivatkozik) ez elődjére, ki, úgy látszik, még az ő korában is elég népszerű volt arra, hogy Gyöngyösi egy részben követőjének vallja magát. És követte nemcsak abban, hogy a dolgok «valóságát» a «versek együgyűségével» (azaz költői átalakítás nélkül) fejezte ki, hanem abban is, mi egyik főoka volt Tinódi kelendőségének, hogy magával *egykorú* eseményeket ragadott meg, olyat, a mi úgy szólva napi tárgy volt, mely frisen él vala még az emlékezetben, s mely a korbelieket leginkább érdekelte. Ilyen volt a murányi kaland; ilyenek az erdélyi hős viszontagságai. Nem annyira *regény* tehát, a mit költőnk ír, mint *novella* (új esemény) a szónak első, eredeti értelmében.

Tinódi modora felfrisítve, «megszínelve» — a régi s az új — a hagyományos alap és az egyéni szabad működés: íme másik titka Gyöngyösi népszerűségének. Zrínyi úgy szólva szakít a multtal, a magyar költészet multjával; a verses históriáktól egy hatalmas ugrással az epopoeia csúcsára szökik, a rhythmus megszokott kellemét a gondolat merész fönsége váltja fel, mely körül a századokon át bizonyos költői formába verődött nyelv töredékei úgy hevernek, mint titáni kézzel összehányt szikladarabok. Gyöngyösi magába szedi a hagyományt, vérévé teszi, áthasonítja; az egykorú olvasó feltalálja benne mindazt, a mi elődeiben tetszik, és még valamit, mely a költő egyéni sajátja; régit és újat: a hűséget ahhoz, a szabadságot ebben. Külön *népiesről* még szó sincs: a mi nemzeti, az népi is; az elemet költőnk úgy olvasztja magába, hogy sehol meg nem látszik a forradás; még a hol *tudós* költőnek mondaná is valaki, hol klasszikai tudományát tálalja föl: ott is érezzük amaz elem lüktetését.

Zrínyi megelőzte korát, de nem hatott rá; Gyöngyösi *megtalálta* a magáét, és előbbvitte.

Miben? . . .

Könnyű ezt kérdeni, most, mikor ránk nézve mindkettő, Zrínyi és Gyöngyösi, avúlt régiség, azon különbséggel, hogy a mi ez utóbbinak erős oldala volt, az már rég beolvadt nyelvbe és irodalomba, többé nem tekintjük mint az *övét,* hanem mint közös mindnyájunk sajátját; míg az első még egyre ott áll zordon fenségében; arra nézve, mi benne jeles, nagyszerű: nem követve, meg nem haladva, utól nem érve senkitől.

Gyöngyösi jó tulajdonit megette az idő, hanem gyarapodott is belőlök; ez volt sorsa. Mívelő szellem volt, tovább egy századnál, épen a kor embere, szükséges lánczszem a fejlődésben. Ne sajnáljuk tőle népszerűségét.

Ama kérdésre annál bajosabb megfelelni, mert

röviden nem, csak nagy részletességgel lehetne, ami e vázlatnak messzi meghaladná határait. Mindazáltal teszünk egy kisérletet röviddé vonni össze észleleteink eredményét Gyöngyösiről.

Föntebb kijelöltük a szempontot, melyből tekintve Gyöngyösi ma is — költő. Ez amaz áradat, maga az író kedélyében, melyet ép ezért *alanyinak* neveztünk. Most kiegészítem: Gyöngyösi *alapjában lyrai költő* volt. Ezt tudtomra még nem mondotta ki senki; de aligha nem érezte akárhány olvasója. Benne az epószi tulajdonok sokkal alantabbi rendűek, hogysem őt kiválóan epicusnak ismerhetnők. Alkotni, jellemzeni nem tud, csupán a leírásokra van éles szeme.

Ellenben lyrai oldalát tárgyának mindig megragadja, objectiv csak annyiban, hogy mást beszéltet. Ilyenkor igazi elemében látjuk: legszebb helyei ezek. Dallá olvad az elbeszélés, a párbeszéd hősei ajkán. Maga is érzi, sőt egyhelyt kimondja ezt. Mikor Vesselényi szemben van Máriával, a helyett, hogy a szerelem tördelt szavait adná szájába költőnk, s tárgyilag beszéltetné őket, így ír:

Le se veszi szemét szép ábrázatjáról,
Mint a saskeselyű mikor naphoz járúl, —
Örömest rózsákat szedne orczájárúl,
Nem lehet: Énekét így kezdi szájárúl:

Szívem rejtekének tündöklő csillaga!
Helena szépségű kedvemnek világa!
Felderűlt napomnak nálad van világa!
S új fénynyel tündöklő est-világossága!

Hattyúi termeted mert, szívem, igen szép,
Vagy is vidám, deli, egész testedben ép,
Nyelved friss, eszed nagy, orczád is kedves kép,
Magad kelletése szemeket fogó lép.

Ha rózsám szépségét kezdeném számlálni,
A mi benne tetsző, azt mind feltalálni,
Aki azt meghallja, tudom meg fog állni,
Vagy, hogy többet halljon, nálam is fog hálni.

Méltán mondja, hogy *ének;* mert ez nem beszéd, hanem dal. És így dalolnak Gyöngyösi személyei, szóval és írásban; így ő maga, mihelyt fölmelegül. Természetes aztán, hogy e lyrai lendülésben kevesebb a tárgyilag jellemző, mint az általános emberi. A szerelmes beszéd olyanná válik, melyet *minden* szerelmes elmondhat: ez épen lyrai jellem. (V. ö. Veselényi levelezését, beszélgetéseit Máriával, Keményét Annával, az echóval; Anna heroidját stb.)

Gyöngyösi e szerint, a megénekelt tények ujdonsága, kalandossága, történeti hűsége által gerjesztett érdeken kivűl, úgy hatott korára, mint lyrai költő. Az általános érzelemnek adott alanyi kifejezést, oly melegen, mint előtte kevés, oly hangzatos formákban, mint előtte senki. Midőn tulajdonkép az irodalomban lyrai költés alig — mondhatni nem is volt: ő elbeszélés álarczában a lyra hiányát pótolta. Tovább egy századnál — másfelet is mondhatnánk — majdnem egyedűl ő volt az, kinek műveiben szépanyáink s déd-ükeink az általános emberinek lyrai kifejezését feltalálták. Nem csoda, ha népszerű volt.

E sark-tulajdonához járúl, mint szintén elmondám, éles szeme a leírásokban. E kettő: lyraiság és descriptióra nagy hajlam s tehetség, nem zárja ki egymást. Hiszen Byron ép ezekben bámultatik. Gyöngyösi leírásaiból, noha az idézet máris sokra megy, nem állhatjuk meg, hogy fel ne hozzuk a kovácsok descriptióját, kik a tatár fogságban Keményt megvasalják. Már a régiek csodálták e helyet, s Dugonics, Gyöngyösinek utolsó kiadója (1796) nem győzi magasztalni. Ime az elevenebb rész:

Hatan állnak elő kovácsok számából.

Vaspor szenyje ülte hizott pofájokat,
Szenek pozdorjája füstölte nyakokat,
Sok szikra csípdeste feltűrött karokat,
Egy-egy pöröly tölté befogott markokat.

Ritkúlt a szakállok csapdosó tüzekkel,
Éktelen homlokjok pörzsöllött szemekkel,
Orczájok varasúlt gyakor égésekkel;
Merő félördögök kormos személyekkel.

. . . .

Felgerjedvén a tűz, a szikrák ropognak,
Hevűl a vas, arról a rozsdák pattognak,
Az erős kovácsok mellette forognak.

. . . .

A fúvó gégéje körűl szít ez tüzet,
Pemete-botjával az hint reá vizet,
A verő pörölyhöz készít némely kezet,
Fogó szájától falt vasat némely vezet.

Hajnalszínt mutat már a vas setétsége . . . .

. . . .

A repülő szikrák dongnak a műhelyben,
Húnyt a nap; setéte van az éjszakának,
Fényes tüze látszik akármely szikrának

. . . .

Üstökös csillagot minden ütés csinál,
Sok ugrosó szikra szökdécsel a kohnál;
Tüzes lidérczekre éjen ha ki tanál:
Itt minden fuvallás több szikrát ád annál,

mikor aztán az öt darabból álló vas kész:

Suhog rajtok a víz, melylyel megöntötték,
Vége van a műnek, a pörölyt letették,
Izzadt homlokjokat, nyakokat törlötték.

Messze vinne példákkal mutatni meg Gyöngyösi érdemeit a költői szólam, nyelv, a rhythmus és rím emelése körül. Mindezekben ő hatalmas újító — de a réginek, a megszokottnak alapján. Dictiója képes, feltörekvő, közönséges dolgokat szépítve mondó, annyira, hogy néhol abba a hibába esik, melyet a *precioz* szó jelöl; — mindamellett magyaros, egy-egy közmondás, népi fordulat visszásság nélkül olvad belé. Ime vagy két sor, dictióját izleltetni. A jegygyűrűnek: «küzködnek kövei az égi tüzekkel, Dulják azokat

is ragyogó fényekkel». — «A nap sugáritól sebesült a felhő.» — Anna arcza mikor elpirul: «Olyan mint a gyenge papirosnak teste, kin innét is látni, ha ki mit túl feste». — «Hamar-sarkú szerencse.» — «Ezek is (Kemény és Anna) kedveknek elszakadt láncz-szemét még összeköthetik.» — A tatár khánnak: «Meghízott a *szíve* kövér prédájával». — Midőn Anna sír: «Esőző szemével orczáját hintette». — «Egeket ostromló szíves óhajtás.» — «Tulajdon vérének borúl bíborába» (az öngyilkos). — «Barátság nem tudó komor szegénység.» — «Tapsoló szív» (örvendő). — «Tolla vitorláját a szél hajtogatja» (süvegnek). — «Kik a napot híják fényekkel csatára» (boglárok). — «Déllel játszó nap ragyogványi» (délibáb). — «Tapsol a reménység örömmel szívekben.» — «Dongnak bogarai a vad Boreásnak» stb. — Az efféle, Zrínyin kivűl, szokatlan volt az akkori költészetben. Ép ily merész Gyöngyösi a mondatrészek összeforgatásában is, de Zrínyinél annyival szerencsésebb, hogy inversiói nem tetszenek magyartalannak. Volt már előtte is a költői szóforgatásnak bizonyos hagyományos útja; Gyöngyösi ez úton haladott tovább, míg Zrínyi egész önkénynyel forgatta össze a mondat részeit (pl. «Földre megtompítván esék maga vasát» t. i. a dárda, Zrínyinél). Maga ugyan költőnk gyenge okot mond erre egyik előbeszédében. «Énnekem is esett úgy construálnom némely szókat, hogy a közönséges magyar beszédnek *jó rendi ellen* vagyon». És tette ezt, mint ugyanott mondja: «a versek *cadenciája* kedveért». De hogy ez csak olvasói felfogásához mért mentség akar lenni; hogy tudta, érezte, mire való versekben az ily eltérés a közönséges stilustól, kitetszik alább, midőn oda veti, hogy az ilyenek: «a verseket ékesíteni szokták inkább, hogy semmint valami dísztelenségére szolgálnának».

Nyelvre nézve felölelte az egész akkori magyar nyelvet, tájszavaival s mind avval együtt, mi a régi nyelvből tudomására volt. E részben a nyelvtanuló,

a költő, még most is járhat hozzá iskolába. Szókötésben, hajlításban még újított is önkényileg, mint maga bevallja. Efféléket: «vágyni valamit» (valamire h.), «guzslya» (guzsalya), «ostromja» (ostromolja) önkényesen csinált. Oly szók, melyeket e század elején újítottaknak mondtak volna, ő nála gyakoriak, mint: remény (-ség nélkül), hon (itthon helyett is), lak, dal stb. Ez utóbbit még Erdélyi is új szónak tartotta, a magyar népköltészetről írtában. — De az *ikes* igék iránti érzék már hanyatlik Gyöngyösinél.

Végre a rhythmus eleven érzéke egy akkori költőben sincs annyira kifejlődve, mint ő nála. Az úgynevezett sándorvers legmagyarabb formában nála mutatkozik. Sajátsága ennek, hogy rendszerint a közepén s végén van egy-egy nehéz ütem (tactus), a többiek, nem ugyan rendes mértékkel, de könnyen lebegnek. Gyöngyösinél már a gondolat e rhythmus szerint képződik: a kettő egy test, egy lélek elválhatlanúl. A rím kéttagúságát ő állandósította meg, s gyakran talál szép rímeket; noha többnyire a képző és ragszócskák ismétlésével is beéri.

Gyöngyösi hatása irodalmunkra oly nagy, oly tartós vala, hogy még a múlt század végén is költők egész iskolája (élén Dugonics) állt elő, mely őt vallá mesteréül. Nem akarom ez iskola ízléstelenségeit magasztalni: epicai formákban meg nem haladták, egyébben utól nem érték Gyöngyösit. De valahányszor a magyar költészet és nyelv oda jut, hogy idegen befolyástól lesz szükség menekülnie: mindannyiszor nyereséggel fordúlhat vissza a néphez, s irodalomban Gyöngyösihez.

II.

ORCZY LŐRINCZ.

Ha a fővárosi közönség, nap heve által befűtött utczáiból, az Orczy-kert hűs árnyai alá, üdébb levegőjére s kristály-forrásához siet: bizonyosan mindenre gondol inkább, mint hogy e kert egy régi jó magyar költő emlékezetével jöhet kapcsolatba, nemcsak névazonosság, hanem szorosabb viszonynál fogva is. Báró Orczy József, e szép kert alkotója, ki maga is verselt, fia volt ama Lőrincznek, kinek arczképét minap vették lapunk olvasói. Ily szellemi örökség utján, a fiu *szép* iránti érzékét mintegy az apáé folytatásának, — az általa létre hozott gyönyörű kertet (minő akkor kevés volt az országban) mintegy kettejök közös művének tekinthetni; s a képzelet nem nagy csigázásával mondhatjuk, hogy e nyájas parkban a költő *Orczynak* szelleme leng körűl, s az itt minden bokorból zengő fülmile-dal, az ő emlékezetök hív fentartója.

Kivált az öreg Lőrincz báró — «egy kis kopasz ember, kurta dolmánykában» — gyakorta jő én velem szembe, ha e pesti paradicsom árnyékos útain merengek. A csendes, nyájas liget, mely mintha épen a fővárosi zajból menekülne; e kellemes oáz, homoksivatagok közt, hol nem messze kellene mennünk, hogy egy *bugaczi csárdát* találjunk; e kert, hol több a természet mint a mesterség; e pár rozzant hajlék, mintha mondaná: «Bizony nagy hívság van a sok építésben», — szóval az egész környezet oly illő hozzá s költészetéhez. Még a háttér is, eme «nagy épület» — egykor lelkesedés által a magyar hadi dicsőség iskolájául emelve, most kórvitézek tanyája, még ez is illő háttér oly férfiú életéhez, ki a *vitam et sanguinem* korában mindkettőt ifjú lelkesedéssel viszi áldozatul, mégis, élte későbbi szakán irott ver-

seiben, a *dulce bellum inexpertis*ről zeng változatokat, s épen nem lelkesűl katonai tapasztalásin.

Báró Orczy Lőrincz, fia Istvánnak, született 1718-ban. Rangjához illő nevelés után, egyike volt ama lángszívű hazafiaknak, kik a hét ellenség által megtámadott szép ifjú királyné oltalmára önkéntesen fegyvert ragadtak. Orczy jász, kún és hajdú ifjakból maga egy lovas ezredet állított ki. A hét éves háború megszűntével mint tábornok lépett ki a hadseregből, s 1764-től fogva Abaujmegye főispáni helytartója, majd főispánja volt 1784-ig. Különösen a Tisza és mellék folyói szabályozása körül sokat fáradozott, mint királyi biztos. Jutalmául ezen, s a hadi és polpári pályán tett egyéb szolgálatainak, három falut kért fel, királyi adományúl, pénzért, de, mint verseiben panaszolja:

Három rongyos falut királyomtól kértem,
Drágán szabott árát meg nem fizethettem —

úgy látszik elesett azoktól. Hanem II. József, 1782-ben, Sz.-István rendje középkeresztjével diszíté. Örsi jószága Hevesben, a Tarna vize mellett, volt rendes lakhelye, a miért neve barátai közt sokszor csak: *az örsi bölcs*. Meghalt Pesten (1789), de hamvai Örsön nyugosznak.

Költeményei közül a legrégiebbek 1756 évszámmal fordulnak elő. De évszám nincs mindenik fölött, s így korábban is írhata már. Maga említi, hogy némely verse, «álgyúzengés közt» készült, s így már katonaságában foglalkozott költészettel. Munkái első gyűjteményét még 1763 körül sajtó alá készíté, de ki nem adta. A mit tőle birunk, az csak később, Révay Miklós gondjai alatt jelent meg, két izben. Első ily czímmel: *«Költeményes Holmi egy nagyságos elmétől»*, (Pozsony, 1787); másik: *«Két nagyságos elme költeményes szüleményei»* (Pozsony, 1789), hol Barcsai az egyik «nagyságos elme». Egy-két darabja más gyűjteményben is jött ki, de azt mellőzhetjük.

A «Költeményes Holmi» három első darabja mindjárt érdekes világításba állítja elénk a költő egyéniségét. Az első mintegy ajánló levél gróf Barkóczy Ferencz esztergomi érsekhez, ki őt versírásra buzdította. «Otromba hajdúra harangöntést bíztál», így szabadkozik költőnk, a közmondás szerint. Aztán mit is írjon? megírtak már mindent. Előszámlálja némi gúnynyal az ajaka végén, mennyi tudós könyv van már a világon. Hát még mennyi elveszett Budán, Alexandriában stb., ez még jobban ijeszti őt az írástól. Azonban, ha az érsek így biztatja: igen, a derék s jó könyvek elvesznek, de

Megmarad élete Stilfrid-, Argirusnak,
Másat még árúlják Nyúl históriának,

ily értelemben nem bánja, ha ír is, jó lesz könyve: *hátosztánnak* (azaz mesének). De osztályozni sem tudja költeményeit, azok nem tartoznak semmi fajhoz:

Úgy vedd, mint találod: ez nem história,
Épen nem poéma, nem is elegia,
Oda vagy satira, nincsen titulusa:
Részeg poétának mázolt papirosa.

E bevezetés mind nem elég. Más kettőt ír még: «Ezen munkához» s «Ezen munkában foglalt versekhez». Amabban egy szeretetre méltó tréfával elmondja, hogy nem félti ő könyveit a mostani bölcsektől, hanem *régiektől.* Cicero, Seneca, Maro, Ovidius, Flaccus stb., az újabbak közül Pope, Voltaire s mások: ezektől retteg ő, hogy megtépik könyvét, mint a szajkót, kiki elveszi a maga tollát s «csak táblája marad e nyomorúlt könyvnek». Hanem azért mégis neki biztatja, intvén: «pipát ne gyújtsanak veled; járj békével!» — «Vers! kit csak *természet* tud jól feltalálni, és nem a *mesterség* szokott hajigálni . . .» kezdi a másikat s fél, hogy természetes, magyaros versei nem tetszenek, mert

> *Románs* kell mostani asszonyi rendeknek,
> Ki sok-rét írja le módját szerelemnek, stb.

de vigasztalja magát, hogy majd csak akad valaki, «Ki házához viszen s feltesz *gerendára*». Tehát nem a főrend, hanem az egyszerűbb emberek közt remél közönséget.

Ez önkicsinylő tréfák után ne gondoljuk, mintha Orczynak komoly czélja nem lett volna a költészettel. Az érsekhez intézett prózai levelében, elmondva, miért nehéz magyar nyelven verset írni, ekkép folytatja: «látom, a németek szinte csak ezen esztendőkben kezdettek csinosabban írni és verselni. Azért én sem vesztem reménységemet, s azt tartom, valamint a francziák nyelveket kipallérozták, egy *század* esztendőtől fogva: a mi magyarink is fogják ezeket követni, s fogunk írni mind szépen mind csinosan . . . Megvallom herczegségednek, én egész czélom az volt ezen zavart írásomban, miképen *felébreszthetném nemzetünket írásra*. Mert meg kell vallani, sok tudós emberünk vagyon, de félénk». — Vegyük ehhez a körülményeket. Faludy és Amade óta (kik szintén csak írtak, nem nyomattak) alig akadt figyelemre méltó a magyar költészet terén. Az egész XVIII. század, Orczyig, úgyszólva meddő volt költői termelésben — nagy hallgatás az, melyet ő megszakít. Ha kiadja verseit iratásuk idejében: ma nemzeti irodalmunk újjászületését nem Bessenyeitől, hanem Orczytól számítnók; ámbár így sem tagadható a nagy befolyás, melyet társas úton, s kéziratban levő munkái által is, gyakorolt az ifjabb nemzedékre, épen arra, melynek költészetünk új életre hozását köszönjük, s mely az irodalom történetében «franczia iskola» néven ismeretes.

Orczy, a kora műveltsége színvonalán álló férfiú, mint verseiből is kitetszik, nemcsak ismerte, de némileg követte is a franczia költőket. Boileaut, Voltairet gyakran említi, sőt fordít is belőlök. A vidor

tanirány és satira, mely költészetén átvonúl, leginkább franczia példányokra utal. A *négy* rím és *hosszas* rím nyűgét is, a francziák példájára, ő kisérlette meg elhányni először: «Bárcsak — mond fentebb idézett levelében — a verset végező hangot ne csinálnánk oly sok betűkből. Ám, a francziák sem négy strófát (azaz négyrímű versszakot) nem számlálnak, sem pedig három-négy betűt nem kívánnak cadentiákra. Mi pedig el nem akarunk menni a régi szokástól: anynyira szereti nemzetünk a régiséget. Én nem voltam oly szorosan kötve ezen *előitélethez*». — De a francziákon kívűl, ismerte az angolokat is, Miltont, Popet; s figyelemmel kisérte a német reformtörekvéseket. Gottsched hatását magasztalva emeli ki:

Im, a bárdolatlan német nyelv mire ment,
Hogy Gottsched Leiptzigből Bécsben betekintett;
Elején munkának éretlen nevetett,
Most már gyönyörködik, hogy verset is ejthet, —

melyet egész öntudattal, mintegy követendő például állít a magyar elé.

Mindazáltal Orczy költészete lényegben annyira *magyar*, hogy egyik idegen utánzásának sem mondhatni, a *francziáénak* sem. Ha Orczyt a «franczia iskolához» számítja az irodalom-történet, ez csak onnan van, mert, mint fönebb mondám, költői műveltsége egy részét a franczia irodalomnak köszöni, mert az általa kedvelt vegyes nem (didaxis, satira, epistola) s egy-két formabeli újítás nagyjában oda utal; s végre, mert az utána sarjadott költőivadék, melyhez buzdítóul, társul csatlakozott, épen a «franczia iskola» lőn. De a mint egyrészről a tulajdonképi franczia iskolához képez átmenő hídat: épen úgy vehetni másrészt *Gvadányi* elődjének is: elsőnek ama vidoran-komoly és tanítva-gunyorkás nemben, hol szellem, hang, kifejezés, szóval minden — tősgyökeres magyar.

Az említett három költemény, egy-két fővonásban,

előre olyannak tünteti fel Orczyt, a minő marad végig. Kimondja, hogy a *természet* a mesterség fölött áll: természetesnek találjuk mindenütt. Sok ismeret, olvasottság látszik verséből; de gúnynyal érdekli a puszta *tudást,* nem abban áll az *igaz bölcseség.* Tiszteli a valiást, neveti a dogmai szőrszál-hasogatókat; a türelmetlenséget «kövezni» szeretné. Daczára katonai multjának, a háború rendszeres gyilkosság előtte. A főrend erkölcsi romlottságát, nemzetietlenségét, divatozó hívságait, benső nyomorát szánakozó megvetéssel nézi: s vígaszképen az egyszerű «mestergerendákhoz» fordúl. Egy-egy játszi szökelléssel, tréfás öngúnynyal vidítja tárgya komolyságát; ezeken kivált érzik a magyar zamat. «Pipát ne gyújtsanak veled!» — mondja könyvének. Alább generális Beleznait «hajlandóság szerint pipás, kártyás társának» nevezi, s mintha látnók, hogy «másznak együtt az *ürbői* halomra» — hogy telepednek le a szőlő tövében «s esznek a vastag szakács főztéből» — vagy készíttetnek «jó tarhót, gulyás-taligánál». — A «bugaczi csárdát» ismeri minden ember. Ez kicsinyben hű tükre Orczy egész költészetének. Elébb a csárda leírása, mely mutatja, mennyire otthon van költőnk a pusztán. Bizonynyal «zúz vagy havas eső» — nem egyszer «áztatta köpönyegben» őt is, nem egyszer menekült egy bugacziforma csárda alá. Aztán alkalmat vesz komolyan bölcselkedni a hiúság, az építésbeli fényűzés ellen. Végre neveti a bolond főurat, kinél «patkós csizma nem hág palotában» — s ki maga is «megáll pitvarában s bémenni ha akar, öltözik kapczában» (harisnya). Mennyivel jobb ennél az egyszerű csárda, szükség idején; hol — mint azt is præcise tudja — *kecskeméti* kenyér sül a kemenczében s *kőrösi* bor van a pinczében.

Mindamellett csalódásba esnék, ki Orczy költészetét *népiesnek,* vagy magát, az egyszerű köznép iránti rokonszenvéért, *democrata* irányúnak akarná jellemezni. Népiessége a még romlatlan magyar érzetben s annak

oly naiv kifejezésében áll, mely akkor közös vala még a nemzet minden osztályával. Gondolkozás módját pedig, mely elszórva mindenütt feltalálható, mintegy góczba gyűjti: «A szegény paraszt néphez» intézett «Beszéd» — egyike legrégibb költeményeinek (1756). Becsületére válik szívének, kétségen kívűl, a rokonszenv, melyet ebben nyilvánít. De ő nem *javítni* akarja a nép sorsát, hanem ellentétül a nagyok czifra nyomorúságával, azt ecseteli, mily boldog a paraszt, a kézműves, a munkás polgár a maga egyszerűségében:

Szurkos fiacskádnak hamis mosolygása,
Szeretett társadnak czuppant csókolása,
Szép idő, friss szellő, madarak szólása
Végzik örömedet — s egy tál zsíros kása,

tehát ne vágyj többre, boldog vagy, leghasznosabb tagja vagy az emberi társaságnak, nem úgy mint a henyélő, hiú, boldogtalan úri rend. Orczy kétségtelenül atyja, jóltevője volt jobbágyainak, résztvevő barátja a népnek, de a democratiai fogalmak annyira nem voltak (kivált nálunk) a kor szellemében, hogy még költőnk barátja Barcsai is, kin pedig már érzik a franczia szabadabb szellem lehellete, a Therézia-féle úrbérről így nyilatkozik egy főasszonyságnak:

Jut eszembe, midőn urbár hirdetésén
Nálad táncz közt sírtunk hazánknak esésén.

Orczyé is inkább tehát amaz idylli fölfogás, mely a város, a főbbek, a világfiak romlottságától az egyszerű falusi, mezei néphez fordúl, s annak boldogságát *eszményítve* magasztalja.

A «Költeményes holmi» többi darabja csak bővebb kifejtése azon eszméknek, melyekkel eddig találkoztunk. Mellőzve nehány fordítását, Bœtius-, Voltaire-, Boileau-, Horatiusból, s mellőzve nehány szárazabb eredetit is, már kezdő sorai által a «Magyar hazának» czímű ragadja meg erősebben figyelmünket.

«Föld! kinek határát az isten őrzötte» szólal meg majdnem ódai hangon, és a magyar haza boldog állapotát festi a *béke* ölén. «Hétszáz hónapja múlt, úgymond, hogy ellenség tábora nem érte határát földednek.» A hétszáz hó több mint 58 év, s ha a szatmári békekötéstől számítja, úgy e vers későbbi munkái közül való. «Álom a tudományoknak jobb rendben való intézéséről» egy *visió,* melyben Mária Therézia Apollót hívja segélyűl a tudományok rendezésére s Apolló nevében a költő elmondja nézeteit. *«Más a tudomány, más a bölcseség»,* fejtegeti most is: *«lelket kell szépíteni,* ez a tanulság.» — «Tudom, hogy *czókosok* (czopf) egész regementje, s Loyola serege, és a klastromok *benyélő* fellege ellened lesz: de te bízzál, hogy lesz vége.» — Richvaldszky préposthoz intézett levelében, felszámlálva, nem minden gúny nélkül, ennek hittani roppant tudományát s dícsérve túlbuzgalmát, játszilag oda veti:

Excommunicálván minden eretneket,
Ezektől nem veszel ki talán engemet,
Hogy játszi Voltairból mondok néha verset,
És Pope vagy Racine ragadja elmémet —

s azzal végzi, hagyjon békét e végére mehetetlen titkok búvárlásának, jobb ha pihen addig. — «Szívbéli sóhajtás a bölcseség után» czím alatt ismét a puszta tudás hiúságát rajzolja. «Elég nagy tudomány, ha jól tudunk *élni,* ha a jó *erkölcsben* tudunk elől menni.» — «A mulandóságról» czíme jelenti tartalmát. «Gazdagság, titulus, tisztelet, dicsőség, fényesség, nagy hír, névtekintet — mind csak füst, muló árnyék.» — «Nagy urakhoz a gyönyörűségek változásáról» . . . hívja őket az egyszerű természet ölébe. Boldog, ki úgy lakik festett palotában, hogy onnan jó kedvvel tér halászkunyhóban — mondja. «Hívságok megvetéséről», «Világi tekintetek megvetéséről», — mind azon szellemben.

Erősebb satirai ér lüktet a következőben, melynek

fölirata: «Egy ifjúhoz, ki a városi lakást a falusinál inkább szereti». Eleven gúnynyal ír le egy fővárosi estélyt. Beléptedkor — így szól Jancsinak — csaknem megfélsz, úgy szorít magához a gazda. Vezet nagy sebesen *pimpós* asszonyához, leültet a szófa mellé, vagy *csorbán* levő egyik asztalához küld. Kártyáznak, míg feljő az ebéd. Itt hárman, ott négyen meresztik szemöket. Nagy csendesség, figyelem van: ki szunnyad, ki izzad, ki erősen figyel. Ez dobbant lábával, hogy más kapta a vörös hetet s neki 36 *fischt* kell berakni. Amott egy *nagy úr* búba van merűlve, hogy máshoz került a tökkirály. Mint szánja Orczy a szerencsétlent! Fáró-asztal is van. Közepén ül a játék *főpapja*, ujján nagy két gyémánt. Kártya keverése illik a markába, pirúl és mereszti a szemét. Ránczolja homlokát, látva, hogy sok *füles* kártya lepi az asztalt. Nyernek, vesztenek. Némelyiken az is megesik, hogy «még ma a zsidókhoz megy a bársony kankó». — De ím kilencz óra: asztalhoz kell menni. Harmincz szolga hozza az ételeket ezüst medenczékben: ez *ármadának* a konyhamester a *commendója*, büszkén takarja fel a födött tálakat. «Nevét, ízét, bűzét egyedül ő tudja» — mond a költő. Ezt finom Párisból a napokban hozták — kár, hogy kicsint szagos. A konyhamester hosszú papiros listáról elszámlálja az idegen étkek litániáját. Leülnek. De az *abroncsos szoknyák* miatt (1762) nehéz széket kapni. «Iparkodj székedhez, másképp kiszorítnak, Térded összehúzzad, *szenvedd,* ha borítnak, Csendesen ülj, másképp, hidd el, megpirítnak.» — A társalgás hidegen megy, mert a jelenlevők úgy vannak egymással, mint kutya és macska. A *kisasszony* csak késhegyen vesz az ételből, nem mer enni, «félti összesrófolt gyenge kis derekát». — Mellette a *piros menyecske* tartózkodik leves ételtől, «mert fél, ajakának lemegy a festékje». De bezzeg eszik amott egy gróf, «mint a farkas» és iszik «tányér alatt levő lista szerint». Júlia azonban társalgást kezd a kalendáriomból, vagyis az időről. Aztán

keztyű, báb, czipő, párisi, turini, brüsseli csipke jő szóba. Egy kis pletyka is támad, megszólják a távollevőket. Majd fordúl a beszéd jeles actorokra, bálházakra, comédiákra stb. Azonban édességekre kerül a sor. «Kézről-kézre megyen *szivecske* s mindenféle állat (czukorból), kiben van *versecske*. Ezt az «asszonyi rend» félve olvassa; rikojtozva nyomják kézből-kézbe, s eltitkolják, ha igazat mond. Vacsora végen következik az ivás. Szeretnének lefekünni, de *Chloris* meg *Thyrsis* énekelnek, azt kell hallgatni és dicsérni. Most a *tánez* következik. Első a *menuette,* aztán futosó *anglia,* majd *teyer* és *furlana,* melyben «lehet tánczosának szorítni derekát» — végre lassú *lengyel.* Azonban virrad, kiki haza megy: «Lehányja köntösét, ledűl az ágyára. Elfáradt, keresztet sem vethet magára, Felkél talán másnap tizenkét órára». A költő ily mulatság helyett jobb szereti két jó barátja társalgását s inti a balgatag paraszt népet, ne irígyelje az urak helyzetét. Hosszasabban időztünk ez egy darabnál, hogy lássuk a részletezést, mely érdekes mint korrajz, s érdekes mint eleven satirai festés. Effèle Orczynak több költeményében található. Ereje inkább is mutatkozik a satiricus, mint a komoly, például természetfestésben. Az utóbbira, mint sikerült példát, ide írjuk a Beleznaihoz szóló levélből:

Nagyoknak a piros hajnal fel nem virrad,
Öröm nap keletkor reájok nem árad,
A hold járásában, hasztalanúl fárad,
Harmatja gyémántnak nálok nélkül szárad.

Csengő patakoknak sullogó folyása,
Álmatlan rigónak fütyülő szólása,
A fülemülének zengő csácsogása,
Nékiek nem tetszik, sem kútak forrása.

Az árnyékos völgyek nékik nem nevetnek,
Zöld halmokban, fákban nem is gyönyörködnek,
Virágos réteken le nem telepednek,
Ilyes mulatságot semmire becsülnek.

«Quadrillának (játék) eredete», megint a *kártya* ellen fordúl. — «Egy ifjúnak, ki hadi életre adta magát», — «Jól vagyon — mond a költő — próbáld meg, te is megismméred, Úgy lehet jutalmad, jajgatással kéred, És a mit kerestél, soha el nem éred». — Aztán egy öreg katona képét festi neki, a ki «háromszáz hónapot tölte a táborban» — és most mankón jár. — «Hány közember vagyon — folytatja — *harmadik glédában,* kinek Sándor vére pezseg a karjában.» E nézet az, mire czikkünk elején czéloztunk. — «A magyar szépekhez», — ismét egy eleven satirai festés, végződő a jó magyar háziasszony dicséretével. Rokontárgyú, de még gúnyosabb az «Egy megmátkásodott ifjúnak» czímű. Itt rendre veszi az asszonyi hívságokat és bűnöket, melyek között a *tudáskodás,* a *versfirkálás* is megvan.

Végre inkább máshova czélzó satira a «Vigasztaló beszéd a *czigányokhoz,*» kiknek henye életét gonoszúl dicséri s csudálkozik, miért nem vették be még őket a szentek közé, holott egész apostoli szegénységben s baráti henyélésben élnek. — Egészen elüt Orczy más költeményeitől: «Egy úr beszélgetése a káplánjával,» melyben az úr (a költő) a kifejlett mesterségek, művészet és luxus jótékony hatását magasztalja a bigott káplán ellenében.

De ideje, hogy végét szakaszszuk e részletezésnek, a hátralevőben inkább csak általános körrajzra szorítkozunk.

A *Két nagyságos elme költeményes szüleményei,* mint feljebb mondám, részint Barcsai részint Orczy műve. Legnagyobb részét e két jó barát verses levelezése teszi. Kár, hogy a levelek nincsenek jól rendezve, a mint egymásra felelnek; így az olvasó, ki sorba megy rajtok, néhol meg sem értheti. — Elől van mindjárt Orczynak egy hosszabb költeménye a «Szabadságról». — Nem tudná az ember, hogy az voltaképen felelet Barcsai levelére. Barcsai felsóhajt a szabadság után, melyet ő épen nem úgy ért mint Orczy, s

kérdezi barátjától, nem tudja-e, hol bujdosik a szabadság? Orczy jól érti barátja rajongását s méltónak tartja egész nagy költeményt írni neki válaszul. Eleinte ő is rajongást tettet, hanem a mint sétál, a Gellért hegy körül, *egy kis kopasz ember* (ez maga Orczy, tehát a vénebb, tapasztaltabb Orczy) megüti vállát, s tart neki hosszú leczkét, mely e thémából indul ki: *Ember sorsa rabság.* Születésétől haláláig a viszonyok rabja. Azután sorba megy a nemzeteken: sehol sincs szabadság, csak a helvéták egyszerű életében, — no meg a *magyar* aristocraticus szabadság oly király alatt mint Therézia. E loyalitás jellemzi Orczyt minden versében; s bármennyire neveti és gúnyolja a «czifra pántlika» — után szaladókat, ő hív és áldozatkész, nem ugyan *morgás* nélkül, ha érdemeit mellőzve látja. Igazi typusa egy korabeli magyar nemesnek; míg Barcsait a *franczia philosophia* szellője már elkapta egy kissé. Ez a különbség kettőjök gondolkozása közt.

A kötetben foglalt levelek s költemények közűl az *első rész* Barcsai műveit tartalmazza, a *második rész* Orczytól van, kivéve Arcadia leirását (222. lap), mely nyilván Barcsaié, Orczy maga hivatkozik rá (160. lap): «Minap Arcadia szélére vezettél.» Jó lesz figyelemben tartani annak, ki valaha e költeményeket rendezni akarja. — Ha ezeket rendben olvassuk: igen érdekes párvonalt húzhatunk a két költő egyénisége, gondolkozásmódja, költészete között. Barcsai mint fönebb láttuk, szabadelvűbb. A politikai változások, napi események élénken érdeklik: Lengyelország felosztása van épen napirenden. Orczy szereti, ha a birodalom hadserege győz, de jobban a békét; az országok változását bízza ő istenre. Barcsai egy homályos allegoriában nyugatra utalja a magyart: Orczy ellenmond: nem, nem, *keletre!* a hol még nincs mérnök, nincs comissar. — Barcsai, a budai egyetem megerősítő oklevele kihirdetésekor, ódára lelkesedik: «Mit hallok, magyarok! Pindus tetejé-

ről?» Orczy válaszában: «Tehát meghallottad Pindus tetejéről . . .» világos a satirai hang, mint a ki a bölcseséget nem a sok tanításban és tudásban helyezi, főleg a természet-tudományok haladása iránt épen nincs valami nagy lelkesedéssel. Barcsai ódája azon végződik: «Küldjetek Gyöngyösi lelkéhez, . . . Térjen onnét vissza megint nemzetéhez, s adjon kedvet néki született nyelvéhez.» Orczy erre így válaszol, érintve gúnyosan Franklin találmányát:

Elég, hogy Budán már mennykőtől nem félnek,
Ha az ég háborog s zörög, csak nevetnek,
Hét aczélos póznán fellegek repdesnek,
Ég csattanásának süveget nem vesznek.
Hogy fől meg üst (ezüst), arany hideg föld gyomrában,
Só mint válik kővé vizenyős almában (alom),
Azt tudják, s több ilyen elrejtett titkokat
Beszélvén *megvetik elöszült apjokat.*
Ne várd hát, hogy ezek Gyöngyösi lelkének
Valaha oszlopot s oltárt emeljenek,
Sőt ezek temetik feledékenységben
Mind azt, mind ki tudós volt anyja nyelvében stb.

másutt pedig a villámhárítót a *gőzhajóval* teszi egy vonalba (1777), egyforma képtelenségnek vagy hiúságnak tartván.

Látok már hegyeken aczélos nyársakat,
Hogy mennykő ne érjen bádogos tornyokat,
Tűzi pára hajtja a terhes hajókat,
Sodrott szél (villany) gyógyítja a romlott tagokat . . .

s e találmányoktól nem minden gúny nélkül várja, hogy *faluról az erkölcs* bejön városokba, s hogy az *igazi bölcseség* országa derül fel, úgy a mint ő érti.

Költészetben Barcsai tanultabb, simább, szabályosabb; de Orczyban több a genialitás. Egy-egy ötlet rendesen ő tőle származik, melyet aztán ismételve fölemlegetnek. Néha barátja patheticusabb, hangját satirai árnyalattal kiséri, Barcsai nagy hangon leír egy hadi gyakorlatot: Orczy jó tanácsokkal felel,

hogyan *puczolja,* hogyan őrizze hidegtől, melegtől katonáit. *Paraszt* hetes végezze a dolgot körülöttük: János uram (a közlegény) «nótára» aludjék, «kimélje mint lehet tagját és ereit . . . Gyengén és keztyűbe takarja tenyerit» stb. S ezt oly levelére Barcsainak, melyben azt mondja magukról: «Róma katonái *így nem* gyakoroltak!» — Barcsai, franczia iskolánk modorában, szeret egy csomó, leginkább ujkori franczia nevet és eseményt összehordani: Orczy ez ostentatiót többször finom gúnynyal fogadja. «Mely messze hordoztál tudós irásoddal» — kiált. «Elmegyek veled akárhová, de a vége az lesz, hogy a zsidó királylyal felkiáltunk (minden hiábavaló) s visszatérve a genevai tónál (Rousseau) *egy ingre vetkezünk.*» Mily jellemző ez! Barcsai egy elég csinos allegoriában lefesti barátja «Tokaji szüretjét» — s erre Orczy pajzánon úgy felel, mintha Barcsai kissé feszes istenei — s istennőinek *bajuszokat* festegetne.

Összefoglalva az eddig mondottakat: Orczy érdeme növekszik az által, hogy oly korban szólalt meg, midőn a költészet halálos dermedtségben feküdt, s példája, ösztönzése által nagy mértékben hatott irodalmunk fölélesztésére. Mint a romlatlan magyarság fajképe (typus) s mint oly bölcs, ki az erényben s önmérsékletben helyezi a főbölcseséget, eszméire nézve conservativ, de ez egyszersmind forrása satirai erejének, melylyel a míveltség erkölcsrontó hatása ellen föllép. E vidorkás gúny (egyes apróságot, mint az adhortatió mulierum, nem számítva) ő nála jelenik meg először: ő tehát comico-satiricus költőink apja. Ötleteiben sok genialitás van; szeme, kivált satirai leirásokban éles, képei elevenek. Nyelv, és szellem magyar zamatú, elannyira, hogy ma népiesnek látszanék. A mi hosszadalmasság, kivált tanító verseiben előfordúl, az inkább a kornak s a négyes rím nyűgének tulajdonítandó, melyet ő kezde megtörni először. Méltó mindenesetre, hogy a mai költő-ivadék őt se hagyja ki tanúlmányaiból, mert bár maga mondja:

. . . . ne is csináljunk verseket,
Mert, hidd el, *fiaink nevetik ezeket,*
Mint mi most megvetjük a régiebbeket . . .

e *nevetés* csak akkor *jogos,* ha azon biztos tudaton alapúl, hogy a régieket mindenben meghaladtuk.

III.

GVADÁNYI JÓZSEF.

Nem tudom szerencse-e nagyobb, vagy költői érdem, ha valamely költőnek sikerül a képzelet világából oly alakot idézni elő, mely a nép minden osztályában ismerőssé válva, mintegy az élők, a járókelők közé vegyűl, idő folytán a nemzeti monda hagyományos alakjaihoz csatlakozik, s az együgyűbbek előtt mint valóságos élőszemélynek marad fönn emlékezete. Tagadhatlan, hogy szerencsés körűlmények nagyon elősegítik a költőt, úgyannyira, hogy olykor csekélyebb tehetségnek jut a pálma, míg a nagyobbat feledés borítja el; de miután a szerencsés körűlmények malasztja sem minden egykorúra terjed ki, sőt inkább nagyon ritkának jut oly mértékben, hogy teremtett alakjai mintegy a nép-mythologiába vétessenek föl: úgy hiszem, a puszta véletlenen, a szerencsén kivűl, jó rész valami derékség rovására tudandó, több vagy kevesebb a szerint, a mint a mű későbbi korok birálatát kiállja; de mindenesetre költői érdem, melynek természetét vizsgálni méltó is, érdekes is.

Gvadányi nem mondható nagy költőnek, némely műveiben költőnek is alig. Ha pedig a csínt, izlést (s a mit közönségesen annak neveznek), a felruházást, a versbeli előadás bájait nézzük, mögötte marad saját kora költészeti haladásának is. 1787-ben lépvén föl, s attólfogva szinte a század végéig dudolván

olykor vizenyős, olykor pusztán okoskodó vagy leíró és historizáló rhythmusait, úgy látszik nincs szerepe ama fejlődési nagy mozgalomban, mely egyfelől Bessenyeivel franczia minták után indúlva, már-már Péczelyig haladt; másfelől Baróti-Szabó s a classicusok nyomain az ódaköltő Virághoz emelkedett; míg a harmadik fészekből, Ráday Gedeon úttörő kisérletei óta, már egy Kazinczy emelgette szárnyait; sőt épen az az irány is, melyhez maga Gvadányi számítható — a Gyöngyösi iskola — egy Csokonaiban kezde megtisztulni. Úgy látszik, mondom, az öreg «lovas generalis» szakolczai magányában elmaradt mindezektől, bőven ontva négy (utóbb két) rímű verseinek iszapos árját, koczogó rímeit, melyek feltalálását nagy érdeműl rótta magának, de melyekben s átalánfogva a külső poesisban fölűl nem múlta, el sem érte Gyöngyösit, «a kihez fogható magyar poétát, szerinte, még nem szűlt anya e világra». De ez elmaradás csak látszó, inkább külsőségre vonatkozik: Gvadányinak olyasmi sikerűlt, a mi egynek sem haladottabb kortársai, egynek sem összes magyar elődei közűl: *csupa képzeletből egy pár alakot teremteni,* mely, mint kicsinynek nagynak ismerőse, nemzedékről nemzedékre fönmaradjon.

E két alak, nem szükség mondanom: a «Peleskei Notárius», s a talán még népszerűbb huszár kalandor «Rontó Pál».

Ha e műveket a kritika mostani szemüvegén tekintjük, bizonyára se a feltalálást, se az alakítást, se a jellemzést nem találjuk affélének, mi a költői szüleményt már bölcsejében halhatatlanságra jegyzi el. Bizonyára távolról sem mérkőzhetnek a géniusz olynemű teremtett alakjaival, mint egy Don-Quixote, egy Gil Blas, vagy akár Tom Jones s tisztelendő Adams pap Fieldingnél. Mindazáltal, habár szűkebb körben, ép úgy élnek mint amazok, épen úgy bevették magukat a nemzeti phantasiába, honnan nem egy hamar fognak elenyészni, kivált ha időről-időre találkozik

újabb elmetehetség, mely a meglevő alakot a közfejlődés igényei szerint újra öltözteti, miként ez nem rég a Notáriussal szerencsésen történt. Ilyen mértéke a hatásnak mindenesetre valami még akkor is, ha jó részét külső viszonyoknak, szerencsés véletlennek, vagy mint egyik jeles műbíránk szokta kifejezni magát, «az idő árjának» tudnók be.

Első, mit e nagy népszerűség kimagyarázására, mint szerencsés mellékkörülményt felhozhatni, az olvasó közönség fejletlen állapota. Könnyű volt, mondhatná valaki, e pár alakot összeütni Gvadányinak oly közönség számára, mely nem törődött az alakítással, nem is tudott hozzá; melynek primitiv képzelete, egy-két vonásból, ép úgy kiegészíté a költő hiányos vázait, mint a mily könnyen megteremti a gyermek eleven képzelme egy vesszőből a paripát. Van benne valami. Gvadányi nem csak az egyénítésig nem jutott el; olykor még a typusból is kiesik. Notáriusa majd tanult ember, majd tudákosságban nevetséges; egyszer józan felfogással a költő véleménye tolmácsa, másszor bohócza ferdeségeiben. S e kettőség, hogy t. i. okos és balga ember egyszersmind, nincs a jellemben összeforrasztva oly módon, mint például a Cervantes nagyhírű lovagjánál, ki csak arra nézve bolond, a mi rögeszméjét érinti, egyébként okos ember lévén. Csupán egyet hozok fel. A notárius egyben-másban tanúlt, olvasott, gondolkozó férfiú volna, ki osztályából értelmisége által kiemelkedik, habár az újabb kortól, a nagy világtól, el van maradva. A mellett igaz ember, egyenes szívű, hivatalában buzgó, a falu ügyei jól folytatásában büszkeségét helyező. Hogy illik tehát szájába végrendeletének az a cynicus helye, midőn dicsekszik, hogy bibliothékája csak 50 kalendáriumból áll, melyekbe igazat *nem igazat* beirkált, még hozzá is *toldott*, s a falusi notáriusok: «hogy ha jegyzésimet gyakran olvasgatják, a tudatlan népet ők megvakíthatják, a portiót rájuk duplán felvethetik, és így ennek felét szintén elrehetik.» — Gvadányi itten, hogy az

osztályt gúnyolhassa, a becsületes notáriusok typusát a semmirekellők typusává alacsonyítja le.

A magánkönyvtárak «50 kalendáriumos» — állapota, az az mulattató magyar könyvek ritkasága, szintén előmozdíthatá Gvadányi népszerűségét, oly közönségnél, mely a magyaron (s legfölebb latinon) kívűl más nyelvben járatlan vala. Minden idő és minden néposztály meghozza bizonyos számmal a költői fogékonyságú elméket; fejletlen állapotban a mesék, énekek, — később, az olvasás, nyomtatott művek terjedtével, a históriák, kalandos elbeszélések stb. publicumát.

Ha már e számmal a létező s hozzáférhető könyvek mennyisége nincs arányban, megesik, hogy az egykét előkapható munka addig vándorol kézről kézre, házról házra, míg érdemén kivűl is népszerűvé kell válnia. Ilyforma állapot is tehető fel, kivált a Notárius megjelentekor. Az előbbi két század irodalmi hagyománya részint elkallódott, részint elavult. A XVIII-dik kevés újat hoza egész addig elő; akkor valamint később is, az irodalmi újjászületés csupán a választott elmék körében folyt, nem hatva ki nemcsak a tulajdon értelemben vett népre, hanem a jobbmódúak s tanúltabbak nagy tömegére sem. A franczia iskola még kaviár volt ennek; a latin iskola formáitól, nyelvétől visszaborzadt. Azt a nehány könyvet koptatta hát, mely leginkább megfelelt ízlésének, mert mintegy a XVII. század költészetének folytatása volt, s a megszokottság kényelmével kinálkozott. Az *egykönyvű* publicum legháládatosabb. Azaz, oly közönség, mely kevés könyvet újra meg újra olvas, népszerűbbé teszi az írót, mint az, melynek van módja válogatni s kapkodva olvasni. Ez a másik szerencsés véletlen, melynek részt lehet adni költőnk népszerűsége megalapításában.

Azt is lehetne mondani, hogy műveiben az érdem inkább a tárgyé, mint a költőé. Választott tárgyai oly közel érintik a magyar nép-életet, alakjai annyira ismerős körből vannak szedve, hogy már ezáltal bizo-

nyosan tetszeniök kellett. Mellőzve, hogy a tárgyválasztás már költői érdem, alább e pontra még visszatérünk.

Végre az «idő áramlása» — szintén a külső tényezőkhöz tartozik. Gvadányi, a nyomás által, melyet a 80-as évek a nemzeti szellemre gyakoroltak, megtörve találta Notáriusa útját, egy oly satiráét, mely főleg az idegen ruházat ellen irányul.

De mindez elégtelen költőnk alakjai népszerűségét igazolni.

A közönség fejletlen állapota nem bizonyítja még, hogy a mit kedvébe fogad és tartósan felölel, az el lehet minden költői becs nélkül. Sőt a művelt fajta közönség hamarább téved e részben, mint a parlagi józan ész. Az izlésnek korszakos ferdeségei már művelt, de félreművelt olvasó-közönség átka; mely soha sem érinti a tulajdon értelemben úgynevezett népet, ennek dalait, regéit, költői világát. Elannyira, hogy ha ez utóbbinak valamely költői alkotás tetszik, húzamosan, firól-fira: kell lenni vagy a szerkezetben, vagy a jellemzésben, vagy az előadásban oly talpraesett valaminek, a mi e népszerűséget költőileg is indokolja. Látni fogjuk alább, hogy e részben Gvadányinak is vannak érdemei.

A könyvek ritka voltából merített ok sem elégséges kimagyarázni, miért épen Gvadányi könyvei váltak oly kapóssá. Mert habár eleinte szűk vala is a népszerű mulattató irodalom, mégis volt nehány terméke, s a század vége felé mindinkább szaporodott azok száma. Miért nem szorítá háttérbe Gvadányit egy sem? Miért, hogy a mindenféle Záton herczegek el nem törlék a Notárius, a két kalandor emlékét? Miért hogy a középrendnél annyira népszerű «Etelka» is csak mint puszta név — minden alak nélkül — maradt fenn, míg amazokkal egyszersmind az alak is benyomúlt a nemzeti phantásiába? Egy példa itt helyén lesz. Gvadányi könyveivel egy régibb munka versenyzett a népszerűségben, szinte korunkig: Hal-

ler «Hármas Istóriája» — a XVII-dik századból. A ki ez utóbbi kapóssága főokát a népnél megfigyelte, az tudhatja, hogy kedvességét nem az első részben foglalt Nagy Sándor-féle kalandoknak, nem is a harmadikban leírt trójai veszedelemnek köszöni, hanem a «Példabeszédek» czímű középső résznek, mely az úgynevezett «római gesták» — nyomán *formába kerekedő* elbeszéléseket tartalmaz, s így költői érdekű. Ime a köznép parlag, de józan izlése hogyan találja meg a helyes útat kedvenczei választásában.

A mi Gvadányi választását illeti, hogy annyira ismeretes körből vette tárgyait és alakjait: ez ép úgy fordúlhat vala *ellene* is, ha nincs jóravaló költői tehetsége érdekessé tenni a mindennapit. A népies phantasia nem a megszokott dolgok elbeszélése, hanem a csodás, kalandos felé hajlik; s az akkori közönség bizonyára nem oly eseményeket várt egy könyvtől, minő egy falusi notárius utazása Budáig és vissza. Érezte költőnk állása e nehézségét a publicummal szemben. A gúnyos mód, a mint e felől nyilatkozik előszavában, művészi *öntudatról* tanúskodik. «Ezen falusi notáriusnak is — úgymond — a munkája nem mindennek fog tetszeni. Egyike azt fogja előadni, hogy Szathmár vármegyéből Budáig tett utazás nem hosszas, azért is emlékezetre való dolgokat nem igen foglalhat magában és hogy az utjában történt viszontagságok is mind csekélységek. De ha hosszabb utazások leirásában gyönyörködnek, utasítom őket Magellán és Cook utazások olvasására, ha ez is rövid volna, Columbus és Americus Vespucius utazásokra, vagy pedig scythák, vandalusok, francusok, normanusok, sclavusok vándorlásaira. Ha Jeruzsálembe jéruzsálemi János királyt fogják kisérni, tudom meg fog Palaestináig az üstökük izzadni .... Ha mind ezek sem tetszenek, már a dologba tovább én sem mehetek: hanem kérdezzék meg azon angyalt, ki Ádám első atyánkat a paradicsomból kikergette: hogy a szegény Ádám merre bujdosott? A harangodi pusz-

tának vagy pedig a Jatóságnak vette-e útját? — A szegény notárius, *mivel Mahomettel a holdvilágon keresztül nem utazott,* hanem csak Budára ment, hoszszasb utazását nem irhatta.» Mintha mondaná: «Ti kacskaringós históriát vártok tőlem: de tudja Pál, mit kaszál.»

Nem találom végre igazságosnak, letudni valamely költő érdeméből, hogy az «idő árja» segíti; föltéve, hogy e külső segítséggel költőietlen módon vissza nem élt. Melyik nagy költő nem egyszersmind kora teremtménye; s a mint egyrészről onnan meríti táplálékát, úgy viszont főérdeme épen abban áll, hogy kifejezője bir lenni a közhangulatnak, s irányt jelöl, midőn ez irány még csak homályos sejtelem a sokaságnál. Gvadányi is ha előkészítve találta útját, ez szerencséje, de nem von le érdeméből; ha pedig, csak részben is, képes vala a közérzületet tolmácsolni, ez becsületére válik költészetének. Én nem tanulmányoztam az 1790-dik évi *magyar divat* történetét, de tekintve, hogy a Notárius 1788. újévre jelent meg, nem csalódom talán, ha a nemzeti visszahatást a magyar öltözet tekintetében, főleg a Gvadányi népszerű könyvének tulajdonítom.

Most már, noha kimért terünkhöz képest csak röviden, azt fogjuk előadni, mit tett Gvadányi maga, ez egy pár fő alakja megelevenítésére.

Először is arra törekedett, hogy képzelt alakjait önmaga személyétől elszigetelje, külön válaszsza.

Az általa e végre használt eszközöket részint *külsőknek,* részint *bensőknek* lehetne mondani.

Külső eszköznek veszem az elhitetés ama módját, miszerint a költő majdnem okiratilag bizonyítja, hogy alakjai valóságos élő személyek voltak, s hogy az események mind úgy történtek, a mint ő elbeszéli. Midőn a Don-Quixote első kötete megjelent, valaki, Cervantesen túl akarván tenni, szintén adott ki egy könyvet a hires lovag viselt dolgairól. Cervantes a II-dik kötetben úgy bosszúlta meg magát, hogy vetélytársa

könyvét maga Quixote úr kezébe juttatja, ki nagy indignatióban tör ki, mennyi hazugságot összeírt ő róla az a *másik*. S mindjárt hiteles személyek előtt, bizonyítványt ad ki, hogy a vetélytárs könyve hazugság, az az igazi csak, a mit Cervantes írt róla. Az ily fogás, bár frivolnak tetszik, és komoly műben az is volna, rendkivűl hatásos arra, hogy a költött alakot valóságos élő személynek képzeljük; hiába tudja eszünk, hogy ez csak oly költemény mint a többi, akaratlanúl hat ránk az ily cselekvények meglepő közvetlensége.

Gvadányi, minden előpélda nélkül a magyar irodalomban, rájött e módjára az elhitetésnek. Nemcsak hogy a történet elbeszélését magok az illető személyek szájába adja (Rontó Pál is ott érdekesebb, hol maga beszél), hanem máskép is lehetőleg igyekszik azt a meggyőződést támasztani olvasóiban, hogy alakjai élő személyek voltak, s az események valóban megtörténtek. Notáriusa első részéhez előbeszédet ír, mely szerint annak kéziratát Borsod megyéből kapta, s az egész könyvben nem is árulja el, hogy ő a valóságos szerző. Igaz, hogy a III-dik részben elárulja magát, midőn a notárius, hallván fiától, hogy az ő budai útja kinyomatva közkézen forog, csodálkozik rajta: «mert azt más orrára nem kötöttem — úgymond — *magam sem vettem pennára.*» Ez ellenmondás: de úgy kell lenni, hogy a közönség, szokatlan lévén az ilyesmihez, nagyon is szaván fogta Gvadányit, nagyon is elhitte neki, hogy a notárius *maga* írta le budai utazását; elannyira, hogy a szerző szükségesnek látta a III-dik részben, a gyengébbek kedveért bevallani, hogy a peleskei jegyzőnek semmi köze az ő poétai dicsőségéhez. Egyébaránt e III-dik részben sem tágít attól, hogy a notárius valóságos élőhaló egyén; összegyüjt körébe nehány közrendű tisztelőjét a Peleske táján eső falvakból, kik előtt a notárius formaszerű testamentomot tesz, s mindenik aláírja és megpecsételi, az aláírások és *locus sigillik* zárván be a könyvet nagy hitelességgel. Hát még, hogy siratja el

a III-dik részhez írt «ajánló levelében» — «Nincsen már az élők közt a szegény notárius — úgymond — nem is fog már Budára több utazást tenni, mert most nem *zsufa* fakóján (izabella), hanem Szent-Mihálynak karórágó paripáján vágtatott az örökkévalóságba, melyért is szomorú gyászba öltöztettem múzsámat, hogy sirassa meg esetét, s a vért szomjúhozó Párkákat átkozza meg; de meg is érdemli ezt *egy olyan jeles Hazafi,* a kinek neve a késő jövendőségnél is emlékezetben lészen.» — Ki ne hinné el neki, hogy igazán szivéből fájlalja a «jeles Hazafi» halálát, kit sem a hortobágyi bikák, se a tiszafüredi vasas németek, se a Csörsz árka hullámai, se a pesti osztriga és idegan ruházat el nem pusztíthattak, s íme most a «Párkák — iszonyú keze kitörlé az élők seregéből.» Hasonlóan igyekszik Rontó Pált is élő személynek bizonyítni, elannyira, hogy maig sem tudjuk, létezett-e valósággal ily egyén, vagy Gvadányi állította elő merőben, mint typust, az előtte oly ismeretes huszáréletből. Ide járul az a nagy közvetlenség, melylyel alakjainak családi és más életbeli viszonyaira kiereszkedik; vagy midőn a notárius meghalván, azonnal beszövi a «sirató asszonyok énekét» — valamint Rontó Pálba is — mikor egy koldússal csavarog — a «koldús éneket» — s több efféle, de a mi már az alakítás benső eszközeihez formál átmenő hidat.

Shakespeare a költői alkotás erejét valahol így fejezi ki: «a költő tolla a légi *semmit bizonyos alakkal, lakhelylyel és névvel* ruházza fel» — (the poets pen turns them to shapes, and gives to airy nothing a local habitation and a name). Bizonyára a környezetnek, melyben az ily költött alak él, jár-kél, mozog, tárgyismerő s talpraesett rajza igen sokat tesz, hogy magát az alakot is oly igaznak fogadjuk el, mint környezete. Úgy hogy a költő, ha ebben derekas, felét már jóformán megtette alakító munkájának; hátra levén a másik, mindenesetre nehezebb fele, maga a jellem. Gvadányi az alakítás ez alsóbb régióiban, a

környezet biztos rajzában ritka jelességgel mozog, mely virtuósitása nagyon elősegíti, hogy alakjait élő lény gyanánt fogadjuk. Hol az apró körülmények ennyire egyeznek az előttünk ismeretes valósággal, szinte lehetetlen, hogy a bennök járó-kelő egyén ne legyen valódi. Kivált notáriusa első részében meglepő eme körrajz biztossága. Meghatározza a tiszaháti falut, honnan a notárius kiindul, a «kecsegés» Szamos mellől. Lóháton more patrio. Lova zsufa fakó: felteszi hátára a nyerget, kulacsát az első kápára köti, iszákját a hermecz szíjára. Viszen szalonnát, sőt vereshagymát. Az abrakos tarisznyában, kefe és lóvakaró mellett, egy szép fehér czipót. Elbúcsúzik családjától, az egész községtől. Mielőtt felülne a lovára, megrántja üstökét. Indulásakor egyet rikkant, s nyargalva megy a falu farkáig. De ott megveregeti lova nyakát s csak lassan léptet. — Ime oly részletek, melyeket minden nagy útra induló közsorsú magyar lovas így tett volna hasonló esetben: mégis mennyi elevenséget kölcsönöz egy notárius alakjának! Kövessük még egy kissé.

Nagy-Károlyba érvén, megnevezi az útczát, a hova száll, egy ismerőséhez. *Bélteki* bort isznak. De a ló *dézsából* kapja a vizet, nincs válú a kúton. Piricsei collegája *dadogva* beszél. A Nyírségen keresztűl jól él dinnyével. Debreczenben egy szűcshöz száll a Csapó-utczába. Lovát pinczegádorba kénytelen kötni, mert a szűcs nem tart istálót. Ennie adnak, de bort nem tesznek fel: így hát neki kell gazdálkodni a kulacsból. Reggel, mikor a *veres* toronyban négyet üt az óra, felkészül s útnak indul. De borát megitták, útba kell ejtenie a «Fehérló» fogadót, hol diószegivel tölteti meg kulacsát. Vesz még a piaczon (mit mást Debreczenben?) fehér czipót (a *kenyérsoron*, persze) és fenék szappant. Úgy aztán kiballag a «Látókép» — csárdáig; hol erősítésűl pohár *ákovitát* kér; következik a Hortobágy. Itt a leirás minden sora egy-egy kép a pusztai életből. Hogyan állítja meg a gulyás egy *nem*

oda! rikkantással a bőszült gulyát, mely aztán a kúthoz és *sóbelyére* vonúl. Hogyan *fordítja* meg a bográcshúst. Hogyan tesz egy darab *orsfát* (reves fatapló) a notárius pipájára. Később, a bikákkal történt kalandja után, a juhász mikép gyógyítja meg borsos pálinkával, s ajándékoz neki hevedert *töröti* (nem készített, csak nyersen puhára tört) bőrből. — Füreden, senki terhére nem akarván lenni, hová szálljon egyébüvé, mint a helység házához, hol a helység *gazdája* gondoskodik magáról s lováról. Másnap nem érvén falut, tüzet rak és szalonnát süt:

Pányvára lovamat jó fűbe kötöttem,
Köpenyegre néki abrakot öntöttem,

Aczélomat frissen, kovám elővettem,
Erre jól megérett bükkfa taplót tettem,
Két-három csapással tüzet is ütöttem,
És száraz perjével lángot gerjesztettem.

Erre száraz fűzfaégat bőven raktam,
Kecskerágó fából nyársacskát faragtam,
Szalonnát rávonván, a tűznél forgattam,
És zsírját szép fehér czipómra csorgattam.

Mely része cseppentett vala, elharaptam,
Erre borral töltött kulacsomat kaptam,
Szemem könybe lábadt, azt úgy kotyogtattam;
Ily herczegi módon magamat tractáltam.

Budapesten minden másképp fordúl. Ott a környezetnek nem élethű rajza, hanem satiricus *túlzása* levén a czél: a notárius alakja is elveszti a támaszt, mely eddig emelte képzeletünkben. Itt volna már szükség, hogy alak és jellem önállóan érvényesítse magát. A parlagi, de tiszta, romlatlan magyarság összeütközése az idegent majmoló fővárosi szellemmel, számtalan comicus jelenetre adna alkalmat. Szerző e helyen *korbácsot* ád hőse kezébe, mely sokszor nem a comicumé, nem a satiráé — hanem egyszerűen — korbács. Kit elől-utól talál, mindennek vastag tréfát vagy gorombaságot

mondat vele. Itt már a notárius személye alig személy többé, hanem csupán Gvadányi bosszúságának hordozója, az idegen divat majmai ellen. Élő alakból egy eszmévé párolgott. A költő alig engedi többé, hogy a notárius rovására nevessünk: környezetére hárítna minden comicumot. Olykor a furcsát egészen kivűl eső dologban keresi; például, mikor a notárius végig néz egy budai rácz temetést s a szertartások leírásában csufondáros kedvét találja, mint rendesen a míveletlen ember szokta más vallásnak czeremóniáit nevetség tárgyává tenni. Szóval a notárius okosabb ember mint egész Budapest, s olyan ember, ki nem érti a tréfát. Szinte jól esik midőn — mert zsufa fakójának jó vevője akadván, eladta — a *szathmári görög* sátoros szekerére ül, hogy haza menjen Peleskére, hol a család és falu ügybajai ismét eszünkbe juttatják, hogy ő volt a mi kedélyes notáriusunk.

Szerkezete Gvadányi műveinek a legegyszerűbb. A notárius első részében útleírási, Rontó Pálban ugyanaz, életírással párosítva. De ez szerintünk nem volna baj. Ő nem akart se víg epost, se víg regényt írni. Aztán Cervantes compositiója sem egyéb útleírási szerkezetnél. Fő baj az, hogy a notárius alakját nem tudta egészen kivinni s alapeszmével — az idegen viselet elleni nemzeti oppositió — költőileg egybeolvasztani. Rontó Pál alakja — de csupán az övé, Benyovszkié nem — összeállóbb: de ez meg *semmi méltó eszmével* nincs kapcsolatban, csupán a kalandok újságingere teszi érdekét. Így, bár Gvadányi a víg jellem alkotásban nevezetes kezdeményező marad: művei értéke nem terjed tovább, csak a meddig ez alakítás sikerűlt.

A notáriusnak, mint mindenki tudja, három része van. Első a «Budai utazás» — mely legnépszerűbb, legjobban is megérdemli. Másik a «Peleskei Notárius Pokolba menetele». — Igen ritka könyv, melyről még ezelőtt pár évvel az irodalomtörténet nagy búvára, Toldy, sem tudott egyebet, mint hogy Baselben 1792-ben nyomták. Most már egy példánya

előkerült, s tudjuk micsoda. Prózában írt 65 lapnyi munkácska. Én valószinűnek tartom, hogy e formában csak *vázlata* akart lenni egy versben kidolgozandó II-ik résznek: de miért, miért nem, Gvadányi ráunt, s így adta sajtó alá. Tartalma,* hogy a notárius *élve* leszáll a pokolba, és leírja a látottakat. De a notárius alakja benne úgyszólván semmi: alig egy-két helyen vehetni észre, hogy ő beszél. Jellemrajza benne nincs. Harmadik rész: «A Falusi Notáriusnak elmélkedései, betegsége, halála és testamentoma.» — Ebben van egy kevés tárgyiasság a *környezetre* nézve: de az «elmélkedésekben» a költő össze nem állólag keveri egybe a maga józan bölcseletét a notárius és környezete bizarr ötleteivel; egyszersmind az utóbbiak szájába oly dolgokat adva, melyek jóval fölülmúlják azok eszme- és tudás-körét. A mi benne cselekvény-forma van: röviden ennyi. A notárius egészsége gyengülvén, elmélkedik az emberi sors változásáról, s hogy e bölcselmi tárgyat megvitassák, összehíja a kis-náményi orgonistát, az angyalosi notáriust, a tyúkodi mestert, a lázári molnárt, a gyarmati kovácsot, a tóthfalusi hídvámost s a komorzáni oláh harangozót. Ezek együtt elmélkednek, vitatkoznak: míg a notárius hirtelen rosszul lesz, de a felesége meggyógyítja. Újra sessiót tart, hasonló philosophusokkal mint elébb; hosszú vitatkozás után elájul. A felesége szeretne Géczbe küldeni Toty (ty-vel, nem Tóti) Dorkó kenő-fenő asszonyért, de az már meghalt, küld tehát a szathmári borbélyért, s miután a notárius ismét rosszabbúl lesz, stafétát küld jurátus fiának Pestre, ki haza jövén az atyjával sokat beszél: de a notárius hirtelen recidiváz, meghal, testamentomát felbontják s elolvassák. — Toty Dorkó boszorkány életírása hosszasan be van szőve, de az első részben nem szerepel oly módon, mint a színpadi bohózatban: a notárius kalandjainak összekötése e boszorkánynyal Gaál József szerencsés ötlete.

* Lásd bővebben: Koszorú, 1863. I. félév, 209. l.

Rontó Pál és gróf Benyovszki Móricz kalandjai ismeretesbek, hogy sem itt e könyvről szükség volna bővebb fejtegetést adnunk. Minden iskolásgyermek elolvassa még ma is. Csupán fentebbi megjegyzéseinket ismételjük, hogy az alakítás csak a huszár személyében sikerült, s leginkább addig, míg ez maga beszéli kalandjait. Mihelyt a Benyovszkiról szóló II-ik részben, a költő veszi át a szót: azonnal vége az elevenségnek. A szibériai kaland, a szökés, Afanázia, Madagascar stb. még azután is érdekelnek, de ahhoz már a költői érdeknek semmi köze. Legfelebb a Rontó Pál személye körül marad valami a comicus hatásból, melyet ránk fiatal kori alakja tett.

Ennyiben határozódik Gvadányi működése az alakító költészet terén: mert «istenmezei polgárja» — már teljességgel nem alak. E név alatt írt ugyanis egy satirai munkát az 1790-ki országgyülésről, következő czímmel: «A mostan folyó országgyülésnek satyrico-critice való Leirása, a melyet egy *Isten mezején lakó Palócznak* színlelése alatt *irta* azon buzgó szívvel biró Hazafi, a kinek pennájából folyt ki a Falusi Notáriusnak Budára való utazása» stb. Az ajánló levélben aláírva: «istenmezei Polgár». Itt a néven kivül alig van valami, ha csak az ilyet nem veszszük valaminek, hogy a palócz, ha kedve szerint végződik a diéta, haza megy — úgymond — Istenmezejére, lefekszik szobája fült kemenczéjére, ott eszik sült tököt szájának ízére. Prosit.

A satirában Gvadányi inkább vastag, mint elmés. Orczy gúnyoros helyein több a csín, a finomság, a só. De talán ép ezért lehetett nagy hatása a magyartalanság elleni csúfolódásnak. *Ad captum* írt. Mennyiben folyt be Gvadányi műve az 1790-ki magyar divat felkarolására, nem tudom, de hogy, habár e tárgyban a törvényjavaslat megbukott is, történt némi intézkedés: azt Gvadányi maga írja Notáriusa III-ik részében. «Budán, ezer hétszáz és a kilenczvenbe' az országgyülésén együtt lévén szembe',

egy szívvel-lélekkel meghatároztatott, *nagy büntetés alatt* ki is adattatott, hogy ki ki a nemzet köntösében járjon, *fiscalis actiót* fejére ne várjon. De ezen *rendelés* csak a nemességet illesse, nem a pórt vagy paraszt népséget» stb. Ennek daczára már 1795-ben tele a költő szája panaszszal *a rendelések* meg nem tartása miatt.

Gvadányi magyarsága jó hírben áll, maga is tartott rá. Mindazáltal hiányzik abból az erély, a rövidség, a szabatosság, mely utóbbi tulajdonokra nézve Gyöngyösivel ki nem állja a hasonlítást. Ama terpedtség, mely a múlt század vége felé prózán versen uralkodik az író tömegnél, magyarságát inkább negativ, mint positiv érdemnek tünteti fel. Mindazáltal a mai germanisált kor haszonnal forgathatja könyveit.

Gróf *Gvadányi József* született Rudabányán, Borsodban, 1725. Mint nagyatyja, *Guadagni* Sándor, császári tábornok I. Leopold alatt, ő is katonai pályára lépett, végig szolgálta a hétéves háborút, 1773-ban tábornokságra emelkedett, s 1783-ban, miután 43 évi szolgálata alatt tizennégy táborozásban vitézkedett, nyugalomra lépvén, azontul szakolczai házánál élt a tudománynak és irodalomnak. Több számra menő verses könyvein kivűl nevezetes munkája egy nem fordított, hanem önállóan compilált egyetemes történet: «A világ közönséges historiája», — melyet a VI-ik kötetig vivén, belehalt, deczember 21-én 1801. Méltó mindenesetre, hogy neve a jók között emlékezetben maradjon.

IV.

SZABÓ DÁVID.

A magyar költészet, azóta hogy írott emlékei vannak, le a múlt század közepéig, egy szakadatlan folyamot képez. Az énekszerzés mestersége, ha ugyan ennek mondhatni, a mint a nép dalaiból vándor lan-

tosok kezébe s innen az írók tollára átment, sokáig megtartá eredeti jelleméből a rhythmust, a nélkül azonban, hogy benső formáira nézve tökélyesbült, vagy bár a népi alkotás színvonalán maradt volna. Már az úgynevezett hegedősök énekeiben (a menynyire ismerjük) kevés van, a mi akár dalló, akár elbeszélő nemben, a valódi népköltészet benső formáira csak törekvést sejtetne is; az írott költészet egészen elszakad ama belformáktól, a nélkül, hogy helyettök mást állítana. De a külső rhythmus hatalma oly szilárd, hogy egyes elszigetelt, kivételes tüneményeket leszámítva, uralkodik nemzedékről nemzedékre, mint egyetlen verselési mód, melyre fogékony a magyar lélek és fül. S midőn e rhythmus a XVII. század derekán Amade s némileg Faludy kisérleteivel épen arra a pontra jut, hogy a hozzá illő benső formát is (a dalban legalább) megtalálja, mintha még nem volna egészen elkészítve a föld *nemzeti* költészetünknek, hirtelen szünet áll be, néhány évtizednyi pangás; melyből, az ébredés órája ütvén, egészen különböző irányokat látunk kisugárzani.

Hárma ez irányoknak, melyeket ugyanannyi iskolának szokás nevezni, egyezik abban, hogy mindenik előtt külföldi minta lebeg; a negyedik, mely a régi magyar rhythmus fonalát veszi fel, mintegy visszahatás amazok ellen. Franczia iskola, latin iskola; népszerű iskola.

A hagyományos költészetből legészrevehetlenebb az átmenet a franczia iskolához, mely idősorra is legelébb lépett föl. A tizenkét szótagú rímes vers, melyet használ, még jóformán a régi rhythmust zengi vissza, csupán a négy rím kettőre apadását sínli a Gyöngyösihez szokott fül. De még Orczyt, s olykor Barcsayt, alig veszi észre, hogy idegen útra csapott. Az egész iskola egyre-másra, elfogadható lenne a «régi jó» költészet folytatásának, ha nyelve, tárgyai, modora valami szokatlan újítás lehét nem éreztetnék. A nyelv nem az a köznapi bőbeszéd, fordulásai szo-

katlanok, rövidsége a lassú értelmet cserben hagyja. A tárgyak sem az eddigiek, s az előadást Hercules, Aeneas stb. ismert példái mellett egy csomó *Turenne, Vauban* stb. hallatlan nevei teszik élvezhetlenné. Szóval *új* irány ez, melynek Péczelyig kell haladnia, s Csokonayban más irányokkal egyesülnie, hogy népszerűségre kapjon.

Erőszakosabban lép fel, épen Szabó Dáviddal (1777), a másik irány, mely a régi, leginkább római példák után indul. Itt már a szakadás világos. A magyar költészet hagyományos formáival semmi köze többé az új kisérletnek. Nemcsak a rím van eldobva: ez még tűrhetőbb volna; a közönség deákos része hozzá gyalulódnék a latinból ismert ódon formákhoz; a többi olvashatná próza gyanánt. De a nyelv, az új hangzású szavak, a soha nem hallott szófűzés! Valóban nagy erkölcsi bátorság, mondhatni reformatori buzgalom kellett ahhoz, hogy valaki a közérzékkel, a századok óta megszokottal így szembe keljen. És Szabó Dávid megtette.

Mellőzzük itt a harmadik (új) irányt, mely leginkább a német irodalom ébredező mozgalmait tartá szemmel (s nem lehetetlen, hogy valamikor *német* iskolának fogja nevezni irodalom-történetünk). Kisérletei még gr. Ráday Gedeon fiókjában rejtőztek, s leendő apostola, Kazinczy Ferencz, még csak holmi «Amerikai podocz» fordításán gyakorlá ifjú erejét. A negyedik (népszerű) iránynak, mely a múlt hagyományain és a ponyva termékein kérődzik vala, szintén még késett Dugonicsa, Gvadányija.

Egy jókora kötet jelent meg Kassán, 1777-ben: «Új mértékre vett különb verseknek három könyvei, melyeket szerzett esztergam-megyebeli pap, erdélyi, baróthi Szabó Dávid, mostan a kassai főiskolában az ékesen szóllásnak királyi professora». Az új mérték épen azáltal volt új, mert régi volt, a rómaiaké. Hatlábú, alagyás, lantos versekre oszlik a könyv. Amazok a hexameter, a distichon, az utóbbi: lyrai

schemák. Szabót ugyan e formák első magyar megkisérlőjének épen nem mondhatni: már a XVI. század óta akadunk elvétve ily nyomokra. Közvetlen előtte is történtek kisérletek, melyeket azonban ő nem ismert. Vele egyidejűleg, sőt már elébb, az ország más részében a szintén jezsuita rendű Rájnis hasonló czélra törekedett. A két férfi semmit nem tudott egymás törekvéséről, s midőn Szabó amazét meghallotta, felszólítá közös fellépésre. De Rájnis késett; Szabóé lőn a *jégtörés* koszorúja.

Ha az «Uj mértékre vett verseket» mai szemmel lapozzuk, igen alanti vélemény támad bennünk Szabó Dávid költészete iránt. Jobbadán alkalmiak, nem igen emelkedve felül az alkalomszerűségen. Egyházi, iskolai elöljárók magasztalása. Névnapi köszöntők növendéke szüleihez, azon Pyberékhez, kiknek lakásán, Virthen, többször nyájasan időzött; hol később életét is munkás nyugalomban végzé. Dicsőítése Virthnek és lakóinak. Levelek pap barátjaihoz, annyira nem epistolai hangon, hogy némelyik csupa *megbízások tára,* pattogó versekben. Küldj burnótot, mert kifogyott szelenczémből, megleled a csomagot az imazsámoly körűl, stb. A *lantosok* közt: anecdoták, *ódai* formákban. «Prókátor tenyerét megkeni két pörös, — Ez borzas tehenet, más pedig egy ökröt, Pajtájába vezet . . .» — Mikor aztán arra kerűl a sor, hogy az ügyvéd szóljon cliensei mellett, hallgat. «Szólj ökör» — mond az, ki ökröt adott. De az ügyvéd nem szólhat, mivel az óda szerint:

Egy (mely torkom eláll ja)
Tehenet elnyeltem.

E kis idézetből is sajdítja már az olvasó, hogyan bánt költőnk a nyelvvel. Az «egy — tehenet» összetartozik. Nem javalom, de bámulom merészségét. Könyve teljes a legszokatlanabb szócserékkel. Igaz, hogy szórakási szabadságát, mérsékelt arányban, még rímes elődeitől örökölte, kiket, úgylátszik jól ismert.

A kötszók (de, sőt, mint stb.), a *ki mely* hátravetése, az *a* névelő kihagyása már Gyöngyösi előtt, nála s utána sem ritkaság. «Helyekbe sok búgond gyűlt volt a *melyeknek*. Áldozatnak tartá *sőt* azt kiönteni. Béfedett szivének *de* levonván kérgét. Véget vét a halál *mert* egyéb mindenben». *Gyöngyösi*. De a mi ezeknél, mondhatni, kivétel: Baróti öntudatosan, szabálylyá teszi magának, s új inversiókra bátorodik, minő a fentebb idézett, addig hallatlan szórend is. Lássunk még néhányat. «Elkomorodva valék első leveledre, verembe *mint az esett* farkas megkomorodni szokott». — «Egybefagyott föld nyögne *midőn*». — «Hat *szál* (mely az idén itten készüle) *szövétnek* már fogytára siet, már oda *része nagyobb*». — «Bűn minden kárát *mondani tudja ki meg?*» — «Estefelé *leveled második* éri kezem». — «Zápor után *le* felénk nap mosolyogva tekint». — «És szabadíta *ki* fel». — Ilyenek Szabónál, versei első gyűjteményében gyakoriak, nem is említve a kevésbbé felötlő, s *nekünk* már szokottá vált fordulatokat, rövidítéseket, újításokat.

Képzelhetni, s az irodalom-történet nyomozója adatszerűleg is bizonyíthatja, mennyire szokatlan, visszatetsző, nyelvrontó újítás vala mind ez, az egykorúak szemében. Maga Baróti megdöbbent a hatásra, s nem lőn bátorsága úgy folytatni végig, a mint kezdte. Költeményei újabb kiadásában, mely a régiek nagyobb részét hozta, megtoldva néhány új darabbal (Verskoszorú, 1786) még többnyire áll újításai mellett, s a mit változtat, inkább széptani, mint nyelvi «egyengetés»; de már a «Megjobbított s bővített költeményes munkákban» (1802) egészen más Baróti áll előttünk. Ki ez utolsó gyűjteményét az elsővel összeveti, érezni fogja ugyan, hogy a költő ízlése tisztult, verseiben jobb a numerus, nyelve folyóbb: de egyszersmind azt is, hogy merészsége oda van, dictiója ellapúl, képes mondatait eltörli, új szavait, fordulatait megtizedeli, hogy a gyommal,

mely első gyűjteményében tagadhatlanúl búján tenyészett vala, sok virágot is kitép. Én megvallom, átalában inkább szeretem Dávidot nyers újításaival, nyelve merész hibái és szépségei közepett az első kiadásban, mint a harmadiknak józan correctiói után. Inkább szóljon nekem így:

Erdővel tudniillik eget felváltva, nyirettyűt
Phoebus is, húgai közt, rántani néha szeret.

mint, a nyirettyű szótól megijedve, így javítson:

Erdővel tudniillik eget felváltani néha
S lantot verni szeret Phoebus is, húgai közt.

Minden anachronismus daczára, mennyivel erőteljesb a «nyirettyűt rántani» mint a közönséges «lantot verni».

Szabó Dávidot méltán rótták meg túlzásaiért: de az is áll, hogy minden reformnak természete a túlzás. Már pedig mi legkevésbbé sem habozunk az ő működését átalában reformnak jellemezni. Nem az idegen versalakok behozását értjük, a mi csak közvetve használt; hanem az ez alakokkal mintegy természetesen megtömörült *költői nyelvet,* melyre az első, tömeges példákat Baróti Szabó merénylete szolgáltatá. Szabó Dávid és a vele egy úton indulók nélkül épen úgy nincsen Berzsenyi, Virág, mint ezek nélkül Vörösmarty.* Áthatva a római classzicusoknak — nem annyira szellemétől, mert conceptióin s alkotásában első felléptekor e szellemet gyéren találjuk — mint nyelvbeli erejétől: valami olyat akar véghez vinni a magyar költői nyelven is. Röviden, nyomatékosan akar szólani, olykor a fukarságig; lehány minden fölösleget, olykor a szükségest is; eltér a minden-

* S úgy emlékszem, Vörösmarty életrajzában is olvasható, hogy igen fiatal korában épen Baróti Szabó tette rá az első benyomásokat

napitól, hogy szokatlanság által újítsa nyelvét; széttördeli a közönséges lapos szórendet; avúlt és tájszókat vesz fel, újakat is csinál. Mindezt nem szorúltságból, hanem teljes öntudattal, a római költők példájára. Latinismus, természetesen, de Szabó Dávid e latinismusba nem azért sülyed, mintha a magyart rosszúl tudná, vagy füle, nyelvérzéke eltompúlt volna az igazi magyar szólás iránt. Senki nem bírja teljesebben az anyai nyelvet mint ő, a háromszéki székely, senki az egykorúak közűl nem bányászta ki annak rejtett kincseit annyira mint ő, a ritkább szavak és kifejezések gyűjtője, a «Kisded Szótár» emlékezetes írója. Ha csak az kell, ő körmönfont magyarságban és példabeszédes nyelvben Dugonicscsal is kiállja a versenyt: ám olvassa valaki «Thetis és Bachus, vagy a víz és bor között támadt pör» czímű költeményét. De helyesb érzéke azt súgja neki, hogy nem a közmondásos nyelvben áll a tiszta magyarság, s hogy ez utóbbinak valahogyan ki kell emelkednie a hétköznapi beszéd lapályából, ha költői nyelvvé akar nemesülni. Ő e czélra a latin versírók példáját teszi maga elé: annyiban helyesen, ha a velős római rövidséget velős magyar rövidséggel kisérli visszaadni, vagy olyat honosít meg, a mi nyereségére válik a nyelvnek; annyiban helytelenűl, ha idegen nyelvsajátság szolgai másolatára veti fejét. Szabó mind a két úton járt: amazon dicséretes úttörője nagy szellemeknek, míg ezen való botlásai, a méltó feledségben, már elvették büntetésöket.

Ha a «Kassai társaság», ama kis írói szövetség, melyet Szabó Dávid Bacsányival és Kazinczyval kötött vala (1787), fel nem bomlik; ha Kazinczy a széptanilag fejletlenebb ízlésű Szabó működésére azután is befoly, mikor ő már æsthetikai törvényadóvá lett: nagyobb költő ugyan nem vált volna Dávidunkból, de ízlése tisztultával, merészségéből is megtartván bizonyos részt, a költői nyelv újjá teremtésére többet tehet vala durva kezdeménynél. De

Kazinczy, Bacsányit nem tűrhetve, kilépett a hármas szövetségből, s nem sokkal aztán szabadságát hosszú időre elveszté; így Szabó, mint leveleiből látjuk, Bacsányihoz maradt közelebb, kinek az újítás dolgában igen mérséklett nézetei voltak s a «jó magyarság» örve alatt egy kis lapályt is szivesen megtűrt; s Gvadányi kedvét kereste, a mi Barótira valóságos visszalépés. Ily befolyások alatt «jobbítgatá» költeményes munkáit s szerze újakat. Haladása némely irányban kétségtelen, költőibb tárgyakat választ, a bevett formákba megfelelőbb tartalmat igyekszik önteni. Hatméretű versei, melyekben azelőtt egy *dráma*-félét is (Zrínyi Szigetnél), megkisérlett, többé nem pusztán verselések derűre-borúra: ő, ki azelőtt a «Komáromi földindulás» descriptiójáig emelkedett az epicumban, most *Milton*nal tesz próbát, nem ugyan az eredetiből, melyet nem értett, hanem egy latin kivonatból. «Alagyái» köszöntők és ügyes-bajos levéltartalom helyett méltóbb tárgyakat fogadnak be: van egy pár elég folyékony heroidája a magyar történetből, egy pár satyra, néhány epistola s epigramma. «Lantosai» mindinkább megközelítik az ódai hangot, s tárgyaiban választékosabb. De a nyelvre nézve tartózkodó, megelégszik a jó hangzattal, folyékonysággal; vigyáz, hogy szokatlant ne mondjon, régi műveit tisztogatja minden élesebb, képletesb jelzőtől, minden váratlan fordulattól, hogy szép simán, «természetesen» folyjanak. «A többi között (így szól a «Megjobbított Versek» előszavában), szemem volt arra mindenütt, hogy azoknak is, kik leginkább a versek *könnyű és természetes* folyásában gyönyörködnek, eleget tehessek. S méltán: mert valóban annál szebb és becsesebb minden festés, mennél közelebb járúl a *természethez*. Az kedvelteti legfőkép Ovidiust a többi költők között.» Ime ő, Virgil tanítványa, később fordítója, most Ovidot dícséri, hogy a közízlést kiengesztelje. Bacsányi «folyékonysága» látszik előtte lebegni, Vályi Andrással, Takács Józseffel

nyájaskodik s oly könyvet ád, melyen *ezek* meg ne botránkozzanak. Csak midőn hosszú élete (szül. 1739, meghalt 1819) utolsó éveiben a virthi magányban, Virgilius fordítására buzdúl: akkor támadt föl benne az eredeti által is ragadtatva, de mérsékelve higgadtabb ízlésétől, a régi merészség s a 70 év felé járó aggastyán oly fordítással gazdagítja irodalmunkat, mely nyereségére válik. Ebben is «sokat köszön» Bacsányinak: lehet méltán, ama «folyékonyság» rovására, mely simít, de lapít is. Az «Eklogák» s az «Aeneis» lőnek ez aggkori munkásság eredményei; a Georgicont mellőzhette, miután a Rájnis fordításában megvolt, s miután Baróti maga a földmívelésről már adott volt egy verses könyvet, a «Paraszti majorságot» (1789) Vanière Jakab latin eredetije után.

Irodalmi vitáit Rájnissal, melyek leginkább a magyar hangmérték körűl forogtak, valamint «Orthographia és Grammatikabeli észrevételeit» (1800) mellőzzük: azok már a nyelv- és versfejlődés történetéhez tartoznak. De nem árt talán nyelvtudósainkat figyelmeztetni egy körülményre, mely nem könnyen ötlik szembe, pedig nyelvünk minden oldalú ismeretéhez jó segédforrás lehet. Tudjuk, hogy a magyar *é*, tájszólásilag néha *i*-nek, s ugyanaz más vidéken *ie* kettősnek, vagy széles *ee*-nek hangzik. Baróti, verseinek egész utolsó gyűjteményét (Komárom 1802) gondosan és következetesen úgy nyomatta, hogy e kétféle *é* meg van különböztetve. Az, mely minden vidéken *é* hangot ád, a szokott éles ékkel jelöltetik (é); az mely tájilag *i*-re, *ie*-re, *ee*-re változik, a hátrafordúlt tompa *é*-vel (è). Oly adatgyűjtemény hangtanunk számára, melyért Szabó nem kisebb köszönetre érdemes nyelvészeinktől, mint «Kisded Szótáráért».

A közönséget alig mernők többé Szabó Dávidhoz utasítani ***élvezetért***: de a ki a magyar nyelv sokoldalú ismeretére törekszik, a nyelvész, a költő, haszonnal forgatja írásait; s különösen ez utóbbi fajt, mely oly

könnyen elszelesedik s hajlandó hinni, hogy «ő rajta kezdődik a világ», egy kis szerénységre tanítják e régibb írók, eléje tükrözvén, hogy más körülmények közt mennyire vitte oly tehetség is, melyet ma bizonynyal a jobbak közé számítanánk.

V.

RÁDAY GEDEON.

A magyar főnemesség, a XVI. század óta, díszes helyet foglal el költői irodalmunkban. Míg tudós szomszédainknál, régebben úgy mint ma, az egyetemek népsége, tanárok, papok, mindenesetre oly egyének tették az irodalom zömét, kiknek neve egyszerűen suta volt, mielőtt czímerül a Dr. betüket joguk lett volna eléjük ragasztani: nálunk csak a hitújításra következő mintegy félszázad folytán pezseg ily plebeian költői irodalom, hogy aztán majdnem kizárólag a nemesi rend vegye, hosszú időre, ápoló kezei alá. A mint az első Balassa Bálint, gyarmati és kékkői báró, énekei a XVI. század folytán elhangzanak, hosszú sora következik oly versíró tehetségeknek, kik vagy születés vagy legalább kiküzdött rang által a fensőbb körökhöz tartoznak. Rimai János, többek közt alsósztregovai birtokos Nógrádban (s anyai ágon Madáchunk őse), Bocskay kamarása és II. Mátyás követje a portánál; Beniczky Péter szentelt vitéz; gróf Zrínyi Miklós; báró Liszti László (habár csak adoptatió útján); Gyöngyösi alispán és követ; gróf Kohári István altábornagy és országbíró; Amade László báró és ezredes; Orczy Lőrincz báró; Barcsay Ábrahám, a fejedelem Barcsay utóda; gróf Gvadányi tábornok; s szintén ősi birtokos család a Bessenyeiek. Ime, szép sor így összefoglalva, szép kivált akkor, ha az alsó és középosztályból, ugyanazon idő alatt, nem birunk még egyszer annyi és oly értékű nevet fölmutatni. Nem mintha

azt vélném, hogy a költészet forrása kiapadt volna a nép s a hozzá közelebb állók rétegeiből: amannál a népdal, a hegedősök hagyományai bizonyosan éltek, s a középrend részint ezzel táplálkozott, részint a népszerűbb nyomtatványokkal: de ízlése se finom társalgása, se külirodalmak ismerete által nem fejlődhetvén, papi didaxisnál, alkalmi hálálkodásnál, vagy borhoz való trágárságoknál egyebet nem igen bírt létrehozni a költészet terén. Hanem Therézia és József korszaka észrevehető fordulást idéz elő. A főuri nevek, — egy Teleki József a költő — vagy a b. Naláczy-félék — mind gyérebbé válnak a magyar költészetben, végre el is némulnak mindaddig, míg az újramagyarodás korszakában báró Jósika, Eötvös, Kemény neveit ünnepelhetjük; a szépirodalom zászlóját a középnemesség, a papi rend, a plebeius tömeg veszi át s maga a költészet jelleme is e szerint változik.

Kétségkivűl nagyobb nyereség lett volna költészetünkre, ha nem mintegy felülről lefelé, tőrül szakadva, vagyis inkább a törzstől soha el nem szakadva (olyanforma eszmét akarok kifejezni, a mit a német «urwüchsig»-nek mond), tehát mindjárt eleinte a néptől fejlődik. De a fejlődés e neme az újabb korban, midőn nép néppel érintkezik, igen ritka s majdnem példátlan; oly körülmények kellenek hozzá, mint hajdan a görög nemzeté, mely előbb, mint a környező népekkel érintkezett volna, előbb, a mi fő, hogysem kész mintákat látott volna maga körűl, megveté hitregéje, költészete alapját, s már ama szürkületben, mely a mondai és történelmi kor közt borong, egy Iliászszá képezhette a vándorlantosok énekeit. Semmi sincs ehhez hasonló az újabb korban, hanemha Angliát említjük, mely elzárt szigeti helyzeténél fogva némileg szintén önálló, alulról fölfelé irányzott fejlődést mutat, vagy legalább a kivűlről vett hatás összeolvad az életteljes benső mozgalommal, oly üdvös hármoniában, hogy megmaradnak a valódi nemzeti költészet föltételei. A többi minden európai nemzet-

nél megszakad e magából fejlődés fonala: még a hol oly nagyszerűen indúlt is, mint a Nibelungok és Cid honában. Később, a klasszikai műveltség befolyása alatt támad aztán közöttük Dante, Corneille, de a görög Homeroszszal párvonalba csupán egy lángész tehető: az angol Shakespeare. Nálunk is úgy hozta a sors, hogy megszakadjon eme benső fejlődés, hogy innen-onnan ellesett példákon tanulgassunk verset írni; s ha már az utánzások ez iskoláját kelle megfutnunk: jól történt, hogy a zászló többnyire oly férfiak kezében vala, kik osztályuk míveltségénél fogva szélesebb látkörrel bírtak, mint a korlátolt tömeg.

A Rádayak ős családja szintén dicséretes részt vesz főuraink e költői versenyében. Kettőt nevezhetünk, kik magok is megzendíték a lantot; ismét másik kettőt, kik főleg a színművészet ápolása körűl tettek érdemeket. Az utóbbiak egyike Pál, Kazinczy barátja, ezzel együtt a magyar színészet első megalapításában fáradozott; a másika még a jelené, s nem a történeté. Visszább kell mennünk az időben, egész a múlt század elejéig, ha a másik két Ráday, Pál és Gedeon, apa és fiú, költői működését akarjuk vázolni — vázolni, mondám, mert egyik sem áll előttünk oly teljességben, hogy voltaképen méltányolhassuk.

Ráday Pál, az atya, a Rátold nemzetség ivadéka, fia Gáspárnak, Pestmegye alispánjának, 1704-ben a Rákóczy forradalomhoz csatlakozott, s a fölkelő vezér mellett különösen diplomatiai képessége által tett nagy fontosságú szolgálatokat. Így hogy többet ne említsünk, midőn a franczia udvar XII. Károly és I. Péter czár között békéltetőül Rákóczy fejedelmet bízta meg, ez Rádayt küldötte Benderbe a frigykötésre, mint teljes hatalmú követét. E benderi tartózkodás alatt írta nagyobbrészt azon imakönyvet, mely a protestansok között sokáig nagy kedvességben volt: a *Lelki Hódolatot*, melynek 1715-beli kiadásához egy toldalékot csatolt: *Istenes Énekek* czímmel, és ez az, miért neve a költők sorában említtetik. Jól tudjuk, hogy a kor val-

lásos szelleme, kivált a reformatió óta, a lyrai kebelnek kiömlését nem igen tűrte más mint vallásos irányban: Balassától kezdve, a kik világi költeményeket írtak is, többnyire szent énekek kiséretében bocsáták a világ elé, vagy mert a buzgó szív ily dalok költése által benső szükségét elégíté ki, vagy talán azért is, hogy meg ne itéltessenek csupa világias hajlamukért. Gyöngyösi legalább, a «Cupido» után, mintegy vezeklésűl látszik nyújtani «Rózsakoszorúját» s a többinél is az «Istenes énekek» szinte elmaradhatlan a «Világiaktól». Rádaytól csupán az elsőbbeket ismerjük. Nem írt-e vajon, fiatalabb korában, ő is «Világiakat?» oly kérdés, melyre többé nincs mód megfelelni; de ha tekintjük versbeli gyakorlottságát, melylyel egyszerre föllép «istenes énekeiben», hajlandók vagyunk föltenni, hogy ifjúsága nem folyt le figyelemre méltó kisérletek nélkűl a «világiakban», de a melyeket ő, gondosabban mint a második Balassa, mint Zichy és többen, az enyészetnek adott által, mielőtt író szekrénye zárt helyéből csak egy is közforgalomba jutott volna. Annyi kétségtelen, hogy a XVII. század lyricusai és Amadé között összekapcsoló lánczszemre van szükség: és én, ha Ráday Pál formáit tekintem az «istenes énekekben»: hajlandó volnék azt gondolni, hogy e lánczszem ő. Akármint legyen: az énekek, míg egyfelől vallásos költői kedélyről tesznek bizonyságot, más oldalról a nyelvkezelésben, a költői technikában szembe ötlő haladást tanúsítnak, elannyira, hogy alig lehetne őket megkülönböztetni a reformátusok azon templomi énekeitől, melyek egy egész századdal később, s már a Csokonai iskolájában növelkedett versszerzők ügyessége által keletkeztek.

E Ráday Pálnak fia, Gedeon az, kinek arczképét olvasóink már vették. «El vala végezve — írja Kazinczy — s nagy részben azon veszélyek emlékezete miatt, melyekben atyja oly közel vala az elsülyedéshez, hogy ő minden idejét tanúlásban éli el, s erejét egészen a nemzeti míveltség emelkedésének fogja

áldozni.» De hajlamai is ez irányban vonzották; elvonúltan élt tehát Péczelen, az általa épített kastélyban, gyűjtve, tanúlva, kisérleteket téve. Így is, 1782-ben báróságra, két évvel ezután grófságra emeltetett, a mit ugyan, mint emlékbeszéde mondja róla, inkább csaknem mellőzött, mint keresett. 1792-ben halt meg a majdnem nyolczvanéves agg, de ha e hosszú életpálya irodalmi eredményét keressük: töredékre, apróságra találunk, melyek elegendők ugyan, hogy költészete s technikája mivoltára egy pillantást vethessünk, de nem hogy törekvéseit minden oldalról méltányolhassuk, különösen arra, hogy megfejthessük ama nagy tiszteletet, melylyel Kazinczy és ügytársai e név iránt viseltettek.

Pedig e tisztelet nem volt csupán a rang s műkedvtelés iránti hódolat. Kazinczyék úgy tekintették őt, mint pályatörőjüket az ösvényen, melyre magok léptek, s ez elismerés aztán a Ráday-vers nevezetben örökíttetett meg. A széplelkű öreg, péczeli magányában, a régi és újabb classicus költők élvezetét párosítva, hamar rájött, hogy az utóbbiak a rímelt sorokat is mérik; egyszersmind fogékonyság támadt benne a költemények ama rhythmusa iránt, mely összhangzólag a részekről az egészre kiterjed, és a lábaktól kezdve a sorokon, a szakaszokon által, az egésznek egyöntetében találja meg befejezését. Ráday hát első, ki a magyar szót, öntudva lejti és szökő lábakra mérte, a mi bármily könyűnek lássék most nekünk, méltó figyelembe venni, hogy maga Kazinczy is panaszkodott nehézségei ellen. Ő nem tudja, mond egy helyt, mikép esik az, hogy füle a németek mért sorait azonnal fölfogja s utánzani is könnyen képes: de ha magyarban kisérli: legott süketen hangzik a vers. Mi természetesebb, mint ha Ráday még inkább bukdácsolva jár a töretlen úton; ha nála jambus gyanánt ily sor is fordúl elő: «S hogy minden nap vidámb mát ád», — a mit olvasni alig lehet. De többnyire elég sikeresen küzd meg az új nehézségekkel; s a

mint Zrínyi stanczáiból a «török ifjú» idylljét versszakos formába átalönti, igazán becsületére válik, s méltó kezdeménye az új iskolának.

Valál, szerencse, mindig hívem,
  Miért tennék panaszt reád?
Te műved az, hogy nem bús szívem,
  S hogy minden nap vidámb mát ád;
Ha mindig így lesz mint igéred,
Hazuggá tészed azt a híred,
  A melylyel csúfol a világ:
  Hogy kedved állhatatlanság.

Tavaszkor vidítsz zöld erdőkkel,
  Holott a víg fülemilék
Változtatott reszkettetővel
  Süvítik, hogy társok övék.
A völgyek közt a szép források,
Majd halkan csörgők, majd lármások,
  Zörgő kövecscsel: s ha felkél,
  Nem zúg, csak lengedez a szél.

Te tőlem meg nem irígyletted
  Az én szerelmes eggyemet,
Sőt szívét érzékenybbé tetted
  Mint volt is hozzám: innen lett,
Hogy míg szeretni meg nem szűnik,
A jó kedv tőlem el nem tűnik,
  S mindaddig az bővülni fog,
  A míg eremben vér mozog.

Cziprus-árnyék közt nyugtatsz nyárban,
  S olykor szellős helyt felvonom,
Magam megunván, bent a várban,
  Szép kéztől tűzött sátorom;
Vár már ott készen főtt ebédem,
Szomjúság-oltót nyújt cselédem;
  Van serbét, fris tej, ráspia,
  Van fagylaltam, meggykocsonya.

Midőn az ősz borzadt szárnyával,
  Dércsípetten, hozzánk bejő,
Czitrom, narancs, s gránátalmával
  Jóvoltodból szép kertem bő;

S ha néha történik vadásznom,
Vagy kedvem tölve madarásznom:
Konyhámra prédát annyit adsz,
Hogy magnak is majd alig hagysz.

De még a legkegyetlenb télbe,
Midőn kiki panaszra kél,
Én víg kedvem nem metszem félbe,
S nem rémít fergeteg, se szél:
Most jó barátimmal beszélek,
Nyers harczokról, most ismét vélek
Szám csak enyelgő tréfát űz,
Azonban süt ránk nyájas tűz.

Sokak felett szeret szultánom,
A nép közt minden rend becsűl;
Én senki kincsét nem kivánom,
Mert nagy értékem gyűltön gyűl;
A szépek közt — bár irigy lássa —
Nincs szép szerelmesemnek mássa;
Van harczhoz készült jó lovam,
S éles kard őrzi oldalam.

De békóval vagy hozzám zárva,
Szerencse! másként eddig te
Elszöktél volna, szárnyon járva,
S földszínig nyomtál volna le;
De, mint madár, mely csügg a lépen,
Nem fejtődhetsz ki semmiképen,
S nem félthetlek, hogy elszaladj,
Mert lábamhoz békózva vagy.

Nem olvasom, hogy Ráday az angolban jártas lett volna (divat még akkor épen nem volt) és így e formát nem vehette másonnan, mint a *németektől.* De ha kisérlete sükerét meg akarjuk mérni: ne Goethe és Schiller remekeivel hasonlítsuk össze. Gondoljunk az időre: a német költészetben Gottsched vala tekintély, Gleim és Uz a hős, Lessing csak feltörekvő fiatal ember. Ráday mintáit se keressük fölebb Gellertnél: s a magyar kezdemény nem fog pirulni mestere, a német irodalom előtt.

A «török ifjú éneke», — mint említők, a Zrínyiászból (III. ének) van szabadon átdolgozva. Ráday ízlé-

séről kedvező bizonyságot tesz, hogy Zrínyi eposza becsét fölismerte, és sokat foglalkozott vele, midőn még senki. Tudjuk, hogy a «Szigeti Veszedelem» íróját kortársai *csak* mint nagy hadvezért bámulták; költői jelességét ha sejtette is egy-két kiválóbb szellem, ha az ifjú Liszti, Gyöngyösi általa buzdúltak is: nem állott költőhírben az «Ádriai Sziréna»; még kevésbbé azután, mikor Gyöngyösi népszerűsége minden tért lefoglalt. És íme, az elfeledett, a soha nem méltányolt «história» már a múlt század dereka táján felkölti Rádaynk figyelmét; próbálgatja hexameterbe átönteni, majd folyó beszéd által tenni élvezhetővé; egyikhez sincs ugyan elég türelme s abban hagyja: de a kisérlet maga szép oldalról jellemzi őt; s igen valószínű, hogy az ő törekvései vetették észre Kazinczyval is a Zrínyiászt, s levének közvetett eszközlői annak, hogy e költemény iránti érdek Kazinczy új kiadása által fölgerjesztessék.

Zrínyi eposza mellett még az Aeneis áttételével is foglalkozott költőnk; de e kisérlet, mely különben is a Gyöngyösi-féle négyrímes alakot tartotta volna meg, nem oly emlékezetes, mint egy eredeti hősköltemény terve, *Árpádról.* Csak bevezetése jelent meg az 1787-diki «Magyar Múzsában», hol maga Ráday az eposzt «bajnoki ének»-nek nevezi s e töredékről azt mondja, hogy «még fels. József császár gyermekségében iratott, és a német s franczia szorosabb versmérték szerint szabatott». E jegyzetkéből tisztán kitetszik Ráday fejlődésének mind kora, mind kútfeje. Az Arpád kezdete nyolczsoros stanczákban indúl, melyek a fentebb közlött «török ifjú énekével» legalább is egy színvonalon állnak a fejlettségben, ha nem haladják; s ez arra mutat, hogy Ráday már «József gyermek korában» némi biztossággal mozgott az új formákban; de vannak jámbusai, melyek a kínos tapogatózás bélyegét viselik: ezek tehát még régiebbek. Összehasonlításul ide teszszük a «Róka és holló» mese, meg az «Árpád» néhány sorát. A jambus így foly:

Egy éh holló lopott egykor egy darab sajtot,
A melylyel egy nagy fára száll.
Felettébb éhes volt s folyt szájából a nyál,
Midőn egy vándorló rókát is arra hajtott
A szerencse vagy szerencsétlenség, stb.

Az «Árpád» stanczája így:

Múzsám! kinél tört út már régen Pindus útja,
S tudod jól, hol fakad a szűzek rúgott kútja,*
Sőt játszottál te is nádsípon verseket:
Végy már most trombitát, kezdj hangosb éneket.
Írj Árpádról: írd meg, hol volt első hazája:
S új honra vágyó nép vezérévé mint lett?
Beszéld el útjait, számláld elő mit tett,
S hogy hódolt végre meg a négy folyóvíz tája.

Ráday költeményiből csak elszórva jelent meg néhány a «Magyar Múzsa», «M. Muzeum» s «Orpheus» folyóiratokban. Összegyűjtve soha; és ma már hiába keresné az irodalom-történet kedvelője. A Ráday-féle gazdag könyv- és kézirattár, melyet jobbadán ő gyűjtött, a pesti ref. főiskola birtokában van: de hiába remélnők, hogy onnan, ha rendezve lesz, előkerülnek Ráday irományai. Álszégyen, vagy mi más okozhatta, eltűntek azok, kevéssel halála után, s Kazinczy már fájlalva kereste. Mi is osztozunk e sajnálatban, mert pályatörő szellem műveinek forgatása mindenkor tanulságos, semmivé léte mindenkor veszteség.

Záradékul még egy szót. A magyar aristocratia, mint láttuk, a theréziai kor hatása előtt igazi *aristocratia* volt: azaz a nemzet *java, színe, lángja*, nemcsak érzésben, tettben, hanem nyelvben is. A két elsőre sohasem volt kevesebb panasz mint ma; a harmadik iránt a mi volt, elmúlt és újjongva hirdetjük a főnemesség nyelvbeli magyarosodtát. Igaz-e ez oly mértékben, mint ők maguk hiszik, és a mint mi bókoló üdvözléssel elfogadjuk? kiállanák-e a hasonlítást azokkal a múlt századokból, kiknek neveit odafönn el-

* Hippocrene forrás, a Parnassuson, a múzsák szent helyén.

soroltuk? Bírják-e a nyelvet minden csinja-binjával, a mint az, magyar észjárás szerint meg van teremve? Vajha igennel felelhetnénk! De a tapasztalás nem mutat ily örvendetest. Példájuk után egy *idegenszerű magyar nyelv képződik*, mely nem egyéb, mint a német, angol stb. kifejezések szolgai fordítása. S ha még csak magok beszélnék, szenvedhető volna, szenvedhetőbb, mint míg idegen nyelven beszéltek. De a majmolók hada utánok indúl: azt tartja szépnek, helyesnek, a mit X. báró vagy Y. gróf járatlanságból mond: s így terjed a rossz, felűlről lefelé, a magyarul beszélők minden osztályára, le a cselédségig. Hallgassa valaki a pesti cselédséget. E baj pedig soha meg nem szűn, míg a *divatos soknyelvűség* majdnem a bölcsőnél veszi kezdetét. Hogy legyen főuraink s az ő nevelési módjukat utánzók gyermekeinek egy *határozott anyanyelve?* Ez teljes képtelenség. S valameddig ez így tart: ne várjuk, hogy az aristocratia nyelve egyszersmind a *legdíszesebb magyar beszéd* lesz, mint az angolnál, francziánál, s mint nálunk is volt a Therézia előtti századokban.

A MAGYAR VERSELÉSRŐL.

(Megjelent először a nagy-kőrösi ev. ref. főiskola *Értesítő*jében (1856); másodszor az *Új Magyar Múzeum* 1856. évi IX. füzetében.)

I.

A MAGYAR NEMZETI VERS-IDOMRÓL.

Nincs egy-egy nehezebb feladat a magyar irodalomtörténet tanítójára nézve, mint a régi nyelvemlékek és költői maradványok iránt a tanulóban érdeket gerjeszteni, azt folyvást fentartani, hogy a példányok olvasása előtte fárasztóvá, lélekölővé ne fajuljon; hanem figyelmét, a helyen hogy lankasztaná, ébreszsze, a helyen hogy elszórná, a tárgyra feszítse, a helyen hogy kimerítné, önműködésre szoktassa. Gymnasiumi növendékről, 15—16 éves ifjúról szólok, ki előtt csak most nyilt meg a sztil virágos mezeje, honnan koszorúit, ha nem is választékosan, de bizonyára minél tarkábban fonja; ki egy pár novella, egy-két czifra költemény olvasása után az irálynak «fényét meg kezdte kivánni» — s boldog alanyiságában épen nem habozna saját szóvirágait Pázmán avatag nyelvének, saját versgyakorlatit Zrínyi bukdácsolásinak elébe tenni. Nem emelkedvén még oda, hogy a nyelv erejét, a compositio hatalmát, a költészet egyszerű fönségét érezni tudná: rokon- vagy ellenszenvét csupán a külsőhez köti; ha ez csinos, vonzó, képdús, ifjú lelke dagályának megfelelő, szeretni, — fordítva únni, kicsinyleni fogja. Azon boldog kor ez, mely, midőn utánoz, magát teremtőnek hiszi, mely ön gyarló kisérleteit remekművekkel teszi párhuzamba; első merész

felszökellése, kétségkivűl, amaz erőnek, mely tehetséggel párosulva, majdan teremteni fog, — de épen ezért nem a multra, hanem a jövőre függeszti pillanatát, melynek csiráit keblében hordozza. Hogyan is ragadnák a *mult* ügyetlen törekvései bámulatra azt, ki ösztönszerűleg érzi, hogy hivatása, ha kitűnni akar, a *jelent* is lába alá szegni; ki legnagyobb mesterében, öntudatlanúl, oly ellenét sejti, melyet egykor legyőznie, túlszárnyalnia kell. Az ilyen mosolyogva nézi le mind azt, mi, szerinte saját fejlődése színvonalának alatta áll, — s nem nagy véleménynyel van az avult régiség iránt, habár az jeles mű, habár ő maga legkitünőbb tehetség legyen is; sőt épen ez utóbbi, az ön erejét érező szellem az, mely legkevésbbé hajol meg a múlt tekintélye előtt, — a korlátolt ész egykedvű butasága, mely a mester szavára esküszik, itt is, mint mindenütt, fölszínen maradván.

Ha már a valódi műbecscsel biró, de elavult emlékekkel szemben is ily akadályt kell a tanítónak leküzdeni: mit tegyen ott, hol forma és tartalom, külső és benső egyaránt silánynak mutatkozik, hogy a tisztes maradvány a növendék előtt ne mint unalmas, de vonzó, ne mint nevetséges, de tanulságos, tűnjék fel. Mi magyarok nem vagyunk azon szerencsés helyzetben, hogy egy népileg naiv, de nemzetileg önálló irodalomnak a hajdankorból fenmaradt gyöngyeire büszkén mutathassunk. Mi őseinkhez számítjuk Etelét, de az Edda és Nibelunge-Not, a Hildebrand- és Detre-ének, melyek a nagy hódító nevét ma is emlegetik, idegen népek tulajdoni. Mi akárhány Rodrigot szemelhetünk ki az ozmán harczok idejéből: de *Cid*ünk nincsen, sőt a Hunyadi magasztos neve is elhangzott népszerű költeményeinkben, míg a szerb ajk Szibinyáni Jankót nem felejtheté. Mi csak hírét halljuk a daloknak, melyek egykor Attila és Árpád, Endre és Mátyás asztalánál zenghettek, a nélkül hogy azokból egy árva betűt felmutatni, egy árva hangot utánzöngeni birnánk. A mi fönmaradt, az már, alig

némely kivétellel, iskolázott emberek műve, kik a nép kerekded compositióját laza terpedtséggel, naivságát tudákos reflexióval válták föl; a *szép* helyett sivár igazra, *gyönyörködtető* helyett tanulságosra törekedvén. Ily körülmények közt nem utolsó dolog a felolvasott darabnak érdeket kölcsönözni; s hogy e czél puszta grammatizálással, a nyelv alaki és helyesirásbeli változásainak részletekbe ható fejtegetésével bajosan lesz elérhető, gondolhatni. Mikor kezdték, például, az *i* betűt ponttal jelölni meg, érdekes lehet a tudomány embere előtt, s az iratok korának meghatározását elősegélheti: de az ifjú kedélyhez aligha szól; azért a nyelv fejlődése csak főbb mozzanatiban, nem egyszersmind apró részleteiben, kisérendő.

Én itt, kitűzött czélomhoz képest, csupán a költészetre, annak is inkább kül idomára, mint lényegére szorítkozom. A tudós tanár, ki a klasszikai es talán európai irodalom színvonalán áll, örvendve fogja, irodalom történeti előadásakor, az egy Erdősit a XVI. századból felmutatni, mint első alkalmazóját a római mért soroknak: de hogyan gerjeszt érdeket a Tinódi-féle formák iránt, ha csak azon derültség által nem, mit a *vala* és *vala* rím örök ismétlése előidéz? hogyan különbözteti meg a prózától *Andreas Lupus* rím- s mértéktelen sorait? hogyan igazolja régibb költőink felforgatott szórendjét? stb. Be fogja-e érni e stereotyp itélettel: «forma tökéletlen» — s kivánandja mégis, hogy tanítványi e tökéletlenségek olvasásában kedvet találjanak? — Nem, lenni kell valaminek a mai rím- és mértéken kivűl, mi azon formákat az egykorúak előtt kelendővé tette: egy *népileg nemzeti rhythmus* lüktetése az, ama rhythmusé, mely népzenénk- s dalainkban nagyrészt ma is érezhető; ama rhythmusé, melyet, költészetünk érdekében, nem ignorálni, de nyomozni, nem mellőzni, de tovább fejteni tartozunk. Legyen szabad hát nekem, párhuzamban a költészeti maradványokkal, mindazáltal nem csupán tanodai szempontból indulva ki, nézetimet arról, mit

magyar nemzeti vers-idomnak neveztem, röviden előadni; föltéve egyszersmind, hogy a tisztelt olvasó figyelmezett olykor népies dallaminkra, s talán forgatta is Erdélyi, Fogarassy, Greguss idevágó értekezéseit.

I.

Próza és vers. — Csalatkoznék, ki ez utóbbit csupán a lebegő mértékben, a rím összhangzatában keresné. Folyó és kötött beszéd közt, a tartalmat nem tekintve is, lényeges a különbség. Mint Chladni üveglapján a nyirettyű által előidézett hangra mozgásba jő a ráhintett föveny s a hangrezdület minősége szerint különböző, de mindig szabályos csoportokba fut össze: úgy változtatja helyét, úgy sorakozik szó és mondatrész az indulat által rezgésbe jött költői beszédben, szemközt a próza nyugalmas folyékonyságával.* Lehány magáról minden fölöslegest, mindent, a mi lazává, pongyolává tehetné (milyen a névelő *az, a,* és némely particulák); feloldja a prózai körmondatosságot; a szórendet merész inversiókkal forgatja össze: a gondolatokat, nem, mint a folyóbeszéd *egymásba* fűzi, de *egymás után* sorozza, mintha azok, a tapadás (adhaesio) törvénye szerint csak véletlenül csoportoznának együvé, s kényszeríti őket, hogy bizonyos kiszabott szűk tér határain kivül ne nyujtózzanak, de egyszersmind azt, minden fölös hézagpótló nélkül, be is töltsék. Szóval a folyóbeszédet *rhythmus* váltja fel, mely benső és külső egyszersmind: szabályozza, kiméri, párhuzamos tagokra osztja fel úgy a gondolatot, mint a beszéd külső alakját, s e kettőt egymással legszorosb összhangzatba teszi, csaknem azonítja. — A rhythmus tehát nem egyes tagok, sorok mértékszerű lebegése, mint valamely félig kifejlett prosodiai alak; — nem

* Wer *theilt* die *fliessend immer gleiche Reihe*
Belebend ab, dass sie sich *rhythmisch* regt? *Goethe.*

is a rím, mérték összesége: mert, hogy ezek nélkül is van rhythmus, az összes héber költészet bizonyítja; míg ellenben, rhythmus nélkül, a folyóbeszéd rímelve is prózai természetű marad, mint ezt az arabok rímes prózáján, kiknél e korcs idom kifejlett, láthatjuk. És így a rhythmus az, mi a vers-idom lényegét teszi, mi a kötött beszédet a folyótól már elemeiben elválasztja, s a kettőt éles ellentétbe helyzi egymással; minek vele született érzése nélkül lehet valaki igen jó prosaicus, de verselő nem.

E szerint a kötött beszéd lényege nem a rím s mérték, hanem a rhythmus lévén, ez utóbbi egykorú a költészettel, mely eredetileg csupán e formában nyilatkozott, s a rím vagy mérték hangzatosságát csak később vette fel. Az ősrégi héber költészet, melyben sajátképi mértéket találni fel, hiú kisérletnek bizonyult be, egyedül rhythmuson, a gondolat rhythmusán alapszik. Három fő módja van abban a gondolatok csoportulásának. Első a *párhuzamos,* miszerint ugyanazon gondolat különböző szavakkal ismételtetik, s alkotja mintegy a vers elő- és utórészét, például:

Adah és Zillah, halljátok hangomat!
Lamech női figyeljetek szavamra. *(Lamech éneke.)*

Másik az *ellentétes,* midőn a vers elő- és utórésze ellentétes gondolatot fejez ki, mint:

Átok rá, ki téged átkoz,
Áldás rá, ki téged áld. *(Móz. I. 27—28.)*

Harmadik az *összerakó* (syntheticus), midőn a rokon eszmék (varia, non diversa) sorozásában némi *haladványt* (progressio) vehetni észre; vagy pedig ugyanazon gondolat, *kiegészítő toldalékkal,* ismételtetik, mint a következő hely Mózes hattyú énekében:

Egek halljátok meg beszédemet És halld meg, *óh föld,* szájam szózatát.	ellentétes.

Csöpögjön tanításom, mint az *eső*
S hulljon *szeliden mint harmat* szavam.
Mint *permeteg* a *zöld virányra,*
Mint *zápor a növény csemetékre:* } összerakó.
Mert Isten nevét hirdetem,
Nosza dicsérjétek az urat! } párhuzamos.

Nem volna nehéz a magyar költészetből hasonló eszmesorakozást szemelni ki; de legyen elég csupán a progressióra mutatnom, mely Zrínyi e soraiban felötlik:

Fegyvert s vitézt éneklek, *török hatalmát*
Ki meg merte várni *Szulejman haragját,*
Ama *nagy* Szulimánnak *hatalmas karját,*
Az kinek *Európa rettegte szablyáját.*

Ugyanazt ismétli, de mindig pótló, erősítő részletek hozzá adásával. Vagy még jellemzőbben e népdal, melyre már Erdélyi is figyelmeztet:

Meghalok *Csurgóért,* de nem a *váráért,*
Hej, nem a váráért, csak *egyik utczáért,*
Nem is az utczáért, csak *egyik házáért,*
Hej, *ebben* növekedett *barna galambomért.*

Hogy a mi költészetünk is eredetileg csupán a rhythmus báját ismerte, s minden afféle, mint rím és mérték, nála legfölebb esetleges volt: alig szenved kétséget. Igaz ugyan, hogy legrégibb verses emlékeink, milyen a Pannónia megvételét tárgyazó ének, már rímelt alakban is fordulnak elő; sőt Béla Névtelenjének pár helyéből, hol a magyar történeti dalt fordítani látszik, rímes eredetit sejtünk. Ily helyek már, midőn a vezérekről szól:

Omnes loca sibi acquirebant,
Et nomen bonum accipiebant.

továbbá, a pogány Thonuzobáról beszéltében:

Et dum Beatus rex Stephanus
Verba vitae praedicaret
Et Hungaros baptizaret,
Tunc Thonuzoba in fide vanus

Noluit esse Christianus,
Sed cum uxore vivus
Ad portum Obad est sepultus.

és már előbb, Gyuláról szólván, ismétli magát:

Quod in fide esset vanus
Et noluit esse Christianus. —

De ha ezek valóban nép-ének fordításai is, az még az eredetinek rímelt alakját nem föltétezi. Maga Anonymus, ki rímelő hajlamát előbeszédében is elárulja, adhatott rímet az eredeti szöveg rhythmusához, vagy latin fordítása annak foroghatott a papok kezén. De ha nézzük, hogy a rímetlen alak egész a XVI. századig fentarthatta magát; hogy eleinte a papok, midőn a nép számára éneket fordítottak, csöppet sem igyekeztek azt a sorvégek egyeztetése által kapósabbá tenni; hogy az első dal, melynek népi eredete föl van jegyezve, értem a Mátyás választásakor rögtönzött nyolcz sort, noha rímben kezdi, a nélkül végzi; hogy a török világban kelt Oláh Gerő-féle néprománcz régibb versszakai mitsem tudnak a *kimenő* sorok felől; hogy végre a XVI-ik században Farkas András egész nagyobb költeményt, csupán a sorok és strophák rhythmusára támaszkodva közrebocsátni mert: mindezek és hasonlók mondom, arra mutatnak, hogy a rím iránti érzék nem volt kifejlődve régibb költészetünkben. Lehet, hogy a magyar fül szinte megérzette, ha a sorok végei történetesen összehangzottak: de nála a rhythmus, nem a rím, lévén fődolog, ez utóbbit könnyen nélkülözte; s ha Tinódi a *vala* — *vala* helyett épen semmi rímet nem használ, az a hallgató előtt, úgy látszik, közönyös dolog leendett.

Ide mutat az is, hogy népi közmondatink, az úgynevezett *példabeszédekben* aránylag oly kevés a sajátképi rím. A közmondatok nagy részben ősrégi eredetűek. Mint a népi bölcselem közhelyei, vagy a népköltészet egyes hulladéki, magába a nyelvbe

olvadva, szállnak fíról fira, nemzedékről nemzedékre, s ki tudná azok nagy részének keletkezési idejét meghatározni? Talán némely példaszó, mely ma is közforgalomnak örvend, már a Volga partján honos vala; s ha Uszubu apánk nem pattogtatta is úgy a körmönfont közmondásokat, a hogy e vezért Dugonics beszélteti Etelkájában: bizonyosan fordult meg ajkán egy kettő, a mi jelenleg is divatozik. Érdekes volna régiebb latin íróink nyelvében az efféle magyaros proverbiumokat utánnyomozni, én itt hamarjában csak egy mai szójárásra emlékszem: «vágja, mint a nyers tököt» — mely már Béla jegyzője tollán bájos hungarismussal így fordul elő: «tonsa capita cumanorum — mactabant tanquam crudas cucurbitas».

Tapasztalni, hogy más népek (például a németek) közmondásai épen a rím gyakori használata által tűnnek fel, míg nálunk fordítva áll az eset. Kétségkivül amazoknál a rím-érzék előbb volt kifejlődve s így ez apró tanversek, melyeket közmondás néven ismerünk, akar önállóan keletkeztek, akar, mint nagyobb költemény forgácsai hulladoztak el, a megszokott és használt rímes alakot mutatják. Nálunk ez nincs így; de hallgassa valaki magyar füllel, s közvetlen a nép ajkáról példabeszédinket: nem tagadhat meg azoktól némi hangzatosságot, mely a prózától elüt, míg népdalaink rhythmusával megegyez; úgy hogy az egész sor, felmondás közben, *ütem* * (tactus) szerint kimérhető lesz. Vegyük például (régibb alakjában) ezt:

Ember teszen | fogadást, agg eb ki meg | -állja,

nemde megfelel e népdal sornak:

Vermem ugyan | elég van, | de kenyerem | nincsen?

* *Ütenynek* nevezték a tactust, kik az *any* képzőt oly panacaeának tartják, mely minden szócsonkítási sebet meggyógyít. Én az *ütem* szót helyesbnek gondoltam.

Így lehetne akarhányat összeállítni; én, mintegy ujjmutatásul, megelégszem néhánynyal, egy közmondásra egy dalsort alkalmazván:

Lóra, csikós, | lóra! || elszaladt a | ménes.
Ki kutyával | játszik: || bot legyen | kezébe.
Lassan siess: | tovább érsz.
Ha meghalok | se bánom.
Az egyikben | aczél kova | tapló.
Élőfának | nehéz döltét | várni.
Lyányomnak | mondom: | menyem értsen | róla.
Haj rózsa, | rózsa, | kenderesi | rózsa.
Járt utat a | járatlanért | el ne hagyd.
Kertem alatt | a Berettyó | folydogál, stb.

— míg egyszersmind ezek némelyike amaz *ellentétes* idomot mutatja, melyről föntebb, a héber rhythmust felhozván, emlékeztünk.

Sajnálni lehet, hogy közmondataink gyűjtése alkalmával e szempont nem lőn méltatva kellően; magam számos példabeszédet ismerek, mely a nép ajkán sokkal hangzatosb alakban jár, mint a gyűjteményekben olvasni. Nem állítom, hogy minden közmondat birna a rhythmus zöngelmével, sok már egészen prózai: de legalább azt, a mi az élő nyelvben még költői jellegű, nem kellene önkényes elforgatás által megfosztani eredeti diszétől.

II.

Nem tudom, ha sejti-e már részleg a türelmes olvasó, mi legyen az, mit én a fönebbi sorokban rhythmusnak, és pedig, mert kiválóan nyelvünk és zenénkben nyilatkozik, magyar rhythmusnak nevezgettem: de meghatárzás helyett kénytelen vagyok még itt saját halló érzékire utasítni, s némely aprósággal bibelődni, mit ily munkánál elkerűlnöm nem

lehet, mert végre is elemzés: elemzés Annyi a felhozott példákon is észrevehető, hogy a mondat, mely a verssort képezi, az úgynevezett *sormetszet* (cæsura)* által (miről alább) bizonyos megszabott *ízekre*, mintegy *ütemekre* (tactus) oszlik fel. E felosztás, így véve, *külső*, a mennyiben a szónak bizonyos helyeken végződnie kell. De még ez nem minden; szükség, hogy e külső feltagoltságnak megfeleljen a *benső*, mi már a gondolatban megy véghez. A *sormetszet*nél (így tanítják), kell, hogy a beszéd *értelme némileg* befejezve légyen: de ennek aztán nincs *értelme*. Mert hogyan tekinthetni az értelmet befejezettnek ama példákban:

Kertem alatt —
Járt utat a — ?

pedig nehéz volna elvitatni, hogy azok nem helyesen vannak föl-ízelve. Vizsgáljuk a dolgot kissé közelebbről.

E közmondásban: «Járt utat a járatlanért el ne hagyd», bármily prózailag ejtenők is azt ki, e szótagokat: *jár*, — *jár* — *el* — kissé fölemelnünk, *hangsúlyoznunk* kell. Ha már ugyanezt, mint verssort tekintjük, a népdalainkban oly ismeretes tizenegy szótagú sort adja vissza, mely metszetek által három ízre, ütemre oszlik fel, így:

Járt utat a | *jár*atlanért | *el* ne hagyd.

tehát mindenik ütem egy hangsúlyos szótag által emeltetik ki, mely itt épen az ütem elejét nyomja meg. Ugyanazt tapasztalni, például e néptalányban (a lopótökre):

Míg él | *min*dig fut : *hol*ta után | *min*dig lop.

vagy e játékdalban:

* Ha aesthetikusaink sejtenék, mily nem aesthetikai fogalmat köt össze népünk a *vágány* szóval, bizonyosan nem használnák ezt *caesura* helyen.

*L*engyel László | *j*ó királyunk,
*A*z is nekünk | *e*llenségünk,
*Hí*dunk lábát | *le*törette, stb.

Azonban nem szükség, hogy a hangsúly mindenkor az ütem elejére essék, de igen, hogy mindenik ütem egy hangsúlyos tag által legyen kiemelve, mint e népdalban:

Bort ittam én || *bor*os vagyok,
Haza mennék || de *nem* tudok,
A ki *tud*ja || *mért* nem mondja,
*Mer*re van az || *or*szág útja. (*Czuczor.*)

E hangsúlyos kiemelése az ütem egy tagjának, míg a többi hangsúlytalan marad, az északi, ó-skandináv költészetben is nagy szerepet játszott. Hogy pedig a hangsúlyos szótag annál erősebben feltűnjék, úgynevezett *bötűrím* (alliteratio) által élesedett. Az alliteratio, mint kiki tudja, ugyanazon kezdőbetűk szabályszerű ismétlése. Ez és a rhythmus — minden végrím, vagy mérték nélkül — teszi vers-idomát a régibb Edda költeményeinek. Ott rendesen háromszor ismétlődik ugyanazon kezdő betű, kétszer a vers-sor első felében, egyszer az utolsóban. Amazok *mellék-*, ezek *fő-böt*-nek (Stab) mondatnak. Például az Edda német fordításából:

Ich **W**ill **W**alvaters
Willen künden.

itt a bötűrímet a háromszor eléjövő **w** betű képezi; az első sorban előforduló két **w** a mellékböt (Nebenstab), a második sorban levő egy **w** a fő böt (Hauptstab).

A mi költészetünk e szabályos kifejlését a bötűrímnek nem mutatja ugyan: de, hogy a magyar fül sem idegen a hangsúlyos szónak ekkénti erősítésétől, íme nehány, a nép ajkáról vett példa:

Szegény ember | szándékát
Boldog isten | birja.
Vak | vezet | világtalant.
Várt leány | várat nyer. *(Közmondások.)*
Rí rucza | rí, ri. *(Talány a hegedűre.)*
Kőrösi | kerepesi | körtefa. *(Játékdal.)*
Pej paripám | patkószöge | de fényes.
Szívtől szívnek | szólni nem szégyen. *(Népdal.)*

Szabad péntek | szabad szombat
Szabad szappanozni. *(Népdal.)*
Adjon Isten:
Bort, búzát, | békességet,
Mákot, makkot, | mogyorót stb. *(Áldomás.)*

Hétfő | hetibe,
Kedd | kedvibe,
Szerda | szerelmibe,
Csütörtök | csűribe,
Péntek | pitvarába
Szombat | szobájába. *(Gyermekvers.)*

Efféle példát a ma is nép ajkán forgó dalok, gyermek-*réják*, talányok és közmondásokból akármennyit hozhatni fel: de a régi verses maradványokban sem hallatlan a hangsúlynak ily módon erősítése. Már a Pannonia megvételét tárgyazó történeti ének eme soraiban:

Kelen földén elkelének,
Az cseken ők (el)csekének,
Az Tetemben elfeltetének;
Érden ők sokat értenek,
Százhalomnál megszállának,

vagy még itt is:

Földedet adtad fejér lovon
És füvedet aranyos féken —

világos az alliteratio; azért e helyeket épen egy régibb szöveg maradványának tartom, mire az itt

csoportozó avult szók is mutatnak; ellenkezően Toldy urral, ki valamely középkori barát ízetlen etymologizálásait látja bennök. A *Deus* és *Dézs* valóban az; de itt én az eredeti néprhythmus lüktetését érzem, bötűrímmel élesítve, melyet a tudákos szerző, ki ez éneket újra dolgozta, vagy nem akart, vagy nem birt egészen elrontani. Hasonló alliteratiót érzek e töredékben:

> **V**ágd csak fiam, **v**ágd **F**orgács
> Tied leszen **G**imes és **G**ács;

sőt nekem feltünő az **m** betű gyakori ismétlése a Mátyás választásakor rögtönzött dalocska négy első sorában is:

> **M**átyást **m**ostan választotta
> **M**ind ez ország királyságra,
> **M**ert ezt isten adta nékünk
> **M**ennyországból oltalmunkra.

Azonban ez aránylag gyér nyomok feltüntetésével nem akarom bizonyítni, hogy a bötűrím nálunk valaha *uralkodó* volt; de hogy a magyar rhythmus is fölvette olykor, s általa a hangsúly erősbödést kapott, világos. Ott, hol a rhythmusba hangzóbb élénkséget, mozgékonyságot akarunk hozni, ma is sikerrel használható, a minthogy az újabb költészetből is lehetne ideillő helyeket szemelni ki,

(«Nyögte Mátyás **b**ús hadát **B**écsnek **b**üszke vára». *Kölcs.)*

— csakhogy a túlzást, mesterkéltséget, itt is, mint bárhol, kerülni kell.

III.

Hogy eddig azt, a mit közönségesen sormetszetnek (cæsura) vagy illetőleg verslábnak (pes) hívunk, a zenétől kölcsönzött *ütem* (tactus) szóval fejeztem ki, nem ok nélkül történt. Azt akarám ugyanis ez

által folyvást éreztetni, hogy nem elég a verssort, úgynevezett lábak és metszetek szerint külsőleg feltagolni, azaz nem elég, hogy bizonyos helyeken végződjék a szó: hanem szükséges, hogy e külső felosztásnak megfeleljen a benső, hogy a mondatnak (s így a gondolatnak is) azon részei csoportuljanak egy ütembe, egy, a sormetszet által elkülönzött ízbe, melyek egymással legszorosb kapcsolatban vannak, mert csak így lesz tökélyes a rhythmus. Már pedig a mondatban azon szótag, melynek hangját, felmondás közben, kissé fölebb emeljük, s ezért hangsúlyosnak szoktuk nevezni, uralkodik azon szók fölött, melyek hozzá legszorosban tartoznak; ha tehát a sormetszet határai közé egy hangsúlyos szótag s az alárendelt hangsúlytalanok esnek, úgy a részarányos felosztás *bensőleg* is tökéletes. Nem kell gondolni, hogy e hangsúly szerinti feltagolás, e benső osztályzás valami nagy fejtörésbe, előleges kiszámításba, mesterkélésbe kerülne: önkint jő az mindennek, ki a rhythmus iránt érzékkel bir, melylyel hogy birjon, költőnek elengedhetlen föltét. Himfy dalai, például, (a leghangzatosb alak, mit birunk) — ily benső feltagoltságnak köszönik a verselési bájt; noha nem gondolnám, hogy Kisfaludy sokat törődött volna ilyesmivel. De megtartá mégis, mert lelkében zengett a rhythmus, ha pedig valahol eltér tőle, mingyárt megérzik a versen, mert daczára a külső cæsurának, bágyadt az.

A *fo*lyamba | *lek*intettünk
És *al*attunk | és *fel*ettünk
És *ben*nünk is | a *menny* volt,
*Szi*vünkben *szent* | tűz lángolt.

Íme, a három első sor a hangsúly arányos felosztása által ép rhythmust ad; a negyedik sorban a cæsura előtt két hangsúlyos szótag van, utána egy sincs, de a hangsúlyos *szent* szó a vele szoros kapcsolatban levőktől (tűz lángolt) elvágatik: innen e sor érezhetőleg bágyadtabb mint az elsőbbek.

Ily módon bármely költeményt próbára téve, azon eredményhez fogunk jutni, hogy ott van a legjobb rhythmus, hol a hangsúlyos szótagok kellő párhuzamossággal vannak elhelyezve; máskép, hiába van meg a külső metszet, mindég hiányzani érzünk valamit. Szabad legyen még egy kisérletet tenni, saját rovásomra:

*Ri*tka vendég | *Rá*czországban
*Zsi*gmond a *ki* | rály, a *csá*szár;
Jól fogadja | István *va*jda,
*Is*tván, kinek | apja *Lá*zár;
Hét egész nap | látja *dú*san,
*Be*csülettel | *em*berséggel;
Nem felejti, | *ki* a gazda,
Nem felejti, | *kit* vendégel.

Látnivaló, hogy az első sor betűrímmel neveli a rhythmus hangzatosságát, a második hibás; legjobb a három utolsó, hol a hangsúly épen az ütem első tagját emeli ki. Azonban e szabályosságtól néha nem árt eltérni, mert általa a rhythmus nagyon is egyhangúan hullna szét.

E csoportosulása a gondolatnak és szóknak minden ütemben egy *gócz* a hangsúlyos tag körül, bármely nyelvű költészettel közös ugyan, de sehol sem annyira érezhető, mint nálunk: azért ezt úgy tekintem, mint egyik *jellemvonását* a magyar rhythmusnak. Minél kevésbbé nyujtani el a gondolatot; a mondat részeit, hangsúlyos tagjai körül egy ütembe, egy caesura korlátai közé osztályozni; ezt kivánja a magyar fül. Ily értelemben a magyar rhythmus ütere folyvást érezhető a régi költői maradványokban, Tinódit kivéve, mert ennek rhythmusáról nem sok dicséretest mondhatni, és a Zrínyiászt, mely néhol igen élénk rhythmust ad ugyan, de többnyire, mint verselés, alig élvezhető. Lássunk nehány példát a mondottakra.

*Re*ttenetes || ez *vi*lágnak || mostan *min*den | dolga,
*Csu*dálatos || nagy *vak*sága || *há*ládatlansága.
(*Horvát András.*)

Sokszor kértem | én az *istent* | *nagy* szivem szerint
Hogy *mutasson* | nékem *társat* | ez *világ* szerint.
(*Házasok éneke.*)

Mostan egy | *ifju* || *megházasodott*,
Ujonnan | *hozta* || *szép* hites | *társát*.
(*Adhortatio mulierum.*)

Hallottam | példában || *régen* hogy | *mondották*
A jó aczélt *soha* || úgy *nem* paskolhatják,
Tiszta vassá őtet || hogy *ellágyíthassák*,
Hogy *soha* aczélnak || őtet *ne* mondhassák. (*Tinódi.*)

Egy *szép* dologról || én *emlékezném* || ha *meghallgatnátok*,
Az kinek *mását* || *nyilván* jól tudom || ti *nem* hallottátok
Török császárnak || *szép* leányáról || kin *csudálkozhattok*.
(*Szendrői névtelen.*)

Mostan *emlékezem* || az *elmúlt* időkről,
Az *elmúlt* időkben || jó *Toldi* Miklósról stb.
(*Ilosvai.*)

De elég ennyi, figyelemgerjesztésűl inkább, mint oly állandó rendszer követelése gyanánt, melytől soha eltérés ne történt legyen. Régi jó verselőinket semmi se vezette ímez alakításban, mint a népi dallamok és daloknak öntudatlanúl bennök zengő rhythmusa; hogy botlottak nem egyszer, természetes. De így is a rhythmus fényoldala verselésöknek, azt felfogva, érezve, hajlandóbb az olvasó megbocsátni a még lábra alig kapott rímek silányságát.

IV.

Feltünő a régi verses maradványok, sőt néha még mult századbeli költőink nyelvén is egynémi sajátságos szórend, mely első tekintetre úgy látszik, mintha a rím, vagy caesura által lenne kierőszakolva, vagy a latin költők hasonló szabadságát utánozná. Értem a beszéd oly módon összeforgatását, hogy a minek prózában elül kellene jőni, hátrább marad és viszont; hogy például a kötszó, mely különben a sor kezdetén állna, középre vettetik, mint:

Szent körösztfán *ha* imádlak. (*Sz. Bernát hymnusa.*)
Szerető szolgáját *mert* megölte vala. (*Ilosvai.*)
Könyörgök, nekem is *hogy* már légy vezérem. (*Balassa.*)
A gyékényt alólag *miglen* el nem vonja. (*Beniczky.*)
Azonban követem *ha* odaérkeznék. (*Gyöngyösi.*)

hogy a visszahozó névmás (*a ki*, dologról is) szokatlanabb helyet nyer, mint:

Szörnyű halál *kit* meggyőzött. (*Sz. Bernát h.*)
És nem leszen, te testedről, *ki* őket elűzze. (*Horvát A.*)
Kedves életnek ezt *valaki* (a ki) nem vallja. (*Rimai.*)

Ilyenek még egyéb, önkényesnek tetsző inversiók, mint:

Nem sokat *ő azon* gondolkodott vala. (*Istvánfi Pál.*)
Mert hamis beszédet *ez ellen* szerzettek. (*Batizi.*)

s a névelő *az a*, vagy valamely particula (*hogy*) szokatlan kihagyása, s több efféle. Ezek s a hasonlók, mondom, caesura kedvéért, vagy római költők utánzásaul, látszanak összeforgatva lenni; de nem úgy van. Igaz, hogy Zrínyi előtt a római költő látszik lebegni, midőn a magyar szórenden efféle erőszakot tesz:

Földre megtompítván *esék* maga vasát. (a dárda),

sőt Gyöngyösi, a magyar rhythmust annyira érző Gyöngyösi is mond ilyet:

Forgatják a habok *mint* a *mely hajókat.*

Az elsőnél kétségkívül a latin költői szabadság vétetett igénybe, azért nem is tűri azt a magyar rhythmus, melynek jelleme nem az *elszórás*, sőt ellenkezőleg *egy gócz köré* gyűjtése az odatartozóknak; Gyöngyösi sora analog a föntebb idézett példákkal, csakhogy túloz. — De átalában, a legrégibb kortól egész Gvadányiig, több századon keresztül dívott eme költői szórend, nem mondhatni, hogy a latin utánzásából (melylyel úgy sem analog) eredt volna; azt sem, hogy csupán a sormetszet, vagy rím, erőszakolná

ki. Mert oly helyeken is, hol a költő, caesura sérelme nélkül, követhetné a folyóbeszédi szórendet, önkint eltér attól, s ama költői szófűzést használja, mint e nehány példából, milyet ezrivel lehetne idézni, látható:

Régi jó barátim | nekem *kik* valátok. *(Apáti.)*
Szépen *ha* beszélnek, | keveset nem vesznek. *(U. a.)*
Az legények | ezt *hogy* hallák. *(Sz. Katalin leg.)*
Azt egészlen *a kik* | beszállották vala. *(Istvánfi.)*
Baranyában *ki* szörzé . . . *(Tinódi.)*
Nagyfalu határán | hadával *hogy* ballagna. *(Ilosvai.)*
Történék azonban | kertében *hogy* járna. *(Görgei.)*
Búnál *kik* egyebet | nékem nem nyertetek. *(Balassa.)*
Örök kínra | *kiket* hogy vonsz. *(Dies irae.)*
(mondhatá: *kiket* örök kínra hogy vonsz)
Segíti istene | rajta *mert* könyörül. *(Rimai.)*
Nagy sebet *mert* csinált | Cupidó keblemben. *(Zrínyi.)*
Bánfi János, Tahi, | pogányt *ki* kardra hí. *(Liszti.)*
Gazdag kerületi | tart *a mely* rojtokat. *(Gyöngyösi.)*
Foghatott *a melylyel,* | s ölhetett, vághatott. *(Kohári.)*
Bémenni *ha* akar | öltözik kapczába. *(Orczi.)*
Benne *a mely levél* | szükséges éltünkre. *(Bessenyei.)*
Remélhetsz *mindaddig* | virágzó napokat. *(Barcsai.)*
Olykor *hogy* pánczéling | fedi bé tagjokat. *(Gvadányi.)*

Itten a sormetszet legkevésbbé sem korlátozza a syntaxist. Mirevaló hát ez összeforgatás, mely prózában akkor sem volt kelendő? A magyar rhythmus követeli ezt, mely a legszorosban összetartozó részeket egy hangsúlyos gócz köré gyűjti, mint a példákban: *kik valátok,* (alany, állítmány), *ha beszélnek, hogy hallák, hogy ballagna* stb. (ige és kötszava); s ez által egyszersmind a körmondatos szerkezetnek ellene munkál, azt már elemeiben lerontja, mint ez a rhythmus természetében fekszik. Mert vegyük például ezt:

Szent körösztfán *ha imádlak,*

bárki észreveheti, hogy a *ha* kötszó legszorosban az *imádlak* igéhez tartozik, szokott szórend által pedig attól messzebb esnék, s így némi körmondatosság szinét viselné:

Ha szent körösztfán *imádlak.*

sőt a két párhuzamos hangsúly helyett csupán egyet adna; amott ugyanis: *szent* és *im*-ádlak kettős nyominték van, itt csak a *szent* tartja meg a hangsúlyt. Így ezekben:

Szörnyű halál *kit meggyőzött.*
(*Kit* szörnyű halál *meggyőzött.*)
És nem leszen, te testedről *ki őket elűzze.*
(És nem leszen, *ki őket* te testedről *elűzze.*)

Ugyanazon Chladni-féle összerázódása a legszorosban együvé tartozó mondatrészeknek, hogy a körmondatos szerkezetnek még árnyéka is eltűnjön. De történik e felforditás gyakran azért is, hogy a hangsúlyos szó a sor vagy ütem elejére essék, s azt megnyomva, erősebb rhythmust adjon, mint:

*Szé*pen ha beszélnek —
*Bú*nál kik egyebet —
*Bé*menni ha akar —
*Po*gányt ki kardra hí —

Látnivaló, hogy itt a hangsúly: («ha *szé*pen beszélnek», «kik *bú*nál egyebet stb.) a megjelölt szótagon nyugszik, azért kell annak sor vagy ütem elejére szökni. Ugyanez áll a névelő (*az a*) elhagyásáról, midőn a hangsúly nem ezen, hanem főnevén nyugszik, s némely particulák (leginkább a *hogy* kötszó) mellőztéről, mint Beniczkinél:

(a) *Fü*lemile ágon
Függ csak kicsiny szálon,
(hogy) *Á*lom reá ne érjen.

Nem önkényes szabadság tehát ez, nem is a klasszikai verselésnek utánzása, hanem az eredeti magyar rhythmusnak a mainál erősebb lüktetése; miről ha valaki a mondottak után sem volna meggyőződve, szabad legyen a XVII. század két legnagyobb költőjére, Zrínyi és Gyöngyösire hivatkoznom. Az utóbbi néha úgy összeforgatja a prózai

szórendet, mint az első, még is annak verselése, tovább egy századnál, ellenállhatlan bájjal csengett a magyar fülben, sőt az újabb iskolák (franczia, latin) ellen reactiót vala képes előidézni (Horvát, Dugonics, Gvadányi stb.); míg Zrínyi verse korának élvezhetetlen volt, rhythmusa eltaszítónak, szórendje erőszakoltnak tűnt fel. Honnan e különbség? Könnyű megfejteni. Gyöngyösi, a magyar rhythmus törvénye szerint, hangsúlyt kiemelve, szorosan egybetartozókat *egy csoportba* szedve, járt el s a prózai szórendet e czélból forgatta össze; Zrínyi ellenben, a magyar rhythmusnak kevésbbé, vagy nem mindenütt hódolva, a klasszikai szabadságot követte, s az összetartozókat *elszórta*, mi épen ellenkező eljárás. Gyöngyösi:

A beszprémi sereg || *mikor megkergette.*
(*Mikor* a beszprémi || sereg *megkergette.*)

Zrínyi pedig:

Igy kobza szavával *nyitá* hangos torkát. (*Igy nyitá* ...)
Viz lassu *zugással*, széllengedezéssel.
(Lassu *vizzugással* ...)
Földre megtompítván *esék* maga vasát.
(*Földre esék* ... szorosan összefügg.)

bár őnála is sokszor a magyar rhythmus jelentkezik, például:

Mint az sebes víz ár *ha* hegyből érkezett.
Végre fáradságát *hogy* heában látta.
Gondolván, bánatját, *hogy* evvel múlatná.
Nagy sebet *mert* csinált || Cupido szivemben.
(«Mert *nagy* sebet ...»)

a *nagy* szó hangsúlyos, azért szökken elejére a sornak.

V.

Azt hiszem, sikerült az eddig mondottakban, ha nem is számtani pontossággal meghatároznom, de érezhetően föltüntetnem azt, a mit verses maradványaink, népdalaink, közmondásinkban magyar rhythmusnak neveztem. Most a verssorok feltagolása, *ütemekre* (mint mondani szeretém) felosztása *metszetek* és *verslábak* (pedes) által, igényli figyelmünket. Azután az egyes ütemek, vagy, ha tetszik, verslábak (prosodiai) *mértéke* felől mondom el észrevételimet, a hogy azt részint előttem mások kifejtették, részint magam népies dallaminkból elvonni igyekeztem.

Épen a magyar rhythmus követeli, hogy a verssor ön hosszúsága s a bennelevő hangsúlyos tagok szerint, bizonyos *ízekre* osztassék, miknek zenében az ütem felel meg. Így hát a magyar rhythmus sajátlag annyi caesurát kivánna, a hány ütem van egy sorban. Nem volna pedig szabad egy ütemnek *négy* szótagnál hosszabbra nyúlni: a caesura eredetileg 4—3—2—1 szótagból álló ízekre szaggatná el a sort. Így a hosszú alexandrin sor, melyben szabály szerint *hat* szótag esik egy metszet alá, keveselli olykor, népdalainkban a közép caesurát, s a zenei ütemek szerint *három*, *négy* ízre is szakad. Például:

Itt hagynám én | ezt a várost | ha lehetne. *(Népdal.)*

Így egy régi népköszöntőben:

Serkenj föl | kegyes nép || mert most jő | az hajnal.
Aranyszin | tollakon || repdes mint | egy angyal,

s ha figyelmezünk hangzatosb régi verseinkre, nem mondom, állandóan, de mégis elég gyakran fölleljük ez átszegdelést, arra nézve, hogy benne ne csupán véletlenséget, hanem a magyar zene érverésit sejtsük. Így már egy (rímetlen) ének is a XVI. századból:

Oh mely nagy	|	bujaság	||	az gonosz	|	gazdagság,
Ki embört	|	elveszti	||	átkozott	|	hamisság!
Csudállok	|	én, ember	||	az te dol-	|	gaidon,
Hogy te nem	|	keresed	||	az örök	|	életet stb.

Sőt a különben oly caesurátlan Zrínyinél:

Ádria	|	tengernek	||	felforgó	|	habjai
Vajon oly	|	nagyok-e	||	mint szemem	|	árjai?
Vajon oly	|	nagyok-e	||	Mongyibél	|	lángjai
Mint égő	|	szivemnek	||	lángos ha-	|	talmai.

Így Faludinál:

Királyi	|	mulatság	||	erdőkben	|	sétálni,
Árnyékos	|	utczáin	||	fel s alá	|	járkálni.

s ugyanaz a «Remetében» így versel, csaknem mindenütt következetesen:

A büszke	|	szin világ	||	sétáljon fris	|	bársonyban,
Egy kevés	|	rongygyal is	||	beérem én	|	azonban;
Ma holnap	|	a kigyók	||	felbontják	|	testemet,
Az apró	|	férgecskék	||	elosztják	|	bélemet stb.

De se a nyelv nem birja meg folyvást e sűrű caesurákat, se a költők nem jártak el öntudatosan; azért egy sormetszet alá gyakran két zenei ütem is befoglaltatik, de annál több soha. E szerint támadnak a 4 szótagnál hosszabb caesurák: *öt tagú,* a 4 és 1, vagy 3 és 2 összetételéből; *hat tagú,* a 3 és 3 vagy 4 és 2 egyesűlése által; *hét tagú,* a 4 és 3 kapcsolásából; minél már hosszabb caesuránk nem lehet. E különböző ütemek egyberakása, módosítása a magyar verssorok gazdag változatát idézte elő, mely zenénkben, dallaminkban ma is él, s melyet régi költőinknél nyomozni, érdekes leend.

A *négy szótagú* ütem (vagy, nem bánom, versláb), minden vegyülete nélkül más ütemeknek, különböző sorokat hoz létre. Első eset, midőn egy ütem egy sort képez, mint:

El kell menni,
Nincs mit tenni.
(Népdal.)

Én angyalkám,
Szép madárkám.
(Amade.)

Hosszabb versre, így magában, nem használtatik úgy tekinthető, mint valamely nagyobb sornak elszaggatott része. Második eset, hogy két ilyen ütem áll egy sorban, s alkotja a dalainkban annyira használatos 8 syllabás sort, melyet költészetünk a legrégibb idő óta ismer:

Követ jut a | Duna mellé,
Földet füvet | megszemlélé. *(Ének Pannonia megv.)*
Ily haláljal | ha öletél,
Szent tagidban | ha töretél. *(Sz. Bernát hymn.)*
Mátyást mostan | választotta,
Mind ez ország | királyságra. *(Régi dal.)*
Hideg szél fú | észak felől. *(Népdal.)*

Harmadik eset, midőn 3 ily ütem vétetik egy sornak; egyenlő hosszúságú az alexandrinnal, de más felosztás, mint:

Ama fehér | nyárfák alatt | a part felé. *(Csokonai.)*
Áldjon meg a | mindeneknek | alkotója. *(Népdal.)*

s hogy ez alak szinte régi, bizonyítja a «Toldi Miklós» nótájára szerzett eme régi dal:

Nekem is volt | szép szeretőm | néha napján,
Mikoron még | *török* sétált | *Buda* dombján.
(*Népdalok* II. 207. l.)

Negyedik eset volna, midőn ily ütemekből 4 foglaltatnék egy sorba, s ilyennek is vehetnők a többször említett utczai dalt:

Mátyást mostan | választotta || mind ez ország | királyságra.
Mert ezt isten | adta nekünk || mennyországból | oltalmunkra.

mely alak aztán a hindu *szlokához* majdnem hasonló lenne: de népdalainkban az ily rendezésnek gyér nyomát találom.

A tisztán 3 szótagú ütem alkot, ha egy rövid sornak veszszük, három tagú sort, milyenek:

Angyalom	Örömünk,	Mariskám ...
Alakom ...	Gyötrelmünk.	Ne nézz rám.
(Amade.)	*(Ányos.)*	*(Népdal.)*

ez is úgy tekinthető, mint hosszabb sornak elszakadt íze. *Két* ily ütemből lesz 6 syllabás sor, mely népdalainkban igen gyakran fordúl elé, mint:

Szeretnék | szántani, A kutya | kergeti,
Hat ökröt | hajtani, A nyulat | elüti. *(Beniczki.)*

Három ily ütem összetételére nem tudok példát, de *négy* ütem belőle képezi a fönebb említett sándor-verset, milyen ez is:

Virágos | kenderem || elázott | a tóba. *(Tompa.)*

Tisztán *két tagú* ütem ritkán, *egy tagú* sohasem képez sort. Amaz néha, mint hosszabb sor elszakított *íze,* önálló sort is alakít, mely rím helyett rendesen csak ismétlődik; mint:

Légy hív,
Légy hív —
De hív titkos | szív.
(Amade.)

Bor, bor,
Bor, bor,
Nincsen olyan | bor.
(Népdal.)

vagy ama vontatott melódiájú, (merő spondeusokból álló) hosszabb dalsort képezheti, mint ezek:

Nincsen | olyan || derék | asszony; —
Ez az | élet || A gyöngy | élet. —

Az egy tagú ütem rendszerint hosszabbhoz csatoltatik, vagy ha külön szakad is, nem mint önálló sor tekinthető; például:

Feleségem | van nekem csak | Egy
De mikor még | az az egy is | Sok.
Előbb utóbb | sírba vinni | Fog. *(Petőfi.)*
Pesten jártam | iskolába, | Kuk! *(Népdal.)*

Eddig azon eseteket vettem vizsga alá, mikor a 4—3—2—1 szótagú ütemek kölcsönös vegyület nélkül alkotják a magyar verssort. Most már azon eseteket szedem rendbe, mikor a különböző ütemek más-másképen módosítják a sornak mind hosszát, mind rhythmusát. Egyfelől a népdalokra, másfelől

régi verseinkre leszek figyelemmel, s a kettőt párhuzamosan fogom idézni.

1. *Négy és három* tagú ütemek összerakása alkot:

a) *7 syllabás* sort:

Engedelmes | szolgája,
Mégis vagyok | prédája.
(Amade.)

Boldog az a | pillantás...
Ha meghalok | se bánom...
(Népdal.)

b) *11 szótagút;* igen használt sor dalainkban.

Sokszor szóltunk | a régi nagy | üdőkről
Kivált képen | világbiró | Sándorról. *(Ilosvai.)*
Gyászba borult | gondolatim | szűnjetek...
Tiszaparton | van egy hajó | kikötve... *(Népdal.)*

ilyen akarna lenni Tinódi némely verse, de ő a rhythmust, caesurát, ritka helyen érzi; sikerültebb helye a következő:

Ez urfiat | üdvözlé nagy | sokaság:
Éltesse is | tartsa is Szent | Háromság!
Övé legyen | holta után | mennyország.
(Török Jánosban.)

c) *10 szótagút,* (szinte nagyon használt alak):

Kis furulyám | szomoru | fűz ága. *(Petőfi.*
Panaszimat | mondani | nem merem
Mert nincs nekem | oly biztos | emberem. *(Régi népdal.)*
Izabella | királyné | magában.
(Török Bálint, nálam.)

d) *11 szótagút,* de más rendezéssel, mint a b) alatti sor:

Panaszolom | szeleknek | bánatimat...
Az én szivem | siratja | árvaságát... *(Régi dal.)*

e) *14 szótagút,* mely elég használt alak, mind az irodalomban mind a népnél:

A szép fényes | katonának || gyöngy arany | élete,
Csillog villog | minden felől || jó vitéz | fegyvere.
(Amade.)

Lám megmondtam | Angyal Bandi || ne menj az | alföldre.
(Népdal.)
Hová, hová, | édes férjem? || Megyek a | csatába.
(Rozgonyiné, nálam.)

f) *15 szótagút*, mely megegyez más népek hasonló sorával, s melyet apáink *nagy* (illetőleg *kis*) *politikus*-nak neveztek.

Feltekintek | még én egyszer | a csillagos | egekre.
(Népdal.)

Az irodalomban nagyon használt alak, de igazi népdalban ritkább tünemény; s rendesen apróbb rímelt sorokra oszlik, mint:

El kell menn*i* | Masiroz*ni* || kész az úti | czédula.

g) *13 syllabás sort*, mely ritkább ugyan, de néha mégis előfordúl dalainkban. Ilyen ez:

Szintelen | szintelen || a legény míg | nőtelen.
Ázik is | fázik is || egyaránt nyá- | ron télen.

mely már rímekkel rövidebb sorokra szaggatva látszik lenni. De annál gyakoribb a verses maradványokban, hol rendesen a meghosszabbított 4-dik sort képezi, a 3 alexandrin után; mint például:

Az ének- | szerzők is || feledkeztek | dolgukban.
Nagyfalu | határán || hadával hogy | ballagna.
(Ilosvai.)

Faludinak fönebb idézett *remetéje* ily 13-as sorokkal vegyíti az alexandrint, franczia példára kétségkívül, de a 13-asban mégis az itteni caesura van visszaadva, csaknem hiba nélkül, az egész költemény folytán:

Eltelvén | napjaim || nem félek a | haláltól
Elválok | örömest || ez árnyék rosz | világtól stb.

2\. A *négy és két* syllabás ütemek összetételéből ered:

a) *6 szótagú sor.*

Árva vagyok | árva,		vagy:	Jó ló | volt a fakó,	
Én vagyok az | árva:			Jó ló | is ellette;	
Áldja meg az | isten,			Áldja | meg az isten,	
Ki az árvát | szánja.			A ki | fölnevelte.	
(Népdal.)			*(Népdal.)*	

mind két alakot úgy tekinthetjük, mint az alexandrin töredékét, s valóban, ha azon népi dallamokra figyelmezünk, melyek a sándorverset adják vissza, úgy találjuk, hogy ez csupán a szótagok számában egyez az idegen alexandrinnal, de benső szerkezete egészen mienk, eredeti, zenénkben gyökerező; mely a 12 szótagú sort háromfélekép ütemzi, ú. m.

1. Lóra csikós | lóra || elszaladt a | ménes.
2. Jó ló | volt a fakó || jó ló | is ellette.
3. Virágos | kenderem || elázott | a tóba.

mert a föntebb idézett, szinte 12 szótagú:

Áldjon meg a | mindeneknek | alkotója —

nélkülözvén a középmetszetet, az alexandrintól már jobban elüt. Tekintse valaki régibb költőinknél az annyira használt alexandrint, vagy a mint nevezik, Zrínyi-verset: ama három szerkezet közűl valamelyik felé gravitálni érzendi.

b) *10 szótagú sor,* igen használatos két caesurával; mint:

Amoda van | egy kis kerek | erdő,
Abba vagyon | csipkebokor | vessző. *(Népdal.)*

c) *10 szótagú* ismét, de más rendezéssel:

A kállai | útcza | ki van festve... *(Népdal.)*

d) *14 szótagú sor;* szinte közönséges, mind a régi, mind a mostani költészetben. Az *Átok* czímű, XVI-dik századbeli költemény egészen így van írva, mindvégig erős metszetekkel; mint:

Rettenetes | ez világnak || mostan minden | dolga.
(Horvát A.)

Ki beborult | az fölyhőben || megtért napom | fénye.
(Amade.)

Én istenem | mit csináljak || mikor semmim | sincsen.
(Népdal.)

Széles uton | poros uton || fölleget ver | a ló
Csillámlik a . . . | villámlik a || fényes aczél | patkó.
(Rozgonyiné.)

e) ismét *14 tagú* sor, de más rendezéssel; nem annyira ismert, mint az előbbi, de szinte népies alak:

Tekints reánk | immár | nagy Uristen | az mennyekből.
(Ének a XVI. században.)

s ki hinné, hogy ezt egészen feltaláljuk ezen profánus dalban:

Majd elmegyünk | rózsám | Komáromba | Komáromba . . .
Hej, a ki azt | nékem | kiváltaná | kiváltaná . . . ?

3. A *négy* és *egy* szótagú ütem összefoglalása (melynél azonban meg kell jegyezni, hogy az egy tagú többnyire már a megelőző 4 tagúhoz ragad, s így a caesura olyan, mintha 5 syllabás volna), következő soroknak adott lételt:

a) *9 szótagú sor:*

Elmult időd | ne sirassad | már. *(Népdal.)*
Előbb utóbb | sírba vinni | fog. *(Petőfi.)*

b) *13 syllabás sor:*

Nyári virág | téli idő | alatt nem zöl- | dűl. *(Népdal.)*
Emlékezzél | mi történik | Uram mi raj- | tunk.
(XVI. száz.)

Sokszor kértem | én az istent | nagy szivem sze- | rint.
(Házasok éneke.)

Gyöngy élet*re* | a mező*re* | jőj és kisérj | el. *(Amade.)*
Im koporsód | ajtajánál | áll hív szere- | tőd. *(Ányos.)*
Itt is em*ber* | itt is fegy*ver* | kell a hazá- | nak.
(Szentjóbi.)

4. A *három és két* syllabás ütemek kapcsolásából ered:

a) 5 szótagú rövid sor, mint:

Kicsiny | vagyok én,
Majd meg | növök én. *(Dal.)*

b) 8 syllabás, mint:

Töltsd tele | pajtás | poharam.

c) 10 szótagú, régi dalsor, csaknem olyan, mintha két adonicus ragadna össze:

Most egy | ifju || megházasodott.
Ujonnan | hozta || szép hites | társát.
(XVI. század.)

Kis **k**acsa | fürdik || fekete | tóba.*
Fiához | készül || Lengyelországba.
(Gyermekdal.)

Arany-ezüstért || czifra ruháért,
Leányt el ne végy || koszorújáért. *(Népdal.)*

d) 11 szótagú, ritkább, de sajátságos szerkezet:

Drága gyöngy | teremtés || angyali | lélek.
Meghalok | érted, vagy || enyimmé | tészlek.
(Népdal.)

5. A *négy, három és két* szótagos ütemek egyesülése alakít:

a) 9 *syllabás* igen csinos, használt sort; milyenek:

Gyászos szivem | érted | kesereg...
Hortobágyi | pusztán | fú a szél... *(Népdal.)*

b) 13 szótagú sort, mind régen, mind ma használatost. Például:

Mért távozál | Uristen || ily messze mi | tőlünk.
(XVI. század.)

Azt mondják, hogy | nem illik || a táncz a ma- | gyarnak.
Hej be szépen | világít || az esteli | csillag.
(Népdal.)

* Alliteratióval.

c) 11 szótagút, (gyéren használt, de mégis népies alak), minő:

Elmaradtunk | már mi | rózsám | egymástól,
Elmaradtunk | mint a | gerle | párjától. *(Népdal.)*

6. A *három és egy* syllabás ütem kapcsolása:
a) 10 szótagú sorban, így:

A garad | a garad || üresen | jár.
A csillag | a csillag || az égen | jár,
Látom a | czipellőd || harmatos | már. *(Népdal.)*
Fortuna | szekerén || okosan | ülj,
Ugy forgasd | tengelyét || hogy ki ne | dűlj. *(Faludi.)*

7. A *négy, három és egy* syllabás ütem összefoglalva,

a) 11 szótagú sort ád, mely ritkább ugyan, de mégis népdalban feltalálható; mint:

Jó napot | kedvesem || drága angya- | lom.

Minő gazdagság, változatosság csupán az ütemek rendezésében, a sorok alakulásában is! pedig nem állok jót, hogy valamely ritkább divatú szerkezetet el nem hagytam; sőt azon régi formákat, melyek népzenénkben többé nem visszhangzanak, önkint mellőztem, csupán *tényekre,* az élő népdallamra akarván építni. Így föntebb az 5. szám alatt, megemlíthettem volna Szegedi Kis István énekét, mely tisztán magyar ütemekre oszlik, s melynek dallamát is jól ismerem: «Szánja az úr | isten || hiveinek | romlását»; — párhuzamba tehetém vala Balassa ime sorait: «Ezeket | írám || a tenger | partján || Óczeánus | mellett», a ma is, nálunk reformátusoknál, ismert templomi ének e sorával: «Örül mi | szívünk || mikor ezt | halljuk || a templomba | mégyünk», mert mindenikben ugyanazon magyar rhythmus érezhető; ama régi lyrai rövid formáját a XVI. és XVII. század költőinek, sem lenne nehéz mai népdalainkkal összhangzásba hozni, megmutatván, hogy bennök ugyanazon rhythmus lüktet, értem az ily sorokat:

Vitézek, | mi lehet 3+3
E széles | föld felett 3+3
Szebb dolog a | végeknél. 4+3.

de miután ily összerakással — (főleg stropha-szerkezettel) e sorok többé a nép ajkán nem zöngenek, mellőzöm. Csupán azt kívánom még megjegyezni, hogy ama Szegedi-féle sor Amade korában még közkeletű schema lehetett, mert Amade, kit eddig is annyiszor idéztem, s ki *nemzeti* formákba önté csinos dalait, e sort is használja költeményeiben; így:

Szánja az úr | isten || híveinek | romlását. *(Szegedi.)*
Bár ne tudtam | volna || mi legyen a | szeretet,
Mért született | engem || a ki engem | született. *(Amade.)*

Magyar schema hát ez, valamint a legtöbb, úgy Faludinál, mint Amadénál; s e részben nem osztom a különben mélyen tisztelt Toldy úr véleményét, ki bennök (Magyar költ. tört. II. 101—104.) olasz és franczia mintákat keres.

VI.

Visszásnak tetszhetik a rend, melyet előadásom folytán követtem, előbb szólván a sorokról s ezek felosztásáról, mint a sajátképi (prosodiai) *mérlékről.* Mások, ellenkezően, a verslábakon s azok méretén kezdik, s miután erre nézve szabályokat állítottak fel, úgy mennek át a sormetszetre s egész sorra. És ez oly költészetben, mely már kifejlett, megállapított törvényekkel bir, leghelyesb út is. De nekem a magyar rhythmus *benső* tulajdoninak vizsgálásán kellett kezdenem; föl kelle mutatnom, hogy a kötött beszéd már elemeiben a prózának ellentéte; figyelmeznem a gondolat részarányos feltagolására, mely egyszersmind a mondatban hangsúlyos csoportokat képez: úgy térnem aztán ama benső felosztásnak *külsőképen* megfelelő átszegdelésre, mely a caesurák vagy (a mi

nálunk csaknem egy jelentésű) verslábak által történik. Egyébiránt nem félek kimondani, hogy a csak imént tárgyalt ütemzésére a soroknak jóval többet tartok, mint arra, hogy minden ütem szigorú, határozott, merev mértékkel birjon s épen nem óhajtom, hogy a magyar dal oly állandó, megkövült formába szoríttassék, minő például a Sappho vagy Alcaeus után nevezett mérték. Mert egy az, hogy a rím és gyakori metszet által megkötött nyelv nem is birna már ily feszes nyűgöt; más az, hogy e túlszabályos idom végre is egyhangú lenne: holott épen a változatosság teszi főjellemét a magyar rhythmusnak. Igyekezzék ezt a költő minél szabatosb caesurák által feltűntetni; azontúl, az ütem egyes szótagjainak prosódiai mérése körül, épen oly pindari szabadsággal járhat el, mint a barna zenész, ki majd egyik, majd másik hangon nyugtatja tovább nyirettyűjét s ugyanazon ütem részeit se játszsza mindig egyforma időfelosztással. Mind a mellett vannak az egyes ütemeknek bizonyos mértékei, melyeket a magyar zene kiválóan kedvel, és így a magyar (főkép lyrai) költő, ha versét a dallammal összhangzásba tenni kívánja, szükség, hogy azokat tartsa szem előtt.

Az ütem mértéke a szerint különbözik, a mint az *négy, három, két* vagy *egy* szótagra terjed ki. És így miután már föntebb a sorokat ütem szerint összeállítottuk, nem szükség itten azok mértékét előadni, csupán azt kell kifejteni, melyik ütem milyen mértéket vehet föl, a magyar zene törvényei szerint. Előre megjegyzem, hogy ha a példakép idézendő dalszöveg nem adna tiszta mértéket, az mit sem tesz, miután a mérték nem is abból, hanem a dallamból vonatott el.

1. *Egy szótagú ütem.*

Az egy szótagú ütem mindig hosszú (–) s nem egyéb, mint fele a lépő (— —) verslábnak, melynek

másik felét *nyug* (pausa) tölti ki. Zenei kifejezése: Például:

A garad | a garad | üresen | vár.
Fortuna | szekerén | okosan | ülj.

2. *Két szótagú ütem.*

A két szótagú ütem, bárhova essék a sorban, elül, középre, vagy végül, hasonlóan hosszú mértéket: *lépőt* (spondeus, — —) vagy utótagja megrövidülvén *lejtit* (trocheus — ⏑) követel. Zenei kifejezése tehát: vagy: Például:

Hortobágyi | pusztán | fú a szél....
Töltsd tele | pajtás | poharam....

Amoda van | egy kis kerek | erdő.

Jó ló | volt a fakó,
Jó ló | is ellette.

E mérték az egy és két tagú ütemeknél oly átalános szabály, mely alól nincs kivétel. Néha egész, vagy fél dalsor csupa spondeusokban vánszorog le, hogy a rákövetkező fris annál meglepőbb legyen, mint:

Nincsen | olyan | derék | asszony stb.

Ügy ég | a tűz | ha lobog.

Ez az | élet || A gyöngy — élet.

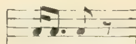
3. *Három szótagú ütem.*

Itt már nagyobb változatosság tűnik fel. Az egy és két szótagú ütem mérsékli, ez már elevenné teszi a dallamot. Uralkodó verslábak:

a) *Toborzó* (⏑ — —, Bacchius); zenei kifejezése:

b) *Körösdi* (⏑ – ⏑, Amphibrachys), zenében:

E kettő *egyforma súlyt* ád az ütemnek, azért akárhol bizvást föl lehet egymással cserélni őket. Péld.:

Rég veri már | a magyart a | teremtő....
Tisza parton | van egy hajó | kikötve....

c) *Ugrató* (– ⏑ –, Creticus vagy Amphimaker) az előbbiek ellentéte, mert *ellenkező súlyt* ad az ütemnek. Zenei kifejezése: Példa:

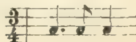
Juhász legény | búsan | útra kél.

d) *Lengedi* (– ⏑ ⏑, Dactylus). Az ugratóval egyenlő nyomású, vele hát bizvást cserélhető. A dactylusról jegyezzük meg, hogy az gyakran előfordul népi dallaminkban, de nem 3/4 ütemet képez, mint például a német zenében, hanem 2/4 részt, nincs is *felütése* (Vorschlag) mint amott. A felütéssel biró dactylicus sor tehát, minő ez:

Ker | temre sze | líden az | este le | száll...
Jár | számkive | tetten az | árva fi- | ú...

német zenét képvisel, a minthogy ez alak onnan is kölcsönöztetett, míg a magyar, felütés nélkül, más rhythmust ad; például:

A garad | a garad | üresen | jár.

Zenei kifejezése a német dactylusnak

a magyaré:

e) *Lebegő* (⏑ ⏑ –, Anapaestus) többnyire a lengedivel összefordítva használtatik, mint a fönebbi példában, és itt:

Nem anyá- | tól lettél, | Rózsafán | termettél stb.

Zenei kifejezése:

Megjegyzem itt, hogy némely zenész urak az ily anapaesticus kezdetét a sornak felütés (Vorschlag) gyanánt veszik, de hibásan. Magyar dallamban felütés nincs, anapaestus az, mire majd dactylus, majd fél spondeus következik és $^1/_4$ nyug, mint a föntebbi példában, és itt:

Már ez u-	tán	»	csak azt vá-	rom	»
Kocsi jöj-	jön	»	értem há-	rom	»

Kisütött	a	«	nap a cse	rén	«
Busul a	cser-	«	háti le-	gény	«

Így dalolja ezt a nép, így huzzák a csárdában, akárhogy *vorschlagozzák* a hangversenyek hősei.

f) *Vánszorgó* (– – –, Molossus). Ez leginkább sor végén áll, s tulajdonkép nem is egy, hanem két ütemet képez, nyuggal, mint:

Magasan re-	pűl a daru	szépen	szól	«
Még azt mondják	a kapások	nem lesz	bor	«

Zenei kifejezése tehát

4. *Négytagú ütem.*

A négytagú ütemek közt legnagyobb szerepet játszik s a magyar dal eredeti jellegét teszi ama versláb, melyet Fogarasi *lengedezőnek* (Choriambus, – ◡ ◡ –) nevezett el. Minél több ily mérték foglal helyet négyes ütemeinkben, annál jobb. Maga a nép is olykor ösztönszerűleg eltalálja a lengedezőt, mire elég példát idézhetnénk, mert így a szöveg jobban símul a dallamhoz. De oly vers, mely csupa lengedezőkből állna, mégsem lenne ment az egyhangúságtól. Azért e versláb is cserélhető részint *hasonló*, részint *ellenkező nyomatú* vagy súlyú ütemekkel.

Maga a choriambus zenében így fejeztetik ki:

Hasonló nyomatú ütemek azok, melyek a két középső szótagot rövidnek meghagyják, mint:

a) – ⏑ ⏑ ⏑. Zenei kifejezése:

b) ⏑ ⏑ ⏑ –. Zenei kifejezése:

Példa a lengedezőre:

Rég veri már | stb.

Az *a)* alatti ütemre:

Lesz e neki | még valaha | jó napja.

A *b)* alatti ütemre:

Azt is adott | mivel a bűt | ölje meg.

Ellenkező nyomatú vagy súlyú ütemek azok lesznek, melyek a két középső szótagot, vagy annak valamelyikét, meghosszabbítják; jelesül:

a) ⏑ – – ⏑; zenében:

Péld. Kerek az én | subám alja stb.

b) ⏑ – ⏑ –; zenében:

Péld. Tisza parton | van egy hajó | stb.

c) ⏑ – ⏑ ⏑; zenében:

Péld. Szabadságom | be van zárva |

d) ⏑ ⏑ – ⏑; zenében:

Péld. Ne szomorkodj | légy víg.

e) — ◡ — ◡; zenében: [kotta]

Péld. Fölfelé megy | borban stb.

Látjuk hát ezek közt a *dijambust* (◡ — ◡ —) *ditrochaeust* (— ◡ — ◡) is, ezeket is megszenvedi a magyar ütem, de nem úgy, hogy egész sor csupa szökő, vagy lejti lábakon sántítson le, mert ennél mi sem volna szenvedhetlenebb; hanem csupán változtatásúl a choriambus helyett. A többi (*a, c, d* alatti) lábak czifra neveit nincs miért felhordani. *Hol* kelljen pedig a *lengedezőt fölcserélni:* erre, azt hiszem, állandó szabály nem lehet. Némelyek (mint Erdélyi) megkisérték a choriambus és felváltói helyét a dalsorban kimutatni: a szabály, mit így alkottak, áll egyik dalra, másikra nem; áll részben, de nem az egészben. Én, a mennyire népdalainkat ismerem, a négyes ütemre nem adhatnék szorosb szabályt ennél: «lengedező, vagy vele hasonló nyomatú láb, a hol csak lehet; hol nem telik, ellenkező nyomatú, valamelyik a fenebbi *a*—*e* közűl».

De hisz ez annyi volna, mint semmi mérték! fognak felkiáltani a «forma» emberei. Épen nem. Ugyanazon szeszélyes változatosság nyilatkozik itt is, a mi föntebb a soroknál. Ám kisértse meg valaki népdalt írni tiszta szökő vagy lejti (jambus, trochaeus) lábakon s azt épen úgy, mint a mérték kívánja, el is dalolni: tűrhetlen egyhangúsággal gyötrendi a magyar fület. Ellenben a föntebbi ütemek czélszerű vegyítése, metszettel párosulva, oly rhythmust ad, mely hangzatosságban fölér bármely idegen formával s azon felűl sajátunk, édes mienk.

Gyakran gondolkoztam, minő mértéket adhattak vissza azon dallamok, a melyek szerint régi hegedőseink az *epicai* költeményt éneklették. Egy része azoknak, kétségkívül, megegyezett a mostan is divatos lyrai formákkal, mert ez utóbbiakat elég sűrűn felleljük a régi elbeszélő darabokban: de hogy éneklették,

például, az *alexandrin sort?* Erre nézve egy régi dallam jut eszembe, mely, Gyöngyösi szövegére alkalmazva, hihetően ama korból ered, midőn még nálunk az epicai költeményt éneklették, mire kevéssé változatos, inkább recitativ jellemmel biró, melodiája is mutatni látszik. E dallam következő mértékét adja a sándorversnek:

Keménynyel | csendesen || ballag pari- | pája,
Két sütés- | sel jegyes || a jobbik po- | fája,

Oláhorszá- | gi ló || mutatja for- | mája,
Tajtékos zab- | láját || rágdogálja | szája.

(A Phoenixből.)

Hasonlókép vitéz Kádár István históriája, az utczán hegedülő koldusok (egykori *hegedősök?*) szájában, e trivialis dallam mértékét tartotta fenn:

Fölemelé | Kádár || szemeit az | égre
Mondván: Uram | Jézus, || jövel segít | ségre.

Vajha mielőbb birhatnók új kiadásban Tinódi dallamait, hogy azokból is a magyar, főleg *eposzi* versidomra valamit elvonhatnánk!

VII.

Hátra van még a stropha-szerkezetről mondanom valamit. Mert a rím tulajdonai közösek egyéb nemzetekkel s a mi eltérőt e részben költészetünk mutat, arról más helyen tettem egy szót.* De a versszak képződése nálunk oly eredeti, jellemző vonásokkal bir, hogy lehetetlen azokat észre nem venni, vagy fölismervén, elhallgatni. Itt is, mint a soroknál, elébb a *benső* rhythmusra kell figyelmeznünk, mert abból foly a *külső* idom.

* «Valami az asszonánczról.» Uj m. Muzeum 1854.

Mi tehát a versszak benső rhythmusa átalában? és mi különösen nálunk? A strophát némileg a folyóbeszéd körmondatával lehet párhuzamba tenni. Az is, ez is a rokon eszméket, együvé illő, egymást kiegészítő gondolatokat szedi össze, belőlük teljes, arányos, kerekded csoportozatot képezvén. De míg a periodus a gondolatot egymásba fűzi, egymáson *átszövi*: a versszak, épen ellenkezőleg, eszmét eszme után, sort sor után, állít, úgy hogy az első gondolat, a következő nélkül is, jóformán érthető legyen, bár nem viszont. Például Himfy e dalában minden sornál meg lehet állapodni, mindig értünk már *valamit*, a következő sor nélkül is:

Napok jőnek, napok mennek,
  De búm csak nem távozik;
És az órák elröppennek,
  De sorsom nem változik;
A volkánok kifáradnak,
  De nem az én tüzeim;
Folyók, tavak kiapadnak,
  De nem az én könnyeim;
Erdők, mezők felvidulnak,
Csillagzatok megfordulnak,
  A szerencse forgandó:
  Csak inségem állandó.

Ez anti-periodicus szerkezet, e Chladni-féle külön csoportba rázkódása az összetartozó részeknek, mint már fönebb is megjegyzém, a rhythmus természetéből foly s uralkodik a kötött beszéden, kezdve az egyes ütemektől, egész a strophákig, sőt az egész költeményen, a mennyiben nem szereti, ha az értelem egy szakból másba átnyúlik, vagy ha külön strophák oly prózai kötszókkal fűzetnek egybe, mint a körmondatokat kapcsolni szoktuk. Csupán egy körmondatos alakot ismerek, a mely halmozó természeténél fogva a rhythmussal összefér: a gondolatnak oly módon csoportulása (agglomeratio) ez, mint ama szónoki figurában történik, melyet *felfüggesztés* (sustentatió) néven

ismerünk, s mely, különben érthető részleteket halmozva fel, a teljes értelmet az utolsó mondatra bízza. Ily *költői* periodust gyakran találunk Kisfaludy Sándornál — (bár, kivált újabb regéiben, incisumokkal terhelt s így egészen prózai, egészen rhythmus-ellenes körmondatoknak ad helyet), midőn értelmes részleteket halmoz ugyan: de a teljes megoldást az utolsó sorra hagyja; mint:

Nem, ki névért, dicsőségért
  Mászsza Pindus bérczeit,
Vagy alacsony nyereségért
  Irja halom verseit;
De a ki, ha tűz lelkében
  Gondolatok virradnak,
Vagy fölhevült kebelében
  Érzemények fakadnak,
Lantot ragad s mi érdekli
Kedvesinek elénekli —
  Kiben a vers így terem
  Az énnékem emberem.

Vehetni azonban észre, hogy itt is, ettől: *De a ki* ... eddig: *Lantot ragad,* incisum lévén közbevetve, kissé periodicusabb, mint kellene.

Ha már most azon költeményinkre fordítunk figyelmet, melyek vagy egyenesen a néptől, vagy oly korban származtak, midőn még az idegen formák utánzása a nemzeti idomokat háttérbe nem szorította, úgy találjuk, hogy a magyar rhythmus itt is hű marad magához, s valamint a soroknál minden ütembe az összetartozó mondatrészt, úgy itt a vers-szak soraiban egy-egy, többnyire önálló gondolatot csoportosít s nehezen tűri az értelem átvitelét egyik sorból a másikba, *épen nem,* ha már a vers a rím visszafordultával, mintegy rá van ütve, be van fejezve. E beltulajdonából foly aztán a versszakok *külső* jellege, mely a *páros, hármas, négyes,* — *a visszatérő, a ráütő* rímekben nyilatkozik, mint ezt sorban látni fogjuk.

1. *Páros rím.* Minden strophaszerkezet közt leg-

egyszerűbb az, mely a sorokat párosan rímezi egymás után. Oda törekedvén a népköltészet, hogy az értelemnek mielőbb teljességet adjon, nem fűzi hoszszan gondolatját, hanem siet azt befejezni, mi külsőleg a második rím által történik. Ezért nem kaphatott lábra népdalainkban a váltogató, vagy *keresztrím,* mint a mely hosszabb elnyújtását a gondolatnak engedi meg; ha pedig a gondolat előbb befejeztetnék, mint a függőben hagyott rímnek társa visszafordulna: úgy nem lenne összhangzat külső és benső, gondolat és vers közt: az nem volna *vers.* Ily szerkezet, például:

Zokoghat még egy betűcskét
Belőlem a fájdalom;
Ejthetek még egy könyűcskét
Utánad szép angyalom.

eredeti népköltemenyben fölötte ritka, miért? mert a két első sor befejezte az értelmet, de a fül még semmi verset nem érez, nem érez a nép egybehangzást forma és gondolat közt. Ha pedig a második sornál nem volna értelem, ez elnyujtottság ellenkeznék a magyar rhythmus természetével, s így a keresztrím sehogy sem kapós. Ámde azért népünk sem idegen a mesterségesb szerkezettől, csakhogy keresztrím helyett *közép-rímekkel* szaggatja szét hosszabb sorait, s az egyszerű párversből 4—6 — sorú strophákat csinál, mint:

Zöld er*dőben,* | Zöld me*zőben* | Lakik egy ma*dár,*
Kék a *szárnya,* | Zöld a *lába,* | Jaj be szépen *jár.*
(6 sorú is lehet.)

vagy, hogy régi írókból idézzünk:

Kegyelmes *Isten,* | Kinek ke*zében* | Életemet ad*tam!*
Viseld gon*domat,* | Vezérld *útamat,* | Mert csak rád ma*radtam.*
(6 sor.) *(Balassa.)*

Én an*gyalkám* | Szép ma*darkám* | Ime hozzád *repültem*
Te ked*vedre* | Ke*zeidre* | Mint a sólyom, meg*jöttem.*
(6 sor.) *(Amade.)*

Továbbá népdalokból:

A kisded pac*sirta* | Az eget ha*sítja* | Szárnya*ival*
Ékesen han*gicsál* | Napsugáron *sétál* | Lába*ival*. (*Régi dal.*)

Ha ki*megyek* | És ki*térek* | A szép ékes me*zőre*
Minden *füvek* | Serken*tenek* | Világ megve*tésére.* (*Régi dal.*)

Ritkán *vagyon* | Ki ma*radjon* | Hív barát*ságban,*
Ki fent *álljon* | Le se *szálljon* | Az igaz*ságban.* (*Népdal.*)

Tehát az egy kereszt-rím helyett két *közép-rím* tétetik, úgyhogy a hosszabb sor minden cæsurája önálló sorrá lesz, rímet kap. Mi a tisztán páros rímekből alakult stropha szerkezetét illeti, ebben jellemző az, hogy a versszak *hosszabb* sorokon kezdődik, mind rövidebbekkel váltva fel, s így kétségtelen népi alak Faludinál ez: *Királyi mulatság* stb. *A kis tarka madár* stb., melyek hosszabb sorokról mind rövidebbre mennek át; hasonlóan a Népd. I. kötet: *Vén leány panasza,* s akárhány.

2. *Hármas rím.* A régieknél használatos idom, mind tisztán, mind közép-rímekkel átszegdelve, midőn aztán 9 sorossá lett. Nem hiszem pedig, hogy az olasz *terzina* utánzása hozta volna divatba, mert ennek váltogató rímeit utolérni épen nem igyekszik, hanem siet a 3-ik rím ráütése által a gondolatot bezárni, míg terzinában a gondolat *folyó* marad mintegy. Dante például ilyformán alkalmazza: *

Az emberélet útjának felén
  Zordon sötét erdő közé jutottam,
  Mivel az igaz útat nem lelém;
Mily kín az erdőrül beszélni ottan!
  Mily vad, kietlen az, bú s baj tele!
  Hogy rágondolva is eliszonyodtam, stb.

de a mieink egyszerűen illesztik a három sort, péld.:

* Csakhogy mindig 11 szótaggal. Ez elsietett fordítás csupán a formáért van.

Áldott szép pünkösdnek gyönyörű ideje,
Mindent egészséggel látogató ege,
Hosszú úton járókat könnyebbítő szele. *(Balassa.)*

Hosszabb hármas sorok elszaggatása, középrímek által, hozta létre ama régi *kilenczest*, mely a XVI. és XVII. században annyira divatozott, de ma már dalainkban nem található:

Vitézek, | mi lehet || E széles | föld felett || Szebb dolog a | végeknél?
Holott ki- | keletkor || A sok szép | madár szól || Melylyel ember | ugyan él?
Mező jó | illatot || Az ég szép | harmatot || Ad, mely kedves | mindennél.

Szinte hármas sor középrímmel:

Nálad ked*ves* | És szerel*mes* | Az én beszédem stb.
(Házasok éneke.)

3. *A négyes rím.* Századokig használt ismeretes formája az elbeszélő költészetnek, majd egyenlő sorokkal, majd a negyediket (nibelungi módjára) meghosszabbítva. A magyar rhythmus azon kívánalma, hogy a gondolat sor végén befejeztessék, hozta létre e négyes koczogót, a bezárt gondolatot rímmel is minduntalan bezárva. A népnél, rím szűke miatt, kevésbbé használatos, de hol szerét teheti, az is négy rímet fog össze, mint:

A baraczfa pirossal virágzik,
A liliom kékkel illatozik,
Az én szívem búval harmatozik,
Mert éj nap csak hozzád óhajtozik. *(Népdal.)*

4. *A visszatérő rím.* Ez már, a mi kiválóan jellemzi a magyar strophát, akár a régi, akár a népkölteményeket tekintsük. Sajátsága abban áll, hogy páros rím után egy vagy több, szabad vagy rímelt sor következik, aztán az utó sor *visszatér* mintegy, az első rímnek megfelelvén, mint:

Nem anyától *lettél,*
Rózsafán ter*mettél,*
Piros pünkösd napján (Ez szabad sor.)
Hajnalban szü*lettél.* (Visszatérő rím.)

Különböző pedig az úgynevezett *ölelkező* rímtől, mert ott *egy* magában hagyott rímre tér vissza; de itt *páros* rím az, mire visszaugrik. Az átugrott szabad sor helyett, még csinosabban egy középrímes, vagy két rövid állhat — néha több is, *három, négy.* Ily csinos forma már ez is:

Hortyogat kedvére róka a lyu*kában,*
Pihen az oroszlán sötét barlang*jában :*
Kell nekem szen*vednem,* vég nélkül *epednem,* (Középrím.)
Heves vármegyének mély áres*tomában.* (*Népd.* I. 191. l.)

Régi költőinknél hosszabb versszak befejezése szinte gyakran történik ily módon, miből annak nemzeti jelleme kétségtelen; mint:

a) Míg bennem a *lélek*
Piheg, gyászban *élek,*
Már töb*bet*
Víg ked*vet*
Nem is re*mélek.* (*Ányos.*)

b) Szép *élet,* víg *élet,*
Soha jobb nem *lehet,*
Hopp! hát jöjön katonának, (Szabad.)
Ilyent ki *szeret.* (*Amade.*)

c) Fortuna szekerén okosan *ülj,*
Úgy forgasd tengelyét, hogy ki ne *dülj,*
Ha szépen | vez*etett,*
Ha miben | ked*vezett,*
Meg ne *örülj ;* (Visszatérő rím.)
Fortuna szekerén okosan *ülj.* (*Faludi.*)

d) Szánja az úr | isten | híveinek | rom*lását*
Az ő fiainak | leányinak | rab*lását ;*
Noha most | el*tűri* | De el nem szen*vedi* (Középrím.)
Nagy siralom | val*lását.*

Kétségkívül nemzeti alak, miről még inkább meggyőződhetünk, ha látjuk, hogy e templomi ének rhythmusa, strophája, nagyobb epicai költeményben is használatos volt, mint a XVI. századbeli «Jovenianus» czímű eposznak (Toldy úr által idézett) végsorai mutatják:

Immár ha meg | hallád || kérlek meg ne | csu*foljad,*
Az rút kevélységet || inkább te hátra*hagyjad*
Inkább a | nagy pohárt || Az ének | mondónak
(Középrím nem telt.)
Jó boroddal | megtöl*tsed.*
(Ez a visszatérő rím, felhangú, alhangúra).

5. *Ráütő rímnek* mondom, midőn a *visszatérő,* mintegy elfeledve magát, nem a távolabbi, hanem a közelebbi párral rímez, azt mégegyszer ráütvén. Ez is jellemző vonása népdalainknak, s nem ritka a régieknél. Péld.,

Jaj már nékem! gyilkos nyila,
Érzem mit tesz, tűz fáklyája,
Én *szegény,*
Én *szegény,*
Nem is lehet nagyobb *kén* (kín). *(Amade.)*

Tettem méltó érdemeket,
Tűrtem halálos sebeket,
Ne *nevess,*
Meg ne *vess,*
Hanem egyszer már sze*ress.* *(Amade.)*

Ehhez hasonló ráütés az, midőn a rövidebb végsor egy hosszabbal, mely közvetlen előtte áll, rímez, mint Csokonainál e stropha: «Mégyek már, engedd meg drága kincsem» így záródik, népies fordulattal:

Hogy midőn | boldoggá | kezdtem len- | ni,
El kell men- | ni.

E ráütő sor legtöbb népdalainkban már csak *réja,* azaz egyes szó, indulatszó, kurjantás (mint: Csillagom, Igazán, hajaha stb.) mely a refrainhez hasonló

annyiban, mert minden versszaknál ismétlődik, néha bizonyos sor végén. Ily pótló ütemek, sorok más népköltészetben is divatoznak (mint a skót: *oh, jo, man,* stb.); a művelt költő, tárgyszerint, mellőzheti vagy alkalmazza.

Végül legyen szabad a magyar eposzi versformára egy szerény észrevételt tennem. Hogy a római hatos a nemzet *nagy tömegénél* sohasem leend népszerű, azt, úgy hiszem, mutogatni nem kell. A Zrínyi-négyes túlélte magát, a kettős alexandrin nagyon is egyszerű idom. Az idegen epicai formák, mint az olasz *terzina,* az *ottava* és *siciliai stanza,* a *Spencer-féle* angol versszak alkalmazása nemcsak azért bajos, mert nyelvünk rímszegény, hanem és *főleg* azért, mert a *magyar nemzeti rhythmus nem hajlandó a keresztrímekhez,* s e külföldi stanzák épen úgy nem válhatnak népszerűvé, mint a hexameter. Ideje volna egy, a magyar rhythmuson alapuló eposzi versidomot találni föl: én a visszatérő rím sajátságin építve, következő összerakását kisérlém meg az alexandrinnak, mely népünknél mégis legéposzibb sor:

A király ünnepét fogom éne*kelni,*
Midőn összegyűltek a dal feje*delmi,*
  Fényes Visegrádon, Mátyás udva*rában,*
Díjért, dicsőségért új versenyre *kelni.*
  Oh lantom, ha értél valamit ko*rábban,*
  Ha egy szikra lélek volt az asszu *fában,*
Most, igazán, most kell magadért kitenned!
Mert nem szabad nevét hiába fölvenned.

Ennyiben kívántam ezuttal a tanodai körök figyelmét is felhívni a magyar rhythmusra, melyet a klasszikai és nyugati formák mellett költészetünkben többé ignorálni nem lehet; részint azért, mert régibb verses maradványink idomához, majdnem a múlt század végéig, ily nyomozás adja a kellő kulcsot; részint, mert költészetünk legújabb irányát csak ily tanulmányok után méltányolhatjuk eléggé. Amaz általános

panasz, mai költészetünk pongyolasága, formátlansága ellen jó részt el fog enyészni, ha a költeményekben nem azt keressük, a mi nincs, t. i. kölcsönvett idegen schemákat, hanem megtaláljuk, a mi van: nemzeti rhythmusunk — gyöngébb vagy teljesebb — hullámzását. Mert hogy e rhythmus az ódon és újabb idegen formákkal szemben, létezett s létezik, az tény: minő joggal? nem kevesebbel, úgy hiszem, mint a magyar zene és tánc. S ha valaki természetesnek találja, hogy minden zenemód közűl a magyar fül csak azt érzi teljesen, melynek ütemzése, hangmenete nemzeti jelleggel bir; ha nem kárhoztatja a nemzeti tánc iránti előszeretetet, holott a magyar láb e tekintetben szintoly *alkalmas* a cosmopolitaságra, mint bármelyik fajé a tollatlan két lábú állatok közül: úgy nincs miért nyelvünk hajlékonysága s *alkalmas voltából* az idegen költői formák mellett védokokat merítnie, sem rosszalnia azon legújabb törekvést, mely több kevesebb öntudattal működvén, a magyar rhythmusnak a költészetben is vissza akarja adni a nemzet kára nélkül el sem idegeníthető jogait. Oly költemény, melynek teljes élvezhetése végett előbb még a hellén-római, vagy más idegen világba kell áthelyezkedni — bármennyi szépséggel birjon különben — soha sem hathat igazán a nemzet egészére; mert a nagy többség épen azt, mi a verset verssé teszi, a rhythmust kénytelen nélkülözni, mi által a költemény zenei része rá nézve elveszett. Ez főkép a lyrában érezhető. Még nincs messze a kor, midőn legjobb költőink tiszta jambusai vagy trochaeusai német zenére daloltattak; mert az idegen versidom idegen formát követelt a zeneszerzőtől. Lyránk a magyar zenétől teljesen meg vala válva; voltak szépen *szavalható* dalaink, de ha melódiával akartuk őket párosítni, a dallam nem lőn magyar. E szakadást lyrai költészetünk s zenénk rhythmusa közt elenyészteni, a kettőt ismét természetes összhangzatba hozni, feladata az ifjabb költői nemzedéknek. Hogy még eddig telje-

sen sikerült példányokat s nagy számmal nem mutathatni föl, az nem az irány helyessége ellen, hanem csak a kezdet nehézségéről tanúskodik. Hiszen ma már akármely gymnasiumi növendék könnyen és tisztán írja a trochaeust: ki hinné, hogy alig fél századdal ezelőtt egy Kazinczy Ferencz panaszkodott, hogy bár füle a német trochaeus zöngelmét teljesen érzi, magyarban azt nem képes követni? Így vagyunk most nemzeti rhythmusunkkal: hosszú megszokás idegen schemákhoz idomítá költői nyelvünket; a ki tehát emeltebb hangon akart költeni, a nyelvvel együtt ama formáktól sem szabadulhatott, melyek közt a nyelv kifejlett, s így a magyar rhythmus nem látszott összeférni magasb szárnyalású költeménynyel. Ezért a költő, ha nemzeti rhythmust kisérle meg, a *népi* nyelvhez fordult, melyben ama rhythmus fentartotta magát, vagy a *régiek* ószerű nyelvéhez folyamodott, hol még a magyar versidom egészen otthonos vala. Innen az ily költemények népies, vagy ószerű jelleme az íróknál, mint Horváth Ádám dalaiban («De mit töröm fejemet» — «Vígan élem világom»), Kazinczynál («Fekete szemű szép hölgyecske») s attól fogva korunkig. De remélem, nincs messze az idő, hogy a nemzeti rhythmus magasabb nyelvű költészettel is megfér; különösen lyránk betölti hivatását, ismét összhangzásba jő nemzeti zenénkkel, s lészen idomban s tartalmilag, testestűl, lelkestűl magyar.

II.

VALAMI AZ ASSZONÁNCZRÓL.*

Nem akarok szerecsent mosni; rossz versírók mindig voltak s lesznek a világon, következéskép honunkban is, — sőt itt felesebb számmal mint bárhol, nem lévén semmi vezérkönyv, mely a verscsinálásnak — legalább a külsőre vonatkozó — mesterségét tanítaná; semmi kritika, mely a mosdatlan körmökre rákoppantana, midőn a költészet tiszta kelyhéhez mernek nyúlni. De lehetetlen bosszankodás nélkül nézni, mily kevés gondot fordítanak a külalakra még oly verselők is, sőt kiváltkép az olyanok, kiknek eszme- és tartalom nélküli szóhalmazára bizony ráférne egy kis formai tisztaság, egy kis külső csín; hogy az ember mégis gyaníthatna valami okot, mi tántoríthatta meg ez vagy amaz szerkesztőt vagy kiadót, hogy e férczeletet Guttenberg isteni találmányának áldásaiban részeltesse. Ha pedig az ember tapasztalja (miben elég módja van), hogy e rossz példa mint ragad alulról fölfelé, rosszakról jobbakra, akkor e bosszankodás még magasabb fokra hág. A *«veniam damus petimusque vicissim»*-nek is megvan a maga határa, s ez nem eshetik a művészet korlátain kivűl, különben oda jutnánk, ahol . . . . . . ahol most vagyunk. Mert hiszen pongyolaságban alább már nem sülyedhetünk: a mostani állapot valóságos botrány.

Én itt egyebet mellőzve, s a rímet futólag érintve, csak az asszonánczról akarok egy pár szót elmondani.

Nyelvünk, a többi európai nyelvekkel összehasonlítva, rímekben igen szegény. Ennek okát abban

* Megjelent először a «Röpívek» 10. számában, de a lap megszűnése miatt csak fele részben; másodszor egészen, az «Uj M. Múzeum» 1854. folyamának I. kötetében (240—5).

vélem rejleni, hogy míg más európai nyelveknél az egyes szavak a szókötésben is megtartják eredeti alakjokat, a magyarnál utóragot vesznek fel. Már pedig rag ismétlésből rím nem ered; oly heterogen szó, mely ragjainkkal rímezne, történetesen kevés van: így nincs egyéb választás, mint vagy Gyöngyösi Istvánnal és követőivel «ának—ának»-ozni, vagy rím helyett asszonánczot is használni.

Asszonáncz, épen mint *rím,* idegen szó. A magyar nép, jóllehet (egy idő óta legalább) mindeniket használja, nem tudott nekiek nevet adni: neki a vers, a nóta *rámegy, kimegy* s azzal beéri. Hogy valaha rím helyett a görögéhez hasonló mértéket használt, melyben choriambus láb volt a túlnyomó, arról csárdásaink s a nagyon régi «Lengyel László»-féle gyermekjátékok *dallamai* bizonyságot tesznek. Ezen dallamokból gyönyörű schemákat lehet levonni; de ami most nem czélom.

Hogy az *asszonáncz* népünknél nem oly idegen mint neve, azt megmutatni könnyű. Midőn a fentebb körű költészetben még így rímeltek; *szemeink-füleink, apjával-bátyjával, sülyedeztek-tévedeztek»* stb., s volt rím elég: akkor nevették a nép ügyetlenségét, hogy hasonló *jó* rímeket nem talál, ha nemilyenekre szorul dalaiban: *földet-tőled, rakva-alma,* stb. Pedig a népnek öntudatlanul jobb ízlése volt, mint ama rímelőknek: ő ragot *ugyanazon* raggal ritkán hangoztat, inkább vesz — olyan a milyen — asszonánczot. Például:

Ne szomorkodj, *légy víg,*
Nem lesz ez min*dég így.*

Húzd rá czigány, disznót *adok,*
Nem túrja fel az ud*varod.*

Igyunk, igyunk kivilágos vi*radtig,*
Megfizeti, aki reggelig *alszik.*

Vigyen el a *sárga halál,*
Takarítson *szárnya alá.*

Megjegyzésre méltó, hogy ez utóbbiban az asszonáncz a *sárga* és *szárnya* szókra is kiterjed.

Ha már azon avatottak, kik a honi költészet *nemzetivé* emelését tűzték nemes feladatokúl, a rag ismétléséből származó — bár *látszatra* jóhangzású — rímek vagy inkább *nem-rímek* kiküszöbölése után, az által kívántak a rímszegény nyelven s magokon segíteni, hogy asszonánczokat vettek fel: igen helyesen cselekedtek. Helyesen, mondom, mert a magasabb költészetnek, ha nemzeti akar lenni, a népből kell kifejlődni: a nép pedig mint fönebb érintém, az asszonánczot szintoly régen vagy talán régebben használja, mint a rímet. Csak ne feledjük, hogy a magasb költészet, a művelt író, azt, mit a néptől szabálytalan, hibáktól természetesen nem ment alakban vesz át, szabályozni, tisztogatni köteles. Ezért meg nem bocsátható azon írók (illetőleg íronczok) vétkes könnyelműsége, kik — tudatlanságból, erőtlenségből, restségből-e, vagy ama jelesbek hibáit tökéletlenül majmoló hegykeségből, mely pongyolaságában genie erőlködik lenni, meghatározni nem tudom, se a rím, se az asszonáncz törvényeit nem tisztelik, hanem gázolnak keresztűl-kasúl, a mint épen tolluk alá jő; kik így rímelnek: kö*rében*-éjj*elében,* csillag*a*-sugár*a,* for*dúlt*-pi*rúlt,* hajt*ja*-tud*ja,* pana*szát*-sóhajtá*sát,* és ily asszonánczokat mernek használni: idő*nek*-vé*led,* meg*fúlnak*-utá*lósabb,* gyak*ran*-atá*zom,* ve*szt*-e*get* stb., milyeneket ezrével lehetne felidézni a szépirodalmi lapok hasábjairól. Hova visz — hova vitt ez bennünket? — ide s tova a verset nem is kell írni, csak a prózát hosszabb s rövidebb sorokra szaggatni s ráfogni, hogy az vers. Ilyeneket a nép soha sem dalolt, füle sem szenvedhetné meg: annál nagyobb szégyen, hogy írók használják azokat, írók, kik a költő nevet, ha a közönségtől meg nem nyerik, önmagok ruházzák nagy szerényül magokra verseikben!

Elmondom pár szóval az asszonáncz főszabályait, nem a mint azokat talán más nemzetek poetikája

meghatározza, hanem a mint én, nyelvünk természetéből s a nép költészetéből magamnak elvontam.

Asszonánczban megkívántatik:

I. Hogy a *hangzók* ugyanazok legyenek.

Itt megjegyzendő:

Az asszonáncz végső szótagjában nyilt *e*-nek közép *ė* nem felelhet.

Helyzet (positio) által hosszúvá lett, bár különben rövid hangzónak szinte *olyan* hangzó felel meg. Például nem *harmat* és *marad,* hanem *harmat-siralmad.*

II. Hogy a mássalhangzók rokonok legyenek (b-p, c-sz, d-t, f-v, g-k, l-ly, m-n, n-ny, r-l, s-zs, z-sz, gy-ty, dzs-cs).

És csakis az a *hibátlan* asszonáncz, melyekben e szabály meg van tartva.

Kivételkép azonban e szabálytól legjobb költőink is eltérnek néha. Ők ugyan az eltérésben is bizonyos határt tartanak szemelőtt: de az utánzók serege féktelenűl nyargal szanaszét — turba ruit, — s megelégszik asszonánczával, ha *ugyanazon alphabetumból* állíthatta azt ki.

Hogy ez eltérés «netovább»-jával tisztában lehessünk: figyelembe kell venni *egy* tagú-e az asszonáncz vagy *több* tagú, azaz *egy* szótagra terjed-e vagy *többre.*

Egy tagú asszonáncznál a fönebbi szabálytól eltérni nem lehet; legfölebb annyi nézhető el, hogy a magában is helyzet (positio) által is hosszú hangzó után l, r, folyékony mássalhangzók kimaradjanak, pl. *cserélsz-ércz ; jársz-ház.*

Két vagy *több tagú asszonánczban:*

A hangzók *ugyanazonsága* elengedhetetlen föltétel Azonban kisebb vétség a-t o-val, nyílt e-t közép *ė*-vel, közép *ė*-t ő-vel hangoztatni, mint például e-t o-val.

Mássalhangzókat illetőleg:

Minél kevésbbé rokonok az asszonáncz derekán lévő

mássalhangzók, annál szigorúbban követelhető a végmássalhangzók közel rokonsága. Viszont:

Minél tökéletesebben egybehangzik az asszonáncz különben, annál *megbocsáthatóbb vétek* a végmássalhangzók nem rokonsága, vagy egyiknek elmaradása (mint *párját-várják, sárga halál-szárnya alá*).

Lássunk már néhány példát arra nézve, mi módon képeztetnek az asszonánczok.

I. Egytagú asszonáncznál mindig szabályszerűleg pl. *barcz-akarsz, arcz-rajz, vért-kérd, szėm-hiszėn* (közép ė-vel), *mást-lásd.*

Megbocsátható hiba mindazáltal, ha végül egy *néma* és *sziszegő* mássalhangzó lévén, ezek fölcseréltetnek, pl. *azt-siratsz.*

Ha l és r a sziszegő végbetű és a hosszú hangzó közűl kimaradnak, pl. *érsz-kész.* Az l-nek d, t, előli kivetése által származó asszonáncz úgy tekinthető mint szabályos, pl. *hold-szót,* mert így is ejthetni ki: *hód-szót.*

II. Több tagú asszonánczoknál:

1. Az egész asszonáncz betűről-betűre egyezik, csupán a végmássalhangzó rokon, pl. *halom-falon, perecz-eresz.* Ez legjobb.

2. A vég-mássalhangzó rokon, a többiek részint ugyanazok, részint rokonok, pl. *harmat-siralmad.* Szinte jó.

3. A mássalhangzók átalában csak rokonok, pl. *balad-nyarat. kormot-titkolnod.* Szabályos.

4. A vég-mássalhangzó rokon, a többiek részint rokonok, részint nem, pl. *kárban-csináltam.* Gyengébb, de nem szabálytalan.

5. Csupán a vég-mássalhangzó rokon, a többiek nem, pl. *virradtig-alszik.* Erőtlen, de még ez is szabályos.

6. A vég-mássalhangzó *nem* rokon, de a többiek *ugyanazok,* pl. *párját-várják, honnat-vonnak.* Szabály ellenes ugyan, de *erős.*

Meg kell jegyezni, hogy ily esetben a vég-más-

salhangzó hasonfajú legyen (k, t, p; — b, g, d; — b, v; — l, n); pl. *nyarak-harap-arat; darab-farag-marad; egyéb-egy év*; stb.

Oly merész asszonánczot, midőn a vég-mássalhangzó még csak nem is hasonfajú, akkor nézhetünk el, ha különben az asszonáncz igen erős, s minél több szótagra terjed, pl.

Rég elhúzták az esteli *harangot*,
Ki az, a ki még most is itt *barangol*.

Petőfinél. De az ilyet jobb egészen kerülni.

Nem rokon mássalhangzót használni végül, midőn az asszonáncz különben is gyarló, megbocsáthatatlan bűn. Az ilyen *huszárt-beosztják*, se rím, se asszonáncz; az egy sziszegő betű nem teszi azzá.

7. Erős asszonáncznál a vég-mássalhangzók egyike néha kimarad: pl. *sárga halál — szárnya alá*. Mindenesetre szabály ellenes, s legfölebb az *l, ly* betűkre szorítkozhatik, melyek némely tájszólás szerint ki sem mondatnak.

8. A *hasonfajú* néma mássalhangzók fölcseréltetnek, pl. *adag-dagad, hitök-kiköt, légy víg*-mindég *így*. A jobbak közé tartozik.

9. A hasonfajú némák *rokonaikra* cseréltetnek, pl. *hideg-sziget*. Eléggé jó.

10. Szereti az asszonáncz, ha a szó *kezdő tagja* ismételtetik, egészben vagy részben; pl. *vár*tam-*vár*ban, *hal*mán-*haj*tám.

Elég legyen ennyi, újjmutatásul azoknak, kik asszonánczczal élnek, a nélkül, hogy szabályokra ügyelnének, s figyelemgerjesztésül az olvasó-közönség azon részénél, mely rímekhez vagy álrímekhez levén szokva, hiába keresi a *végső betűk* egyezését s talán ezt: *galand-alant* épen oly rímtelenségnek tartja, mint például ezt: *időnek-véled*, milyeneket, fájdalom! találni nem nehéz mostani belletristicánk lapjain.

NAIV EPOSZUNK.

(Megjelent a «Koszorú» 1863. évi folyamában.)

Valahányszor idegen népköltészet egy-egy régi maradványa kerül kezembe, mindig elborultan kérdem magamtól: volt-e nekünk valaha ős eredeti eposzunk? Vajon a nép, mely daltermő képességét mostanig megtartotta, sőt egypár becses románczát is mutathat fel, a nép, melynek tündérmeséi, műalkat (compositio) tekintetében, bármely népfaj hasonló beszélyivel kiállják a versenyt, mindig oly kevés hajlamot érzett-e a mondai s történeti költemény iránt, mint napjainkban? Mert nagy önáltatás nélkül nem mondhatni, hogy a jelen öltő effélékben gazdag, ilyenek létrehozásában termékeny volna. Egy-egy rideg monda, töredékben, zilált prózában, hullong itt-amott; rajta műalkatnak semmi nyoma. Mátyás előtti királyait, vezéreit elfeledte a magyar; s a mi keveset az «Isten ostoráról» tud, nagyrészben, s talán egészen, Losonczi István népszerű könyvének köszöni. De a mit tud, az is inkább adomaszerű, mint költői vonásokkal bír; és ha a hagyomány némely töredékét megőrzeni, a jelen korra juttatni képes volt, nem látszik, hogy ebben a műalak által elősegéltetett volna. A közelebbi korok állameseményei: a törökkel folyt utóküzdelmek, a múlt század elején és derekán (Péró-lázadás) történt népi mozgalmak, sőt a legújabban elzúgott politikai vihar is, nyom nélkül maradtak a naiv eposzra nézve. Járd be a hazát, keresd föl a népet, pásztor-tüzénél és kuny-

hóiban, a sarlónál és lakomáin, a műhelyek és laktanyák pihenő óráiban, szóval mindenütt, hol az élet fáradalmait költészettel enyhíti, hol, mint egy jelesünk mondja, lelke ünnepel: fogsz hallani népdalt, édes-bájos dalt, szomorút, vígat, kedélyest, szesszenőt; fogsz hallani gyöngyös-aranyos tündérregét; de oly éneket, mely a nemzet múltjára vonatkoznék, alig. Mintha pusztáink rövid emlékezetű Kalliopéja nem eszmélne tovább, csupán a közelebbi divat-haramiáig; mintha népünket nem érdekelné sorsa a nemzetnek, mely őt századokon keresztül dolog (res) gyanánt tekintette.

Költészetünk *irott* maradványaival sincs különben. Priscustól Galeottiig, Etelétől Mátyásig, hány krónikás emlegeti az énekmondókat, kik az ősök, a hősök tetteit élő dalban örökíték. S ha hiszünk e történeti nyomoknak, a mint hogy hinnünk kell, ily énekes egyik-másik fejedelmünk udvarában nem elszigetelt jelenség volt, nem csellengő tünemény, melyet a véletlen dobott felszínre: költők egész raja, osztálya létezett, mely az énekszerzést szakmányul űzte. Endre királyaink közűl az utolsónak egy oklevele tanúskodik arról, hogy a királyi dalnokok tartására fekvő jószágok voltak rendelve; Galeotti bizonysága azon énekesekről, kiket Mátyás az atyja és önudvarában hallgatott, kétségbe nem vonható. Hol vannak e dalok, hol e dalszerzők? Az ének elhangzott, az énekmondó nevét feledség borítja. Egyedűl ama *Gábor* (Gabriel ille hungarus) bukkan fel mint puszta név, a tenger homályból, ki, újabb fölfedezés szerint, Mátyás korában élt s «gyönyörű dalokat, verseket szerzett anyai nyelvén, honfi társai örömére, oly szerencsével, hogy azokban Mátyás, a pannonok tudós királya is kedvét találná». — És milyenek lehettek ama történeti darabok, melyek a nemzet múltját, jelenét örökbe adták, örökbe vették? Volt-e azokban költői érték, volt-e különösen műalkat, mely eposzban oly lényeges? Ha költészetünk

irott maradványait nézem, le a XVII. századig, ábrándos hevületem amaz énekvilág felől jóformán lelohad. A honfoglalást tárgyazó történeti költemény, mely e nemben legrégibb emlék, csak helyenként gyaníttatja a népileg naiv eposz befolyását; egészben véve idomtalan rímkrónika. Mit mondjak a XVI. század nagy számú verselőiről, a Tinódiak, Ilosvaiak epikai talentumáról? Nem a verselés ügyetlensége, a költő szólamhiánya idézi elő feljajdulásomat. Lehet a vers darabos, a dictio fejletlen, mindamellett a költemény becses. Azzá a költői mese, a cselekvény és jellemek alkotása, szóval a benső idom teljessége teszi. Tinódi technikájával, Ilosvai nyelvén, meg lehetett volna írni a magyar Nibelungot. A műalkotás az, mi e kor epikusainál teljesen hiányzik, mi iránt legkisebb érzékök sem volt. Midőn ily költőkkel szemben műalkatról beszélek, nehogy félreértessem. Távol legyen, hogy ama klasszikai epopoeának mesterséges compositióját tartsam szem előtt, mely Homérosz örökbecsű költeményei után az arisztoteleszi szabályok által szentesítve s Virgil eposzában mindenkori példányul állítva föl, egy Tasso, egy Camoëns, egy Zrínyi mintaképe lőn. A költészet tágas országában Caledoniától a Gangesig, Ossiantól a Mahabhârâtáig számtalan formája tűnik fel az eposznak, s elszomorító kiskorúságra mutatna (mint nálunk olykor történt) valamely hősköltemény talpraesettségét egyedül a Virgil formái (sokszor csupán *vers*-formái) követéséből határozni meg. A klasszikai epopoeák eme ragyogó naprendszerén kívül még nagyon sok bolygó és üstökös kereng az elbeszélő poësis egén, melyek bár különböző kördedségű útat írnak le, annyiban mindnyájan egyeznek, hogy pályájok nem egyenes vonalként halad a sivár végtelenbe, hanem azon pontra, honnan kiindúlt, visszatér; vagy — mellőzve a kissé mindig bicczentő hasonlítást — mindnyájan kerek egészszé, életműves költői alkotmánynyá haj-

landók idomulni. E hajlam a népileg naiv elbeszéléseket is kitünően jellemzi; sőt épen e költői idom az, mely a hagyományos mondákat írás segélye nélkül, nemzedékről nemzedékre átörökíteni képes; e nélkül a puszta tények laza csoportja vajmi könnyen széthúllna az emlékezetből. De XVI. századbeli epicusainknál ez alakítási hajlam oly igen hiányzik, hogy kivéve egy-két idegen tárgyú, más irodalomból kölcsönzött elbeszélést, melynek műszerkezetjét a magyar átdolgozó nem annyira megőrizte, mint nem ronthatta el egészen, alig-alig mutathatunk fel oly darabot, melynek szerzője, csak némi öntudatossággal is, költői compositióra törekedett volna. Többet mondok: a XVII. és XVIII. század epicusai sem jobbak e tekintetben, az egy, az egyetlen Zrínyit kivéve; Liszti «Mohácsi Veszedelmétől» Etédi «Magyar Gyászáig», a «Phœnixtől» a «Hunniásig» ugyanazon idomtalan idomítás. Három századon keresztül zengett a magyar eposz, naiv és tudákos modorban, a nélkül, hogy akár a népies énekmondók látszó örökösei, a XVI., — akár a klasszikai tejet felhigító énekesek a XVII. és XVIII. század folytán, az egység, a műegész felől, nem mondom világos tudattal, de csak ösztönszerű sejtéssel is birtak, — a nélkül, hogy e három század hosszú folyama, mint csermely a követ, a költői elbeszélést kerekebbre görgette volna. S az egykorúak ízlése nem kivánt jobbat: eposz helyett elfogadta a históriát, műalak helyett a tények egymásutánját, s midőn ehhez még Ovid festései is járultak, nem törődött egyébbel. Tinódi, Gyöngyösi, Horváth Ádám a kor ízléseinek kifejezői lettek. Méltán kérdhetni: lehetséges-e az, hogy Mátyás korában még a hagyományos eposz népileg naiv, de költői idomban zengett, — s alig fél századdal utóbb ez idom iránt minden érzék kiveszett, századokra kiveszett az énekszerzők öntudatából, a nép és nemzet ízléséből?

A nemzeti nagy szerencsétlenség, a catastropha,

mely Mohácscsal kezdődik, szokott felhozatni, mint oly csapás, mely korábbi emlékeinket semmivé tette. Való, hogy a haza legnagyobb s legmagyarabb részén oly soká dühöngött pusztításnak számtalan eshetett áldozatúl írott emlékeink közűl: de e pusztítás eleinte még nem volt oly terjedelmű, hogy Tinódi kor- és kartársai az apák *irott* énekeit is át ne örökölhették volna. A vész csak lassan terjedt, az epicusok egész raját halljuk országszerte zengeni, mielőtt a dúlás nagyobb tért foglalna el. S mit énekelnek ezen örökösei a Mátyás alatt oly virágzó eposznak? Hazai tárgyat, a jelenből, szárazhíven, a mint valami esemény megtörtént; hazai tárgyat a múltból, de nem magyar ének, hanem *latin história* nyomán; bibliai tárgyat, erkölcsi ösztövér tanulság kedviért; regényes tárgyat, idegen irodalomtól kölcsönözve. Hol van itt az előbbi század fényes eposzának nyoma? Hol a nemzeti mondák hirhedett gazdagsága? Minden, minden elveszett-e egyik század végétől a másik század elejéig? S ha el nem veszett, ha nagy rész még fenn volt, hogyan esik, hogy semmit át nem vettek a XVI. század epicusai, hanem inkább sovány históriához, külföldi mesékhez folyamodtak? az egy Toldimondán kívül alig hangzott valami átal ez állítólag oly dús mondavilágból; s ez is minő feldolgozóra talált Ilosvaiban! — De tegyük fel, hogy amaz énekek közűl, melyek a XV. század vége felé még oly hatalmasan zengettek, igen kevés, vagy talán semmi sem volt *írásba foglalva.* Ez annál valóbbszínű, minél inkább meggyőződünk egy külön dalnokraj léteztéről, mely az énekszerzést, énekmondást szakmányul, s mintegy czéhszerűen űzte. Apa fiúra, mester tanítványra szállíthatta dalait; élő szájjal történt átadás jobban biztosítá az avatottak tulajdonjogát, mint az áruló betű. Hanem még ez esetben is nagy kérdés marad: el kellett-e veszni mindennek, habár a nagy királyok lehanyatló dicsőségével ama dalnokkar elnémult is? Az ifjú, ki Mátyás asztalánál pöngette

hegedőjét, őszbevegyült fejjel Tinódiék mestere lehetett; a Hunyadiak dicsőségét Bonfin segélye nélkül is zengheték a XVI. század költői. De föltéve, hogy mind az, mit ama kor hegedősei dallottak, az énekmondókkal együtt, nyomtalanúl sírba szállt; hogy semmi *kész* költemény nem jutott el az újabb nemzedékre: azért maga a *mesterség*, a teljes idom iránti fogékonyság kienyészett-e oly rövid idő folytán az énekmondó és hallgató ízléséből? Nem méltán követelhetni-e, hogy a bárdok énekein gyakorlott fül, négy-öt évtizeddel később, ne tűrte legyen a laza históriákat; hogy a századok lefolytán kerekké görgetett magyar eposz ne sűlyedt legyen oly egyszerre teljes formátlanságba?

Nyomós kérdések. De ki hinné, hogy épen az a körülmény, miszerint a XVI. század nem ismerte, vagy nem méltányolta, elfeledte, — gyaníttatja velünk ez énekek költőiségét. Minél közelebb viszszük őket a szorosan úgynevezett *néphez*, annál több okunk van föltenni, hogy költői idomban nyilatkoztak. A nép hagyományos elbeszélései, melyek nem támaszkodnak írás segedelmére, mindig és mindenütt birnak a benső alkotás némi erejével, idomosságával. Forgassuk át a magyar népmesék gyűjteményeit: a történet e naiv elbeszélésekben (hacsak valamikép meg nincs csonkítva) mindig kerek, egész: a királyfi, a mesehős teljesen epikai bonyolódások között harczol az ellenszegülő hatalmakkal, míg kivívja a győzelmet. Oly mese, a melyben az események összefüggetlenűl, egymás után adatnának elő, a nép közt se hallgatót nem nyerne, se föl nem tarthatná magát az élő ajkon. A hármas vagy kilenczes szám is (jelképi jelentését mellőzve) a teljesebb alakítást mozdítja elé; a három veszély, mit a mesehősnek rendesen leküzdenie kell, gömbölyűbbé teszi az idomot. E prózai előadású költemény, melyet népmesének hívunk, nem regénye a népnek, hanem valóságos *eposza:* benne a hőst segítő vagy gátló csodás hatalmak az epopœa gépe

zetének (machina) felelnek meg. A népmondákban — melyek már időhöz, helyhez vagy történeti személyhez kötvék — nem találjuk ugyan mindig az alakítás oly teljét, mint a népmesékben: de itt is határozott hajlam tűnik fel a gömbölyítésre. A hagyományos népmonda is, minden nemzetnél, csak kerek idomban tarthatja fenn magát; bár ez nem annyira *költeménye* már a népnek, mint a mese. Az utóbbit ugyanis a nép, *tudva,* mint költeményt hallgatja és beszéli el; míg a mondát, mely mindig valami határozotthoz vagy létezőhöz van kapcsolva, hívő kegyelettel hallgatja s adja tovább. Amaz *eposza* a népnek, ez *története*. De a történet*írás* is eleinte mindenütt költői idomban nyilatkozott; annál inkább szüksége volt *le nem írt,* csupán emlékezetben tartott tényeknek a gömbölyű alkatra; s innen a népmondák kerekdedsége.

Ha már a naiv elbeszélés prózában is ily költőileg nyilatkozik, s e tekintetben a mi népfajunk kivételt nem képez: mennyivel inkább föltehető, hogy azon verses elbeszélés, mely egyenesen a nép közt támadt és írás segélye nélkül, szájhagyományban élt tovább, nem lehetett idomtalan tárgyhalmaz. Mostani népköltészetünk ugyan nem gazdag az ilyesekben: de a mivel birunk, az kétségtelenűl magán hordja a költői alakítás bélyegét, elannyira, hogy némelyik, compositióját tekintve, mesterművekkel kiállja a versenyt. Csak a Fehér László czímű zsiványballadára hivatkozom, melynek benső alkata, daczára a silány verselésnek, tökéletes költői compositió; vagy a közelebb Gyulai által ismertetett Ajgó Mártont hozom fel, melyet szebben műköltő sem alkothata. Megvan tehát, nagyon megvan népünknél a forma iránti érzék elbeszélő költeményeknél is; csakhogy az alkotó tehetség, darab idő óta, gyéren mutatkozik. De azért ne higyje senki, hogy a népet gondatlanúl összeférczelt históriákkal ki lehessen elégíteni.

Ez ösztönszerű jó izlés, e költői érzék a népben nemcsak a jelenkor sajátja; megvolt az mindig. Sőt

megvolt még inkább akkor, midőn a *nép* és *nemzet* elnevezés egy jelentőséggel birt; midőn a nemzet színe, java, bár külsőleg míveltebb, csinosabb, daliásabb — szellemileg ép oly naiv állapotban élt, mint a köznép. Ily korban a naiv elbeszélés határa nem csupán együgyű mesékig, rablókalandokig terjedt; a nép, mely énekelt, a nép, mely azt hallgatta, egyazonos volt a cselekvő, a hódító, a harczoló nemzettel. A naiv eposznak mily bő tárgya, anyaga mindenütt! Ha krónikásaink nem emlegetnék is, tény gyanánt vehetnők, hogy vezéreink, Árpád- és vegyes házbeli királyaink alatt, az énekszerzés, énekmondás e népi módja virágzott. Annál készebben elhihetjük följegyzéseiket. S ha e nyomokon lefelé haladva Mátyásig, kétely szállana meg, vajon a «tudós» király asztala körül a *népi* eposz zengett-e, vagy a tények olyszerű elgajdolása volt napi renden, minő a XVI. században divatozott: az olasz Galeotti egy helye világosít. «Vannak — úgymond — zenészek és hegedősök, kik a vitézek tetteit honi nyelven az asztalnál lant mellett éneklik. Mindig valamely jeles tett énekeltetik; nem is hiányzik az anyag» . . . «Mert a magyarok, akár nemesek, akár parasztok, majdnem ugyanazon szavakkal élnek, s minden különbség nélkül szólanak; ugyanazon kiejtés, ugyanazon szavak, ugyanazon hangsúly mindenütt» . . . «Innen van, hogy a magyar nyelven szerzett ének *parasztnak és polgárnak, közép- s alrendűnek egyformán érthető.*» Ezt Galeotti a nyelvre vonatkozólag mondja, de miért épen itt? Nem azt fejezi-e ki általa, hogy Mátyás a *népi* éneket hallgatta s király létére is megértette; s hogy a palotában zengett ének a *kunyhóban* is kelendő volt? Nem száraz ténykrónika tehát, hanem az élő népköltészet, a naiv eposz az, miről itt szó van. Hogy e neme az eposznak, századok során, a vezérektől Mátyásig, szakemberek, külön dalnokosztály által ápolva, fejtve, tökélyesítve, az idomteljesség nevezetes fokáig gömbölyűlhetett, a dolog természetében fekszik.

De nem szorúlunk puszta okoskodásra, hogy meggyőződést szerezzünk, miszerint a történeti és mondai eposz valaha költőibb alakot viselt, mint a XVI. század verselőinél. Sajátságos sorsunk, hogy míg szerencsésb nemzetek legrégibb történetöket, hová a história nem ér, költői maradványokban nyomozzák: nekünk megfordítva, a história nyújt némi vezérfonalat régi költészetünkhöz. Krónikásaink, minden józanságuk daczára sem tehetik, hogy át ne villantsák ottan-ottan a költői forrást, melyből gyakran merítenek. Vajha többször tegyék ezt! vajha több figyelemre méltassák mesés részleteiben is a hazai mondát! Történetíróink örvendve emlegetik a józanságot, mely krónikásainknál már a legrégibb korban mutatkozik. Én nem örülök e kora józanságnak. Mythologiánk, mondavilágunk, úgyszólva elveszett: fölér-e e veszteséggel a históriai nyeremény? Ha krónikásaink, mint közösen véljük, nagy részben népi énekekből merítettek: mivel biztosabb az átvett, mint a kihagyott részek hitelessége? Azért, hogy *valószínű* a mit felhasználtak, következik-e, hogy *való* is egyszersmind?

Azonban daczára annak, hogy legrégibb történetírásunk, tudós naivságában megvetni, lenézni látszik a naiv költészetet: az átszivárgott egyes helyek nemcsak ily eposzi nyomokat sejtetnek velünk, hanem egyszersmind a mese idomára is következtetést engednek húzni. A részletesség, melylyel Béla Névtelenje a honfoglalás személyeit s eseményeit, egész egyes adomákig ösmeri, kétségkivűl az eposz részletessége; s ha nem is «egy magyar Nibelungen óriási izmait» (mikép Szalaynk előszavában óvakodik), de mindenesetre nagyrészt az élőhagyomány és népköltészet maradványait kell sajdítanunk e följegyzésekben. Árpád és Zsolt kora nyújthatott legbővebb anyagot az énekszerzőnek: Árpád és Zsolt kora az, melyet Névtelenünk legrészletesebben ismer; Takson és Géza idejéből alig-alig tud valamicskét említeni. A honfoglalás

hősei, kiknek Árpád volt középpontja, még fia körűl is sereglenek; azok elhunytával megnémúl az eposz; mint a trójai hősök hazatérte fejezi be ama nevezetes hellen mondakört. Idomilag is tehát kikerekedik az eposz-cyclus körrajza; részletekben pedig nem egy hely tűnteti föl a költői eredetet. Idézem e leírást, noha másrészről nem tagadom a tényt, hogy e hely Dares Phrygius egy leírásából látszik kölcsönzöttnek; de lehet, hogy a nép-énekkel is egyező: «Vala pedig Álmos arczára ékes, de barna; fekete szemei valának, de nagyok; termete magas, karcsú. Kezei izmosak, ujjai hosszúk. Maga pedig Álmos kegyes, jóindulatú, bőkezű, bölcs, jó katona volt, vidám ajándékozója mind azoknak, kik Scythiában azidétt valának vitézek.» Ez nem a krónikák száraz nyelve, az teljes költői *ethopoea*.

Ha mindazáltal a honfoglalás egyes episodjait, mikép Anonymus fentartotta, költői idom szempontjából vizsgáljuk, meg kell vallanunk, hogy ott a leírt események összefüggése inkább csak történeti, mint költői. Félénk józansággal kerüli a Névtelen mindazt, mi neki meseszerűnek, kalandosnak látszik; sőt különös gondot fordít arra, hogy az elbeszélt eseményeket maga korában ismeretes helyhez, névhez, nemzetséghez kösse, azoknak ez által teljes történeti színezetet adni. — Hanem a krónika-cyclus, mely Kézaival kezdődik és Turóczin végződik, számos epizódban annyira megtartotta az eposzi szerkezetet, hogy kész mesével szolgál újabb költőknek. Árpád, a mint az országot előbb jelképek által birtokába veszi, s aztán elfoglalja, kész költői alkat. Lehel és Bulcsú halálra vitetnek, az elbúsult Lehel még egyszer kürtölni óhajt, s kürtjével bosszút áll ellenén: kerek egész, mai költő sem adhatna semmit e meséhez. Konstantinápoly ostroma (Turóczinál) a naiv eposzt nemcsak egészben, de részben is visszatükrözi. Imhol a Botond monda, Turóczi előadása szerint. Nem azért írjuk ki, mintha nagyon ismeretes nem volna, hanem hogy kerekded-

sége feltünjék. Opour (Apor, Apa úr), a magyarok vezére, hadával az aranykapu előtt áll. Egy görög, nagy mint óriás, kijön a városból. «Két magyarral akarok, úgymond, megvíni, s ha le nem győzöm, a görögök császárja adót fizet a magyaroknak.» Opour Botondot egymagát szemeli ki a viadalra; ez büszkén lép elő, mondván: «Én Botond vagyok, igaz magyar, legkisebb a magyarok közt; végy magad mellé még két görögöt, hogy egyik kimenő lelkedet tartsa, másik testedet eltemesse; mert bizonyára adófizetőjévé teszem a görög császárt nemzetemnek.» Ezzel délczegen megy bárdjával az érczkapu ellen, hogy erejét megmutassa, s egy csapással oly lyukat vág rajta, melyen egy öt éves gyermek ki s bejárhatna. Ekkor elkezdődik a viadal. A magyarok egyfelől, a görögök a város falain, bástyáin másfelől, feszült várakozással nézik. Maga a császár és a császárné a bástyán állnak. A két hős összerobban; a görög ellene által lováról a földre taszíttatik, hogy azonnal kilehelli lelkét. A császár és neje, roppant szégyenökben, elfordítják arczukat, s visszasietnek a palotába. Az adót azonban a császár mérgében megtagadja, miért tartományai elpusztításával állnak bosszút a magyarok, és gazdag zsákmánynyal térnek hazájokba. — Ím egy teljes, minden részleteiben fentartott, költői mese!

Hosszas volna kimutatni a krónikákból mindazon helyeket, hol az eposzi eredet kisebb-nagyobb mértékben átérzik. A modern költészet ismeri azokat, részben felhasználta, mert bennök kész mesét kapott. Béla párviadala, a korona és kard, a cserhalmi leányrablás, mind kész gömbölyű maradványai a népi éneknek. Salamon király háborúit, viszontagságit Turóczinál nem lehet olvasni a nélkül, hogy minden nyomon ne érezzük az eposz lehelletét. Ím egy *homéri* hely. Salamon és a herczegek, Géza, László, már két hónap óta ostromolják Nándorfehérvárat. A *saracénok* gyakran kicsapnak a várból, de kemény harcz után mind-

annyiszor visszatolatnak. Egyszer három saracén hős, kopjákkal, lándzsákkal, nyilakkal fegyverkezve, kiugrik a városból, rettenetes pusztítást tevén a magyarok közt. De Salamon, a király ostromgépésze, egyet azok közűl az ostromgéppel villám módra lesújt: kinek holttestét a magyarok elragadni törekesznek, de társai erősen harczolva, védik. A király és herczeg látván ez összecsapást, biztatják a körűlálló vitézeket: «Vajha a maccabæusok szíve és vére buzogna fel a magyarokban, hogy a saracén hulláját ragadnák el!» Ezt hallván *Opus, György* és *Bors* harczos leventék, villám módra rohannak a holttest védőire. Opus túlmerészen egész a város kapujáig üldözi őket; az ostromlottak hiába szórnak rá köveket és nyilakat a vár bástyáiról: sértetlenűl visszatér. György pedig és Bors az alatt elragadják a hullát és csúnyaságba (in turpitudinem) vetik. — Nem a trójaiak és görögök harcza-e ez Patroclus tetemei felett?

Azt hiszem, hogy a felidézett nyomokból is kiviláglik már, hogy *volt* nálunk naiv eposz, hogy az, mint általában a népköltemény, *költői* formában nyilatkozott. Mikép esik tehát, hogy a XVI. század epikája oly keveset örökölt elődétől; hogy a könyvsajtó korában fel nem támadtak a hegedősök énekei, sőt maga az eposzköltés mestersége is csaknem teljes feloszlásba ment át? Oly kérdés, melyre nehéz megfelelni, mindazáltal megkisértem.

Már első krónikásainknál látjuk a józanságot, melylyel a történetileg valót a mesétől, költeménytől igyekeznek elválasztani. Béla Névtelenje gondosan óvakodik a parasztok csácsogó énekei ellen: noha máskor meg hivatkozik rájok. A fönebbi Botond mondát, például, épen azért mellőzi, mert csak népi énekekből hallotta, sehol krónikában említve nem találja. «Némelyek — így folytatja — azt mondják, hogy ők (Lél, Bulcs, Botond) egész Konstantinápolyig mentek és hogy Botond K. arany kapuját bárdjával beütötte: de én, mivel a történetírók egy könyvében sem találtam,

csupán a parasztok hazug meséiből hallottam, azért jelen munkámba felvenni nem akarám.» Kézai Simon nemcsak Orosius meséjében botránkozik meg, hol a magyarok bizonyos feslett nőktől és incubus szellemektől eredeztetnek, tagadván «ut spiritus generare possint»: hanem a Lehel monda végét, hogy t. i. kürtjével a császárt lesujtotta, sem tartja elfogadhatónak: «mert a bűnvád-terhelt személyeket kötött kezekkel szokás a fejedelmek elé vezetni». E kora lengedezése a kritikai szellemnek mindenesetre feltűnő; de nem azért örvendetes, mintha így már krónikásaink adatait habozás nélkül elfogadhatnók: mert feltéve, hogy a hagyományból is merítettek, csupán a *valószínűtlent*, de nem egyszersmind a *valótlant* is, állt módjukban eltávoztatni; hanem örvendetes azért, mivel ama józan itéletről tesz bizonyságot, mely nemzetünk jellemében gyökerezik. Azonban e józanság hátrányos vala népköltészetünk emlékeire, hátrányosabb talán, mint maga a keresztyén vallás terjesztése: mert ez csak hitregénknek üzent hadat; míg a korai kritika dere hagyományos költészetünk virágait fagyasztá el, midőn a történetből száműzni akar vala minden regeszerűt. Mert nincs a naivnak esküdtebb ellensége, mint azon kezdetleges, szintén naiv állapot, midőn valamely egyén vagy nemzet gyermeki elfogultságából kibontakozni kezd. Ilyenkor egy hitében megtértnek buzgalmával indít háborút azon tévelygés ellen, melynek előbb önmaga is rabja volt, gyűlöli azt, mert értelme világánál szégyenli, hogy valaha szerette. A kezdő tanultság ez állapota, melyet tudós naivságnak nevezhetnénk, nálunk korán mutatkozott, a mi becsületére szolgál józan eszünknek; de hogy oly soká, mondhatnám költészetben a legújabb korig tartott, ez, ha végzetes helyzetünkkel menthető is, büszkeségre okot épen nem ad. Az értelemnek ez idő előtti fölülkerekedése a képzelmen, okozta szerintem, hogy *irott* költészetünk mindjárt eleve különvált a népiestől, lenézte, megtagadta ezt, s míg ezáltal az utóbbinak lassú her-

vadását, majdnem végenyészetét idézte elő, önmagát is megfosztotta az egyedűl biztos alaptól, melyen a nemzeti költészet csarnoka emelkedhetik. Fogunk-e mi utódok, ez alap hiányában, az elbeszélő költészet terén valami jóravalót hozni létre, nem tudom; részemről e hiányt fájdalommal érzem; de azon idegen népibeszélyek követésében annál nagyobb óvatosságot ajánlok, mivel félő, hogy azokkal idegen szellem lopódzik költészetünkbe; a mi aztán semmivel sem jobb, mint akár az ó-klasszikai, akár más valamely poesis utánzásába rekedni.

IRÁNYOK.

(Az I. és II. megjelent a «Szépirodalmi Figyelő» 1861. 26. és 1862. II. félév, 11. számaiban.)

I.

A Kisfaludy-Társaság, előbbi működése folytán, egyik feladatául tűzte volt a szóló-művészetek oly nemei és formáinak mívelését, melyekről tapasztalá, hogy irodalmunkban el vannak hanyagolva. Jutalmai, buzdításai, elméleti irányadó tájékozásai által igyekezett odahatni, hogy különösen a költői fajok és formák minél dúsabb változatosságban fejlődjenek. Rendre a ballada, a költői beszély, a satyra, a kördal, a tanköltemény, a víg-, a naiv eposz, a legenda, stb. lőnek kitűzve jutalomra. S ha törekvéseit nem mindig követte óhajtott siker, az a körülményeknek tulajdonítható. Hiányzott a pályázókban a szükséges előtanulmány, némely formára nem léteztek minták az irodalomban. Így midőn 1840-ben költői beszély kivántatott, valamennyi pályázó balladával lépett a síkra. Víg eposz helyett 1846-ban többnyire satyramunkák érkeztek. De semmi kétség, hogy ha a megkezdett úton, félbeszakítás nélkül, tovább halad, most irodalmunkban többoldalú elevenség, formáinkban nagyobb változatosság, költőinknél, a különféle adomány, hajlam, tanulmány szerint, több és határozottabban jelzett egyediség lesz található. Nagyon kivánatos, hogy minél előbb vegye föl az elejtett fonalat. Addig is, míg ez történnék, nem árt e részben magunkat tájékozni.

Költészetünkben egy idő óta *lyrai* a túlnyomó elem.

Sőt a kötetlen fajokat, minő a novella, regény, s a csak félig elbeszélő természetű balladát, romanczot leszámítva, elmondhatjuk, hogy minden igyekezet a lyra felé fordúl, minden babér innen mosolyog, ez a költői becsvágynak egyetlen czélpontja, az ifjúi ábrándok ne-továbbja; a mi ezenkivűl esik, mindaz elhagyott tér, míveletlen pusztaság, hová csak néha, kivételesen téved valaki, az is, úgy látszik, rosszúl érzi magát. Az elbeszélő költészet évek óta szomorú némaságban gyászol, és nincs ki «a riadó vak mélységet fölverje szavával»; a drámát még mind azon egy-két név képviseli, melyek a multhoz, nem a jelenhez és jövőhöz számíttatnak: új tanulmány, új törekvés jelei sehol. Hiába az évenkinti jutalmak, az akadémia koszorúi: ösmert neveké lesz a gyakran kétséges pálma: a «nagy ismeretlen», a messiás, kit várunk, sehol sem jelentkezik. Ellenben ugyancsak telnek a szerkesztők kosarai mindenféle «verseményekkel»; tíz-húsz szépirodalmi lap közől egy sem érez fogyatkozást; minden évszak, minden hó meghozza a maga «összegyűjtött verseit». S mily kevés egyediség e szám nélküli számban! Mily ritka eset, hogy valamely új költemény vagy kötet ne azt a benyomást tegye ránk, mintha már azelőtt, mintha már többször olvastuk volna. Még azt sem lehet a nagyobb részről mondani: «facies non omnibus *una,* nec *diversa* tamen», a *testvérség* jelei majdnem teljes azonságba folynak össze. Az arcz jellemző kifejezését úgy nem találni rajtok, mint a kisdedeken. Csupán édesanyjok ha ismeri egymástól őket. S ez természetes, ha mindenki ugyanazon czélhoz, ugyanazon úton, ugyanazon eszközökkel akar eljutni; ha mindenki a költészet egy neme, a lyra felé tódul, s ott is valamennyi egy speciál irányhoz fut. A pálya így hosszú, egyenes vonalt fog képezni, melyen egyik előbb, másik hátrább leend, de mely a nézőnek utoljára egyhangú és unalmas.

Korunk a lyráé, mondják sokan; mi haszna vesz-

tegetni a szót; mi haszna folyam ellen úszni; ellenkezésbe tenni magunkat a kor ízlésével, az uralkodó hangulattal, a költő hajlamok egyetemes árjával? E szerep a tragikai egyéné, ki, ha a bukást nem nagyszerű küzdelem előzte meg, könnyen komikussá lehet. — Elismerem, hogy sok igaz van ez állításban. A nyomás, a zaklatottság, a meghasonlás, mely politikai rázkódásink után európaszerte erőt vett a kedélyeken, midőn nem vala hit, nem remény, nem bizalom, — midőn besüppedt lábunk alatt a föld, s biztos irány helyett az asztaltáncz szédelgéseiben kerestünk enyhületet: ily kor, mondom, nem lehetett a jóravaló, a higgadt, a kitartó alkotás kora. Midőn a külső élet megszűnt, elfojtatott: a lélek ön belsejébe fordítá szemeit; nem lévén a családi, az egyéni léten kivűl semmi, ide pontosult össze minden életmeleg, a költészetnek sem vala egyéb menedéke, mint a belvilág, az egyén, legfölebb a család: tehát a *lyra*. Mind ezt, átalánosságban elismerem; a nélkül mégis, hogy csupán innen származtatnám költészeti egyoldalúságunkat. Mert a mi lyránkon e szomorú tíz év alatt, kevés kivétellel, épen nem látszik a kor bélyege, hanem ha tagadólag, azaz hogy ellapult a nyomás alatt; a kedélyek meghasonlása nem hozta be költészetünkbe az engesztelő humort; s midőn végre a hosszú fájdalom egy közös reményben kezde fölengedni, lyránk az idő jelenségeit csak mint külső cziczomát, sallangot, mint a hatás szembeszökő (frappant) eszközeit vette magára; de nem vala képes azokkal bensőleg egybeolvadni. Másban is kell tehát, mint társadalmi zilált viszonyainkban, e csaknem kizáró lyrai hajlam okát keresnünk.

Bármit mondjon a bölcselő kritika, mely minden irodalmi tüneményt egy átalános okfőre hajlandó visszavezetni; valamely uralkodó irányt mindig és egyedűl a politikai vagy társadalmi helyzetből magyaráz; így a mostani csaknem kirekesztő lyraiságot fatalis megnyugvással fogadja, mint ama helyzet egyedűl lehet-

séges eredményét: az irodalom-történet lapozója kénytelen megvallani, hogy a kor követelései mellett, néha azok daczára is, a fényes siker, a *lángész sikere* az, mely darab időre megszabja a költészet irányát. Igaz, hogy végelemzésben a lángész megint korának szülöttje, de, épen mert genie, ritkán folytatója is egyszersmind: sőt nem egyszer annyira meghasonlik azzal, hogy csak a jövő hozza meg neki az elismerést. Ha már most azt látjuk, hogy a lángész által mutatott irány még akkor is tovább tart, midőn a társadalmi viszonyok, az eszmék, a kedélyek lényeges változáson mentek át: lehet-e ezt egyedűl a kor jellemének, s nem inkább a genie hatásának tulajdonítani? Vagy ha még azt is tapasztaljuk, hogy a genie századok múlva támad föl mintegy halottjaiból, s varázs körébe vonja az irodalom nagy részét: azt is az idő hatalmának tudjuk-e be? Macpherson kiad a múlt században némi sajátságos költeményeket, már akár igazi akár ál Ossiánt: s ím egy egész Ossián-irodalom áll elő. Vajon e költemények azért váltak-e korszerűekké, mert a XVIII. és III. század szelleme közt valami nagy rokonság létezett? nemde inkább a genie gyakorolta varázsát? Az a kor, mely az élő Shakespearet szerette, becsülte, élvezni tudta, s az a későbbi, mely hosszú feledség után újra fölismerte, csudálta, mesterül vallá, mondható-e azonosnak? Több példát is lehetne felhozni, de az irodalmak történetében jártas olvasóra bizom megitélni, ha nincs-e igazam, midőn arra nézve, hogy az irodalom és különösen a költészet egy vagy más irányba reked, legalább is annyit tulajdonítok a fényes példának, a nagy sikernek, a lángelme varázsának, mint azon befolyásnak, melyet a politikai és társadalmi helyzet gyakorol a kedélyekre.

Innen már jelen túlnyomó lyrai hangulatunkat nagy részben Petőfi ragyogó sikeréből kell származtatnunk, kit, tudva nem tudva, akarva nem akarva, mindenki utánoz. Nem amaz olcsó, primitiv utánzást értem,

midőn a zsenge múzsa csupa reminiscentiákból táplálkozik, mégis büszke rá, hogy ő eredeti: az utánzásnak e neme bizonyos életkorban megvolt és meglesz mindig; épen úgy, mint a nádparipa és fakard. Hanem értem a jobb elmék azon elfogultságát, midőn nem tudnak menekülni egy bűbájos körből, midőn a lángelme uralkodó hatása alatt egyediségöket nem képesek kifejteni, érvényre hozni, vagy csak hiányosan; midőn azok, kik talán más viszonyok közt önálló csillagok leendettek, most a kométa halavány úszályában folynak szét. Ne nevezzük ezt iskolának. Költészetben iskolát nem a lángész, hanem azon körülbelül egyforma nagyságú tehetségek alkotnak, melyek közől egy sem oly tündöklő, hogy a többinek fényét magába nyelje, egy sem oly erőtlen, hogy saját jellemét elvesztve, pusztán utánzónak mondathassék. A lángész egyedűl áll, neki iskolája nincs; ki vele egy irányban indúl, vagy feljül kell haladnia őt, vagy mögötte nyom nélkűli homályban veszni el. Homér művei örök időre szólnak: a cyclikusokat névből ha ismerjük. Vagy kisebb és közelebb eső példákat hozva fel: Zrínyi-iskola nem volt nálunk, de igen Gyöngyösi; volt Bessenyei- (franczia), nem volt Csokonai-iskola. Utánzója ennek annyi, mint a fűszál: hánynak ismerjük ma csak nevét is? Épen úgy, midőn Himfy lantja megzendűlt, minden bokor, minden völgy Kárpátoktól Adriáig visszhangozta énekét; nincs pár éve, hogy e visszhang utolsó gyenge hulláma elenyészett: s az olvasó már azt sem tudja, kire czélzottam. Hol egy név, egy költői individuum azon száz meg száz Himfyből, azon rege-dúdolókból, kik tovább egy öltőnél ostromolták a magyar Helikon lábját? És itt hiába mondanók, hogy Petőfi nagyobb, eredetibb szellem, mint a felhozott jeleseink. Annál kétesebb nyomán a siker. Ragyogása annál inkább homályba dönti, kik sugárkörébe esnek. — Nem arra kell hát törekednünk, hogyan legyünk hasonlók őhozzá, sőt inkább arra, hogyan meneküljünk azon

szellemi alárendeltségből, mely öntudatlan is az ő magikai körébe von. — Új útakat kell törnünk, hol szabadabban kifejthessük egyedi tehetségünket. Ez történik, ha mind a lyrában az övétől különböző irányokat választunk, mind a költészet egyéb fajait tanulmány tárgyává teszszük és lelkesen gyakoroljuk. Mi módon? erről közelebb.

II.

Közvetlen Csokonai előtt, alatt és után verselők hosszú sorát halljuk zsibongani, mely az akkor előtérben álló iskolák egyikéhez sem szegődve, sőt úgy látszik tudomást sem véve róluk, haladt a népszerű köznapiság széles, poros országútján. Azon iskola volt ez — ha ugyan iskolának lehet mondani — mely egyenest a «poetica classisok» napi és heti gyakorlataiból cseperedett fel. Önteni a verset valamely feladott tárgyról, mint: «az év négy szaka» — a «reggel» — «az égő ház» — «a zivatar» — «a középszer» — «a fösvénység» — «a hivalkodás» — stb. vagy valamely «pátrónus» nevenapjára örvendő — halálakor gyászéneket enyvezni össze, többnyire latinul, de olykor kivételesen magyarul is: ez volt a költészet műhelye, a költői hivatás criteriuma, hol az, ki a többi felett ügyesség, könnyűség által kitűnt — kivált ha még azonfelül tanulótársait s a disznótorokat is tudta mulattatni furfangos vagy priapi versekkel — már az iskola falai közt megnyerte a felavató olajt; kilépvén pedig már előre némi nimbus várt rá az illető társas körökben, melyek ízlése nem kívánt jobbat. Mi természetesebb, mint hogy az ekkép némi hírre kapott egyén folytatá, a mit annyiak itélete szerint nem «invita Minerva» kezdett vala: leírásai, elmélkedései, tréfái, köszöntői még egyre biztosították számára a tapsot: így lett a Mátyásiak, Pócsok, Láczaiak hada, így a minden kar és rendbeli «lagzisok», kiknek nép-

szerűsége egy Kazinczy homlokát nem engedé a méltó babérhoz jutni. Ekkép rajzott fel nálunk egy verselő csoport, mely a művészet legkisebb öntudata nélkül mesterkedik vala, melyet irodalomtörténetünk népiesnek mond, de a melyre inkább népszerű nevezet illik. Mert se tudva s készakarva, se ösztönszerűleg nem járt az úton, mely a szó elfogadott jelentése szerint a «népies» alatt értődik: nem hozá be irodalmunkba a népi eszmejárást, nem költészetének naiv friseségét, melyen, mint a Reineke Fuchs-ról mondja valaki, még érzik a mező s erdő illata, — nem a benső, lényeges költői formát, a külsők közűl is leginkább csak azt, a mi úgyszólván negativ (mint a mértékhiány), nem erélyes, ruganyos rövid nyelvét; szóval sem a Nibelungen sem Goethe népiességét. A mi őket e nevezetre jogosítaná, az legfölebb a nyelvnek minden erőszaktól, idegen behatástól ment szókötése, mely a hétköznapi népéletben is megvan, — egy-két versalak, mint az erősen tagolt magyar alexandrin, használata s ebben a közép- s végspondeusra eső rhythmus; bizonyos talpraesettség az egyes mondatokban (olvasd pl. Mátyási «Vén szűz»-ét) s az a két-három népdal, melyhez leereszkedtek: de másrészről semmi törekvés nálok, hogy a népnyelv virágait szedjék föl; ritkább, ünnepiesb, hatályosb szófordulatait tegyék sajátjokká; eszményítési módját (mert van ám!) kövessék; benső, teljes idomaira szert tegyenek. Ellenben örömest affectálják a tudós színezetet; nem a «népből», nem a «népnek» írnak, hanem azon diákos középosztály számára, mely érti, megtapsolja ovidiusi czélzásaikat, fogékony bőszavú reflexióikra, velök élte meg a koronázási, főispánbeiktatási ünnepélyeket, melyek egyik sallangja az ő legújabb költeményök is, kaczag mosdatlan tréfáikon s pipaszó mellől szedett élczeiken, bámulja furfangos rímeiket: a csattogó leoninust, az egy magánhangzóval kisütött egész poemát, a csupa azonos de különböző értelmű szavakból álló sorvégeket (‚víg asztal' =

,vígasztal'), a dísz-asztalosi technikával két-három szóból összegyalult kadencziát s több efféle furcsaságokat. Így népszerűek voltak, mit se a franczia csín behozásában fáradó, se a classicai költészet formáit s nyelvfordulatait utánzó iskoláról nem mondhatunk, de még a Kazinczyval feltörekvő új irányról sem, melynek közönsége jóformán egy kisded írói csoportra szorítkozik vala. E népszerű iskola s mai verselőink tömege közt lehetetlen némi hasonlatot észre nem vennünk.

«Hogy hogy?» kiált fel az olvasó, még inkább az író, kit ez összevetés közelebbről érdekel, — «miképp lehet a fönebbi jellemzés után amaz iskola s a mai versírók közt analogiát keresni? Azok tudós színt negélyeztek, ma semmitől nem irtózunk jobban; azok kerülték a naiv hangot, ma torkig úszunk benne; azok formajátékban vesztek el, ma az egy rím nyűgét is majdnem egészen leráztuk; azoknak képzetük sem volt a belformáról, mitőlünk legalább az egy dal formája iránti ösztönt a legmérgesebb kritikus sem vitatja el» .... és így tovább. — Megmondom, hol a hasonlat: a különféle költői idomok iránti érzék tompultságában. A tömeges, de ösztönre bízott gyakorlatban.

A népszerű iskola embere, ha érzé, hogy ,est deus in nobis' (már akár Apollo akár Bacchus), vagy unszolá valamely alkalom, vette a tollat, s a mi épen annak hegyére jött, «írta, a meddig bírta». Nem lehet mondani, hogy olykor egy jóravaló ötlet, egy hatályosan kifejezett gondolat, szerencsésen talált kép, jellemző árnyalat a leírásban, fordulat a nyelvben, ne tarkázta volna bőven ömlő folyamát versének: de az egész zavarosan hömpölyg vala tovább szemetestűl, iszapostúl. Egy-egy erőteljesebb mozzanatra bágyadt, lapos, mit sem mondó helyek következtek; egy-egy költőibb szökellésre mindennapi lelketlen próza; a velök született de nem művelt nyelvérzék egy-egy sikerültebb nyilatkozása után széles szájú beszéd, s

az eszme, ha volt is, mire napfényre került volna, összeroppant a vaskos kezekben, mint a Petőfi gyöngye. A pegazus ügetése hasonlított azon ritkán jó lovakéhoz, melyek néha veszettül neki-iramodnak, de többször fülkonyító lassúsággal emelgetik lábaikat. — Továbbá, a népszerű iskola emberének a vers, minden egyéb osztályzat nélkül, csak vers vala: se tárgyi, se alanyi állapotok különbsége nem változtatta, nem határozta formáit; objectivitása, mint a rossz színészé, kinek mosdatlan egyéniségét se máz se mez nem képes eltakarni, ki Bura Bandi marad örökké, ha Bánkot adja, ha Leart, ha Mokányt vagy Baczúr Gazsit, s ő ezt cseppet sem bánja, mert így a közönség őt magát tapsolja meg, nem alakjait, a darabban előjövő élczeket neki tulajdonítja mint improvisatiót, a pitykés frázisok az ő személyes hazafisága előnyére számíttatnak, hunyorgása, czélzásai a nézők padjai felé mind az ő személyes érdemét növelik. Így ama népszerű, verseiben, folyvást két dolgot akart bebizonyítani: hogy ő tanult ember, meg hogy élczes ember. Amazt, ha komoly, ezt, ha enyelgő hangon ír vala; de már a komoly és víg elemet sem különözte el egymástól, hanem összekeverte, a mint épen keze ügyébe esett, a nélkül, hogy humoros összhangban engesztelné ki. — Objectiv alakokról, jellemekről s ezek szerint módosuló költői formákról, nyelvről szó sem volt; de az alanyi érzés vagy hangulat kifejezésében sem volt semmi fokozat, semmi különböző szín; ha a versezet óda magasán kezdte, misem biztosított, hogy alább néhány sorral pityergő elegiába, száraz didaxisba vagy furfangos ‚mendikáncziába' (bocsánat e szóért, de nincs más, mely az élczeskedés illető faját ennyire jellemzően kitegye) nem cseppenünk; vagy megfordítva. Naivitás volt elég, de nem a műben, nem az alakokban, hanem öntudatlanul s olykor pedansság színe alatt a költők személyében.

Lássuk, mivel vagyunk tovább.

Ha a mai poétáskodást egész tömegében nézzük:

egy nevezetes mozzanata tűnik szemünkbe a haladásnak. Ritka ma már a kezdő, kinek sejtelme ne volna, hogy midőn verset ír, nem csupán hosszabb-rövidebb sorokat szed rímbe, hanem dalt képez, melynek bizonyos menete, hangja, formája van. Ha legtöbb esetben nem sikerül is eltalálnia: de az idetörekvés jelei mindenütt mutatkoznak. Annyira hát már volnánk, hogy e ‚catexochen‘ lyrai forma iránt van némi érzékünk. És ez főleg Petőfi érdeme. Mert bár előtte is zengett a magyar dal, s ő is előzői álláspontjáról indult kezdetben (lásd afféle költeményeit, mint pl. «A Dunán»): senki oly határozott, oly szembeszökő typusban nem képezte ki a magyar dalformát, mint ő. Lehetetlen volt nem látni olvasóinak (s a mai nemzedék az ő olvasásában nőtt fel), hogy a vers nála nem csupán a rímelő sorok aggregatuma, mint kalárisok egy hosszú czérnaszálon, hanem összeálló, kerekbe futó valami. E hatás nyoma, mondom, bármily tökéletlenűl, a legzsengébb költeményen is meglátszik, nem is félek, hogy e részben oda jussunk vissza, mikor a vers hosszát a papir hossza határozta meg, mint a «Házasodol látom, mi dolog, Gombási barátom» rendébe tartozó poémáknál. Csak néha, a költészet egyes agglegényei, kiket a múzsa már fiatal korukban kikosarazott, mégsem szűnnek bosszantani udvarlásukkal, csak az ilyenek írják még ama semmi osztályhoz nem tartozó verseményeket, melyek elődei a ‚Hírmondóban‘ vagy a ‚Hasznos mulatságok‘ szürke lapjain nyugosznak eltemetve. Az ifjú sokaság, ki jobban, ki rosszabbúl, mestere lyrai alakját igyekszik utánképezni, s ez mindenesetre haladás, de olyan, mint mikor az órapeczek a kerék egyik rovátkájából a másikba zökken, hol megállnia szintén csökönyösség.

Valamint a jellemzettem régiek nem mocczantak odább, csak vers: vers; úgy mi, tisztelt szakfeleim, körülbelül itt feneklettünk meg: vers = lyra, még pedig leginkább dal. «Vágni» egy verset, Petőfinek

volt kedves szavajárása (tudott is hozzá): mi sem teszünk ..... (hohó! az első személy nem formál ily ambitiót) .... ti sem tesztek különben: «vágtok» egy verset, ha épen kedvetek csosszan. Ezentúl nincs költészet nektek. Az így ‚vágott' vers aztán, minél több csengő-bongó dal-elem, minél több ‚csillag', ‚harmat', ‚rózsa', ‚napsugár', ‚hullám' és ‚villám' stb. stb. ingredientia van benne, annál költőibb lesz, akár illik a tárgyhoz, akár sem. Az óda komoly, szilárd, fukarnyelvű, de ‚mázsás' szavakat görgető, cziczomátlan, fenséges tartása már nem költészet; egy új Pindart nem értene meg e kor, Aeschylusnál többre tenné a nagyhírű Piti Pál úr képdús fantaziáját, Homért is csak a ‚pietás' tartja néhány ezer éves trónusán. Elnézem pl. legtöbbjét a nagy embereink nem oly régen történt halálára írt költeményeknek. A tárgy által gerjesztett legtermészetesb hangulat ódai, vagy ha tetszik, elegiából felemelkedő ódai volna: s mit kaptunk? Dalt, örökké, minden viszonyban dalt, tömve a szokott csillaghullással, bárányfelhővel, s mit én tudom, mivel. Ha Mátyást akarjuk dicsőítni, édeskés dal; ha Hunyadit zengjük, ismét dal; melyben lehet, hogy van némi taps-arató frázis, de az óda szigorú fönsége, az merőben hiányzik. Tehát — és ide akartam érni — a lyrában nincs meg, de korán sincs meg, az érzelmek és előadás azon különfélesége, melyet a lyrai nem megenged, hanem az összes lyrára jól, rosszúl az egy dal formái vannak megkövesedve. Nem azt akarom ezzel mondani, mintha a dal lényege az említett pipere volna, vagy mintha igen jó dalokat tudnánk írni; hanem hogy ama kicsinyes ékesgetés a lyrai formák közűl is leginkább megfér a dallal, bár ez szintén ellehet nélküle; s hogy mi a dalnak e lényegtelen attributumát s vele a dal hangját átviszszük a lyra egyéb fajaira is, hol más elem, más hang, más díszítmény, más nyelv kívántatnék, sőt átviszszük az eposzba, drámába, hol az által gondolunk költői színvonalra

emelkedni, ha foltonkint a dal hangját és mellékes cziczomáit alkalmazzuk.

És valamint a népszerű iskola embere, verset írván, a leghajlíthatlanabb subjectivitással egyre azt iparkodott kitűntetni, hogy «ő tanult ember» meg «élczes ember» azaz: épen nem símult a tárgyhoz, hanem örökké saját egyedisége előnyeit mutogatta: úgy mi — a nagyobb rész — az által akarunk igazán költőiek lenni, hogy minden tekintet nélkül tárgyra és alkalomra, bravour-képekkel, s egyéb különösséggel erőlködünk «kitenni magunkért». A ‚sed non his erat locus' bölcs józanságát nem tartjuk összeférőnek a költészettel; kiki annyit ér, a mennyi úgynevezett «szép helyet», ujjal kimutatható, collectába jegyezhető «ragyogó» mondatot képes producálni. Ez történik, ha valaki igen szellemdús, képzetgazdag színben akarja láttatni magát. Ha pedig az egyszerűség pálmája után törekszik, előfog egy halvány ötletet, képet, egy mitsem jelentő antithesist, vagy efféle léhaságot: alapul veti az egész költeménynek, körülönti szűz prózával s megvan a vers. Nem mondhatni, hogy hiányzanék benne a dal formája, egysége: mert hisz az a kis gondolat, vagy kép, melyre négy-öt versszak prózája készít elő, oly árva egyedűliségben áll, hogy csoda is volna benne többet látni egynél; hanem bezzeg a költemény sem olyan lesz ám, mint midőn folyvást emelkedő halmokról jutunk a tetőre, mely mindeniken uralkodik, hanem olyan, mint mikor lapályon haladva egy darabig, utoljára felállunk egy — határdombra. A kilátás innen sem sokkal tágabb, az emelkedés nem volt érdemes fáradságra: akár ott lenn maradtunk volna. Gyakran oly czím, oly tárgy, melyből ódai szökellést vártunk, ily értelemben vett dallá hegyesedik. Ha pedig az előbb mondott «fantázia-dús» játékot veszszük elé, productiónk hasonlít a fönebbi népszerűekéhez abban, hogy miután örökké ‚szépet' mondani csak a legkiválóbb elmének adatott, az egyes bravour-pontok közt eső hézagokat silány

prózával töltjük be; itt-ott jól éneklünk, de a hol nem bírjuk, falsettet, alsó octávát veszünk, fistulázunk vagy mintha czifra épület repedéseit szalmával tömnők ki. Ne értessem balul. Szívesen elismerem én, hogy van több jóravaló tehetség költőink s jóravaló költemény ezek versei közt. Nem is szólok egyesekről, annál kevésbbé egyesek sikerültebb darabjairól: hanem veszem költészetünk irányát, gravitatióját, egész tömegben, mint előre is kimondottam. És ez lyrai, ott is, hol nem kellene, a lyrában pedig dalszerű ott is, hol nem kellene.

Midőn a lyrai fajok többféleségét, változatosságát sürgetem, távol legyen, hogy amaz iskolai osztályozás lebegne szemem előtt, mely a sapphói vagy alcaeusi mértékhez szabott költemény homlokára felírja: óda; mely a hat és ötlábú mért soroktól függeszti fel az elegia elnevezését, s épen nem kívánom, hogy, ha idyllről van szó, Corydon és Menalcas dudaversenyét zengjük, s több afféle. Ama régi formák, bármily alkalmas is zengő nyelvünk a görög-római mérték visszaadására, nem képesek a magyar lélekben azt a zenei visszhangot költeni, melyet egykor az illető nép keblében költöttek. A hellén kar végtelen változatú, csodazöngelmű dalformáit, ha eleinte némi fáradsággal is, utánképezhetnők hajlékony nyelvünkön, de az ily kisérlet nálunk örökre néhány tudós ember magán időtöltése maradna: mert hol a nép, mely azon hangmenetek csiráit már kezdettől fogva lelkében hordja, mely azon rhythmusok alapját maga teremtette egyszerű, primitiv dalaiban, hol a kar, mely e formák későbbi fejlettebb, virágzó alakjában is fentartsa, folytassa a közösséget a néppel, az élettel? Nincs különben a többi antik formával se. A míg iskoláink mintegy közönséget neveltek számukra, s a magyar dallamosság ébredni nem kezdett: addig, legalább az olvasó ember, úgy a hogy beléjök találta magát. De mióta az a kevés classicismus, mit az iskola 4—5 órája az ifjúba diktál, koránsem elegendő,

hogy vérré váljék: e formák még azon «második természet», a megszokás, támaszától is elestek, tanulva sem zengenek többé a lélekben; ellenkezőleg a nyugati rhythmus érzéke terjedt, s a magyar dallam is (habár legújabb időben inkább hanyatlás mint előmenetel nyomai mutatkoznak) ellenszegűl ama távolcső, visszahozhatlan, elérhetlen világ zene-accordjainak. De van a régiek lyrájában, mit még ma is haszonnal tanulmányozunk: az óda fensége, tömör, imposant szerkezete, rohanó tűzárja, komoly bölcselme; az elegia olvadó heve, mérséklett hangja, az a magát beleélés mintegy, örömeibe vagy fájdalmába; az epigramma csodaszép példányai, az összeszorítás által oly ruganyossá váló — az összeütközésben szikrává pattanó gondolat, ama két vagy négy sor, mely tudja, hogy kőbe nagy nehezen azért vésték, mert századokra kell hirdetnie az eszmét stb. ... mindezek ma sem háladatlan tanulmány a költőnek, habár épen nem szükség, hogy gondolatát antik mezbe öltöztesse, hogy mythologiai alakokkal, képekkel tarkázza dictióját, hogy sorait a régiek rhythmusa szerint alakítsa, szóval, hogy külső, lényegtelen dolgokat majmoljon. S ily értelemben hivatkozom én, midőn a formák különbségéről beszélek, a régiekre is: de nem állapodom meg nálok, mert a lyra azóta, különböző népeknél, végtelen változatosságra fejlődött s csak minél többféle példány átélvezése menti meg a költőt (ha ugyan új ösvényt törő, önálló, eredeti csillagnak: lángésznek nem született), hogy egy valamely kitünő szellem szolgálatába ne rekedjen.

III.

Közelebbi czikkünk végsoraiban azon hagyók el, hogy a lyra, különböző népeknél, végtelen változatosságra fejlődött, s csak minél többféle példány átélvezése menti meg a költőt — ha ugyan új ösvényt törő,

önálló eredeti csillagnak: lángésznek nem született — hogy *egy* valamely kitűnő szellem szolgálatába ne rekedjen. Azt kérdheti erre tőlünk az olvasó, hogy ha a lángész a nélkül is megleli a maga útját, mi szükség a másodrendű elmék számára követési példákat jelölnünk, s ezáltal az *utánzók* számát szaporítanunk; vagy mi haszon háramlik abból az irodalomra, hogy a lángésznél kisebb szellemek nem *egy*, hanem minél több nagy elme befolyását szívják magokba? A mi az *utánzást* nézi, nem árt erről, e mai, eredetiséget affectáló, de tényleg nagy mértékben utánzó korban, némely dolgot, ha ismételve is, elmondani. Költészetben — valamint minden ágában a művészetnek — többé-kevésbbé mindnyájan *utánzók* vagyunk. Maga a lángész a meglevő példányok után indúl. A különbség csak az, hogy villámgyorsan szedi magába mindazt, a mi jó van előzőinél; alkotva pedig, habár valami olyat akarna is, a minő minta előtte lebeg, a benne lévő eredeti erő által egészen mást hoz létre. Hanem foszd meg az utánzás lehetségétől, zárd el csecsemőkorában minden érintkezéstől a költészettel, nőjön elszigetelve egy magános szobában, adj neki bár alkalmat szelleme egyéb tehetségei kifejtésére, halmozd bár el minden tudománynyal, csupán a költészetnek minden sejtelmét zárd el tőle hermeszileg, ne halljon soha egy népdalt, ne olvasson egy költeményt, tanítsd bár meg ráadásul a mérték és rím mesterségére is, de ne költői darabokon, hanem egyes összefüggetlen szavakon: a te született költőd, ha lángelme is, soha sem fog megszólalni, valameddig ez elkülönzés tart, legfölebb oly rímjátékot farag, a minőt eléje adtál.* Nagy elhittség kellene hozzá, azt gondolni, hogy valamely egész nemzetben, egy összes népben időről-

* Azon ellenvetésre, mely itt tehető, hogy az, ki *legelébb* szerzett költeményt, miféle *utánzás* által fejtette ki tehetségeit, — megjegyezzük, hogy ama primitiv költemények nem is egy Ilias, vagy Odyssea, hanem hasonlók a Mózes könyve által fentartott Lámech énekéhez, mely, bár előzői lehettek, mutatja, hogy nincs

időre nincs több «született» költő, azaz ki magában hordja a poétai képesség csiráját, csupán az a tíz-tizenkét legény, ki előfizetési ívekkel zaklatja a közönséget. Az a fiatal pásztor, ki oly keservesen ríkatja tilinkóját, az a parasztlegény, ki egyszer életében jajdúlt fel négy sor panaszos dalra, az a híres mesemondó vagy babonás képzelgő, vagy a minden alkalomra élczet pattantó «ex professo» vőfély stb. lehet, ép oly «született» költőnek bizonyúl, ha alkalom és mód nem hiányzik a benne rejlő alaptehetségnek minél több példa látása s utánzási ösztön által leendő kifejtésére. Miért van pl., hogy Olaszországban sokkal több egyén «születik» zenésznek, festőnek, szobrásznak mint egyebütt? Faji előny, mondják. Igaz, némely faja az emberiségnek már alkatánál, idegszerveinél fogva alkalmasb a képzelődés műveinek teremtésére, mint a másik. De nem kevesebb tényező e részben az *utánzási* folytonosság: a csecsemő fülét már zenehangok ütik meg, szemébe a képző művészet alkotásai tükröződnek, bölcsőtől a sírig egy művészi világban él, úgy hogy, ha benne megvan a csira, lehetlen annak kifejletlen maradni, s ez utánzási inger száz meg száz *jó* középszerűt képez ki, hogy aztán végre tökélyes álljon elő. Ellenben a fajbeli hajlam, utánzandó példák nélkűl, lekötve marad. Tudjuk, hogy pl. az oláh nép szintoly képzeleti irányú mint az olasz: de a mi ennél a művészet remekeit hozza létre, amannál képtelen babona marad. Nagy fontosságot helyezünk tehát abban, hogy a költészet s átalában a művészet terén minél több *jó* középszerű, s ha tetszik «utánzó» fussa

ugrás a fejlődésben, s a költészet ép úgy csecsemőkorban kezdte, mint minden egyéb. Ide írom, rövid:

«Oh Háda és Czillah! halljátok meg az én szómat;
A ti füleiteket adjátok az én beszédemnek Lámech feleségei.
Ha valamely erős férfiútól sebet vennék is,
Vagy valamely izmos ifjutól kéket: megölném azt mégis.
Ha Kainért hétszer áll isten boszút:
Lámechért hetvenhétszerte inkább.»

szabad versenyét; nem mintha a középszerűséget becsülnők nagyra, de mivel ezek teszik lehetővé, hogy koronkint lángész álljon elé, s mivel egy ily pezsgő, szélesen kiterjedt, hagyományos művészi élet nélkül a genie megszületik ugyan, de meg is hal, a nélkül, hogy léteztéről valamit tudna a világ.

A kérdés második része: mi haszna benne az irodalomnak, ha nem egészen önálló tehetség nem *egy*, hanem minél több remekíró hatását szíja fel, — szintén az emberi szellem természetén alapuló törvényekben találja megoldását. A költői született hajlam nem csupán mennyiségi, hanem minőségi tekintetben is végtelenül különféle. Nem csak a kisebb vagy nagyobb fokozatban, a belteljes (intensiv) erő több-kevesebb mértékében különbözik, hanem irány, minőség, színezet tekintetében is oly árnyalatosságot tüntet elő, mely, mint a természet egyéb tárgyainál is, egész az egyéni sokféleségig terjed. Ha már most ennyi ezerféle hajlam, elmeirány, egyéni tehetség-árnyalat egy-két mintaíró nyomdokába engedi sodortatni magát; ha úgy akar érezni, gondolkozni, érzését, gondolatját épen úgy akarja formában megtestesítni, mint azok; ha épen oly tárgyak és idomok iránt viseltetik előszeretettel; ha e szerint önnön tehetsége irányát, hajlamát, vagy észre sem veszi, vagy öntudattal oly iránynak, hajlamnak veti alá, mely nem az övé: abból természetesen a költői utánzásnak ama korcs neme támad, melynek a neve már nem *követés*, nem a nagyobb elmék hatásának tanúlmányképen magunkba szedése — hanem majmolás. Látni egy tömeget, melynek művein *egy* ugyanazon szellem befolyása majdnem kézzel mutatható, szomorú jelenség, hanyatlás jele. A költők vagy öntudatlan akadályozvák saját irányú tehetségök kifejtésében, vagy tudattal hamis játékot űznek, *az* akarván lenni, a mivé lenniök ellenkezik saját egyedi képességökkel, s míg ennek irányát elfojtják, amazt el nem érhetik; midőn a hús árnyéka után kapdosnak, elejtik a húst. — De máskép van a dolog, ha mintáik

választásában nem szorítkoznak egy bizonyos költői jelességre, de még korra s nemzetre sem. Annyiféle példa, annyi irány közt lehetetlen, hogy utoljára meg ne leljék azt, mely az ő specialis vagy egyéni hajlamuknak leginkább megfelel, melyen aztán tehetségök, ha van, szabadon bonthatja ki szárnyát, s megeshetik, hogy a ki pl. Petőfi árnyékában mint jelentéktelen parasit növény teng, hajlama és tehetsége irányának felismertével, s képességeinek ez irányban kifejtésével, ha nem is valami egetverő portentum, de jóravaló költő lehetne, az egészben pedig üde változatosságot segítene hozni elő, a mostani egyhangú zümmögés helyett. Ebben talán komikai ér csirája lappang: de, mert Petőfi erős oldala nem a comicum, magasztos hazafiságot akar zöngeni; amaz a szende, lehelletszerű dalra volna hivatással: de neki jobban tetszik a «dühös» Petőfit utánozni; a harmadik hosszú lélekzetű, epicus előadásra hajolna: de mestere nyomán «Felhőket» stb. kénytelen írni. Drámai költészetünk meddőségét is nem a «született» tehetségek hiányából magyarázom, mert középszerű, jóravaló tehetség születhetik és születik folyvást akármennyi, hanem mert senki sem adja magát a színirodalmi példák beható, *követésre ragadó* tanúlmányára, hanem csekélyelve az ily koszorút vagy előre kishitűen lemondva róla, könnyebbnek vagy dicsőbb feladatnak tartja lyrai verset írni, mint Petőfi, vagy novellát, mint Jókai. Már pedig bizonyos, hogy hiába minden született képesség, ha azt idegen irányba tereljük, vagy kifejtésében mindazon utánzati phasisokon át nem vergődünk, melyek azt eszközlik, hogy a ki sokáig tanítvány volt, végre mester legyen, a ki sok példát szemlélt, végre önmaga is eredetit tudjon termelni, saját képessége határai között természetesen, mert a kinek például a zenéhez «hallása» nincs, abból jó mathematikus még lehet, de jó compositor soha.

Hanem tartsunk sort. Előbb a lyráról beszélve mondám, hogy semmi sincs távolabb ez elmélkedés czél-

jától, mint a lantos formák változatosságának színe alatt azon antik külsőnek visszaállítását sürgetni, mely a mellett, hogy ránk nézve lényegtelen, időszerinti, esetleges járulék, se tápja se támasza nem lévén népi s nemzeti életünkben, költészetünk virágzását inkább gátolná, hogysem elősegítné. Épen nem állítom, hogy «anákreoni danák» s több efféle által szükség lendíteni lyránk egyhangú voltán. De óhajtom, hogy a költő ismerje fel tárgya természetét, érzelme hőfokát, eszméi magasságát vagy mélységét s ahhoz idomítsa a kifejezés formáit. Ha magasztos eszméket, érzelmeket stb. akar zengeni, őrizkedjék aprólékos játéktól, piperétől; ha szende, ha gyöngéd érzései vannak, tartózkodjék közben nagyokat kiáltani. Szóval mindenekelőtt tudjon különbséget tenni ama két fő nem között, melyre a lyrai előadás oszlik: *fenség* és *kellem.* Ez nem iskolai pedant követelés; ezt maga a dolog természete kívánja. Lehet-e valaki egyszerre magasztos hangulatban és például sentimentális olvadásban? Fújhat-e száján hideget és meleget egyszerre, mint az Apocalypsis csodája? Folytathatja-e virágfüzérből a szilárd kövekből kezdett dór csarnokot? Vagy a fuvola hangjai közé jól esik-e ottan-ottan harsonával rikkantani? Vannak azonban átmenetek, s ugyanegy költeményben is megállhat a kettő egymás mellett; ilyenkor az átmenetek kivitelében mutatkozik a mester, s a költemény az uralkodó hangról neveztetik (mivel «a potiori fit denominatio»). Minderre a klasszikai, főleg a hellén lyra tanulmánya szolgál elévülhetlen példányokkal.

A görög-római világ lyrája, a mi t. i. belőle ránk maradt, egészben véve *ódai.* Az a mit mi *dal*nak nevezünk, vagy hasonló ahhoz, itt-ott a tragoediák karénekeiben, s némely kisebb, kedvelt ugyan, de nem nagyra becsült költeményfajokban, s egyes töredékekben maradt fenn, leginkább az úgynevezett *szkoliák*ban*. Róma *dalát* inkább fölleljük Catullus dévajsági-

* Hogy az olvasó érezze, mi dalszerűség az, mely e szkolion-

ban, melyekbe ottan-ottan az utczai réja is belehangzik, mint Horatiusnál, kinek még dalszerű szerzeményein is megvan bizonyos ódai lendűlet. Legfölebb egy-kettő, mint a «Donec gratus eram tibi» marad a dal színvonalán. Átalában tehát a régiség tanulmánya leginkább ódához emel, mint Virágot, mint Berzsenyit. Érzületben úgy, mint előadásban fölgerjeszti, erősíti a fönség iránti fogékonyságot. De ama teljes hármónia, mit főleg a hellén alkotás csuda bája lehell, a dalnak is jó szolgálatot tesz. Ezen kivűl a mai dal táplálkozást meríthet a lyrai előadás azon mérsékelt neméből is, mely a régieknél *elegia* neven volt ismeretes. Remény és félelem, vágy és csüggedés váltakoznak benne, mint a mai dalban. Csupán előadása volt hosszabb, nyugalmasabb, szemlélkezőbb. Míg tehát concentrálva mintegy, s ez által mint a sűrített lég, kevesbbé válva, a mai dalnak nyújt előképet: más részről egész terjedelmében, mint elegia szolgáltat

fajt az ódától megkülönbözteti, ide teszem egyik e fajta költeményt, halvány fordításban:

Mirtusz lombja közé fonom be szablyám,
Úgy, mint Hármodiosz s Arisztogeitón,
Mikor a bitorlót megölék
S egyjoguvá Athenae lakosit tevék.

Nem vagy, Hármodiosz, te halva, nem vagy,
Élsz, mondják, szigetin a boldogoknak,
S veled ott gyorslábu Achilevsz,
És Diomédesz, a Tűdeidesz, veled.

Mirtusz lombja közé fonom be szablyám,
Úgy, mint Hármodiosz s Arisztogeitón,
Hogy Athenae szent áldozatin
Zsarnoki férfi Hipparchot agyonölék.

Fön lesz híretek, él dicsőn örökre,
Kedves Hármodiosz s Arisztogeitón,
Mivel a bitorlót megölé
Kardotok, és Athenae szabad általa.

(Kallisztratész.)

örök példányt — természetesen azon módosítással, melyet a keresztyén világnézet, a kor s népfaji viszony követel — a lyrai előadás azon nemének, mely ma is róla neveztetik. Nyugodt hevűlete, mérsékelt pathosza, — melyet a nekieredő s ismét szabályosan csillapuló versalak oly összhangzatosan fejezett ki — mai formákban is követhető. — Szintén a régiektől veszszük legtisztább mintáit amaz összesűrített ódának (néha dalnak), mely epigramma nevet visel. Párversi mért alakja épen úgy nem lényeges, mint a többi ódon fajoknál a külforma. De a lényeg örökre az marad, míg ember él. Vagy nem lesz-e alkalom és szükség örökké, nagy gondolatot keskeny határok közt fejezni ki? Csupán formajáték-e az, ha a költő minden melegét, s erejét concentrálja egy villámban, hogy növelje hatását? Azon 4—6 soros couplet-k, minők újabb korban inkább vázolnak s elmosnak valami árva gondolatot, hogysem a rövidség által hatályosbbá tennék, sohasem mérkőzhetnek a görög epigramma fönségével. De ki olvasná ma már, ki érzené szépségeit egy oly epigrammának, minőt például Vörösmarty amaz örök példányok után írt, — Árpád sírverséűl:

A Duna habjainál ki van itt a kisded üregben
  Pusztán, s omladozó hamvai jeltelenűl?
Menj harsogva folyam! mely gyakran vitted emelve
  A győző seregét, zengj hadat álmaihoz;
S melyet szerze, te légy, ország, az erősnek örök jel:
  Népvezető Árpád hamvai nyugszanak itt.

Ki értené, mennyi magasztos van pl. ebben: «Menj harsogva folyam — *zengj hadat álmaihoz*»? . . . Csillagot, virágot keresnénk benne, s mivel az nincs, bizonyára elébe tennénk egy oly couplet-t, mely a «Felhőket» majmolva, bizarr képre torzítja üres phantasiáját. — — —

VISSZATEKINTÉS.

(Megjelent a «Szépirodalmi Figyelő» 1861. évi folyamában.)

I.

Tisztelt barátom Gyulai Pál ma egy hete bevégzett Figyelői czikkében azt mondja, hogy ha az ő Szász K. elleni vitájában e lapok szerkesztője utólag sem nyilvánítná önvéleményét, e mulasztás által írói, vagy irodalmi «jellemtelenség» vádját vonná magára. Az, ki a czikket egész figyelemmel és jó indulattal olvassa, nem talál e kijelentésben egyebet, mint következtetést abból, a mit Gyulai a szerkesztői jogok és kötelességek felől már elébb elmondott; de a kevesbbé figyelmes, a botránykereső, az, ki az egésznek szerkezetéből csak egyes mondatok toronyhegyeit látja, könnyen úgy tekintheti, mint vádat a szerkesztő eddigi, bizalmatlanságot jövőbeli eljárása ellen, mint előre kész anathemát, mely lesújt azonnal, ha a pörnek vége s a szerkesztő mégsem áll elé egy tüzetes czikkel, melyben a vitát egy vagy más félre döntse. Megerősíti e botránylesést azon nyilatkozata Gyulainak, hogy ő nem akarta kimondani e vádat, Szász Károly csikarta azt belőle ki. Ez minden esetre úgy hangzik, hogy az irodalmi «jellemtelenség» vagy már megvan, vagy erős a kilátás, hogy meglesz, ha a szerkesztő elmulasztja az *egyes* esetben a pört megosztani; s ebből aztán oly következtetés állna elé, hogy ha a szerkesztő minden *egyes* esetben föl nem lép mint biró, nyilatkozó vagy harmadik fél, tehát irodalmi jellemtelenség vádját érdemli. Mielőtt azon-

ban ez a következtetés szabály, elv vagy axióma tekintélyére kapna, jó lesz egy kissé meghányni-vetni.

Gyulai a szerkesztőnek véleménye nyilvánítására, a lap irányának feltüntetésére annyi útat, módot enged, hogy csodálkoznunk kellene, ha a fenforgó esetben a «jellemtelenség» vádját úgy értené, mint talán némelyek érthetik, hogy t. i. azt csak mindannyiszor speciális nyilatkozással lehet elkerülni. Elmondja, mennyi módja van a szerkesztőnek lapja irányát megóvni, néha egyes jegyzetekkel, néha utóczáfolattal, néha az által, hogy az ügyet nyilt kérdésnek tekinti — gondolom, az egész lapban nyilatkozó tendentiával is, meg, ha a szerkesztő egyszersmind író is lapjában, a saját czikkeiben uralkodó iránynyal s elszórt egyes nyilatkozatokkal is. Gyulai tehát nem értheti akkép, hogy a szerkesztő csak úgy vegyen fel az övétől eltérő nézeteket lapjába, ha a maga észrevételeit, *minden speciális esetben,* vagy alárakja mint folyó jegyzeteket, vagy utólag tüzetesebb tárgyalásban kifejti. Nem értheti így, mondom, habár a fenforgó esetben épen követelni látszik is. Nem kivánhatja, hogy a szerkesztő, minden egyes kérdésnél, mely lapjában megpendül, minden vitánál, mely ott fennforog, egy örökös areopag, vagy — mivel itélete nem birói decisio, hanem puszta egyéni vélemény marad — egy örökös beavatkozó legyen a más beszédébe; egy oly akadékos gáncsoló, ki vagy minden harmadik szóba belevág, vagy, miután végighallgatta munkatársát, honorarium helyett azzal fizeti ki, hogy nekifordúl egy pánczélos-paizsos czikkel s bebizonyítja, hogy társa véleménye csak lapda volt, melyet azért dobott fel, hogy lehessen — ütni. Én, megvallom, így szerkesztett lapot még nem láttam; s ha látnék, sem volna örömömre. Ha Gyulai egész eddig vinné a szerkesztői kötelességet: megkérdeném tőle tréfából: vajjon a «Budapesti Hirlap» szerkesztője, mikor az ő «A legújabb magyar lyráról» irott gyönyörű czikkeit közölte, azért nem tett-e azokra semminemű észre-

vételt, mivel a megbirált költők felől — Tompától Meáncsekig — tökéletesen az a véleménye volt, a mi a birálónak? Nem inkább azért-e, mivel Gyulai tehetségében, igazságszeretetében teljesen megbízott, s tudta, hogy a mit ő ír, az által *nyerni* fog az irodalom? Mindazáltal fogná-e Gyulai, vagy bárki más, «irodalmi» jellemtelenséggel vádolni a «Budapesti Hirlap» akkori tisztelt szerkesztőjét? De nem kenyerem a kötődés, jelen esetben annál kevésbbé, mert ellátom, mit felelne rá, kihez a kérdést intéztem. Azt mondaná: politikai lapnál, mely (nálunk) csak kegyelemből ha vet egy pillantást a szépirodalomra, nem követelhetni, hogy szerkesztője a tárcza fölött is vigye a szellemi felelősséget: de ki egy æsthetikai közlöny bakjára ül, attól csakugyan megvárjuk, hogy keményen tartsa a gyeplőt. De ha megengedi tisztelt barátom, hogy lehet tárgy, melyről æsthetikai lap szerkesztőjének sincs mindjárt kész véleménye, azt sem vonja kétségbe, hogy lehet olyan is, melyről a czikksorozat vagy vitás pör végén sem állhatna elő nemhogy döntő itélettel, de néha még határozott véleménynyel se. Teszem, egy oly kitűnő munkatársa, mint Gyulai, oly czikksort küldene be hozzá, melyben a *szép*nek új meghatározását kisérlené meg felállítani. Ama polemikus szerkesztő, ki vagy örökké csillagoz, vagy az utolsó szót követeli, előre kétségbe esvén, hogy meghatározásnak meghatározást, vagy tüzetes czáfolatot tehessen ellenébe, — kénytelen volna visszautasítni a remekül írott czikket, ha, mint valószínű, abban sem találná a *szépet* kimerítően, teljesen meghatározva. S mit nyerne az irodalom? Nem okosabban tesz-e, ha kiadja a sok szellemmel és remek tollal írott czikket, még pedig, ha jobbat nem tud mondani, minden észrevétel nélkül, mint új véleményt az eddigiekhez, s ha valaki fölveszi az ellen a keztyűt, annak szavát is engedi hallatszani lapjában? Vagy a jelen és jövőbeli olvasó közönség (értem nem a gondtalanul olvasó *nagyot*, hanem a gondolkozó, vizsgálódó *kicsinyt*) *ité*

letére nem bízhatunk semmit? Tehetjük-e, hogy véleménye valamely tárgyról *az* legyen, mit a szerkesztő utoljára mond, s ne az, mit az illető czikk, vagy vitás pör folytán magának képzett; és szükséges-e, hogy mindannyiszor a szerkesztőét is hallja, ki itt nem biró, csupán egy harmadik fél, mely kell nem kell, ott lábatlankodik mindenütt? Nem mondom ezzel, hogy a szerkesztőnek sohasem szükség vagy nem szabad közbe vagy utánszólni — gyakorlatom czáfolna meg — de hogy ezt minden eltérő vélemény alkalmával tennie kelljen: Tamás vagyok benne. — Utoljára nem is győzné, habár szerkesztői helyzete nem volna is «sine cura» (!?!); s mit nyerne vele? Azt, hogy munkatársai, közönsége előtt a «legkiállhatlanabb szerkesztő» nevére tenne szert. — Nem értem tehát úgy Gyulai követelését, mintha ő minden specialis esetben replicát kivánna a szerkesztőtől; kivánata két ágra oszlik: vagy *véleményét* a tárgyról hallassa a szerkesztő — vagy *jelentse* ki, hogy nyilt kérdésnek tekinti az ügyet. De ha az elsőt nem teheti, mi szükség az utolsóra? Az által, hogy lapjába vette, s hagyta vitatni pro et contra, eléggé mutatja, hogy a kérdés *nyilt:* az által, hogy hallgat, pedig azt, hogy *ő* nem bírja, vagy nem látja még idejét *bezárni.*

Ennyit előre; noha «Visszatekintésem» ezúttal nem annyira Gyulai pörös ügyét illeti, mint igen tisztelt munkatárs Brassai úrnak a «fordításról» lapunkban folyó derekas czikkeit, különösen a nem rég lejárt III-dik számút. Csupán azért szabadkozám előre, nehogy az lássék némely föntebb jellemzett olvasóm előtt, mintha Gyulai anathemája riasztott volna rám, s ezért rohanok a tudomány, elmésség s logica fegyveres Goliáthja ellen, gyönge pálczával ugyan, mint Dávid, de a «seregek urának neve» nélkül. Egyébiránt én még e pálczát is leteszem: Brassai czikkének nem annyira *ellene* akarok írni, mint úgy *mellette,* körül is belül is, elmondani egyetmást, a mi olvasás (meg correctura) közben eszembe ötlött, en attendant, azaz

míg a tisztelt író szíves lesz a hátralevő részt is beküldeni.

Soha nagyobb szükségét nem érezte irodalmunk mint most, hogy a magyar nyelvet éktelenítő s megrontó germanismusok s mindenféle *ismusok* ellen valamely erős hang szünet nélkül kiáltsa a «Carthaginem delendam»-ot. Régebben, ha valami idegenszerűt latinból, francziából, németből átvettek, noha az ily kölcsönzés által a nyelv szűz eredetisége mindinkább lehímlett, az az egy vígasztalás megvolt mégis, hogy puhán kötött, szélesszájú, terjengő stilus helyett, csinosabb, tömöttebb, rövidebb kezde lábrakapni: a *szép selypítő,* mint Kazinczy szokta kifejezni magát. Hiba volt minden esztre alsóbb fokú nyereményért, minő a nyelv rövidsége, csínja, hangzatossága, magasbfokú sajátságot, a szókötést, a nyelv életműszerét támadni meg; annál inkább, mert meg sem vala kisértve, ha vajjon rövidség, csín, hangzatosság nem épen úgy eszközölhető-e magának a nyelvnek határai közt. Csak egy példát hozok fel. Germanistáink mint nyelvszépséget honosíták meg az effélét: «Nyargal a huszár forgó*val* süvegén, kard*dal* az oldalán» stb. s nem vették észre, vagy nem akarták, hogy ezt a magyar ki tudja fejezni rövidebben s élénkebb hatással: «nyargal a huszár, süvegén *forgó,* oldalán *kard*». Mindazáltal a mi régebben történt, legalább volt benne czél, s első tekintetre szükségesnek mutatkozott, így némileg menthető is; de a mi most csupa lustaságból, hebehurgyaságból s a magyar nyelvérzék ide s tova tökéletes kihalásából történik: az rettenetes. Nincs is már magyar syntaxis. S a mi boszantóbb, ez idegen kakukfiak tetemesen pongyolábbak, idomtalanabbak, mint az eredeti fészek csinos madárkái. «Legyen ön oly jó, tegye meg ezt.» Szíveskedjék megtenni. «Akarja ön?» Tetszik? «Lefőzettem» (egy novella *czíme,* első szó egy könyvben). Lefőztek. «Ő nem hagy magára várni.» Nem váratja magát. Stb. stb. Tisztelt munkatársunk e szerint a lelkünkből vette a

szót, midőn ez ájulás ellen a romlatlan, ép magyar nyelvérzékre hivatkozik, azt is jól cselekszi, ha élesebb metszést tesz e holttetembe. Csupán arra kivánjuk figyelmeztetni, hogy az ép nyelvérzékre hivatkozás sem mindenkor biztos: ha az illető a népnyelvet minden, vagy minél több szójárásban nem ösmeri, egykét vidék tájszólamának ismerete megcsalhatja. Igaz ugyan, hogy a tájbeszédek különbsége leginkább egyes szavakban, s azok kiejtésében nyilatkozik: a szókötés jobbadán országszerte ugyanaz; de én mégis úgy tapasztalom, vannak a syntaxisban a tájak szerint némi árnyalatok, melyeket nem szabad kifelejtenünk a számításból, midőn a nép nyelvére hivatkozunk. Ilyen már a tisztelt munkatársunk által felhozott felelő *de*, s ilyet magam is tudnék említeni néhányat. Egykor erős vitám volt ezen kifejezés mellett *azzal*tartani (= úgy vélni; egyértelmű a német *dafürhalten*-nel), melyet én a biharmegyei nép szájából ismerek: erdélyi barátim pedig mennyre-földre tagadták e kitétel magyarságát, szintén a nyelvérzékre hivatkozván. Ha már most rám sütik a germanismus bélyegét: igazok lesz-e? — Más eset. Biharban: «*vele* átellenben» — «*vele* szemközt». Átkelve a Tiszán, egyszerre hallom: «*neki* átellenben» — «*neki* szemközt». Soha nem hittem volna el, hogy ez utóbbiak magyarul vannak, ha csupán bihari nyelvérzékemre támaszkodom. És most melyiket vádoljam idegen bűzzel? Nem merem egyiket is. — Vagy lehet-e mondani, hogy «megúnja *magát*» (er langweilt *sich*) németes, s unat*kozik* a magyar; mely új szót a nép sohasem használja, míg amazt kirekesztőleg, holott amaz szorosabban illik a német kaptára. Ismétlem, óvatosak legyünk a nyelvérzékre hivatkozásban.

Mit az *összefüggés, ellátni* szavakra megjegyzettem, annak állok. Az elsőnek nem magyarságát, csupán régiségét vitatom, mert elvont értelme lévén, csak könyvből ismerem, a nép nyelvéből nem tudom támogatni. Másképp vagyok az *ellátni*-val. Ez két elemből

van összetéve; *el* és *lát*. Tökéletesen osztom értekezővel a boszankodást, melyet benne az *el*-(rosszúl) *osztani*, *el*(félre)*ismerni*-féle germanismus költ: mégis íme, ha megkérdezem ifjúkori nyelvérzékemet, egyetlen *egy szóban*, de csupán ebben, az *el*- határozónak oly árnyalatát lelem, mely igen húz ama németeshez. Számtalanszor hallottam, azon nép közt, melynek a Toldi nyelvét köszönöm, hogy pl. «a húsz garas csak 19-re ütött ki, mert talán egyet *el*olvastak a többi közt»; vagy hogy «egy huszas hamis volt, de *el*olvasták», azaz nem vették észre, mikor olvasták. Ez csupán az *olvas* igében, mikor értelme: *számlál;* itt is, midőn *egyet* a *többi közt*; de már nem mondanák: a *pénzt* (összesen) *elolvastam*, azaz rosszúl olvastam. — Továbbá az *el* határozó értelmét illetőleg, adnom kell valamit a t. munkatárs által mondottakhoz. Legszokottabb értelmét, mely valamely cselekvésnek távolítás általi bevégzése, ő mellőzi, mint czéljához nem tartozót. Minden magyar érzi a különbséget e közt: *meg*vág és *el*vág. Mindegyik bevégzett tény, de az utóbbi távolít is. Ő ama ritkább, de szintoly magyar értelmet veszi: *elnéz*, azaz *nem* akar valamit észrevenni; és *elnéz*, azaz nem büntet meg. Van még egy harmadik árnyalat. *Elnéz*, azaz csendesen végig vár, kiles valamit. «Csak *elnézem*, mit csinál» ... mondja a magyar népdal, melynek ríme nem idézni való. *Elnézem*, hogy mi lesz már belőle. Itt *folytonos passiv* állapotot fejez ki az *el*. Így az *ellátni* is. *Ellättam* én azt, hogy soha sem leszek gazdag ember. Azaz végignéztem egész életpályámon és meggyőződtem. — Másik elem az *ellát*-ban a *lát*. Értekező szabályúl állítja fel: «a magyar a *lát* igével csakis a látást, a valódi látást fejezi ki, és semmi más kezelést, működést vagy hatást.» Igaz lehet; de csak úgy, ha a látást át is viszszük (tropusban) s akkor mindjárt nem a *valódi* látás lesz, s megtörik a szabály. Mindenki tudja, hogy a «szívesen *látom*» több, mint a puszta *látás*, több mint csupán örömest bámulni valakire, benne foglaltatik a nyájas,

előzékeny, vendégszerető fogadás, olykor az étel, ital s más anyagi dolog is. Gyakran pedig a *lát*, mint a gyakorító *látogat* tője, ez utóbbinak értelmében használtatik. «Sok jóval *lát* az isten» — több lesz, mint *videt*, bizonyára. *Hozzá* vagy *utánlátni* sem a puszta passiv bámúlás; a lát értelme épen valami más «kezelést, működést, hatást fejez ki» a felhoztam példákban; s ezek társaságában hadd nyerjen irgalmat a *vendéglátás*, melynek a szerkesztői jegyzés pártját fogta.

Most jő a *kinéz*, mely tagadhatlanúl ocsmány *kinézer* (chineser) szó: «csípd, rúgd, döfd, valahol kapod a gaz kölyköt». A magyar *kinéz* az ablakon, *kinéz* valakit a templomból, azaz elvárja, míg kijő, de nem *néz ki* halványan s nem *néz ki* (űz ki, nézéssel) a társaságból valakit, mint ez legközelebb szintén lábra kapott.

Nem mehetek el a *bír* ige mellett se szó nélkül. Azt mondja t. értekezőnk, hogy a «bírok vele» tőstörzsökös magyar értelme háttérbe és utoljára egészen ki lesz szorítva — a felkapott «ich habe» fordítás által. Ha megkérdenők olvasóit, húsz közől nem tudom hány bírná megmondani, mi hát a «bír vele» vagy átalában a *bír* tőstörzsökös magyar értelme. Legkiválóbb a *possum* és *possideo*. Amaz határozatlan móddal: «nem bírom megenni»; ez többnyire tárgyesettel: «ki bírja most *ezt* a puszt*át*» (még pedig haszonbérben is: *bírja*, nem *tartja*). Méltó megjegyezni, hogy valamint a possideo-nak tője a possum: úgy a *bír* igének is azon jelentése, mely hatást, tehetséget, uralmat fejez ki, régibb, eredetibb annál, mely pusztán birtoklást tesz. Ezért még ma is a valódi magyar nyelv több szókötési formában ismeri *possum*-hoz közelítő értelemmel, mint birtoklást jelentővel. «Nem bírja elvégezni a munkát» — «annyit vállalt, hogy nem bír vele» — «indulatos, nem bír magával» — «egy idő óta beteges, nem bírja magát» — «jól bírja magát, mióta az ipa vagyona

rászállott» — «bírja még ez a kalap» — «a ki bírja, marja» — «rábírta magát nagy nehezen» — «bírja a ló a szekeret, a szekér is a terhet» — «megbír a jég» — mindez s lehet még több is, nem a birtoklásra, hanem a *tehelségre* vonatkozik. Sőt a második a *possideo* értelem, már átvitel útján származott ez elsőből, úgy hogy a *bír* őseredetileg nem a vagyon *lételét*, hanem az a feletti szabad rendelkezést, *uraságot* jelenti. Világ*bíró* Sándor, nem a ki a világot *bírja* (possideo), hanem a ki *uralkodik* a felett (latinul az *armipotens* kaptájára üthető *mundipotens* fejezné ki). «Szegény ember szándékát boldog isten bírja» — (nem *habet*, se nem *possidet*) *rendelkezik* fölötte. «Vasvesszővel *bírja* (angolul: he *rules*, he *sways*) ellenségét», azaz hatalma van a fölött, ura, parancsnoka. Ajánlom e szép, erőteljes értelmet nem csak fordítóink, de kivált eredeti költőink figyelmébe. A *bíró* sem azt jelenti, a ki birtokol, nem is azt a ki itél, hanem a kinek hatalma van a törvényt végrehajtani, a ki *potens;* minél az erdélyi *dulló* (kétséges *Gyula* eredetét mellőzve) egy fokkal még keményebben jelzi az anyagi erőszakot a végrehajtásnál. — A második, a *birtoklási* értelem alárendeltségét mutatja már az is, hogy míg az elsőt, mint láttuk, a nép nyelve több szókötési alakban, többféle ragozással használja, itt egyedűl a *tárgyesetre,* így is csak nehány kifejezésre szorítkozik. «Ki bírja most ezt a pusztát»; nem jó lenne: «ki bír e pusztával?» tárgyeset kell hozzá. De tárgyesetben sem jó volna: «ki bírja ezt a lovat? ezt a pálczát? ezt a kalapot?» úgy hogy még itt is a vagyon *létele* mellett benn van az eredeti fogalom, hogy az a vagyon egyszersmind oly természetű, mely úrrá, függetlenné teszi a birtokost; tehát nem ingó, veszendő birtok. «Ezt a *földet* a szomszédom bírja» helyes, ép úgy mint: «ez a föld a szomszédomé»; de már ez: «Péter sok *pénzt* bír» nem jó, mert a magyar a pénzt nem tekintette a *hatalom* biztos és maradandó kútfejének. — «P. sok

pénz*zel* bír» — ezt a romlatlan ép magyar nyelv nem ismeri;* de az írói nyelv nagyon régen befogadta, innen, ha teljes kiküszöbölése nem sikerűl, ajánlatos, hogy a stilista inkább kerülje, mint keresse. Elvont fogalomra vinni pedig: «P. jó erkölcs*csel* bír» — vagy épen: «jó erköl*csöt* bír» majdnem hazaárulás; ellenben személyre lehet, tárgyesetben, s Petőfi nem magyartalanul zengi:

> De ha *téged* bírhatnálak,
> E világért nem adnálak.

II.

Egy ember-életkor folyhatott le, amúgy Dávid értelmében, mióta a magyar nyelvészkedés tüzetesebben és nagyobb szenvedélylyel lát dolgához; mióta nem csupán nyelvtanokat, leginkább iskolai használatra termel; hanem mélyebben igyekszik behatni a nyelv természetébe, fürkészi sajátságait, bonczol és hasonlít, rendszerez, osztályoz; egy szóval többé-kevésbbé tudományos álláspontra törekszik. De ha végig tekintünk e 70—80 évi működésen, s Révay magyarságától le egészen az «Ugornya = ugordj na!» vagy «Máramaros = már ama rossz»-féle nyelvészkedőkig: sajnálattal veszszük észre, hogy csaknem minden figyelem, érdek, szenvedély, törekvés, kutatási szomj a szavak *teste* körül forog; a mi azoknak, s így a nyelvnek is, *szelleme* volna, a szavakkal *élés*, igaz magyarosság a kifejezésekben, a helyes, az ékes syntaxis, aránylag mellőzöttnek, művelés nélkül ha-

* Sajátságos az a nyelvhasználat. «Bír föld*del*, ház*zal*» — «bír föl*det*, há*zat*» így mondva egyaránt népietlen. De participiumban: «jó módú, ház*zal*, föld*del* bíró ember» már van akármennyi; ellenben «há*zat*, föld*et* bíró» meg nincs; noha kérdhetem: «ki bírja ezt a házat, ezt a föld*et*», megfordítva pedig nem kérdhetem: «ki bír e föld*del*, ház*zal*?» Ily finom árnyalatok daczolnak minden szabálylyal, itt eleven nyelvérzékre van szükség.

gyottnak mondható. Az *etymologia* szokott nyelvtani értelmében: «szófejtés, szónyomozás» többnél-több vizsgálót s amúgy vaktában találgatót vonza körébe; de amaz eredeti értelem, hogy kelljen magyarul *igazán* (ἐτύμως) beszélni, vagy írni, aránylag kevés méltatásban részesült. Azon egy-két pályamunka, mely a magyar szókötést tárgyalja, sőt maga az Akadémia által kibocsátott «Magyar nyelv rendszere» is, vajmi sovány aratás e gazdag mezőn! Nem kisebbítem a szónyomozók érdemeit, de fájdalom, hogy míg a «*szavak* egérfarkába» oly makacsul kapaszkodunk, elhanyagoljuk a *mondatot;* míg egyes halvány gyökök elhangzott értelmének földerítésén izzadunk, nem szentelünk hasonló buzgalmat mindazon árnyalatok összegyűjtésére, melyeket az élőnyelv a szavakhoz kapcsol; míg elmések, legtöbbször túlelmések vagyunk a rideg betű jelentéséből mindent kiokoskodni, a szókötésben, stilban mintegy a véletlenre, ösztönre, kisebb-nagyobb mértékben megromlott nyelvérzékünkre hagyatunk; röviden: csinálunk, építünk nyelvészeti rendszereket, s írunk minden egyebet is, *rossz* magyarsággal. Gyűjtjük a tájszavakat; de az első esetben, ha valamely kitételt nemzetiesség szempontjából az élő nyelv foruma elé akarunk vinni, felakadunk, mert nincs gyűjtemény a táj*szólás*okra, értem a nyelv syntacticai használatára egyes vidékeken, mely pedig, mint előbbi czikkemben is érintém, különböző lehet. Tompa egy versében olvasám: «Csak egy torony a *számára*»; ez vidékemen annyira ismeretlen szólam, hogy fejet csóválnék magyarságára, ha nem tudnám azóta, hogy egész nagy környék népe ajkán használatos. A gondolkozó stilista fennakad minden lépten, egy egyszerű *ő* vagy *az* bökkenőt gördít eléje, *mely* és *mi* elállja útját; nem is említve elhagyottságát az igeidők használatában, a szenvedő forma körül; s mellőzve az idegen ajak és toll gyötrelmeit, ha nyelvünk szókötési csínját-binját el akarván sajátítni, szabályt keres, de nem talál. Bizony

háladatosabb munka lenne kiaknázni az ép élő nyelv szólásbeli kincsét, addig, míg az irodalom lávája azt is el nem borítja, mint a betű-*changeirozás* bűvészete által homlokegyenest ellenkező rendszerek kártyavárát építgetni (tisztelet a kivételeknek!) a szavak és hangok eredeti jelentéséről, származásáról, s úgy tenni, mint az, ki nemzetünk ázsiai történetét nyomozván, a *mai*ról semmit sem tudna. Ezért helyezünk mi nagy fontosságot t. munkatársunk Brassai felszólalására; ezért kisérjük *(azt?)* saját, már olyan a milyen, észrevételeinkkel; noha lapunk köre és programmja korántsem elég tágas e rengeteg tárgy megvitatására, s valamint a Brassai czikkét, úgy a mi variatiónkat alig lehet figyelemgerjesztésnél egyébnek tekinteni.

A mit értekező a nominativus alany, s hozzácsatolt szenvedő formáról mond, abban egyet ért vele minden ép nyelvérzékű magyar ember. «*Ő* haragudt volna, ha Elemér *meglepi*» ezerszer magyarabb, mint: «ha Elemér által *meglepetik*»; valamint ez: «a felkelők *megverettek* a törökök által» — nyelvünk szellemében így van jól: «a felkelő*ket* megver*ték* a törökök». Tisztelt munkatársunk, midőn a szenvedő formának ily módon használását megrójja, s méltán, — nem bocsátkozik ama vitás kérdésbe, ha átalában létezik-e, jogos-e nyelvünkön a passiva. Ő csak azon merev szófűzés, mondatalkotás ellen tiltakozik, mely a nyugati nyelvekből árasztotta el stilunkat: hogy t. i. elül álljon az alany, nevező esetben, s vonja, mint gőzös az utána ragasztott lusta hajókat, a szenvedő vagy vegyes constructió lomha terhét. De függőben hagyja, vajjon nincsenek-e esetek, s melyek azok, hol nyelvünk szelleme megtűri a passiv kifejezést. Hihetően szűkebbnek látta terét, hogy sem itt belevágjon ama fontos kérdésbe, melyet stilunk érdekében valahára tisztába hozni annyira szükséges volna. Legtöbb író annyira *fordítja* saját gondolatait is, hogy jól sem esik neki, ha örökös *talom telem* éktelen czondrájába nem öltözteti. A költői nyelv,

élénkebb, hatályosb, emphaticusabb természeténél fogva, még eddig mintegy ösztönszerűleg visszaborzadt a szenvedő constructiók keletlen tésztájától: de már oda is kezd beharapózni, s nagyban elő fogja segítni ama «lágymosói» ruganyosságot, melyről egy más alkalommal emlékeztem. Némely író ellenben tartózkodva él a szenvedővel, de nem lévén zsinórmértéke, inkább a véletlenre, s pillanatnyi szorultságra bízza, hol kerülje a passivát, hol ne. Mindennek a magyar syntaxis, a magyar stilistica művelése, még pedig főleg az élő, romlatlan nyelvérzékre alapított művelése vetne véget. Hogy ily kérdés ezen mi töredékes jegyzeteinkben meg nem oldható, mindenki belátja; azonban felhasználom ez alkalmat, hogy a szenvedő formának nyelvünkben *létezéséről,* melyet némely purista kereken tagad, holmi észrevételt elmondjak.

Köztudomás szerint, a népnyelv kerüli az *at-et, tat-tet,* annál inkább a szörnyeteg *tattat-tettet* idomokat, mint szenvedőket. Ha egyiket vagy másikat elvétve hallanók is, inkább az irodalomból odaszivárgott, de soha vérré nem vált idegenszerű (heterogen) elemnek kellene tartanunk. Azt jelenti-e ez, hogy a magyarnak nincs, eredetileg sem volt szenvedője? — A régi Halottibeszédben van egy hely, melynek elfogadott szószerinti olvasása ez: «kinek *adott* hatalm oldania és kötnie», jelentése pedig az: «kinek *adatott* hatalm oldania és kötnie». E szerint már e legrégibb emlékben megvolna a passiv idom, *at-et,* mely csupán a leíró tollvétsége által maradt volna ki, mint Toldy habozás nélkül állítja. De az a körülmény, hogy e szenvedő idom csupán ez *egyszer* fordúl elő az egész beszédben, óvatossá tesz, tollhiba bélyegét ütni rá, mert nincs *honnan* igazítni meg. Ha több *at-et* szenvedő is fordulna elő benne, habozás nélkül mondhatnók *lapsus calami*-nak; de így, kivált midőn az élő nyelv ma is tiltakozik a passivának ezen formája ellen: jó lesz meggondolnunk, vajjon a romlatlan

ép nyelvhasználat nem adna-e kulcsot a szó megfejtésére.

Kétségtelen, hogy, habár az *at-et, tat-tet* forma nemlétezőnek mondható is a magyar népnél: a passiv kifejezés *lényege* nem hiányzik teljesen nála. Ez leginkább részesülő alakban tartotta fenn magát. Hiszen van «fogadott fiú», mi épen annyi, mint «fogad*tat*ott fiú»; van «ölő csirke» a. m. «öl*en*dő» vagy «ölni való csirke»; van «lakó ház» a. m. «lak-*at*-ó» ház; már nem is «lak*andó*», mert ez jövőt fejezne ki, nem is «lakni való», mert ez csak annyit mondana, hogy «lakásra alkalmas»; míg a «lakó ház» épen olyat fejez ki, mely valósággal «lak*at*ik». E szerint a nép ily esetekben a szenvedő *lényegét* fejezi ki, de a szenvedő *formája* nélkül. Minden esetre annyit mutat ez, hogy a szenvedő lényege nem idegen a nyelvtől, legalább a szókötés némely formáiban; de az activától *külön* forma hiányzik rá; mert ha a *tat-tet* egyidejű alak volna a nyelv teremtődzésével, a nép használná azt, midőn passiva kitételre szorúl. Menjünk tovább. — Van még ma is néhány igénk, mely a puszta *ik* hozzátoldása által közép vagy szenvedő értelmet nyert. Tudnivaló, hogy az *ik-es* végzet csupán némely idők némely személyeihez járul: *a többi minden idő és személy az activa idomot használja közép* (vagy talán szenvedő) *értelemben.* «A cseléd el*tört* egy poharat; el*tört* a pohár», amaz cselekvő, ez közép, semmi különbség a formában. «Az ember nem *hallott* semmit; mert a zaj miatt nem *hallott* (hallszott, hallatszott is) a szó». Első esetben az igető: *hall-tör;* másodikban *hallik-törik;* de az iktelen végzetek merőben a cselekvő idomot tartják, oly középidői értelemmel, melyet keskeny árnyalat választ el a szenvedőtől. Ilyen még az *old-oldik, szeg-szegik* (szárnya szegik) s egy pár ezenkivűl. Ilyen forma a *bír* is, melynek *ik*es alakját ugyan nem ösmeri a népnyelv; de igen középjelentését cselekvő formában. «Rossz kézre *bírt* ez a jószág» majdnem annyi, mint: «jutott».

De *ikes* alakját is fölleljük a régibb nyelvhasználatban, például Kádár István históriájában, melynek népies eredete (katona írhatta) megerősíti bizalmunkat, hogy itt az élő népnyelvvel van dolgunk, nem irodalmi erőszakkal. Azt mondja t. i.: «Mindjárt a város is pogány kézre *bírék*»; mi tisztán mutatja, hogy *bír* és *bírik* épen úgy áll egymáshoz, mint tör-törik, hall-hallik, old-oldik.

Ha e néhány példa, ha a részesülőnek úgy cselekvő, mint szenvedő értelemben használása, ha az *at-et* formának e mai napig idegenszerűsége a népnyelvben s mindamellett a passiva lényegének némely szólásokban ma is fönléte feljogosítna bennünket ily hypothesisre; tekintetbe vévén azt is, hogy minél feljebb megyünk a nyelvtörténetben, annál egyszerűbb eszközökhöz látjuk a nyelv alkotó szellemét folyamodni: azt kellene állítanunk, hogy *a magyar nyelv, arra nézve, hogy a cselekvő igetőt középpé, vagy szenvedővé változtassa, elégnek tartotta csupán -ik végzetet toldani hozzá.* E szerint, a mely idők *-ik* nélkül formálják személyeiket: ott a cselekvő, és szenvedő vagy közép szóidom közt semmi különbség nem volt. Így már nem volna szükség a halotti beszédbeli *adott*-ra nézve a tollhiba nagyon ruganyos mentségéhez folyamodni; hanem egyszerűen azt mondhatnók, hogy valamint (részesülőben) «adott szó» ma is annyi, mint «ad*at*ott szó»: úgy régen a: «kinek adott hatalm» (a jelentő múltban is) annyi volt, mint ma: «kinek ad*at*ott hatalom»; a mint hogy «nem *hallott* a szó» ma is közel ezt teszi: «nem hal*lat*ott». — Mind ebből nem azt akarom kihozni, hogy állítsuk vissza a szenvedőnek ily egyszerű módon képzését; mert ez, a felhozott példákon kivűl, most már még idegenebb volna a nyelvérzéktől, mint az *at-et* forma; hanem azt akarám világosítni, hogy a passiva lényege *at-et* nélkül is megvan s megvolt a nyelvben, s hogy az utóbbi formát, legalább a részesülőkben, ma is bízvást elkerülhetjük: az «adott szó szentsége» helyett nem szükség «ad*at*ott szó szentségét»

mondanunk; sem az «írandó könyvet» túlságos szenvedtetni akarással, «í*rat*andóvá» csavarnunk. Használjuk-e, s hol és mennyi részben, az irodalmilag nagyon meghonosúlt *at-et* passivát: azt ezen futó jegyzések el nem dönthetik: csupán figyelmet akarék gerjeszteni, hogy az állítás, mely szerint a magyarban *teljességgel* nincs szenvedő, nem látszik előttem alaposnak.

Tisztelt munkatársunk méltán kel ki nehány oldalvágásban a stilisticai *felkapások* ellen. Mellőzve a *cz* és *c* meddő vitáját, teljes igazat adunk neki a *hogy* kerülgetése dolgában. Mirevaló ez? Hát baj az, ha a *hogy* kétszer is jő egymás után? Vagy szebb a *mikép, mikint, miszerint,* mely soha sem adja vissza a *hogy* értelmét? Van a *hogy* elhagyásának magyarban igazi népies módja, melylyel az irodalomban mai nap ritkán találkozunk. «Mondtam anyám, házasíts meg» — íróink a világért sem eléglenék így, hanem szép laposra puhítanák: «mondtam anyám, *hogy* házasíts meg», vagy talán ettől sem borzadnának vissza: «mondtam anyám, *miszerint* házasíts meg!» — Szintily laposság az ige után: «hogy mily» — «hogy mennyi» — «hogy mikor» — «hogy meddig» — «hogy ki» — «hogy mi» — «hogy merre» s számtalan hasonló kifejezés, mely széltire pongyoláskodik, még kötött beszédben is. «Látom, *hogy* mily boldog vagy» mivel több vagy szebb ennél: «Látom, mily boldog vagy»? — «Nem tudom, *hogy* mennyiért adják.» — Nem tudom, mennyiért adják.» — «Hallottad, *hogy* ki holt meg? *hogy* mi újság?» épen oly érthető, de sokkal elevenebb így: «hallottad, ki holt meg? mi újság?» — Ezenkivűl is van több módja kerülni a hogy-ok összetorlását: de ha a szerkezet épen úgy kívánja, hogy e kötszó kétszer jőjjön egymás után, az bizony sohasem oly nagy stilisticai szerencsétlenség.*

* Köztudomás szerint íróink, a *hogy* pocsolyáját *kerülendők,* egyik mentőeszközűl a latinos participium bocskorát kötötték fel. Jól van, az idegen bocskor elég kényelmesre tágúlt. De újabb

A *meg, el, le, fel* stb. előragok el nem választása, midőn el kellene őket választani, annyira komoly veszélylyel fenyegeti szókötésünket, hogy keveslem a tréfás: «piha ördög!»-öt, melylyel Brassai e tárgy felett elsuhan. Nem kevesebbről van szó, uraim, mint egy syntacticai formának *teljes kiküszöböléséről* az önök divatos: «eldönteni fogjuk, megvizsgálni lehet» stb. szófűzése által. Hisz nem én figyelmeztetem először, hogy «elmondani fogjuk» és «el fogjuk mondani» határozottan különböző két szólam. Az első a *mond*-ra helyzi a súlyt: «elmondani fogjuk», nem például: «elénekelni». A második minden ilyes nyomaték nélkül fejezi ki a legtermészetesebben, hogy «az elmondás meg fog történni». — Hasonló rontás az is, midőn közvetlen a határozó (adverb) után, szükségtelenül, s a magyar nyelvérzék ellenére, magát az *igét*, nem annak előragját teszi valaki. «Mondtam, írja le, s *szépen le*írta», — ez a természetes szórend. E helyen divatba jött, vagy kell, vagy sem, mindig az igére súlyosítni a határozót; tehát a fönebbi példában: «Mondtam, írja le, és *szépen* írta le». Pedig ez egészen más árnyalat. De úgy látszik, a *szócsíntan* már nem elég, rontani a nyelvet, «*mond*-csín-tan» is kell, hogy syntaxisunk tönkre jusson. Egyes szavak csupán levelei, vékony ágai a nyelv törzsökének, azok rombolása könnyebben pótolható: de a szókötési formák azon nemesb ereket, csatornákat képezik, melyeken a fa éltető nedve kereng: dúljuk fel, — és a fa nem lesz többé!

időben — szinte átallom kiírni — oly író is akad, ki nem tud élni e részesülővel. Például a fönebbi mondatot így szerkesztené: «*íróink* (többes szám), a *hogy* pocsolyáját kerülen*dő*» (egyes szám). Tehát magyar író nem tudja a magyar «syntaxis convenientiae»-t. Nem sokára oda jutunk, hogy jó lesz magyarul: «ezek a könyv*ek* drág*a*». Hanem úgy kell nekünk, miért veszünk be oly szólásmódot, melyre nincs született nyelvérzékünk!

III.

Van-e helye széptani folyóiratban e nemű fejtegetésnek? A kérdésre egy másik kérdésben adok feleletet. Szükséges-e, hogy a szép tudományokkal, kivált pedig a költészettel foglalkozó egyén a nyelv sajátságiba is minél avatottabb legyen? Látom a gúnymosolyt, mely felelő kérdésemre legott rám pirít, elfog, agyonsújt. «Igen! — replikáz a mosoly — ön azt mondja: a költőnek ismerni kell a nyelvet: így hát a nyelvtan aesthetikába való. A költőnek sok egyéb ismeret is kell, tehát ön szerint mind ez ismeretek a széptanba tartoznak. Dante, Milton jó theolog: a theologia önnek széptani tárgy lesz. Goethe korának tudományos színvonalán állott: ön szerint mind az, minek tudása Goethe műveiből kitetszik, az aesthesis körébe vonható lesz. Vagy (hogy a nevetség tetőfokát érje) a költőnek *olvasni* csak kell tudnia: nosza tegye lapját érdekessé abc gyakorlatokkal!» Azonban kiállom a mosoly tüzét, s a gúnyos arcznak rendűletlen komoly képet szögzök ellenébe. Úgy van — felelek — bizonyos szempont, ha nem épen az abc-t, de már például a *helyesírást* aesthetikai lapban is tárgyalhatóvá teszi, a szerint, a hogy különbözik a helyesírás prózai meg költői használatban. Minden nemzet költői nyelve azt mutatja, hogy rövidség, széphangzás a költői orthographiának oly szabadságokat enged, melyek prózaírónál hiba számba mennének. E szabadság azonban nincs korlátok nélkűl, és épen nem a versíró önkénye szerinti ferdítésben áll, hanem az élő nyelv szokásain alapúl. Rövidít, összevon, olvaszt, de úgy, mint az élő nyelv. Mellőzöm a görög nyelvet, melynek ismerői tudják, hogyan bánik a görög költő a prózai helyesírással; az angol, a német is megengedi mindazon kurtítást, összevonást, lágyítást, mi a sebes közbeszédben előfordúl. Nekünk a nyelvtan vas törvényeket szab e részben. Ha úgy olvassuk

a verset, a hogy *le* kell *írnunk*, ez a mi zengő nyelvünk néhol bizony oly göröncsössé válik, hogy majd kitörik benne a fog. Írjuk-e mi: *mégy-sz*, holott senki se mondja széles e hazában, csupán mert a rideg etymologia (kérdés, helyesen-e?) ily formára utal? Írjuk-e szüntelen: miér*t*, azér*t*; mikor az élőnyelv a *t* kilökése által oly szépen elkerüli a hangtorlatot az ilyesekben. Írjuk-e (rideg nyelvtani paradigmáink szerint): olvas-*sz*, néz-*sz*, keres-*sz*, meg a mit összekeresni ezúttal se időm, se czélom? Az ily szabadság szüksége megvan költőinknél: csak *constituálnunk* kellene, hogy ne legyen se szolgai hunyászkodás, se féktelen szabadság. Jegyezzük meg, hogy e szabadság czélja nem a vers *kisütése*, hanem a költői nyelv könnyebb, szabadabb, fesztelenebb mozgása; a rövidség, szebb hangzat, jellemzetesség, és így jóformán széptani oldalok. *Föltétele* pedig az, hogy mindig az élő kiejtésen alapúljon: legalább én tagadom a költő azon szabadságát, hogy a szókat — élő nyelvbeli használat ellenére — tetszése szerint nyirbálhassa, ferdíthesse, csűrje-csavarja. *Mely't*, *ser'g*, *levél't*, *ér't* (venam), stb. sohasem nyer kegyelmet nálam, mert egy lélek se mondja; míg nem bánom, ha (a maga helyén) *asz'ondjá*-t ír is, mivel megvan az (alsóbb) néphasználatban. S íme korántsem chimaera, hanem valódi szükség, tisztába hozni a *költői helyesírás* szabályait, meddig követheti az, euphonia fejébe, az élő nyelvet, s hol kezdődik a határ, melyen túl a paraszt ajak vagy tájkiejtés pongyolasága nem irodalomba való.

Még szorosabban érdekli a költői nyelvet a szók igaz jelentése, az összetétel (vagy *szerkesztés*, nem bánom), legkivált pedig a syntaxis, melyben leginkább kitűnik ereje. Soha nagy stilista, remekíró nem volt — prózai sem, annál kevésbbé költő — ki illető nyelve szókötésének minél teljesebb birtokában ne lett volna. Ha valahol, itt áll boszút magáért az idegen formákba lapúlás, sőt olykor az élő nyelv hétköznapi gondatlansága is, épen úgy, mint a tudós vagy pedant fesz.

Kilesni, híven följegyezni s megőrzeni az élő nyelv azon ritkább, nyomatékosb szókötési fordulatait, melyek úgyszólva csak ünnepnapon, azaz a lélek magasztosabb perczeiben hallhatók: ily úton óhajtom én a magyar «ornata syntaxis» létrejöttét; nem pedig, hogy íróinkból latinos, németes stb. kitételeket szedjünk össze, vagy épen a latin «ékes szókötés» szabályaira erőltessünk magyar példákat. Ha átalában ideje, nagyon ideje, hogy syntacticai tanulmányink a szófejtegető nyelvészetnek utána iramodjanak: az szintén kivánatos, hogy a nyelv széptani oldala körül is minél többet s többen forgolódjunk; mivel a tapasztalás mutatja, hogy ebbeli hanyagságunk máris termi gyümölcsét, a hathatós kifejezések iránti érzék tompulásában, a költői szólam enervatiójában, a széles-lapos tertyedésben, a prózai tunyaság, magyartalanság elharapódzásában oda is; egy szóval mind abban, mit ily röviden kimagyarázni nem lehet, de érzünk, valahányszor a mai költői *nyelvet* éldelni óhajtanók. Az a nemconcentrált zilaság, az a természetesnek örve alá bújt hétköznapi pongyola kötés, a tulajdonképi szó helyén gyakorta másik, mely szomszédja ugyan, de mégsem a kellő, a nem (Berzsenyiként) trombitába szorított hang, hanem likas duda oldalán — ott is hol nem kell — szétillanó szusz, . . . de minek folytatom: a ki érzi a nyelv *energiáját*, az már ért eddig is, kinek nincs hozzá érzéke, annak hiába minden beszéd.

Hogy mennyire szükséges, midőn «grammatici certant», mielőtt valamit eldöntenének, állandó és szigorú törvénynyé szentesítnének, aestheticai, költői szempontból is hozzászólni: példát hozok fel rá. Alább lesz egy-két szó a magyar igeidőkről. Tudjuk, hogy némelyek, régiebb összes irodalmunkra hivatkozva, azon véleményt akarják szabálylyá emelni, hogy a latin *imperfectumot* csupán az az időforma fejezi ki nálunk, mely a *praesens* meg a *vala* összetételéből ered: «látok vala, írok vala». Lehet, igazok van. De

a költői nyelv, csak kissé hosszabb elbeszélésben is, visszaborzad ez örökös *vala, vala* szerkezettől, oly valami esetlen laposság, egyhangúság állna be ezáltal a kötött beszédben, a mi dictiónk mostani fejlettsége után már nem is képzelhető; Tinódi nyelvét, rímeit volnánk kénytelen divatba hozni megint. Kazinczy — Petőfi, egész irodalmunk rossz nyelven írott avas régiséggé válna, — a görög hatos, valamint több lyrai mért és nem mért forma lehetetlenné; csupán döczögő alexandrin, meg egy-két hosszabb sorú alak maradna lehetséges. Ám fordítsa valaki, például Ovid (Metam.) II-ik könyve kezdő sorait versben, hexameterben úgy, hogy mindig *valá*val tegye ki a latin imperfectumot, s a régmúltra is hasonlókép ügyeljen:

Regia solis *erat* sublimibus alta columnis,
Clara micante auro, flammasque imitante pyropo,
Cujus ebur nitidum fastigia summa *tegebat*,
Argenti bifores *radiabant* lumine valvae.
Materiam *superabat* opus. Nam Mulciber illic
Aequora *caelarat* etc. . . .

«A nap királyi palotája magas *vala* , . . melynek legtetejét ragyogó ivor fedi *vala*, kétszárnyú kapui ezüstfénynyel ragyognak *vala*. Az anyagot a mű felűlmúlja *vala*. Mert Vulkán oda kivéste *vala* a tengereket...» Tessék ebből nem hexametert, de átalában csinos verset szerkeszteni, avagy csak némileg tűrhető változatosságot hozni az ily költői nyelvbe! Hanem erről a maga helyén.

«Visszatekintésem» ezúttal a szó-összetétel, vagy, mint Brassai akarja *szerkesztés* (compositio) felől tisztelt munkatársunk által elmondott nézeteken akad meg. Hogy miért bocsátám előre az aesthesis jogát vagy kötelességét, mely szerint nyelvtani kérdésekbe beleszólhat, bele is kell szólnia, nehogy a «de me sine me» hozott végzések kárát vallja utóbb: épen e compositio kérdése alkalmával ki fog derűlni. Brassai, elébb a *távír*, aztán *képvisel*, *árverez* stb. igéket ültetve

szégyenpadra, két szabályt állapít meg: 1. Hogy a magyar nyelvben határozatlan és így értetlen gyökökből nem lehet componálni. 2. Hogy a magyarban *szerkesztett* (componált) igetörzsök egyáltalában és teljességgel nem létezik. — Nehogy itt vagy ott ismétlenünk kelljen, összefoglalom e kettővel még azon másik kettőt, mely szintén a compositióra vonatkozik; azt, a mi a «*tisztelt* hazám*fia*» és «birka gyapjú nyírő olló» példák segélyével van felállítva, 1. hogy az ily szerkezetben (tehát a compositumban is, mert «birkagyapjúnyírő» összetétel is lehet) minden szó a nyomon utána következőt határozza; továbbá, miután az előbbi szabály alkalmazásának *négy* lehetséges esetét kimutatta, 2. hogy csak oly viszonyban ragaszszunk össze két *nevet*, a milyenben mint külön álló két név is értelmes (azaz ugyanazon értelmet adja, mint összetéve). Vizsgáljuk sorra.

«A magyar nyelvben határozatlan és így értetlen gyökökből nem lehet componálni.» Határozatlan, értetlen gyök pedig mindaz, mely nem létezik, nem él mint önálló, értelmes szó. Nincs *táv*, nem lehet *távír*. Nincs *visz*, nem lehet *viszhang*. Nincs *ösz*, nem lehet *öszhang*. És így tovább. Elismerem, hogy nehéz volna értekezőt elegendő számú ellenpélda felhordásával megczáfolni. Igaza van, a magyar nyelv nem szereti, in regula, az ily összerakást. De egy-kettő akad mégis, mely nagyon húz a fönebbiekhez. A *té* gyök értelme is oly határozatlan, értetlen, mint a *táv*-é. Magában nem létez, a *tébolyog, tévelyeg*-féle szókból sejtjük csupán jelentését. S íme, mégis szerkeszte belőle a nyelv maga: *té*-tova, *té*-továz compositumot, szerkeszté magát a *té*bolyog igét («*Bolyog* és bújdosik Pestnek városában». Ilosvai); ismét a *téb-láb* páros igealakot, hol a *téb* értelme nem tisztább, mint maga a *té* gyök jelentése. «Vaj igen!» pattan fel tisztelt munkatársunk, «már hogy ne volna, hogy ne létezne a *té*, hisz mondjuk elégszer: se *té* se tova.» De megenged, ha én így külön szóul sem

sejtem világosabban a *té* értelmét, mint midőn igegyök, nem tisztábban, mint a *táv*-ét, a *visz*-ét, az *ösz*-ét. Egy húron pendülnek. Gyanítni ezeket is gyanítom meglehetősen. Az utóbbival maga a nyelv componálta az *öszvért*, noha külön nem létezik az *ösz*. Ha keresném, akadnék talán még több példára is. Nem vitatom, hogy ez egy pár kivételt jogosan emelték szabálylyá nyelvújítóink, de mint tényt jegyzem meg, hogy nyelvünk eláradt ilynemű összetételekkel, melyek egy része nélkül alig tudna már ellenni kivált a *költői* nyelv. Szegény poéták, hova lennétek ti, például csak a *viszhang* nélkül is?! . . .

«A magyarban *szerkesztett* (componált) *igetörzsök* egyáltalában és teljességgel nem létezik», így szól a második szabály. Nem tudom, elég határozottan van-e e szabály alkotva. A felhozott példákból azt látom, hogy oly componált igetörzsök létezését tagadja, melyben legalább egyik (rendszerint az utolsó) elem eredetileg is igető, mint: táv-*ír*, kár-*pótol*, gond-*visel*, kép-*visel*, ár-*verez*, párt-*fogol* stb. Mert, ha oly összetett igetörzsök lételét is tagadná, mikor például *két főnév* compositurna *képző* által igévé lesz: tagadnám tagadása helyes voltát. Azt mondanám: úgy-e kérem: *oldal* önálló főnév? «Az.» Nemde *fél* is az? «Világos.» Pedig lesz belőle igetörzsök, nem szaloni ugyan, de annál népiesebb (s itt ez dönt): *oldalfelez*. Nem különben a *küllőfelez*, vagy önök szerint erdélyiesen, *köntörfarol*, mely utóbbi még annyiban is vét ön első szabálya ellen, hogy előrésze a compositiónak «határozatlan, értetlen gyök», vagy mi, hiszen mi a manót tesz az a *köntör?* Benne van ebben talán két homályos gyök is: a *ken* vagy a *kör*, meg a *törl* (törleszkedik). Még egy e fajta példát hozok fel. *Eb láb* = *ebláb*, innen ige *eblábol*, *eleblábol*. Annyit megengedne tisztelt munkatársunk ezek után, hogy van szerkesztett igetörzsök, midőn két főnév compositurna válik azzá, s legalább ily tréfás árnyalat kifejezésére használtatik is. Vajon az ő példái közől

a komoly *jelképez,* melynek szerkezete a *jel* és *kép* főnevek összetételén alapul, és csak azután vesz fel igeképzőt, elmehet-e olvasva a fönebbi tréfások közt? nem vitatom; csak szabálya nem eléggé szabatos voltát akarám felmutatni, melyért, legalább egy Diogenes, megboszanthatja a «Plátó emberével».

De *van* szerkesztett igetörzsök, ha már benne vagyunk a kicsinykedésben, olyan is, hol két igető összetéve alkot egy harmadikat. Nem azon páros igéket értem, hol két gyök szalad egy kopólánczon, mert ez mindenik a maga útját futja, saját hajlítását követi. *Fúr-farag,* nem összetett ige, mert mind a kettő külön hajlíttatik: fúrtam-faragtam, fúrni-faragni. Jut azonban egy eszembe, mely valóságos compositum: *rugkapál.* Ennek hajlítása (vidékemen legalább) teljesen összetett idomra utal: mert lesz: rugkapált, rugkapálni, sőt kiejtésben már egészen összesimulva: rukkapálni; nem pedig külön: rug*ni*-kapál*ni.* Hogy a: bukfenczez, agyabugyál stb. ide tartozik-e, nem merném eldönteni, mert összetételök elemeivel nem vagyok tisztában.

Azonban elismerem, hogy eddig felhozott ellenpéldáim jóformán a tisztelt munkatársunk által megállapított szabályok erejét bizonyítják. Régi maxima a nyelvtanban: nincs szabály kivétel nélkül. S a felhordott kivételek se nem oly számosak, se nem oly fontosak, hogy átalában ki ne lehetne mondani szabályul a magyar nyelvnek irtózását az ily összetételektől. Kevésbbé állja ki a birálatot a harmadik szabály, mely a «tisztelt hazámfia» példa rosszalásából indul ki. Azt mondja, ez nem jó, mert a «tisztelt» a «hazára» nem a «fiára» vonatkozik, a magyar szórend s összetétel azon sarkalatos törvényénél fogva, hogy minden határozó szó a nyomon utána következőt határozza. De, ha a «tisztelt hazámfia» hibás: akkor hibás lesz a *«réz* gyertya*tartó»* is, mert nem a gyertya *réz,* hanem a tartó; akkor igazán nem lesz többé *fájós* tyúk*szem,* az apa nem hoz gyermekének

szép vásár*fiát*, tisztelt barátunk Gyulai tanár nem fogja letörölni a táblát *kopott* nyúl*lábbal;* hanem így fogunk beszélni: a gyertyának *réz* tartója, a tyúk *fájós* szeme, vásár *szép* fia; nyúl *kopott* lába. Ennyi példa — s az élő nyelvből hordhatunk fel akárhányat — elégséges bebizonyítására, hogy csakugyan nem ritka eset, hogy a jelző (epitheton), legyen az melléknév vagy részesülő, magyarban is átugorja az összetett szók elsejét, s az utóllevőt határozza meg. Nem állítom ezzel, hogy a tisztelt értekező felhozta képtelen példák helyesek: «a tolvaj gyilkos pap szentjét káromló község tagja» azért absurdum marad; de csűrcsavaros szerkezettel a legjobb szabályt is eltorzíthatni. Például: egy-két epitheton, incisa (körmondatban) szép lehet, de halmozzunk tízet-huszat, össze-vissza: legott kész a galimathiás. A szabály lesz az oka? nem, az író.

E harmadik szabályból következteti tisztelt munkatársunk a negyediket. «Hogy szerkesztett névben az első szó meghatározhassa az utána következőt, nyelvünk geniusza azt kivánja, hogy csak oly viszonyban ragaszszuk össze a két nevet, a milyenben (mint) különálló két név is értelmes.» E szabály vége, úgy látszik, nincs elég határozottan fejezve ki, mert hisz a «különálló két név» mindig értelmes, mindeniknek lévén saját értelme. Azt akarja mondani: hogy úgy jó az összetétel, ha a két név külön állva is azt az értelmet adja, mint összetéve. Példái is e magyarázatra utalnak. *Házfedél* jó, — úgymond — mivel ez is jó: a *ház fedele.* De *zsebóra* kivetni való, mert értjük ugyan külön, mi a *zseb,* mi az *óra,* de összetéve nem teszi azt: *zsebbeli óra. Hattyúnyak* jó, ha alatta a hattyú nyakát értjük, tollastul-bőröstül, mert szétválasztva is megáll: a hattyú nyaka; de nem teheti Irma nagysám «hattyú*hoz hasonló fehérségű* nyakát». — Én e szabályt az összetételre nyelvtanilag sem tartom kielégítőnek. Ott van fönebb a *tyúkszem* népies compositum. Igaz, külön válva teheti ezt: a

tyúk szeme; de közönségesen nem ezt értjük alatta, hanem a tyúk szeméhez *hasonló alakú törést a lábon*, vagy (a mezitlábas nép használata szerint) szintén a tyúk szeméhez nagyságra hasonlító igen mérges kelevényt a kézujjak ízhajlásaiban, tehát jóval egyebet, mint a két szó elválasztva jelentene.

De nem annyira a nyelvtani, mint æsthetikai szempontból tartom a tisztelt munkatárs Brassai által a szóösszetételre adott törvényeket igen megszorítónak; miről legközelebb.

IV.

Ezer éves ittléte alatt Árpád nemzete sokat veszített eredeti sajátságaiból, a nélkűl, hogy jelleme alapvonásait levetkezte volna. Bizonynyal a puszták barangoló fia s a mai angol-magyar sportsman közt nagy a különbség. A mai országgyűlés szónoka talán ép oly heves védelmezője a szabadságnak, mint hajdan a rákosi kardvillogtató; de megváltozott nemcsak a hatás eszköze, hanem maga a szabadság fogalma is. Az a nemzeti köntös, mely pár év óta törekszik visszaállítani az ősidőket, maga e köntös sem teljesen a régi már; nem feledheti a nyugati kéjelmet, s épen nincs hajlama farkas- vagy párducz-kaczagánynyá alakulni vissza. Tempora mutantur et nos mutamur.... igaz, mint egyénekre, úgy nemzetekre is. A nyugati polgárosodás, cserébe jóléteért, akármit beszéljünk, sokat letörölt már, vagy módosított őseredeti sajátságainkból, s ezen, míg jellemünk erkölcsi magva ép marad, nincs mit oly igen sopánkodnunk — legfölebb versben. Semmi baj, míg az átalakulás természetes úton, idő és körülmény lassan fejlesztő, módosító befolyása alatt történik; az volna baj, ha a nemzet tompa ájulásban hagyná el magát, vagy őrült, erőszakos kézzel szaggatná ki jelleméből múltja hagyományait.

Nyelvünk, irodalmunk is századok óta ki van téve a nyugati keresztyénség s művelődés hódító befolyásának. Ki tudná megmondani, mennyi akadályra találtak az első térítők, az első három század hitszónokai, magában a nyelvben, s mennyi idegen elemet valának kénytelen terjeszteni, nemcsak irodalmilag, hanem azon nép között is, mely hallgatta őket. Tudjuk, a biblia némely szólamai, közmondásai, csak az utóbbi három száz év alatt is, annyira meghonosultak a népi ajkon, hogy eredeti zamatra egyenlőnek vehetjük a többi legmagyarabb kifejezéssel. A művelődés szomja pedig, föld és népirati helyzetünknél fogva, szintén ama forrásokhoz kelle hogy vezessen, melyekből a nyugati összes civilisatió merített: a hajdankor klaszszikai irodalmához; vagy pedig, hogy a korábban érkezettektől kérjen egy-egy italt enyhületűl. Mily hatással volt e helyzetünk a gondolatnak nem csupán nyelvbeli kifejezésére, hanem irányára, sőt szülemlésére is, nem szükség mutogatnom.

De megint vezérczikk tónusába estem, holott csak azt akarom világosítni, hogy Brassai úrnak a szóösszetételről, vagy mint ő mondja *szerkesztésről* adott szabályai nagyon is megszorítók. Elismerem, hogy ha csupán a nyelvtani szempontot veszszük, noha így is fér szó a mondott szabályokhoz, körülbelül igaza van; hanem érinték egy más szempontot is, melynek tekintetbe vétele nyelvtani kérdések körűl sem mellőzhető: az æsthetikait. Már ama fönebb jelöltem helyzet, hogy irodalmunk leginkább oly irodalmak tején nőtt ennyire, melyek a szó-összetételt nálunk sokkal szabadabban gyakorolják, kényszerít mintegy, ebbeli kevés szabadságunkat nem megszorítanunk, hanem a józan lehetőség határaig terjesztenünk. És itt, jegyezzük meg, különbség van a nyelvtani alakok, például az idők használata, meg a szókötési idomok közt egy részről, és a szavak összetétele között, más részről. Az igeidők bármily tarka vegyülete árthat ugyan a nyelvnek, de nem gátolja

az írót a gondolatnak ép oly tömör kifejezésében, minőt amaz idegen klasszikusoknál tapasztal, kiknek munkáját fordítni vagy követni akarja. Syntacticai veleje pedig a magyar nyelvnek van annyi, hogy e részben megközelíti az ó, s meghaladja az új kor irányadó literaturáit, s ha szigorúan sajátjára szorítkozik is, azáltal mégsem lesz petyhüdtebb, lazább, dísztelenebb, sőt ellenben erélyesebb, kapcsoltabb, ékesebb. De a szóösszetétel, melyben magára hagyva oly szegény, épen a gondolat és kifejezés *tömörségét* adja meg, s ha nyelvünk nagyon lelkiösmeretes purismusból lemondana e részben már is szerzett előnyeiről: valóban sokról mondana le. Isten látja lelkemet (és munkáimat), nem vagyok barátja a compositiobeli túlzásnak. Eredetiben (vers) ritkán használok összetételt, ha elvétve tollam alá kerül, kirívó foltnak tetszik és méltán róják meg, mint például Erdélyi János a *létreményt.* De meg vagyok győződve, hogy a magyar összetétel határának kiebb terjesztése oly térfoglalás, melyet æsthetikai szempontból már fel nem adhatunk. Tisztelt munkatársunk a *fordításról* czikkez, ennek számára követeli az ép magyar nyelv visszaállítását, de gondolt-e vajon a költői nyelvű, kötött alakú fordításokra? Prózában csak megyen az; ha egy összetett szó nem fejezheti ki az eredeti gondolatját, kifejezi kettő, három, egész mondat; az igaz, hogy a nyelv kissé magyarázatosabb, fenékkerítőbb, laposabb lesz, no de jó magyar. Hanem ott a költői irodalom: Homér vagy a tragicusok összetett jelzői, Shakespeare prægnans compositiói, a keleti és nyugoti árják tömött egyberakása: mit tegyen velök a fordító? Minden szót egész mondattá oldjon fel? Hova lesz aztán az erély, a rövidség, a metrum stb.?! . . . Vagy az utóbbira nézve azt kivánja tisztelt munkatársunk, hogy fordítsunk prózában, ha másképp nem bírjuk, mint a francziák? A próza csak próza, s a franczia nyelvnek sohasem előnye az, hogy nem bírja meg az alak- és tartalomhű fordítást.

A képzelem és felindulás nyelvének megvan azon szabadalma, hogy oly viszonyba helyezi a szavakat egymással, mely a nyelvtan szoros és száraz logikája szerint talán gáncsolandónak tetszik. Hisz maga a logika, a gondolat kapcsolatos, értelmes kifejezésének törvénye, még erősebb mint a nyelvtan: mindazáltal nem zavarja-e meg (legalább látszólag) a gondolatok rendes, észszerű, következetes folyamát a képzelem s felindulás, például a magas pathoszban, vagy abban, a mit lyrai confusiónak neveznek? Így van ez a nyelv alaki használatában is. A hevült képzelem villámsebességgel keresi föl a tárgyat, melyhez valamit például *hasonló*nak talál, egymás mellé helyezi a két nevet, a nélkűl, hogy ráérne a köztök lévő viszonyt egész pontossággal kijelölni. Így származik a képes kifejezés, több fajta tropus, mi, ha rövidebb, össze is írható, s mindjárt compositum számba megy. «Ejnye, beh nagy Mahomet ember!» kiált a magyar nép is akárhányszor, azt akarván kifejezni, hogy az az ember *nagyságra hasonlít Mahomethez,* kit nem tudom miért, valami óriásnak képzel. De épen úgy nem bajlódik vele, hogy a *Mahomet* és *ember* közti viszonyt kapcsoló szavak által kifejezze, mint nem a *hattyunyak* költője annak kijelentésével, hogy ő a *hattyútoll fehér színét,* vagy a *hattyúi nyak büszke magasságát* vagy mindkettőt egyesülve képzeli imádottja nyakán. «Jaj beh *tenger* gyümölcs! . . .» itt is egyszerűen odatétetik a hasonlat, a hallgatóra bízván, hogy találja ki a *tenger* és *gyümölcs* viszonyát egymással. No de ezek különálló szók, össze nem írt tropus, mondhatja értekezőnk, a hattyúnyak pedig compositum. Igaz. De én meg azt mondom, hogy a magyar nép összetettekben is hasonlóan jár el. Avagy nincs akárhány magyar leány vagy menyecske, kinek *kökényszeme, bogárszeme, darázsdereka* van? És itt vajon azt teszi-e a kökényszem stb., hogy kökénynek szeme, darázsnak dereka, nem pedig azt, hogy kökényhez *hasonló fekete fényű* szem, darázs*éhoz ha-*

sonló karcsúságú derék? Hogy mi különbség e tisztán népies szólamok s a *hattyúnyak, hollóhaj* stb.-féle összetételek közt, én nem birom belátni. Hattyúéhoz hasonló fehérségű nyak; hollóéhoz hasonló feketeségű haj: ez volna a teljes magyarázat, de azt a sebes képzelem épen úgy átszöki, mint a kökényszem, darázsderék-féle igazi népies összetételben.

Még egy árnyalatban világosítom, hogy a képzelet sebes hasonlítás közben, nem bajlódik a viszony pontos meghatározásával, hanem csupán összeteszi a szót, mégis egészen mást jelöl vele, mint a szók külön s eredetileg tennének. Hisz a magyar nép *bogárhátú* viskóban lakik, *kecskecsecsű* szőlőt eszik, a *juhfarkat* sem veti meg, aztán mesél *borsszem* vagy *borsszemű* Jankórul stb. Vajon szükséges-e magyarázni, hogy a kunyhó nem valóságos bogár hátával van fedve, hogy nem a szőlőnek van *kecskecsöcse,* hanem a szőlőszemek alakja hasonlít a kecskecsecshez, a szőlőfürt alakja hasonlít a juh farkához, és hogy a mese picziny hősének nem a *szeme* bors, hanem ő maga oly apró, mint egy borsszem? Mit mondana tisztelt munkatársunk, ha egyszer csak *rózsaszirmú* arczot, *tejhabú* keblet, *pávatollú* köntöst stb. írna költői nyelvünk? Pedig, lám, a föntebbi példákból ily analogia következnék.

A franczia nyelvre hivatkozást sem tartom egészen eldöntőnek a compositio kérdésében. Igaz, hogy e nyelv nem alkalmas az összetételre, de az is igaz, hogy képes kifejezéseiben *lehető* szorosan köti egymáshoz a hasonlító s hasonlított szavakat, s mellőzi a viszony bővebb megjelölését. Hogy a *hattyúnyaknál* maradjunk, én bizony hamarjában nem tudom, él-e a franczia költői nyelv *col* vagy *cou de cygne* kifejezéssel, de tudom, hogy van elég ilyforma kitétele: pl.: *épi d'or, yeux d'azur* stb. Föltéve, hogy a *col de cygne* is megjárja, az, első szoros értelemben ép úgy a «hattyú nyakát» fogja tenni, mint a mi összetételünk, a *de* birtokviszonyt jelölvén; csak át-

vitel (tropus) útján teszi ezt: *semblable à la couleur de cygne,* hattyúhoz hasonló nyak. Hogy a nyelv összeírni nem engedi, s kénytelen egyszerű birtokviszonynál állapodni meg, az a dolgon mit sem változtat. Mi is írhatnók külön «hattyú nyak», «holló haj», csak a metaphora megmaradjon, hanem ez aztán mindegy.

De midőn így, azt hiszem, sikerült gyaníttatnom az olvasóval, hogy a magyar compositió kérdése még nincs eldöntve Brassai szabályai által: nem lehet czélja töredékes észrevételimnek, hogy kijelöljék a *szószerkesztés* határait, módját, lehetségét nyelvünkben; hogy pedig kidolgozott munkával álljak elé, abban egy más fajta szerkesztés gátol. Azért jerünk tovább a böngészetben.

Következik a magyar stílnak egy nem annyira vitás, mert bizony keveset vitáztunk rajta — mint inkább tisztázatlan kérdése: az *ő* és *az* mikénti használata. Mielőtt azonban erre nézve elmondanám észrevételeimet, Brassai úr czikkének kezdő soraira esik pillanatom, hol ezt olvasni (32. sz.): «Nemcsak hosszan, de az egész tűkrön végig nyúlik az a csúf ráncz» stb. Tisztelt értekezőnk feljebb (28. sz.) a rossz-magyar *Ő*-vel folytatott párbeszédében ennek szájába adja e hibás szófűzést: «*nemcsak* őt fosztja meg egyénisége egyik érdekes vonásától, *de* nemzete olvasóját is attól a jogától . . .» stb. Azután a *de* szócskához csillag alatt megjegyzi: «Azaz: *hanem.* Ez a szó a mai irodalmi stílusból, úgy látszik, ki van küszöbölve. Természetesen és nemzetiesen beszélő magyar a *de* és *hanem* használatában soha sem vét.» No már én azt hiszem, hogy a: «*nemcsak* hosszan, *de* az egész tűkrön» szakasztott mása az itt megrovottnak. Mindazáltal nem a «turpe est doctori»-féle rajtakapás örömét akarom élvezni. Kétségtelen, hogy a magyar szókötés az e nemű ellentétekben a *hanem* felé hajlik erősen; úgyhogy az ép szerkezet legtöbb esetben így áll: nem — hanem; nemcsak —

hanem (is). «*Nem* Péter halt meg, *hanem* Pál», — sohasem halljuk a néptől: «*de* Pál». «*Nemcsak* Péter halt meg, *hanem* Pál is.» — Azonban úgy tetszik nekem, van eset, midőn a *nemcsak* után a nép szintén *de-is* köteléket használ. Ez eset akkor áll be, midőn a *de* után következő mondatot *nagyobb nyomatékkal* ejti, mint a minőt *hanem* után szokott tenni. «Láttál-e már dinnyét? *Nemcsak* láttam, *de ettem* is». Azt hiszem, ez nincs rosszúl mondva népileg. Amott a Péter és Pál halála közt nincs azon erős ellentét, mint itten a *láttam* és *ettem* között; amaz csak azt fejezi ki, hogy mindkettő meghalt; de itt már éreztetni akarja a mondat, hogy a dinnyeevés sokkal több a látásnál. Az utóbbi eset is megtűri ugyan a *hanem*-et, de erősebb a *de*-vel kötve. Úgy hogy talán szabályúl lehetne megállítni, hogy míg a *hanem* egyszerű nyugodtsággal választja külön a mondat részeit: a *de* már inkább fölemeli az utórészt, s az ellentétet élesben jelöli meg. A *hanem* gyöngébb, nyugalmasb fokozat, ezért alig tudnék esetet, hol a *de* kötszót ne helyettesíthetné, mert a szólótól függ, kiemelje-e a mondatot, vagy se; innen van, hogy a *hanem* pótolhatja a *de*-t, a nélkül hogy sértene, valamint a folytonos halk beszéd nem sértő, *az* ellenben a helyen kivűli kiáltás; melyhez hasonló eset fordúl elő akkor, midőn a nyugodt *hanem* helyébe az erősebben jelző *de* kötszót teszszük ott is, hol csendes hangra volna szükség. — Azonban az irodalmi nyelv túltette magát ily distinctiókon: kerűli a *hanem*-et, s helyébe csaknem mindenütt az erősebb színezetű *de*-t teszi, s ezáltal, kétségtelen a magyar nyelvérzékre oly kellemetlen hatást tesz, mint idegen hanghordozás a magyar fülre. A czél, mi végett a *de* így bekapott, aesthetikai. Egy az, hogy rövidebb a *de* szócska, mint ellenese, más pedig az, hogy a *nem*csakban előjövő *nem* a rákövetkező ha*nem*-ben ismétlődvén, rossz hangzást szűl. Például majd szenvedhetlenné válik az ily tagadó kitételekben: «*nem*csak

hogy *nem* hallottam, ha*nem* még *nem* is láttam». Versben pedig sokszor laposnak tetszik. Érdemli-e e nyeremény amaz árnyalat feláldozását? Nem hiszem, bár magam sem vagyok talán tiszta e bűntől. De mindig érzettem, hol nincs helye a *de* kötszónak, s pár esetben inkább a *hanem* rövidített, népies alakját *(ha')* írtam helyette, például: «Lelsz te rózsát nem egyet, *ha'* százat» — noha úgy sejtem, hogy itt a *de* is megjárná, mert nagy nyomaték áll az utóbbi tagon. Nyílt kérdés marad.

A mi már az *ő* és *az* névmások használatát illeti: erre nézve az akadémiai «Nyelvrendszer» alig nyújt valami tájékozást. Csupán a «szóegyeztetésben» (synt. conv.) említi őket, s a fenforgó kérdés tárgyára tartozólag nem ad egyéb világosítást, csak azt, «hogy ha nagyobb érthetőség vagy nyomatosság nem kívánja: az alanynévmás (és így az *ő* is) rendesen kihagyatik . . . p. o. *(ő)* azt izeni, hogy *(én)* látogassam meg». Czélunkra ez annyit lendít, hogy a német örökös *er, sie, es* szolgai utánzásából felkapott: «*ő* egy öregasszonynál él» — «*ő* benmarad» — stb. ferde szólásokat megbélyegzi; midőn t. i. az *ő* ott is ki van téve, hol azt «nagyobb érthetőség és nyomatosság nem kívánja». De ez még, úgy szólva, elemi szabály, s a vétség ellene szarvas hiba, azon finom különböztetéshez mérve, melyet a nyelv szelleme először magának az *ő*-nek ki- vagy nem tételében, másodszor az *ő* és *az* distinctiójában követ s ama bizonytalansághoz, melyben e részt jobb stilistáink is élnek. Átalában szabályul vehetni, hogy míg ugyanazon személyről, vagy dologról szakadatlan sorban beszélünk, minden oly nyomatékos fordúlat nélkűl, mely a személy vagy dolog újabb kiemelését kívánja, addig nincs helye az *ő* vagy *az* kitevésének, terjedjen bár több körmondatra beszédünk. «Cyrus csecsemő korában kitétetvén, egy pásztor gondviselése alatt nevekedett, majd véletlen eset által nagyatyja Astyages udvarához került, s miután a perzsá-

kat maga részére hódítá, Harpagus segélyével megbuktatta nagyapját, elfoglalta a trónt és a méd uralom helyett a perzsát tevé hatalmassá. (Ő nem kell.) Meghódította majdnem egész Ázsiát. Megöletett (*ő* nem kell) a massageták elleni háború alkalmával» stb. Ha pedig több mondat során a beszéd tárgyára (alanynak nem nevezem, mert nem mindig áll *alanyesetben*) oly fordulat áll be, mely a személy vagy tárgy ismétlését teszi szükségessé, akkor inkább maga a személy vagy dolog neve tétetik újra mint az *ő* vagy *az*. «Cyrus kitétetvén, egy pásztor nevelte föl (*őt* még nem kell), majd nagyapja udvarához kerűlt, ki megismervén (*őt* fölösleges), elfogadta unokájának s visszaküldé szüleihez, a perzsák közé. (*Ő?* — nem, mert ez itt inkább Astyagesre vonatkoznék.) Cyrus felhasználván ez alkalmat, a perzsák szívét magához hódítá» stb. — Ellenben kiteszszük az *őt*, nemcsak, mikor a hangsúly ráesik, hanem súly nélkűl is, ha oly fordúlat történik a mondaton, mely szerint a mondomány *különösebben* rámutat az alanyra, mint a megelőző mondatban. Íme egy példa. «Péter hegedűlne, de nem tud hozzá.» Ebben a második tétel csak oly mértékben mutat az alanyra, mint az első. Ellenben: «P. hegedűlne, de nem tud *ő* ahhoz»: itt az *ő* erősebben színezi az alanyt (Péter), mint az első példában. A kicsinylés sokkal szembetűnőbb P. zenészi képessége iránt. Amott elég volt egyszer kitenni az alanyt, az utóbbi árnyalatban újabb rámutatás lőn szükséges. Nem mondhatnám pedig, hogy a hangsúly az *ő*-re esett, mert itt is, mint az első példában, a *nem* szót ejtjük legnagyobb hangemeléssel. Hasonló erélyt mutat az *ő* némelykor az *az* felett is. «Ne beszélj vele, bolond *az*, látom én.» E mindennap hallható kifejezés sokkal élesebb, a személyre közelebbről mutató, árnyalatot nyer, ha így mondom: «Ne beszélj vele, bolond *ő*, látom én». Hanem e már az *ő* és *az* egymáshoz való

viszonyának fejtegetésébe csap, mely ezúttal nem fér ide.*

V.

Semmisem könnyítené annyira a stilista feladatát, mint egyszerű, kivétel nélküli szabályok. E szerint megfoghatom, ha íróink nagy részénél időről-időre bizonyos nyelvi, stilisticai statutumok látszanak megállapítva, ha nem is elméletileg, legalább a közös gyakorlat és lelkiösmeretes ragaszkodás által. Ilyen már a könnyen betanúlható szabály: «*ő* személyre, *az* dologra vonatkozik». De a ki e szabályt, minden következményeivel, híven akarja foganatosítni, ha ép nyelvérzéke van, csakhamar észreveszi, hogy vagy az élő nép öregé, apraja hibásan beszél, vagy e lapidaris törvény nem oly mindent befoglaló, mint gondolta. Ki azon feltételből indúl ki, hogy az élő nép, nem egyedenkint, vagy tájankint, hanem egész összletében, hibásan, szabálytalanúl beszél, következőleg a nyelvtudós tiszte megszabni a korlátokat, octroyálni a törvényeket, melyek határai közt szabad csupán mozogni a nyelvnek: ahhoz jelenleg nincs szavam. Ki azt állítja, hogy más *szókötésre* van szükség, ha cselédemmel értekezem, ha társalgok, ha magamat ‚ungenirt' átengedem az anyai tejjel beszítt, a gyermekszobában vagy a póriskola dulakodásai közben kifejtett nyelvérzékemnek, másra pedig, ha

* A fokozatot e három példa világosítsa. «P. tette volna ezt? Nem bolond, hogy ilyet tegyen.» — «P. tette volna ezt? Nem bolond *az*, hogy ilyet tegyen.» — «P. tette volna ezt? Nem bolond *ő*, hogy ilyet tegyen.» Mind a három jól van mondva magyarul. Az első csak *átalános* emberi észt tesz fel P.-ről, a nélkül, hogy *egyéni* okosságát kiemelné. A másik kettő már *különösen* P. személye körül forog, de az *ő* közelebb érinti, mint az *az*, és a *szóló viszonyát* is közelebb vonja P.-hez. Mutatja mintegy az «*ő*» személynévmás eredetét: én, te, *e*, (*ez*, közelmutató); míg *a*, *az* távolabbi viszonyt fejez ki a szóló irányában.

vezérczikket írok, ha regényem személyeit beszéltetem, ha színpadról szólok a közönséghez; hogy a mi ott természetes, jól kötött, jól rendezett beszéd, itt nem az, hanem itt más rend, más kötés, más viszony kell: az csak menjen a maga útján, mert az enyémmel sohasem találkozik. De a ki elismeri, hogy a nyelvész kötelessége nem ‚a priori' szabályok felállításában, vagy részletes igazságnak egyetemes törvénynyé emelésében, hanem abban áll, hogy legkisebb árnyalatig kinyomozza a nyelv szellemének *élő* nyilatkozásait (s a múlt irodalmi hagyományát csak is ez élő szellem kritikája mellett fogadja el): az a föntebbi szabály kérdésében meg fogja hallgatni — nem is mondom már: a népet, a szegény parasztot, mert félek a vádtól, hogy e mi dicsőséges stilusunkat el akarom póriasítni, — hanem meg fogja hallgatni azt a kisasszonyt, kinek nyelvérzéke öt-hat sprachmeister, s divatlapjaink által még nincs tönkrejutva, azon atilás öreg urakat, kik a leendő termés felől beszélgetnek, vagy *önmagát*, tulajdon primitiv kifejezés módját; apellálni fog rosszúl értesített, azaz 20—30 évi zagyva táp által megrontott nyelvérzékitől saját jobban értesült, azaz még minden idegen befolyástól ment, szűz nyelvérzékihez. «Ő személyre, *az* dologra vonatkozik.» Első tekintetre ki vonná kétségbe ezen szabály helyes voltát, noha így is azonnal szembe tűnik egy kis gyöngéje. Nem mondom a lovamról: *ő* kehes, nem a kardomról: *ő* rozsdás, ellenben a Deák felirati javaslatáról tudom, hogy: *ő* írta stb. Eddig áll. De az *az* már itt is mutogatja foga fehérét, hogy ő nem a személynévmás *neutruma*, mely csupán dologra vitetik (mint például az angol *it*), hanem mutató, még pedig távol mutató névmás, mely személyre, dologra egyaránt vonatkozhatik, mihelyt ezeket a szóló magától kissé távolabb viszonyban gondolja. «Péter volt nálad?» felelhetem: *ő*, felelhetem: *az*. De az *ő* kissé melegebb, szívélyesebb árnyalat, mint az *az*, míg egy harmadik felelet, mely

a kérdés alanyát ismétli: *Péter*, közönyös árnyalatnak látszik. Tehát már e példák szerint sem mindenható szabály, hogy: «*ő* személyre, *az* dologra»; legfölebb szükségben segítő iskolai szabály az elemi tanítás könnyebbségére.

De méginkább föltűnik e szabály odvassága, ha a következtetést nézzük, melyet «belőle» némely stilistánk von. Ezek szerint most sem lett volna szabad *belőlé*-t írnom, hanem: *abból*-t, mivel a *belőle* személyragos névutóban *ő* lappang s e helyett áll: *ő-ből*, az *ő* pedig csupán személyre vihető, dologra nem, s itt a «szabály» *dolog*, nem személy. Jól van, tisztelt uraim, de nem sejtik-e, hogy önök e szabálya szerint az egész *nemzet* rosszúl beszél magyarúl? A népre hivatkozzam-e, mely így dalol: «Be van az én szűröm újja kötve, De nem tudod rózsám, mi van *benne*» — meg így: «Túrós tészta derelye, Egyél rózsám *belőle*»; meg így is: «Felszántottam Czegléd útczát ugar gyanánt, *Belé* vetém a rózsámat búza gyanánt . . .» stb. stb. a végtelenig? Vagy a régibb irodalomból idézzek: «Vegyen kegyelmed *benne* (aranyok*ban*, mai szólás szerint: aranyok*ból*), a mennyit akar . . . Úgy ada felesége egyet az étekfogónak *belőle*» (Cserei)? vagy klasszikus Berzsenyink *tölgyét* említsem, melynek: «*benne* termő férgek erős gyökerét megőrlik»? — Azt hiszem fölösleges. Önök, ha útra készűlnek s a táskát szereltetik, maguk is így fognak szólani az inashoz: «Vedd ki *belőle* a régi holmit, s rakd *belé* ezt meg ezt». Valóban nem tudom, én vagyok-e nevetséges, hogy ily kézzelfogható dolgot magyarázok, vagy ama túlaggódó stilistáink, kik nem merik használni a személyragos formát, hanem helyette *abból, abban, a felett, az alatt, a körűl, azzal, arról* stb. formákat erőlködnek behozni, ott is, hol a távolról mutatás szüksége nem forog fenn, csupán mivel: «*ő* személyre, *az* dologra!»

A tény egyszerűen így áll. Nem igaz, hogy az *ő* csupán személyre, *az* csupán dologra vonatkozik.

Állításom első része vakmerőnek tetszik, miután ezer példát idézhetni, hol az *ő*, dologra víve, valóságos képtelenség. — És mégis úgy van. Maga az *ő*, tiszta önálló formájában s raggá nem módosulva is, akárhányszor vitetik oly tárgyra, mely nem személy. Hallgatok azon esetekről, mikor a beszélő nép a dolgot mintegy személyesíti, pl.: «dejszen, csak rossz ló *ő*, azt mondom én»; vagy mint magam is odafenn írám: «az *az* már itt is mutogatja foga fehérét, hogy *ő* nem a személyes névmás neutruma». Más példát hozok fel. Minden falusi gazdasszonytól hallhatjuk: «A libák kimentek az útczára, eredj hajtsd be *őket*». — Vagy az *őket* elhagyásával mondhatja még: «eredj hajtsd be!» De sohasem mondja így: «A libák kimentek, hajtsd be *azokat*». Ellenben mondaná: «*azokat* ne bántsd, csak a többit hajtsd be». Ha pedig az *ő*-t még személyragozzuk is, azaz ily raggal módosított affixumokat, névutókat használunk, a veleélés oly mindennapi, hogy példákra sem szorúl. «Hajtsd be, adj *nekik* enni.» «Megharap a kutya? Ne félj *tőle*» stb.; ki mondaná: «adj *azoknak* enni? ne félj *attól*?» — Olykor meg az *ő* a személyragos affixumok s névutók mellé is kitétetik; midőn a cselekvény visszahatását személyre vagy dologra erősebben akarjuk árnyalni, pl. «Tudja ám az a macska, hogy *ő* róla foly a beszéd». Semmi sem volna visszásabb, mint: «*arról* foly a beszéd». Ha valaki így mondaná: «Tudja a macska, hogy *arról* a foly beszéd...» azt kérdeném tőle: *miről* hát? A mondat érthető sem volna.

A kérdés ide dől. Ha *csupán a harmadik személyi viszonyt* akarjuk kifejezni, személynél dolognál egyaránt, használjuk az ige harmadik személyét, vagy a ragos nevet, névutót, szintén harmadik személyben, *ő* vagy *az* kitétele nélkül.

Ha e harmadik személyi viszonyt még erősebben akarjuk árnyalni, a tárgyhoz mintegy közelebb vinni, akkor személynél *mindig*, dolognál is *gyakran*, ki-

teszszük az *ő*-t; *az*-t ily esetben soha. Például: «Hova lettek a lovaid? — Eladtam.» — «Hova lettek a lovaid? — Eladtam *őket,* az istenadtákat.» *Azokat* nem jó ide.

Ha czélunk nem csupán e harmadik személyi viszony — tágabb vagy szorosabb — kijelölése, hanem azon árnyalat érezhetővé tétele is, hogy a tárgyat magunktól *némi távolságban gondoljuk,* vagy rámutatunk, vagy kiemeljük, akkor van helye az *az* kitevésének.

Lássuk már most, miben tér el felfogásunk a Brassai úrétól.

Tisztelt munkatársunk ezt írja: «Elsőbben is azt jegyzem meg, hogy az: *azt, azokat, annak, attól* stb. nemzeties használásának egyedűl biztos fogantyúja az, ha mindannyiszor megfontoljuk, hogy szabály szerint nem tulajdonképi névmások, azaz: netalán ismétlendő név helyét pótló, hanem valódi *mutató* szócskák; ennélfogva mindig hangnyomattal mondjuk ki. A leírt mondat hangos kimondása tehát gyakorlati eszközt nyújt, hogy megítélhessük, vajon nem helytelenűl vagy szabálytalanúl alkalmaztuk-e gondolatunk vagy eredetink gondolata kifejezésében». Ez az első és nagy parancsolat. A második hasonló ehhez: a főszabályt alkalmazza birtokragra; a harmadik pedig személyragos névutókra és affixumokra. Végre a negyedik eseteket hoz fel, midőn az *az* csakugyan névmás, először, ha pleonastice használtatik, másodszor, ha nem bizonyos tárgyra, hanem egész mondat értelmére vonatkozik.

Szerintem és minden nyelvtan szerint az *az* mindig és mindenkor valóságos névmás (*pro*nomen) és így, ha tetszik «ismétlendő» vagy akármi módon elhallgatott név helyét pótolhatja. Hisz ez világos. «Beteg vagy?» Felelhetek rá, hogy *ismétlem* a (mellék) nevet: «Beteg». De felelhetek így is: «Beteg vagy?» — «Az».* Íme az *az*-zal nem mutattam semmit, hanem

* Nehogy a *mellék*név galibát okozzon, szükségesnek látom

ismétlendő név helyét pótolám. De pótolhatom a nevet úgy is, hogy nem ismétlek semmit, hanem vagy nem jut eszembe a név, vagy nem akarom mondani. «Ki törte el a poharat?» Mondhatnám: «Pista» — de vagy nem akarom, vagy nem tudom nevezni, s ilyenkor rámutatok: «*Az* ni!» Ez utóbbi használata ragasztotta rá a «*mutató* névmás» nevet. Minémű mutató *szócska* volna, s a beszéd melyik részéhez tartoznék, ha *nem* névmás: én nem tudom. Tisztán tárgymutató szócska van ugyan nyelvünkben: *a! e!* meg *ni!*» Ahol mén-*a!*» — «Ehol jün-*e!*» — «Amott megy *ni!*» De nem gondolnám, hogy a ragozható *az, a* szócskát ezek közé sorolná tisztelt értekezőnk. Annyival kevésbbé, mert helyes példájában maga is úgy használja, mint «ismétlendő név helyét pótló» névmást, igaz, hogy rámutató értelemmel, de azért csak névmás az. Ugyanis ezt írja: «Virágaink közt a *dahliák* legkelendőbbek és *azok* mívelését ajánlom leginkább». Ugyan kérem, mi helyett áll itt az *azok,* ha nem az «ismétlendő» *dahliák* helyett. Ha az *azok* nem létezne a világon, nem így kellene-e szólnunk: «Virágaink közt a *dahliák* legkelendőbbek, én hát a *dahliák* mívelését ajánlom leginkább?»; kétszerkettő ez.

A fentebbiekből két dolog áll tisztán előttünk: először, hogy az *az* (természetesen mint *névelő: az, a,* itt nem forog szóban) valóságos névmás, nem személyes ugyan, hanem úgynevezett mutató névmás. Másodszor, azért hogy *mutató* névmás, nem *mutat* mindig a tárgyra, sokszor csak az «ismétlendő név» helyett áll.

Lássuk mit mond tovább Brassai. Azt mondja, azt következteti: «hogy az *az*-t *mindig* hangnyomattal ejtjük ki, s hogy a leírt mondat hangos kimondása gyakorlati eszközt nyújt, hogy megitélhessük, vajon nem helytelenűl vagy szabálytalanúl alkalmaztuk-e».

megjegyezni, hogy *főnév*vel is így bánnánk ez esetben. «Tanár vagy?» — «*Tanár.*» — «Tanár vagy?» — «*Az.*»

Véleményem szerint nem így van a dolog. Csak akkor teszünk rá hangnyomatot, midőn mutat, kiemel, különít. De vannak esetek, mikor egyszerűen ismétel, vagy mikor a harmadik személy viszonyát némi távol gondolással pótolja: s ilyenkor nem illeti hangsúly. Ilyenkor ama másik szabály sem mindig áll, hogy «*az*» csupán *ige* elé jöhet. «A ki részeg, bolond is *az*.» Hangsúly a *bo-* szótagra esik. «A bátyád volt itt?» — «Nem *az* volt, hanem az öcsém.» Hangsúly a *nem*-en. Mondhatnám: «Nem *ő* volt», kissé közelebb járva személyéhez. Legfölebb másodrendű nyomaték ha érzik rajtok, de a fősúly máshova esik.

De továbbá, valamint a «hangnyomattal ejtés» nem biztos fogantyúja e mutató névmás nemzeties használatának: ép úgy nem igazít el a másik szabály vagy ismertető jel, melyet Brassai úr e névmásról ad, hogy t. i. «a mondat utolsó részébe — pontosabban: az *ige után* — nem helyezhetni» azt. Nem akkor, midőn hangsúlya van, kiemel, különít, nyomatékosan rámutat a tárgyra; de bátran akkor, ha csak «ismétlendő név helyét» vagy, hozzáteszem, névszóval ki nem fejezett, csak gondolt név helyét pótolja, már akar «pleonastice», akar szükségből. Imént fölvett példám ide is szolgál. «A ki részeg, bolond is *(van)* az.» Íme, a mondatnak utolsó részében, pontosabban az ige után áll. No de ez bővített kifejezés, mondhatja tisztelt értekezőnk, fölösleges az *az*, tisztán el is maradhat: «A ki részeg, bolond is». De már a következő példa ellen ezt a kifogást sem tehetni. Föntebb, a II. szám alatt írám: «Ezért helyezünk mi nagy fontosságot tisztelt munkatársunk Brassai felszólalásában; ezért kisérjük *(azt?)* saját észrevételeinkkel». Akkor, nem lévén helye megoldásnak, függőben hagytam az *azt* sorsát, zárjel közé rekesztém, hogy szépen viselje magát, míg rákerül a sor. Most már előveszem, s azt mondom, hogy nem fölösleges, nem henye, nem pleonasticus.

Pedig a mondat utolsó részében, pedig ige után áll. De szükséges vala megkülönböztetnünk: Brassait kisérjük-e, vagy felszólalását. Első esetben *őt* írtunk volna. «Hogyan, ha *ő* és *az* személyre, dologra egyaránt vihető?» fog szavamon az olvasó. Csakhogy, engedelmet kérek, *egyaránt* átalánosan nem mondtam. Nagyában áll, hogy az *ő* dologra nem igen használtatik, s az illető helyen felhozott példákból az is kitetszik, hogy dologra, tiszta névmás és nem személy- vagy birtokrag képében, csak oly esetben használunk *ő*-t, mikor bízvást el is maradhat. Ez észrevételt itt még egy másodikkal pótlom meg: jelesül, hogy az *ő* (tiszta) névmás használására nézve, midőn dologra vitetik, különbség van az egyes szám és többes szám, kivált pedig ezek tárgyesetei közt: *őtet, őket.* Egyesben ritkán, talán sohasem vitetik dologra, kivéve, ha a dolgot személyesítjük. «Hova lett a lovad?» «Eladtam.» Az *őt, őtet* igen rosszúl hangzanék. «Hova lettek a lovaid?» «Eladtam *őket*» már közönséges. E szerint még mindig áll, hogy a hol az *ő* kitételének valódi szüksége forog fenn, például kétes szóvonzatban, ott az *ő* bízvást viheti személykülönböztető szerepét. De ha az *ő* nem tiszta névmási alakjában áll, hanem raggá van feloldva, akkor, nyelvünk összes tanúbizonysága szerint, elveszti e személyt jelölő tulajdonságát, s arra nézve, ha vajon ragozott névutó, illetőleg affixum használtassék-e, nincs egyéb zsinórmérték csupán az: úgy akarunk-e a tárgyról szólni, hogy egyszerűen a harmadik személyi viszonyt jelöljük, vagy még ezen kivűl némi távolító, kiemelő, különböztető árnyalat is rejlik mondatunkban. Es itt tekintetbe kell vennünk azt, a miről fönnebb futólag emlékeztem, hogy a ragban lappangó ő (velem, veled, vel-*e*, képem, képed, kép-*e*) a közelmutató *e, ez* névmásból, vagy pontosabban az *e!* (Itt gyün-*e!*) mutató szócskából látszik származottnak, melynek aztán a távolmutató *a! az* felel meg. Hogy ennek így kell lenni, következő példával

világosítom. «*Ez* a kutya meg akar harapni. (Közelmutató.) Ne félj *tőle.*» Így mondjuk legtermészetesebben. «Ne félj *ettől*» már nyomatékos volna. «Ne félj *attól*» — ebben meg már az *attól* nem a kutyára, hanem az egész gondolatra vitetnék, t. i. «attól, hogy megharapjon». De ne mutassam csak a kutyát ily közel, hanem átalánosítsam a mondatot, például, *a mely* segítségével, ilyen formán: «*A mely* kutya nagyon ugat, ne félj *attól*»: itt már a távol mutató *attól* jobb, mint a *tőle,* melyben közelmutató *e* rejlik; úgy hogy itt épen a *tőle* használása üti meg a finom nyelvérzéket. Pedig ige után, pedig a mondat utolsó részében áll.

Innen csak egy lépés van már tisztelt munkatársunk azon állításához, hogy valahol csak az *az* nem hangsúlyos, nem pleonasticus, nem egész mondatra vonatkozik, ott mindenütt vagy birtokrag *(jok, uk, jek, ök* stb.) vagy személyrag (ve*le,* vel*ök,* bel*ő*le*, bel*ő*lük* stb.) kivántatik. Nem. Ez ép oly feszessé tenné a stilt, mint az *az*-nak helyén kivüli használata. Vannak különböztetési esetek, hol *az* szükséges a dolog kijelölésére. Lehet bonyolult körmondati szerkezet, hol az *az* kitétele már azért is kivánatos, mert főneve oly esetben áll, hogy az értelem végett szükséges a constructió fordultával más esetet (ragot) venni, s annak hordozójává a névmást rántani elő. Végre, a mi főkülönbség, a ragozott névben, névutóban, affixumban rejlő *ő* névmást (vagyis a közelmutató *e*-t) mindannyiszor *az* váltja fel, valahányszor a szerkezet távolabb mutatást kiván. Úgy hogy, ha Brassai ilyen példát kötne szívemre: «*A mely* virágok legkelendőbbek, ajánlom mívelés*ö*ket» habozás nélkül kijavítanám: «a mely virágok legkelendőbbek, ajánlom *azok* mívelését». — Hanem elég e két kis szóról, mert sohasem lesz így vége.

VI.

«Venio nunc ad fortissimum virum» azaz *visszaugrom* az előttem szólt képv . . . . akarom mondani: értekező úrnak eddig kerülgetett magyarázatára, az igék időiről. Nem örömest szólok e tárgyhoz, részint mert nincs reményem a tengert kanállal kimeregetni, részint attól tartva, hogy e kérdésben habozást nem ismerő nyelvészeink előtt elárulom nagy tudatlanságomat. De ha már szólanom kell, legjobb lesz őszinte vallomáson kezdeni. Én *nem tudom* a magyar igeidők helyes használatát. Hiszen megírta Hunfalvy, Fogarassy, írja most is Brassai, stb. Még úgy se tudom. Egyik 6—7 százados irodalmi gyakorlatra utal, másik a franczia időknek megfelelő árnyalatokat keres és talál nyelvünkben, míg a harmadik a népre, az élő nyelvre hivatkozik. Homlokegyenest ellenkező theoriák tülkölődznek egymással. Egyik azt mondja: a múltban folyó s nem végzett cselekvés, állapot kifejezésére *vala* segédigés jelen kell, másik az iskolában tanítja (lásd Szvorényi legújabb Nyelvtanát), hogy ily állapot az *ék* vagy *ám, ém* végzetű múlt idővel lesz kiteendő; míg egy másik a *t* ragos múltat ismeri csupán az ily esetben. *A.* theoria szerint így kell írnunk: «Tegnap épen *írok vala,* midőn barátom hozzám *belépe*».— *B.* theoria így követeli: «Tegnap épen *írék,* midőn barátom hozzám *belépett*». — *C.* theoria megöl, ha így nem ragasztod: «Tegnap épen *írtam,* mikor barátom hozzám *belépe*». Boldog isten! Nem csoda hát, ha tisztelt Brassai úr épen a Figyelőből, épen egy oly fordításból, melynek magyarságára tart valamit fordítója, idézi a leghajmeresztőbb bűnöket az igeidők használata ellen. «Ott lábatlankodnak, — úgymond — tarkán egymás mellett: elkölté — ült — heverésze — bealkonyodott — felöltözék — vette — ment — kelle — közeledett — jutott — találkozék — ritkultak — mutatkoznak — bámulta». —

«Próbálják — így folytatja aztán — vajon a legmélyebbre ható ártézi kútfúróval és legfeszítettebb szorgalommal bírnak-e oly elvet feltalálhatni, a melyből kimagyarázhatnák, miért van az idézett helyen az igék némelyike — a bevett nevezet szerint — *félbe múltba,* másika *egészen múltba* téve.» Megvallom, nehéz is volna elvet találni, a hol *nincs,* legfölebb a *széphangzás* elve, hogy az egymást sorban követő igék ne rímeljenek a mondatban. De ki hát az, fél század óta, íróink (vagy plane verselőink) közt, a ki elvekhez tartotta magát e részben, s azokat különcz színezet nélkül ki is vitte? Vörösmartyt nem gondoltuk rossz magyarnak, noha így énekel Cserhalmában:

> Árpádnak honját Salamonnal sok baj *emészté,*
> Az még sem *rendűlt,* romlatlan férfi erőben
> *Áll vala* társai közt ....

No már most, kérem szépen. Előáll *Elv No. 1.* Vörösmarty nem tudott magyarul. Így kelle írnia: «Árpádnak honját Salamonnal sok baj *emészti vala,* Az mégsem *rendűl vala* (vagy *rendűle,* ha csupán egyszeri rövid állapotra gondolunk; *rendűlt,* ha mint befejezett megtörténtet — vagy inkább *nem* történtet veszszük), romlatlan férfi erőben *áll vala».* Csak ez utóbbi van jól neki. Arra, hogy mit tett volna költőnk e tenger *valá*-val a hexameterben, arra ő nem gondol. Következik *Elv No. 2.* Mind nem jól van! kiált. Csak az *emészté* fejezi ki a folytonosságot, a másik kettő helyébe is *rendűle, álla* kell, mert az is folytonos állapot. *Elv No. 3.* Pedig csak a *rendűlt* formát helyesli. Szerinte így kellett volna: «Arpádnak honját Salamonnal sok baj *emésztette.* Az mégsem *rendűlt,* romlatlan férfi erőben *állott* társai közt». Hozhatja ártézi kútfúróját akármelyik. Egyéb elvet nem talál, mint a rhythmus és euphonia elvét.

Szomorú védelem, mondhatja akárki méltán, a hibát hibával menteni, vagy azzal, hogy a stilista elve

az elvtelenség, hogy következetes a következetlenségben. De mit tegyen az ember? Senki jobban nálam nem gyönyörködik azon szókötési szabatosságban, melyet az igeidők pontos használata más nyelvekben eszközöl. Senki nem bámúlja inkább, mint én, amaz állandó törvényeket, melyek szerint a nyelv, habár változik egyes szavakban, sőt hajlítási végbetűkben is módosúl, az idők rendjét századokon keresztűl megőrzi, s nem máskint él velök a költői mint a prózai nyelv, nem máskép a stil magasabb mint alneme, nem máskép egyik nyelvjárat, mint a másik. Bizonyosan mély, a nyelv szellemében eleitől fogva gyökerező oknak kell lenni rá, hogy az irodalmi nyelv legelső megszólalásától kezdve, annak teljes felvirágzásaig, oly korban is, midőn grammatikának még híre sincs, egymástól elszigetelve élő, külön nyelvjárást követő írók ugyanazon igeidőket, talán más kiejtéssel, de ugyanazon szókötési viszony jelölésére használják. Az újabb irodalmak szabatossága e részben nem annyira költi fel bámulatomat, mert föltehető, kivált mióta a nyomda is közreműködik az írói nyelv állandósításában, hogy egyrészt kölcsönös példa által jött be e szabatos egyformaság, a nélkűl, hogy a népi ajkon elegendő alapja lett volna: de ha tekintem az ó literaturát, a hellént főkép, sehogy sem tudom elhinni, hogy az igeidők viszonyát Homér vagy előtte más rhapsod találta fel, állapította meg, tette változatlan példáúl az összes, utána következő irodalomnak, a nélkűl, hogy a nép nyelvében kifejlődve szállott volna rá. Bizonynyal e formák helyes használata ép úgy a született, anyatejjel beszítt, a zsenge gyermekkorban elsajátított nyelvérzéken alapúlt, mint nálunk például az igék határozott és határozatlan alakjával élés, melyet az sem téveszt el, kinek nyelvtanról semmi képzete; vagy mint például az angolban a jelen idő formáinak különböztetése (I write, I *do* write, I *am writing*) vagy az *I would* sajátságos használata.

S mi történik nálunk? Oly korban, midőn nyelvünket a fejlődés nevezetes fokára jutottnak véljük, egy egészben *hét* századra felvihető irodalom s közel egy század óta (a testőröktől számítva) folyó irodalmi reform után ott vagyunk, hogy legjobb íróinkban hiába keressük az igeidők használásának törvényét, hogy nyelvészeink csak most vesződnek e törvények feltalálásával, ellenkező, egymást lerontó theoriákat állítnak fel; a népnyelv pedig sem egyiket sem másikat el nem ismeri. Ha az irodalmi nyelv történetét kérdezzük, ez a legrégibb hajdantól mintegy a múlt század derekáig oly állandó törvényt mutat fel, melynek lehetlen volna nem hódolnunk, ha először a népnyelvben, a mai élő nyelvérzékben elegendő támaszát lelnők, s így a latinosság vádjától megtiszíthatnók, másodszor, ha *vala, volt legyen* stb. segédigés, összetett formákra nem kárhoztatna, mi ellene van nemcsak a költői hangzatos, rövid, rhythmusos nyelvnek, hanem a prózai csinosabb előadásnak is. Ugyan olvassák kérem, az így fűzött stilnak egy legújabb mutatványát a pesti ág. hitv. gymnasium idei Értesítőjében, s mondják, lehetséges-e ily magyar stilus, irodalmunk úgynevezett aranykora után? A Cyropædiából van az véve, s igyekszik a görög tempusokat megfelelő magyar igeidővel adni vissza, azon szabályok szerint, melyeket fáradhatlan tudósunk Hunfalvy Pál, a régi kizárólagos irodalmi használat és legelső nyelvtanaink nyomán, megállapított. «Csakhamar kortársai közé elegyedve (Cyrus), megbarátkozott *vala* velök; magának atyjaikat is csakhamar megnyerte *vala* . . . úgy annyira, hogy ha a királytól valamit kivánnak *vala*, csak fiaiknak mondják *vala*, hogy kérjék Kürosztól kivánataik kieszközlését. Asztüagesz pedig, ha Kürosz tőle valamit kér *vala*, az ő kedvéért semmit nem tagadhat *vala* meg; mert midőn megbetegedött *vala*, sohasem hagyja *vala* el nagyapját s nem szűnik *vala* soha a sírástól, sőt mindenki láthatja *vala* rajta, hogy nagyon fél, nehogy

nagyapja meghalna. Éjjel is, ha Asztüagesz valamit kiván *vala*, Kürosz *vala* az első, ki azt észreveszi (*vala*) s legserényebben felugrik *vala*, hogy szolgálna abban, mit kedvére valónak tart *vala*. S így lőn, hogy magának Asztüageszt egészen megnyeré. És talán kissé bőbeszédű is *vala* Kürosz», stb. Nagyon elég. Im, e nehány sorban nem kevesebb mint *tizenhét* «vala», melyek közől csupán egyet (a zárjel közöttit) lehetett meggazdálkodni. Kérdek immár minden æsthetikus fület, hogy, bár prózai stilunk, ide menjen-e vissza, nemhogy költészetünk, melynek formáit az örökös *vala* tönkre tenné? Szomorú kénytelenség volna még akkor is, ha az élő nyelv csupán e formát ismerné törvényesnek: de akkor meg kellene hódolnunk. Hanem az élő nyelv ugyan édeskeveset tud e formáról, lehet, hogy valaha többet tudott, hogy a régi irodalmi használat nem csupán latinos erőszak, hanem volt némi gyökere a nép nyelvében, de melynek már alig-alig sejteni nyomát. Ha mégis a görög vagy latin hangzatos időformákat nyernők e gépies összetétel helyett, akkor a népnyelv hagyta bizonytalanságban inkább fölvehetnők irodalmi használatra, mint fölvettük az *and-end* jövőt, az *ám-ém* múltat, de ez örökös *valá*tól, én legalább, «iszonyodom s futok!» Nemde ön is, nyájas olvasóm?

A mit én a múltak s átalában az idők használatára nézve Bihartól Pestig tapasztaltam, az leginkább összevág Imre Sándor észrevételeivel, melyeket pár éve, talán a «Magyar Nyelvészet» lapjain, előadott. A nép, mennyiben én ismerem, a *t*-vel ragasztott múltat használja legtöbb esetben, ha beszéde elmúlt időre vonatkozik, legyen az imperfectum, aoristus és perfectum, vagy plusquamperfectum viszonyban. A szükséges árnyalatot időhatározókkal, úgynevezett igekötőkkel (*meg, fel, le* stb.) vagy átalában szókötési fordúlattal, olykor hangnyomatékkal fejezi ki, úgy hogy a jelenteni kivánt viszonyra nézve semmi oly kétség nem marad, mely gátolná a megérthetést.

Ugyanez irodalmi nyelven is eszközölhető, kivéve talán a hangsúly esetét, elannyira, hogy gondos stilista, ha csupán a népet követi is, zavar nélkül fogja magát kifejezni. Itt hát először is az a kérdés volna eldöntendő, hogy midőn a népnyelv, nehány száz négyszög mérföldnyi kiterjedésben, semmi szükségét nem érzi az időformák állandó megkötésének, van-e arra szükség az irodalmi nyelvben? Azt mondják, van; mert az élő nyelvben nem fordúlnak elő oly összefont constructiók, melyek a mondatok viszonyainak oly pontos kijelölését kívánnák, mint az írói nyelv; továbbá, hogy szegény dolog, segédhatározókkal, igekötőkkel tenni ki, a mit más nyelv már az ige alakja által is teljes pontossággal kifejez. Nem akarok hát ama *barbar* nyelv szószólója lenni, csupán azt vizsgálom, mely időformákat használ még a nép az említett *t* ragos forma mellett micsoda árnyalatot köt hozzájok, s mennyiben egyez velök a nyelvészet e vagy ama theoriája.

Mellőzve a múltnak jelenítését, midőn t. i. az elbeszélő nép is, szintúgy mint az író, jelenidőt használ («Oda*megyek*, csillagom, hát *látom*, hogy a feje be van törve» stb.), a mi már inkább a beszéd figurái közé mint nyelvtanba tartozik: hallani még az *ék*, *ám*, *ém* úgynevezett *aligmúltat*, hallani olykor a *vala* vagy *volt* összetételű régmúltat, egyiket sem annyiszor a mondottam terűleten, mint talán Erdélyben, főleg a székelyek közt. Az *ék*, *ém* formára nézve ifjui nyelvérzékem s tapasztalásom a nép körűl annyit mond, hogy a debreczeni grammatika *aligmultja*, bármily tökéletlen műszó legyen a görög vagy latin imperfectum jelölésére, kifejezi *egy részben*. Ugyanis a nép (az *én* népem t. i.) e formával csakugyan oly múltat fejez ki, mely csak az *imént* ment véghez, de ezenkivűl más árnyalat is van benne. Van afféle, mint az aoristusé, mely pillanatnyi cselekvésre, állapotra vonatkozik: de van, és ez legjellemzőbb, a mi a cselekvés *váratlanságát* is magában foglalja. Trivialis példát idé-

zek, mert ebben nyilatkozik a romlatlan nyelvszellem. «Nézze már, szomszédasszony, *elkapá* a héja a csirkét!» — «Míg egy kicsit szenderedtem, *ellopák* négy lovamat!» Ugyan ezeket, kissé több nyugodtsággal, *t* ragos perfectumban is széltire mondják.

E szerint azon theoria, mely az *ék-ém* forma által folytonos múltat, melyben valami történik, vagy gyakori múltat, szóval latin imperfectumot akar kifejezni, homlokegyenest jár a népi használattal, mely azt sohasem alkalmazza folyó cselekvényre. A Szvorényiból vett példa: «Tegnap épen *írék*, mikor a barátom hozzám jött» merő tagadása a népinek. Közelebb jár hozzá, látszólag, a hat százados irodalmi gyakorlat, mely mellett Hunfalvy küzd, s melyet e részben Brassai is elismer, hogy t. i. ez igealak pillanatnyi cselekvényt, vagy a cselekvény pillanatnyi kezdetét, de soha nem folyamát adja vissza, mint a klasszikus nyelvek illető tempusai. Ez, a mennyiben *pillanatra* vonatkozik, áll is, de nem áll, ha egy részről az *alig múlt* idő árnyalását, más részről ama rögtöni, *váratlan* meglepetést veszszük, melyet a nép általa kifejez. Alig múlt, csak az *imént*-re vonatkozó jelentése annyira uralkodik, hogy semmi sincs inkább ellene a népi nyelvérzéknek, mint *régen* történt eseményekre ily igeidők hosszú sorát alkalmazni aoristus-képen; sőt annyira a jelenhez tapad e forma, hogy az ismertem népszólásokban egyátalán nem lehetne így beszélni: *«Öt* évvel ezelőtt egy darab földet *vevék*, árát *kifizetém, bevetém* búzával, *learatám, elnyomtatám, kiadám* belőle a nyomtató részt, mégis maradt (vagy plane *marada*) húsz mérő búzám». Van azonban eset, mikor ez *aligmúlt* jelentés nem vétetik oly szigorúan, hanem helyette a *váratlanság*, e miatti csodálkozás, sajnálat, szóval a felindulás valamely neme uralkodik, s a pusztán idői vagy szókötési viszony jelölése helyett, a pusztán grammatikai árnyalat helyett oly magasabb szempont áll be, mely már az érzelmi világba szolgál: ilyenkor régebben történt eseményre is vitetik

az *ék-ém* forma. Például. Két ismerős hosszabb távollét után összetalálkozik; beszélgetnek az azóta történt változásokról, s az egyik felsóhajt: «*Meghala* szegény Péter is!» Lehet, hogy Péter halála épen nem új dolog, de nekik nem volt még alkalmuk egymás közt emlegetni, s mint váratlanúl, csak most történtet hozzák fel. De a másik már így felelne rá: «Meg biz az, *tavaly halt* meg (nem *hala*) szegény!»

Ennyi az, mit én a szóban forgó időforma népi használata felől tapasztalásból mondhatok. Ha *szűz* nyelvérzékemre hallgatok, nekem ez igealak olyatén alkalmazása, mint Hunfalvy, s úgy látom Brassai is szeretné, csak oly visszás, mint a vala-vala imperfectumok. A jelentől messze távolban történt, habár egyes, pillanatnyi cselekvésekre, aoristus formán használt: «akkor oda méne — leűle — szóla — mondá — felele — meglátá — megharaguvék — botját fölemelé — megüté — elkergeté» — s az egész litánia, bármely tisztelet-teljes reminiscentiát költ bennem a bibliára, idegen legbensőbb nyelvérzékemtől. Elannyira, hogy ennek sugallása szerint az *ék, ém* alakú igeidő épen nem volna alkalmas történeti elbeszélésre, kivéve a szereplő egyének szájában. Mert, a mint fönebb kifejtém, igaz, hogy a cselekvés rövid mozzanatát fejezi ki, de alig múlt jelentésénél fogva oly közel áll a beszélő egyén jelenéhez, hogy régi — már igaz vagy költött — történet elbeszélője, például historicus költő nem használhatja; ama váratlan vagy indúlatos kifejezése pedig nem talál az elbeszélés nyugodt folyamához. Csupán a beszéltetett személyek szájába lehetne adni, kik mind oly helyzetben lehetnek, hogy valami cselekvést, állapotot, magokra nézve alig múltnak tekintsenek, mind a váratlan meglepést, a kedély felindúlását fejezhetnék ki e formával, épen úgy, mint az élő, mozgó, beszélő nép. Így áll, mondom, a dolog, ha csupán a magam, s a fent kijelölt pontok között lakó nép nyelvérzékét veszem számba. Ha pedig ettől eltérek, ha az irodalmi használás tömkelegébe sodor-

tatom, akkor rám nézve mindegy, akármi értelem köttetik e formához, csak meg legyen állapítva, átalánosan elfogadva, mert ekkor már nem nyelvérzékem, hanem a grammatikai czélszerűség határoz. Minden esetre fontos azonban, hogy a nép e formát sohasem használja folyton-folyó cselekvésről; habár másrészt megfordítva nem áll, hogy pillanatnyi vagy kezdődő cselekvésre, a felhozott eseteken kivűl is, használná. Legalább, a mennyire én tudom, közvetlen tapasztalásból. Mert sejtem, hogy Erdélyben sokkal szélesb körű e használat, s Brassainak, midőn a népre hivatkozik, az ő szempontjából talán igaza van. Egyébaránt, jegyezzük meg, Brassai csak azt mondja: «alig van nyelvfertőztetőbb, magyar fület fájdalmasabban vagy boszantóbban sértő egy visszaélés, mint a, látám — hallám — evém — alvám' formáknak olyas cselekvények vagy állapotok kifejezésére való használata, a melyek az illető időben *még nincsenek bevégezve*, hanem folyvást tartanak vagy ismételtek vagy szokottak». Nosza fordítsuk meg. Állítja-e Brassai úr, hogy oly cselekvényekre, állapotokra, melyek az illető időben *már be vannak végezve* (szabatosabb kifejezés kellene ide, mert ez a perfectumot, plusquamperfectumot is befoglalja), nem tartanak folyvást, nem ismételtek, nem szokottak (tehát: «oda méne, leűle, szóla, felele, meglátá, megüté, elkergeté»), szóval, hol momentán cselekvés vagy állapot kifejezendő, ott a nép mindig vagy minden különbség nélkűl az *ék-ém* igealakot használja? Mert ez döntené el a kérdést: van-e alapja a népnyelvben az *ék-ém* forma aoristusi használatának? Az én népem valami mást mond. Az a Pesten forgott ifjú, kinek szavait Brassai úr idézi, bizonyosan nem a tiszai néptől tanúlta el az *ék-ém* formának se helyes, se helytelen használata módját.

A *vala* összetételes *folyó*múltra nézve azt jegyzem meg röviden, hogy azt a mi népünk csak bibliából ösmeri, beszédben teljességgel nem használja, se *végzetlen*, se semmiféle múlt értelemben. Ellenkezőleg,

ugyan tarka használatát látom az erdélyi, főleg háromszéki szójárásban. (Lásd az idei Magyar Nyelvészet III-dik füzetét.) Bezzeg van ott: «mit mond vala kéd? felépítők vala; megkinálám vala; nem éré vala fel; be nem végzi vala» stb. Kár, hogy a tisztelt értekező, kinek példáiból szedjük ezeket, nem rakta utánok mindenütt jelentésöket, mert így néhol kétségben maradunk, indicativusi segédige-e a *vala*, vagy pedig a *volna* helyett áll. Mindez bizonyítja állításomat, mennyire kiáltó szükség egybegyűjteni a szókötési árnyalatokat — hová az igeidők használata is tartozik — az összes élő magyar nyelvből; mert csak azok nyomán lehet a tempusokra végérvénynyel határozni. Addig én — és még sokan — *eclecticusok* maradunk: s egyéb törvény nem létében a *múlt* idő kifejezése körűl legalább a jóhangzást, változatosságot követjük, ha megsokalltuk a nép *t*-ragos perfectumait.

TARTALOM.

HIBÁK JAVITÁSA.

Lap	*Sor*	
17	13 alul :	hogy olv. hol
25	8 felül :	s tátong a homálynak alatta, — *után kimaradt :* Mint fölnézve, Olymp tetejéről látszik az égbolt.
30	13 «	kamlok olv. kazulok
36	7 «	csupán a olv. a csupán
44	16 alul :	miszin olv. misziri
49	1 felül :	Thyberis olv. Tiberis
	9 alul :	állni olv. élni
55	4 «	predendo olv. prendendo
73		Latin idézetben : tacti olv. tecti
	9 «	ἐζέ olv. ἐστέ
77		Latin idézetben : Riversas olv. Diversas
80		Olasz « dala olv. dalla
92		« « porcosso olv. percosso
174	2 felül :	csöcsömők olv. csőcselék *
177	1 «	rész körül olv. rész a körül
180		Idézetben : kezén olv. kézen
196	15 «	hogy lesz vége olv. jó lesz vége
197	4 «	megfélsz olv. megfúlsz
198	12 «	teyer olv. steyer
201	3 alul :	patheticusabb, (után a vessző nem kell)
201	2 «	kiséri (után pont)
225	9 «	ama olv. lehet ama
252	4 «	alólag olv. alólad
286	12 «	atázom olv. átázom
302	18 «	fagyasztá olv. fonnyasztá
303	6 felül :	azon olv. az.

* Dugonics sajtóhibája, s így az erre épített okoskodás sem áll.

Magyar remekirók

